

БІБЛІОТЕКА ЧУЖОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ГЕНРІК
ІБСЕН

ВИБРАНІ
ТВОРИ

ТОМ
III

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ГЕНРІК ІБСЕН

Г Е Н Р І К І Б С Е Н

ЛЯЛЬКОВА ХАТКА
ВОРОГ НАРОДОВІ
ДИКА КАЧКА
П Р И В И Д И

П Е Р Е К Л А Л И
В. ГЛАДКА і К. КОРЯКІНА

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Укр. Друку“, „Картковому реперт.“ та інших покажчиках Укр. Книжк. Палати.

Обгортка роботи художн. Є. Белухи.

ЛЯЛЬКОВА ХАТКА

(Н О Р А)

ДРАМА НА 4 ДІЇ

ЛЯЛЬКОВА ХАТКА.

(НОРА).

Драма на 4 дії.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Адвокат Г е л ь м а р.

Н о р а — його дружина,

Доктор Р а н к.

Фру Л і н д е.

Приватний повірений К р о г с т а д.

Троє маленьких дітей Гельмарів.

Г а н н а - М а р і я — нянька в Гельмарів.

Покоївка

Посланець.

Дія відбувається в квартирі у Гельмарів.

ДІЯ ПЕРША.

Захисна кімната, споряджена з смаком, але без розкошів. Праворуч, у глибині сцени двері в передпокій. Другі двері, ліворуч—у кабінет Гельмарів. Між цими двома дверима стоїть рояль. На лівій стіні, посередині двері, ближче до авансцен:—вікно. Недалеко від нього круглий стіл, крісла й невеличка канапа. На правій стіні, в глибині—двері, ближче до авансцени кахльова груба. Перед нею двоє крісел і крісло-гойдалка. Між грубою й дверима невеличкий столик. На стінах—гравюри, полицки з порцеляновими та іншими дрібними прикрасами. Невеличка шафа з книжками в багатих палітурках. На підлозі килим. У грубі горить вогонь.

Зимовий день.

У передпокої хтось дзвонить. Через деякий час чути, як відмикають двері.

Весело наспівуючи, в кімнату входить Нора.

Вона вдягнена в пальто, несе силу пакунків і складає їх усі на столі праворуч. Двері в передпокій лишилися відчинені, і там видно посланця з ялинкою й кошиком. Він передає їх покоївці, що відчинила була двері.

Н о р а. Сховайте гарненько ялинку, Олено. Діти не повинні бачити її до вечора. Ми перше її прикрасимо. (*Звертається до посланця, виймаючи гаманця*). Скільки?

П о с л а н е ц ь. П'ятдесят ере.

Н о р а. Ось вам корона. Ні... то хай буде вам. (*Посланець дякує й виходить. Нора замикає за ним двері і, тихо й весело всміхаючись, скидає пальто, потім дістає з кишені торбинку з мигдалевими сухарцями, виймає сухарці і їсть. Тоді обережно підходить до дверей у чоловікову кімнату й слухає*). Так, він удома. (*Знову наспівує і йде до столу праворуч*).

Г е л ь м а р (*з кабінету*). Хто це там, жайворонок мій шебече?

Н о р а. Еге, він. (*Розгортає деякі пакунки*).

Г е л ь м а р. Білочка знову підскакує?

Н о р а. Еге.

Г е л ь м а р. Коли ж це білочка повернулася додому?

Н о р а. Щойно. (*Суне торбинку з сухарцями в кишеню й витирає губи*). Іди сюди, Торвальде, подивись, що я накупила.

Г е л ь м а р. Не заважай. (*Трохи згодом відчиняє двері й виглядає з пером у руці*). Накупила, кажеш? Оце все? Виходить, що маленька пташина літала й знову розтринькувала гроші?

Н о р а. Але ж, Торвальде, цього року ми можемо дозволити собі дещо. Це перше різдво, що нам не треба дуже скупувати.

Г е л ь м а р. Але й марнувати гроші не дуже то можна.

Н о р а. Можна, Торвальде. Крихотку можна й помарнувати. Правда? Маленьку, малесеньку крихотку тільки. Ти ж тепер маєш велику платню і будеш заробляти силу-силенну грошей.

Г е л ь м а р. Так, але тільки з нового року, а на платню доведеться чекати цілих три місяці.

Н о р а. Дурниця... Тим часом можна позичити.

Г е л ь м а р. Норо! (*Підходить до неї й жартома бере за вухо*). І знову та твоя легковажність. Ну, позичив я сьогодні, скажімо, тисячу корон; ти їх розвіяла святами, а ввечері проти нового року мені на голову впала цеглина, і я вмер...

Н о р а (*затуляє йому рукою рота*). Фе! Нащо говорити такі страшні речі!

Г е л ь м а р. Але ж припусти, що так трапилось—що тоді?

Н о р а. Коли б справді сталося таке страхіття, то хіба не все одно було б, чи є в мене борг, чи нема?

Г е л ь м а р. А ті люди, що мені позичили?

Н о р а. Вони? Та! хто ж би це мав за них думати? Це ж стонні люди!

Г е л ь м а р. Норо, Норо, жінка ти еси! Але без жартів, Норо, ти знаєш мою думку про це—ніяких боргів! і ніякісіньких позик! Коли родинне огнище збудоване на боргах та позиках, то не почуватється в ньому ані тепла, ані волі, ані краси. Ми з тобою відважно трималися аж досі, викрепімо ж іще короткий час.

Н о р а (*відходить до печі*). Гаразд, як хочеш, Торвальде.
Г е л ь м а р (*іде за нею*) Так, так! Але ж маленький співо-
чий жайворонок нехай не спускає крилець. Нехай не сумує
моя білочка. (*Виймає гаманця*). Норо, як тобі здається, що тут
у мене є?

Н о р а (*швиденько обертається*). Гроші!

Г е л ь м а р. Ось глянь! (*Дає їй скільки асигнацій*). Господи,
хіба я не знаю, що на різдво багато дечого треба купити.

Н о р а (*лічить*). Десять,—двадцять,—тридцять,—сорок. О,
дякую, дуже дякую, Торвальде. Це мені надовго стане.

Г е л ь м а р. Сподіваюсь, Норо.

Н о р а. Авжеж. Я вже обійдуся. Ось ходи сюди, я покажу
тобі, що я купила. І все так дешево! Глянь!—Ось новеньке вбран-
нячко Іварові, і шабля теж для нього. Бобові—кінь і труба.
А це—лялька і ляльчине ліжечко для Еммі, простенькі—все
одно пошматує й потрощить зараз же. А ось матерія на сукню й
хустка для служниць; старій Ганні-Марії варто було б ще чогось.

Г е л ь м а р. А в тому пакунокві що?

Н о р а (*скарикує*). О, цього ти, Торвальде, не побачиш до
вечора!

Г е л ь м а р. Добре, добре! А тепер скажи мені, моя маленька
марнотратнице, що ти купила для себе самої?

Н о р а. Для себе? Я ніколи про це не думаю.

Г е л ь м а р. Ну, звичайно не думаєш. Але скажи мені за-
раз, чого б тобі могло найбільше забажатись?

Н о р а. Бігме, я не знаю. А втім, слухай, Торвальде...

Г е л ь м а р. Ну?

Н о р а (*перебираючи в нього гудзики і не дивлячись йому
в ічі*). Коли ти хочеш подарувати мені щонебудь, то... може б...
ти міг би...

Г е л ь м а р. Ну, ну—кажи!

Н о р а. Ти міг би дати мені грошей, Торвальде, стільки,
скільки ти гадав витратити на це. Потім, цими днями, я б і
купила собі щонебудь.

Г е л ь м а р. Але ж послухай, Норо...

Н о р а. Любий Торвальде, зроби це для мене, дуже прошу
тебе. Я б поклала їх у гарненьку золоту паперову торбинку
й повісила на ялинку. Це було б так весело.

Г е л ь м а р. А як прозивають тих пташечок, що марнують
гроші?

Н о р а. Знаю, знаю пташками-марнотратницями. Так, так.
Але, Торвальде, зроби так, як я прошу. У мене буде час гар-
ненько обміркувати, що мені найпотрібніше, хіба ж це не ро-
зумно? Як ти скажеш?

Г е л ь м а р. Ну, звичайно, дуже мудро, тобто коли б ти справді могла приховати ці гроші й дійсно купити собі щонебудь за них. Але вони вийдуть у тебе на безліч хатніх дрібниць і мені знову доведеться вивертати гаманця.

Н о р а. Ну, Торвальде...

Г е л ь м а р. Заперечувати цього не можна, моя люба. (Обіймає її). Пташка-марнотратниця—чарівне створіння, але її треба силу грошей. Просто неймовірно, як дорого коштує чоловікові така пташинка.

Н о р а. Ой, як ти можеш так казати! Я ж справді заощаджую як можна.

Г е л ь м а р (усміхаючись). Авжеж, свята правда, як тільки можеш, але річ у тому, що ти зовсім не можеш.

Н о р а (весело всміхаючись, наспівуючи). Коли б ти, Торвальде, знав скільки є в жайворонків та в білочок завжди видатків!

Г е л ь м а р. Ти в мене дивна дитина. Усі сили покладаєш, щоб добути грошей. А добудеш—то враз якось вони в тебе влизнули поміж пальців. Ти навіть не знаєш, на що ти їх витратила. Ну, що ж, доводиться брати тебе такою, яка ти єсть. Це вже мабуть у крові. Щось подібне до спадковости.

Н о р а. О, багато дечого з батькової вдачі я хотіла б мати в спадковість!

Г е л ь м а р. А я не хотів би, щоб ти була іншою, мій ніжний жайворончку... Але слухай—мені щось видається—ніби ти маєш якийсь... ну як би це сказати... непевний вигляд чи що.

Н о р а. Я?

Г е л ь м а р. Ну, звичайно ти. А глянь но мені просто у вічі.

Н о р а (дивиться на нього) Ну?

Г е л ь м а р (свариться на неї пальцем). Ласуха, не ласувала хіба сьогодні в місті?

Н о р а. Та ні! Як це тобі могло спасти на думку?

Г е л ь м а р. Ласушка справді не забігала сьогодні крадькома в цукерню?

Н о р а. Та справді ж бо ні, Торвальде...

Г е л ь м а р. І не скубнула крихотку чогось солоденького?

Н о р а. Та ні ж бо, ні!

Г е л ь м а р. І не гризнула одного-другого сухарця мигдалевого?

Н о р а. Та запевняю ж тебе, що ні!

Г е л ь м а р. Ну, ну. Я жартую звичайно.

Н о р а (іде до столу праворуч). Мені навіть і на думку не спаде зробити щонебудь таке, чого б ти не хотів.

Г е л ь м а р. Ні, я, розуміється, знаю це, ну й ти ж дала мені слово... (*Підходить до неї*). Ну, ховай свої маленькі різдвяні таємниці, моя люба, сподіваюсь, що ввечорі ми їх побачимо.

Н о р а. Ти запросив доктора Ранка?

Г е л ь м а р. Ні, але ж це й не потрібно зовсім. Ясно, що він обідає з нами. А втім, я ще скажу йому. Він зайде незабаром. Я замовив доброго вина. Ти не уявляєш собі, Норо, як мене тішить сьогоднішній вечір.

Н о р а. Мене також. А дітям як буде весело, Торвальде!

Г е л ь м а р. Страшенно приємно знати, що нарешті добувся певного становища і маєш добрі засоби до життя. Велика перемога навіть від думки про це. Чи не правда?

Н о р а. Правда, це чудово!

Г е л ь м а р. А пам'ятаєш ти торішнє різдво? Цілих три тижні перед святами ти щовечора замикалася в себе до пізньої ночі й мудрувала всякі розкішні прикраси на ялинку, щоб вразити нас! Ніколи в житті не доводилось мені так нудитись, як тоді.

Н о р а. А я зовсім не нудилась.

Г е л ь м а р (*усміхаючись*). Але наслідки вийшли досить таки мізерні.

Н о р а. Тобі знову кортить подратуватись зо мною. Хіба ж я винна, що кішка влізла в кімнату й пошматувала всі прикраси?

Г е л ь м а р. Ну, звичайно, моя бідненька Норочко. Ти мала найкращі наміри втішити нас, а це найголовніше. Але як добре, що цей скрутний час минув.

Н о р а. О, це справді чудово!

Г е л ь м а р. Тепер мені вже не треба нудьгувати на самоті, а тобі надвереджувати свої кохані вічки й чудові, виточені рученята.

Н о р а (*плеще в долоні*). Правда ж, Торвальде, як чудесно, що цього більше не треба? Навіть слухати приємно! (*Бере його під руку*). Я хочу тобі сказати, як на мою думку нам варто було б улаштуватися, Торвальде, після свят. (*Дзвінок у передпокої*). О, дзвонять. (*Прибирає в кімнаті*). Хтось іде. Ото нудота!

Г е л ь м а р. Пам'ятай, що для відвідувачів мене нема вдома.

П о к о ї в к а (*на порозі передпокою*), Фру, вас хоче бачити незнайома пані.

Н о р а. Преси її сюди.

П о к о ї в к а (*до Гельмара*). І доктор також прийшов.

Г е л ь м а р. Просто до мене пішов?

П о к о ї в к а. Авжеж, туди.

(Гельмар іде до себе в кабінет. У кімнату входить фру Лінде, в подорожній сукні. Покоївка зачинає за нею двері).

Фру Лінде (сумна й зніяковіла) Доброго здоров'я, Норо.
Нора (непевно). Доброго здоров'я.

Фру Лінде. Ти не пізнаєш мене?

Нора. Ні... я незнаю... але, здається... (Скрикує). Христіно! Невже ж це ти?

Фру Лінде. Авжеж я.

Нора. Христіно! Я навіть не пізнала тебе! І як я могла... (Стиха). Як ти змінилася, Христіно.

Фру Лінде. Ну, звісно, змінилася, дев'ять, десять довгих років...

Нора. Невже минуло стільки часу, як ми бачились? Авжеж мабуть так. Ці останні вісім років були такі щасливі... Виходить, що ти приїхала сюди в місто, зробила таку довгу подорож серед зими! Яка ж ти відважна!

Фру Лінде. Я приїхала сьогодні вранці пароплавом.

Нора. Звичайно, тобі захотілось розважитись на різдво? Це чудово! Отож ми й погуляємо! Роздягайся. Чи ти не змерзла? (Допомагає їй). Отак. А тепер посідаємо захисенько коло грубки. Ні, ти на фотеля, а в крісло-гойдалку сяду я. (Хпає її за руку). О, зараз у тебе твоє колишнє обличчя! Це тільки в першу хвилину... Змарніла ти трошки, Христіно... І крихотку схудла.

Фру Лінде. І дуже постарілась, Норо.

Нора. Еге, може трошечки й постарілась, маленьку, маленьку крихотку, зовсім трошечки. (Несподівано запинається й переходить на серйозний тон). Ох, я ж легкодумна, недбайлива людина! Сиджу собі й базікаю тут. Люба, хороша моя, вибач мені!

Фру Лінде. Що це має значити. Норо?

Нора (тихо). Білненька Христіночко, ти ж овдовіла?

Фру Лінде. Так, три роки тому.

Нора. Я знала про це, читала в газетах. Ох, Христіночко, вір мені, я часто думала написати тобі, але все відкладала, завжди щонебудь заваджало.

Фру Лінде. Я добре це розумію, люба Норо.

Нора. Ні, це було дуже недобре з мого боку, Христіночко. А ти, сердешна, скільки мабуть довелося пережити тобі? Він не залишив тобі ніяких засобів до життя?

Фру Лінде. Ніяких.

Нора. А дітей нема?

Фру Лінде. Нема.

Нора. Зовсім нічогосінько?

Фру Лінде. А ні горя, навіть, а ні жалю, щоб сохнути за ним.

Н о р а (*неймовірно дивиться на неї*). Але ж, Христіно, як же це може бути?

Ф р у Л і н д е (*сумно посміхається й гладить її по голові*). Буває іноді, Норо.

Н о р а. І цілком самотня! Ох, як же це мабуть важко тобі! У мене тройко чудових дітей. Зараз ти їх не побачиш, бо дівчина повела їх на прогулянку. Але ж розкажи мені про себе все.

Ф р у Л і н д е. О, ні, ні! Розповідай краще ти!

Н о р а. Ні, ти перша повинна почати. Я не хочу бути егоїсткою. Сьогодні я хочу думати тільки про твої справи... Але дещо, проте, скажу тобі. Знаєш яке велике щастя сталося в нас цими днями?

Ф р у Л і н д е. Ні. А яке?

Н о р а. Подумай, чоловіка мого призначено на директора акціонерного банку.

Ф р у Л і н д е. Твого чоловіка? Це справді велике щастя!

Н о р а. Еге ж, величезне! Адвокатура—це така незабезпечена річ, особливо, коли брати тільки чисті порядні справи. Звичайно, інших Торвальд і не брав. І я цілком згодна з ним у цьому. Але ж уяви собі, які ми щасливі тепер! На новий рік він уже перейде в банк. Платня велика, а крім того ще й відсотки. Тепер ми житимемо так, як нам забажається. Ох, Христіночко! Я так легко почуваю себе і така щаслива! Це така чудова річ—мати багато-багато грошей, і ні про що не клопотатися, правда?

Ф р у Л і н д е. Само собою. У всякім разі приємно мати все потрібне.

Н о р а. Ні, не те тільки, що потрібне, а силу-силенну грошей!

Ф р у Л і н д е (*посміхаючись*). Норо, Норо, ти, як я бачу, не зробилася розважнішою. У школі ти була великою марнотратницею.

Н о р а (*тихо сміючись*). А так, це саме каже й Торвальд. (*Погрожує пальцем*). Але, «Нора, Нора» не така вже божевільна, як в гадаєте. О, в нас, правду кажучи, і не було стільки, щоб я мала змогу розтринкувати. Ми обоє мусіли працювати.

Ф р у Л і н д е. І ти також?

Н о р а. Авжеж. Усякі дрібниці. Плела, вишивала тощо (*мимохить*), та й інша була робота також. Ти, розуміється, знаєш, що коли ми одружилися, то Торвальд кинув свою посаду. У конторі не можна було сподіватись на краще, а грошей треба було більше ніж доти. Першого року він працював над силу. Доводилось хапати всяку побічну роботу. Уявляєш? І працювати

з досвітку до пізньої ночі. Нарешті він не витримав і смертельно занедужав. Лікарі сказали, що йому конче треба їхати на південь.

Фру Лінде. Ви, здається, цілий рік прожили в Італії?

Нора. Але коли б ти знала, як трудно було виїхати. Івар щойно народився. А їхати, звичайно, було конче треба. Ох, яка це була чудова подорож! І вона врятувала Торвальдові життя, але коштувала страшенно багато грошей, Христино.

Фру Лінде. Можу собі уявити.

Нора. Тисячу двісті спецій усе коштувало! Чотири тисячі вісімсот корон. Величезні гроші? Як тобі здається?

Фру Лінде. Так, але велике щастя, коли вони є під таку лиху годину.

Нора. Я тобі скажу—нам дав їх батько.

Фру Лінде. Ага, мені здається, що тоді саме твій батько помер.

Нора. Авжеж, Христино, саме тоді. І подумай, я не мала змоги поїхати до нього, щоб хоч походити за ним. Я щодня чекала народження маленького Івара, а до того ще на моїх руках був мій бідний, смертельно недужий Торвальд. Коханий, любий тато! Більше я вже його й не бачила, Христино. Це було найважче з того часу, як я одружилася.

Фру Лінде. Я знаю, що ти дуже любила його. То це ж ви тоді й поїхали в Італію?

Нора. Авжеж. Гроші були, а лікарі наглили нас. За місяць ми й виїхали.

Фру Лінде. І твій чоловік повернувся зовсім здоровий?

Нора. Цілком. Як риба в воді.

Фру Лінде. Але ж... ну, а нащо ж доктор?

Нора. Що?..

Фру Лінде. Мені здалося... дівчина сказала, що це був доктор, той пан, що разом зі мною увійшов сюди.

Нора. Так, це доктор Ранк, але він прийшов не до хорого, це наш найкращий приятель, і щодня хоч на хвилинку зайде до нас. Ні, Торвальд ні разу не хорів з того часу. Діти здоровісінькі, свіженькі. Я також здорова. *(Схоплюється й плече в долоні)*. Боже, Боже! Христино, як гарно, як чудово жити й бути щасливою! Ой! Але ж і паскудно я роблю, що балакаю тільки за себе й за свої справи! *(Сідає на ослінчик коло фру Лінде й кладе руки їй на коліна)*. Ти не повинна гніватись на мене. Скажи, ти справді не кохала свого чоловіка? На що ж ти одружилася з ним?

Фру Лінде. Тоді ще жива була моя мати, але хора, прикута до ліжка. А потім треба було думати про двох моїх братів. Я не мала змоги відкладати заручини.

Н о р а. Так, так, звичайно ти мала рацію. Він був багатий?

Ф р у Л і н д е. Цілком заможний, я гадаю. Але справи в нього були дуже непевні. Коли він помер, то все й загуло, і нічого не залишилося.

Н о р а. Ну, та й...?

Ф р у Л і н д е. Ну—та й знову довелося братися до дрібної торгівлі, працювати в маленькій школі, хапати все, що траплялось. Останні три роки тяглися, як один робочий день. Нарешті він скінчився, Норо, моя нещасна мати більше мене не потребує—вона померла. Хлопцям я також більше не потрібна, вони стали вже на власні ноги, можуть самі за себе подбати.

Н о р а. Як легко ти повинна почувати себе тепер!

Ф р у Л і н д е. Ні, не думай, порожнеча тільки невимовна. Нема для чого більше жити. *(Хвилюється й підводиться з місця)*. Через те я й не залишилася там у глухому кутку. Тут легше знайти щонебудь, що могло б забрати всю увагу, аби мені пощастило добитися якоїсь певної посади, якоїнебудь конторської праці.

Н о р а. Але, Христино, це ж дуже важко, а ти й зараз маєш страшенно змучений вигляд. Найкраще було б поїхати тобі зараз десь на якісь купання!

Ф р у Л і н д е *(відходить до вікна)*. У мене нема батька, щоб дав мені гроші на дорогу.

Н о р а *(встає з місця)*. Не гнівайся на мене.

Ф р у Л і н д е *(обертається до неї)*. Ні, це ти не гнівайся, кохана Норо. Найгірше те, що великий жаль живе в моїй душі. Працювати доводиться багато, хоч і нема на кого, але жити ж треба. Отож і робишся егоїсткою. Коли ти розказала мені про щасливу зміну, що сталася у вашому житті, то я, віриш мені, раділа більше за себе саму, ніж за тебе.

Н о р а. Як то? А, розумію, ти гадаєш, що Торвальд може зробити щонебудь для тебе.

Ф р у Л і н д е. Так, я думала це.

Н о р а. Він зробить це, Христино, здай тільки це на мене. Я все це влаштую так легко й гарно; надумаю щось приємне для нього, і він буде радий. Ох, я всім серцем хотіла б зробити щонебудь для тебе.

Ф р у Л і н д е. Як це гарно з твого боку, Норо, що ти так щиро взялася до моїх справ, а надто, що сама ти не зазнала ані клопоту, ані труднощів життя.

Н о р а. Я?... Я не зазнала!...

Ф р у Л і н д е. Але ж, боже мій! Дрібна якась ручна праця тощо... Ти справжня дитинка, Норо.

Н о р а (*гордовито підводить голову й ходить по кімнаті*).
Ти не повинна говорити так згорла.

Ф р у Л і н д е, Так?

Н о р а. Ти так, як і всі. Усі ви вважаєте, що я не здатна ні до чого серйозного...

Ф р у Л і н д е, Ну, ну.

Н о р а ...і що я нічого не зазнала в житті.

Ф р у Л і н д е. Люба Норо, ти щойно розказала мені про всі свої пригоди.

Н о р а. Дрібниці, дурниці. Серйозного я тобі не сказала.

Ф р у Л і н д е. Що серйозне? Що ти хочеш сказати?

Н о р а. Ти зовсім зневажливо дивишся на мене, але тобі не слід цього робити, Ти пишаєшся тим, що довго й багато працювала на свою матір.

Ф р у Л і н д е. Я ні на кого не дивлюсь з погордою, а це правда, що я пишаюсь і радію тією думкою, що мала змогу матері полегшити останні дні.

Н о р а. Ти також горда думкою, що ти зробила для своїх братів.

Ф р у Л і н д е. Гадаю, що я маю право й на це.

Н о р а. Я також так думаю. Але слухай, що я тобі скажу, Христіно, у мене теж є дещо, чим я маю право пишатися.

Ф р у Л і н д е. Я дуже цьому вірю, але що саме ти маєш на думці?

Н о р а. Говори тихше. Подумай, що було б коли б це почув Торвальд. Він ні за що в світі не повинен цього знати. Ба й ніхто не повинен знати... Ніхто, крім тебе, Христіно...

Ф р у Л і н д е. Що ж це таке?

Н о р а. Ходи сюди. (*Садовить її на канапу поруч себе*). Отож знай, я також можу пишатися й радіти. Це ж я врятувала життя Торвальдові!

Ф р у Л і н д е. Врятувала? Яким чином?

Н о р а. Я тобі казала про нашу подорож до Італії. Торвальд не жив би, коли б не поїхав туди.

Ф р у Л і н д е. Авжеж, і батько дав вам гроші на цю подорож.

Н о р а. Так думає і Торвальд і всі, але ж...

Ф р у Л і н д е. Але ж?

Н о р а. Тато не дав ані шилінга. Усі гроші добула я.

Ф р у Л і н д е. Ти? Усю цю величезну суму?

Н о р а. Тисячу двісті спецій, або чотири тисячі вісімсот корон.—Що ти на це скажеш?

Ф р у Л і н д е. Як же це можна було, Норо? Виграла в льотерію, чи що?

Н о р а (зневажливо) У льотерію. (Спалахнувши). У чому ж тоді була б заслуга?

Ф р у Л і н д е. Звідки ж ти могла добути?

Н о р а (наспівує ї загадково посміхається). Хм...Тра-ля-ля-ля!

Ф р у Л і н д е. Не могла ж ти їх позичити!

Н о р а. Так? А чому ж то?

Ф р у Л і н д е. А тому, що жінка не може позичати грошей без дозволу свого чоловіка.

Н о р а. Так, але коли жінка трошки розуміється на справах, коли жінка вміє розумненько обернутися, то...

Ф р у Л і н д е. Я нічогосінько не розумію, Норо.

Н о р а. Тобі й не треба розуміти. Не може бути ніякої розмови про те, що я позичила ці гроші. Я могла добути їх і іншим способом. (Відхиляється на канані). Я могла б, наприклад, узяти їх у когось із моїх закоханців. Коли маєш таке принадне личко, як моє...

Ф р у Л і н д е. Ти божевільна!

Н о р а. Тепер тобі страшенно цікаво, Христино?

Ф р у Л і н д е. Слухай, Норо, голубко, ти не вчинила нічого нерозважного?

Н о р а. Хіба нерозважливо врятувати життя своєму чоловікові?

Ф р у Л і н д е. Я вважаю, що нерозсудливо вже те, що без його відома...

Н о р а. Отож саме йому й не треба було нічого знати. Господи,—невже ти цього не розумієш? Він ніколи навіть і не догадувався про серйозність своєї хвороби. Лікарі прийшли до мене й мені сказали, що його життя в небезпеці, і що єдине, що його може врятувати,—це подорож на південь. Ти гадаєш, що я не намагалася спочатку вжити інших заходів? Я почала казати про те,—що як би то було чудесно поїхати за кордон, як це взагалі робить молоде подружжя. Я й плакала, і просила, казала, що слід би йому пам'ятати про мій стан і потішити мене, але коли я заговорила про те, що він міг би позичити, він так розгнівався, Христино, він сказав, що я нерозсудлива, що його повинність, як чоловіка, не потурати моїм забаганкам та химерам. Авжеж, він саме так сказав, я пам'ятаю. Добре, добре,—думала я, а проте врятувати тебе треба,—і я знайшла спосіб.

Ф р у Л і н д е. Чоловік так і не довідався, що гроші дав не твій батько?

Н о р а. Ні, не довідався. Тато саме тоді помер. Я якраз надумалася розказати йому про все, і просити, щоб він не зрадив моєї таємниці перед чоловіком, але він уже лежав на смертельній постелі і це не було вже потрібно.

Фру Лінде. А сама так і не призналася чоловікові аж досі?

Нора. Змилуйся! Як можна навіть думати про це! Він такий непохитний у цих речах. Крім того, Торвальд—з його чоловічим гонором... Його б страшенно мучила й принижувала думка, що він завдячує мені хоч чимнебудь. Це зовсім попустило б наші відносини, і наше щасливе життя перестало б бути таким.

Фру Лінде. І ти йому ніколи не скажеш?

Нора (*подумавши й посміхаючись*). Ну, може колись—як мине багато років, коли я вже не буду такою принадною. Не смійся! Я, розуміється, хочу сказати—коли я перестану подобатися Торвальдові так, як тепер, коли мої танці, мої убори й деклямація перестануть давати йому втіху. Тоді мабуть не пошкодить мати щонебудь про запас. (*Спиняє сама себе*). Дурниці, дурниці! Такого ніколи не буде!.. Ну й що ти тепер скажеш про мою велику таємницю, Христино? Що, здатна я на щонебудь? А як тобі здається, мало клопоту завдала мені ця справа? Правлу кажучи, мені зовсім не легко вчасно сплачувати відсотки на позичену суму. Треба тобі знати, що в комерційному світі існує те, що зветься сплачування відсотків по кварталах і сплачування боргу. Страшенно буває важко добувати на це. Треба заощаджувати скрізь, де тільки можна, розумієш? З тих грошей, що на господарство, багато не відкладеш, бо Торвальдові потрібно все свіже й добре. Дітей я також не можу погано вдягти. Усе, що я одержую на них—я, здається, на них і витрачаю. Мої любі дорогі малюта!

Фру Лінде. Сердешна Норо, виходить так, що ти вигадуєш на тому, що потрібно тобі самій?

Нора. Само собою, мені це й найближче. Коли Торвальд дає мені гроші на нову сукню, або на щонебудь інше,—більше як половину я ніколи не витрачаю, купую найпростіше й найдешевше. Ще щастя, що на мені все здається гарне, і що Торвальд нічого не помічає. Але часом дуже важко, Христино. Така чарівна річ бути гарно вбраною, хіба не правда?

Фру Лінде. О, розуміється.

Нора. Бували в мене також і інші джерела. Минулої зими я була така щаслива, роздобула цілу купу переписування і щовечора працювала в себе й писала до пізньої ночі. Часто, бувало, я так утомлювалася! А все ж страшенно приємно було сидіти, працювати й заробляти гроші, неначе я чоловік, а не жінка.

Фру Лінде. Скільки ж ти могла сплатити таким чином?

Нора. Напевне не можу тобі сказати. У таких справах, бач, дуже важко розібратися. Я знаю тільки те, що я сплатила

все, що могла нашкребти. Багато раз у мене вже й руки падали. (Усміхаючись) Тоді я уявляла собі, що в мене закохався старий, багатий пан і...

Фру Лінде. Що? Який пан?

Нора. О, я так тільки кажу! Що він помер і коли прочитали його заповіт, то там великими літерами було написано: «Усі мої гроші готівкою негайно виплатити милій фру Норі Гельмар».

Фру Лінде. Але, любя Норо, хто ж цей пан?

Нора. Господи! Як ти не розумієш? Ніякого, звичайно, старого пана нема. Це тільки те, про що я думала, сиділа й думала, коли не бачила рятунку, і не знала звідки добути грошей. Але це все одно, старий нудний пан може сидіти там, де й сидів, мені ні до нього, ні до його заповіту нема діла. Я тепер не клопочуся. (Схоплюється на ноги). Христіно, як розкішно навіть подумати про це! Минув клопіт, можна бути безжурно! Можна гратися й вовтузитися з дітьми, можна мати вдома все новеньке й гарне, усе, що Торвальд любить! І подумати, що незабаром весна, синє небо, повітря! Може ми кудись поїдемо, хоч недалеко—я знову побачу море! О, справді, як чудово жити й бути щасливим!

(Дзвінок у передпокої)

Фру Лінде (підводиться з місця). Дзвонять, може мені краще вийти?

Нора. Ні, залишайся, сюди напевне ніхто не прийде. Це до Торвальда.

Покіївка (у дверях передпокою). Прошу вибачити фру, тут якийсь пан бажає побалакати з адвокатом.

Нора. З директором банку, хочеш ти сказати?

Покіївка. Авжеж, з директором банку, але я не знаю—там доктор....

Нора. Хто цей пан?

Адвокат Кростад (на дверях передпокою). Це я, фру.

Фру Лінде (здрігається здивовано й відходить до вікна).

Нора (ступає крок до нього й говорить стиха збентежено). Ви? Що це має значити? Про що ви хотіли балакати з моїм чоловіком?

Кростад. Банкова справа в мене... більш-менш.—Я маю маленьку посаду в акціонерному банку. Ваш чоловік буде нашим директором, я чув.

Нора. Отже це...

Кростад. Просто тільки в справі, фру, абсолютно нічого іншого.

Н о р а. Гаразд. Будь ласка, ідіть до контори, у ці двері. *(Байдууже вклоняється, зачиняє двері в передпокій, потім підходить до печі й дивиться в неї).*

Ф р у Л і н д е. Норо, хто цей чоловік?

Н о р а. Це адвокат Крогстад.

Ф р у Л і н д е. То це справді він?

Н о р а. Ти його знаєш?

Ф р у Л і н д е. Я знала скільки років тому, він був присяжним адвокатом у наших краях.

Н о р а. Це він самий.

Ф р у Л і н д е. Він дуже змінився!

Н о р а. У нього нещасливе подружнє життя.

Ф р у Л і н д е. Він удівець?

Н о р а. Так, і багато дітей. Дивись, уже зайнялось. *(Зачиняє в грубі дверці й відсуває крісло-гойдалку трохи вбік).*

Ф р у Л і н д е. Кажуть, що він тут береться до всяких справ.

Н о р а. Хіба? Дуже можливо. Я, власне не знаю... ну, годі думати про справи... нудно.

(Доктор Ранк виходить з кабінету Гельмара).

Д о к т о р Р а н к *(ще в дверях)*. Ні, ні, не хочу заваджати тобі, піду краще до твоєї дружини. *(Зачиняє за собою двері й помічає Фру Лінде)*. О, вибачте, я й тут здається заваджатиму!

Н о р а. Ані трохи. *(Знайомить)*. Доктор Ранк, Фру Лінде.

Д о к т о р Р а н к. Так, так! Це прізвисьце часто можна почути тут. Здається я вас перегнав на сходах, як ішов сюди?

Ф р у Л і н д е. Я виходжу по сходах поволі. Мені важко.

Д о к т о р Р а н к. Ага, щось не до ладу всередині?

Ф р у Л і н д е. Власне, тільки перевтома.

Д о к т о р Р а н к. І більш нічого? Виходить, що ви приїхали в місто, щоб відпочити й повеселитися?

Ф р у Л і н д е. Я приїхала сюди шукати праці.

Д о к т о р Р а н к. Хіба це такий випробуваний засіб від перевтоми?

Ф р у Л і н д е. Треба ж жити, пане докторе.

Д о к т о р Р а н к. Так. Загальна думка така, що це конче потрібно.

Н о р а. А знаєте що, докторе Ранк, ви й самі не від того, щоб пожити.

Д о к т о р Р а н к. Розуміється не від того. Хоч який я нужденний, але з усіма своїми стражданнями проте хочу жити якнайдовше. Усі мої пацієнти також. Навіть і всі морально хорі хочуть жити. Ось зараз у Гельмара сидить такий моральний ка-ліка.

Ф р у Л і н д е *(глухо)*. А!

Н о р а. Що ви таке кажете?

Д о к т о р Р а н к. Нуда, цей приватний адвокат Крогстад.— Людина, про яку ви нічого не знаєте. У нього в самому корені попсувався характер, фру, а й він почав базікати про те, що хоче жити, ніби й справді це дуже важно.

Н о р а. Так? Про що саме він хотів балакати з Торвальдом?

Д о к т о р Р а н к. Я власне, не знаю, а тільки чув, що це щось відносно акціонерного банку.

Н о р а. Я й не знала, що Крог..., цей приватний адвокат, Крогстад, має щось спільне з банком.

Д о к т о р Р а н к. Він має там якусь посаду. *(Звертається до фру Лінде)*. Не знаю, чи водяться там у ваших краях такі люди, що аж похрипли від метушні, винюхуючи всюди моральну гнилизну, щоб потім використати її для свого вжитку.

Ф р у Л і н д е. Такі хворі саме й потребують, щоб їх де-небудь улаштували.

Д о к т о р Р а н к. Отож у нас якраз так і ведеться. Ці погляди й утворюють з нашого суспільства щось подібне до лікарні.

Н о р а *(затоплена в свої думки, починає сміятися й плеще в долоні)*.

Д о к т о р Р а н к. Чого ви смієтесь? Хіба ви знаєте, що таке в дійсності суспільство?

Н о р а. Буду я думати про те нудне суспільство! Я сміюся зовсім не того—страшенно втішно! Скажіть мені, докторе, усі, що служать в акціонерному банку,—вони всі будуть залежати від Торвальда?

Д о к т о р Р а н к. І це вас дуже втішає?

Н о р а *(усміхається й наспівує)*. Це вже моє діло! Це моє діло. *(Ходить по кімнаті)*. Звичайно приємно знати, що ми, що Торвальд має такий вплив і—на стільки людей. *(Виймає з кишені торбинку)*. Докторе, одного мигдалевого сухарця?

Д о к т о р Р а н к. Еге, мигдалеві сухарці! Я гадав, що це тут заборонений крам.

Н о р а. Це мені Христина дала.

Ф р у Л і н д е. Що?—Я?!

Н о р а. Ну, ну, не лякайся, ти ж не могла знати, що Торвальд заборонив мені. Мушу тобі сказати, що Торвальд боїться, щоб я не попсувала собі зубів. Дурниця! трошки не пошкодить, правда докторе? Ну, прошу. *(Кладе йому в рот сухарця)*. І тобі, Христино. Я теж візьму одного маленького, а найбільше два. *(Ходить знову по кімнаті)*. Авжеж, справді, я страшенно щаслива! Тепер є тільки одна річ у світі, якої мені дуже треба.

Д о к т о р Р а н к. Ну? Що ж це таке?

Н о р а. Мені страшенно кортить щось сказати, але так, щоб Торвальд почув.

Д о к т о р Р а н к. Ну, тай чому ж ви не скажете?

Н о р а. Не наслідуюсь. Дуже погане.

Ф р у Л і н д е. Погане!

Д о к т о р Р а н к. Ну, тоді, звичайно, не годиться. Хоча нам то б можна. А що ж саме вам кортить сказати таке, щоб почув Гельмар?

Н о р а. Мені страшенно хочеться сказати: Ну, то й до біса!

Д о к т о р Р а н к. Ви збожеволіли!

Ф р у Л і н д е. Змилуйся, Норо!

Д о к т о р Р а н к. Скажіть. Ось і він.

Н о р а. Цитуйте. Мовчить. *(Ховає сухарці в кишеню).*

(Гельмар виходить із свої кімнати. На одній руці в нього пальто, а в другій капелюх).

Н о р а *(ідучи до нього)*. Ну що, позбувся його, любий Торвальде?

Г е л ь м а р. Еге, він пішов.

Н о р а. Дозволь тебе познайомити. Це—Христина. Вона приїхала в місто.

Г е л ь м а р. Христина? Прошу вибачити, але я не знаю...

Н о р а. Фру Лінде, дорогий Торвальде, фру Христина Лінде.

Г е л ь м а р. А, ось хто! Мабуть товаришка дитячих років моєї дружини?

Ф р у Л і н д е. Авжеж, ми знали ще за старих часів.

Н о р а. І подумай, вона зробила всю цю довгу подорож сюди на те, щоб побалакати з тобою.

Г е л ь м а о. Як то?

Ф р у Л і н д е. Власне не тільки...

Н о р а. Христина, власне, вправна конторська робітниця. Але їй страшенно забажалося попрацювати під проводом досвідченої людини, і навчитися більше, ніж вона знає...

Г е л ь м а р. Дуже розумно, фру.

Н о р а. І коли вона почувала, що тебе призначають на директора банку—туди надійшла про це телеграма—вона відразу, якомога, поспішила сюди й... Правда ж, Торвальде, задля мене ти зможеш зробити щось для Христини? Що ти скажеш?

Г е л ь м а р. Це зовсім неможливо. Фру мабуть удова?

Ф р у Л і н д е. Так.

Г е л ь м а р. Маєте досвід у конторських справах?

Ф р у Л і н д е. Так, чималий.

Г е л ь м а р. Ну, то дуже можливо, що я й зможу дати вам посаду.

Н о р а (плече в долоні). А бач! А бач!

Г е л ь м а р. Ви приїхали в щасливу годину, фру.

Ф р у Л і н д е. О, як мені дякувати вам!

Г е л ь м а р. Зовсім ні за що. (Надягає пальто). Але на сьогодні вибачте мені.

Д о к т о р Р а н к. Почекай, я йду з тобою. (Вносить своє хутро з передпокою й гріє коло груби).

Н о р а. Не на довго йди, любий Торвальде.

Г е л ь м а р. На годину, не більше.

Н о р а. І ти йдеш, Христіно?

Ф р у Л і н д е. Авжеж, треба піти пошукати собі кімнату.

Г е л ь м а р. То може разом вийдемо на вулицю?

Н о р а (помагає їй). Яка досада, що ми в такій тісноті живемо і неможливо...

Ф р у Л і н д е. О, що ти вигадуєш! Ну, до побачення, Норо, дякую тобі за все.

Н о р а. Будь здорова тим часом. Увечорі ти, звичайно, прийдеш? І ви також, докторе Ранку. Що? Коли добре почуватиметесь? Звичайно, добре. Закутуйтесь тільки гарненько.

(Усі, розмовляючи, ідуть у передпокій. Зі сходів чути дитячі голоси).

Н о р а. Ось і вони! Ось і вони! (Біжить і відмикає двері. Нянька Гаґна-Марія входить з дітьми).

Н о р а. Увійходьте! входьте! (Схиляється до дітей і цілує їх). Ох, ви ж мої любі, кохані! Бачиш їх, Христіно? Ну, хіба не краса?

Д о к т о р Р а н к. Не стійте тут на протязі.

Г е л ь м а р. Ходімо, фру Лінде, зараз тут почнеться таке, що тільки мати зможе витримати.

(Доктор Ранк, Гельмар і фру Лінде виходять і спускаються сходами. Нянька веде дітей у кімнату. Нора замикає надвірні двері і йде за ними).

Н о р а. О, який у вас свіжий, бадьорий вигляд! А щічки які червоненькі! Чисто троянди й яблучка!

(Діти весь час балакають, перебиваючи її). Добренько погуляли? Було чудово? Так? Ти, виходить, возив у санках і Емму й Боба? Подумайте! Обох разом! О, ти в мене жвавий хлопчина, Іваре. Дай мені її потримати трохи, Ганно-Маріє. Моя мила, маленька лялечка! (Бере найменшу від няньки на руки й танцює з нею). Авжеж, авжеж, мама потанцює й з Бобом! Що? кидались снігом? О, я теж погралася б з вами! Ні, не треба, я сама пороздягаю їх, Ганно-Маріє, та ні ж бо, дай мені! Так цікаво! Іди до себе, ти неначе зовсім замерзла. Там стоїть для тебе тепла кава. (Нянька йде в кімнату ліворуч. Нора роздягає

дітям теплу одезу й розкидає її куди бачить. Діти лепечуть, перебиваючи одне одного).

Нора. Он як? То це був великий собака, і він побіг за вами? Але не вкусив? Ну, звичайно ні! Собаки не кусають маленьких чарівних лялечок. Не заглядай у пакунки, Іваре.—Що там таке? Будете знати. Ні, ні! Там щось погане! Що? Погратися? Як же, будемо гратися? У схованки? Добре, будемо ховатися. Боб мусить ховатися перший. Що? Я повинна? Ну добре, як я, то й я. *(Галас і сміх. Граються в кімнаті й праворуч у другій. Нарешті Нора ховається під стіл. Діти вдираються з галасом і шукають її: спочатку не знаходять, але почувши її заглушений сміх, кидаються до столу, підіймають скатірку й шалено радіють. Хтось стукає в надвірні двері, але ніхто не чує. Двері прочиняються, і з них заглядає адвокат Кротстад. Він спиняється чекаючи. Гра й галас тривають далі).*

Кротстад. Прошу вибачити, фру Гельмар.

Нора *(скрикує і, обернувшись, підводиться).* А! Що вам треба?

Кротстад. Прошу вибачити. Надвірні двері були тільки причинені. Хтось забув замкнути їх.

Нора *(зводиться на ноги).* Мого чоловіка нема вдома, пане Кротстаде.

Кротстад. Я знаю.

Нора. Так? Що ж вам ще треба тут?

Кротстад. Побалакати з вами.

Нора. Зо... *(Дітям тихо).* Ідьте до Ганни-Марії. Що? Ні, чужий чоловік не зробить мамі нічого поганого. Коли він піде, ми знову будемо гратись. *(Веде дітей ліворуч у кімнату й зачиняє за ними двері).*

Нора *(тривожно).* Ви хочете балакати зо мною?

Кротстад. Так. Хочу.

Нора. Сьогодні? Але ж у нас ще не перше число.

Кротстад. Ні, сьогодні тільки кутя, і від вас залежатиме, яку радість дасть вам рідво.

Нора. Чого ви хочете? Сьогодні я зовсім не можу...

Кротстад. Про це ми покищо не будемо балакати. У мене зовсім інше. Чи в вас знайдеться вільна хвилинка?

Нора. Ну, звичайно, знайдеться, хоча...

Кротстад. Чудово. Я сидів у ресторані Ольсена і бачив, що ваш чоловік ішов улицею...

Нора. Ну, так.

Кротстад ...з панею.

Нора. Ну, й що з того?

Кротстад. Насмілюсь запитати: ця пані не фру Лінде?

Н о р а. Вона.

К р о і с т а д. Щойно приїхала в місто?

Н о р а. Так, сьогодні.

К р о і с т а д. Вона ваша близька подруга?

Н о р а. Так, вона моя подруга, але я не розумію...

К р о і с т а д. Колись і я теж знав її.

Н о р а. Мені це відомо.

К р о і с т а д. Так? Ви виходить у курсі справ, я так і гадав. Можу я вас запитати коротко й просто: фру Лінде одержить якунебудь посаду в акціонерному банкові?

Н о р а. Як ви дозволяєте собі випитувати, пане Кроґстад? Ви, підвладний мого чоловіка? Але коли вже ви запитали, то знайте, що фру Лінде матиме посаду в банку і що це я клопоталася за неї, пане Кроґстад. Тепер ви знаєте.

К р о і с т а д. Отже я справедливо гадав...

Н о р а (*ходить по кімнаті*). О, завжди можна мати маленький вплив, мені здається, і хоча я жінка, проте це ще не є... Але коли людина підлегла, пане Кроґстад, то їй треба бути обережною і не дратувати того, хто... гм...

К р о і с т а д. Того, хто має вплив?

Н о р а. Оттого самого.

К р о і с т а д (*мінючи тон*). Фру Гельмар, чи не буде ваша ласка вжити вашого впливу на мою користь?

Н о р а. Що це? Що ви хочете сказати?

К р о і с т а д. Може б ви були ласкаві потурбуватися, щоб і надалі я міг залишити свій підлеглий стан у банку?

Н о р а. Що це має значити? Хто ж думає позбавити вас цього стану?

К р о і с т а д. Вам зовсім не потрібно вдавати передо мною, що ви нічого не знаєте. Я ж добре розумію, що вашій товарищі не може бути приємною зустріч зо мною і вона не схоче наражати себе на неї. Я теж знатиму, кому я маю дякувати, якщо мене виженуть.

Н о р а. Але ж я запевняю вас...

К р о і с т а д. А так, так! Коротко й ясно, час іще є, і я раджу вам ужити весь ваш вплив, щоб запобігти цьому!

Н о р а. Але ж, пане Кроґстаде, я не маю ніякого впливу!

К р о і с т а д. Як то? мені здається, ви самі щойно казали...

Н о р а. Тільки ж зовсім не так, як ви зрозуміли. Як ви можете думати, що я маю такий вплив на мого чоловіка?

К р о і с т а д. О, я знаю вашого чоловіка ще за студентських часів. Я не гадаю, щоб пан директор був твердіший за інших чоловіків.

Н о р а. Коли ви будете зневажливо говорити про мого чоловіка, то я покажу вам на двері.

К р о г с т а д. Фру—відважна жінка.

Н о р а. Я більше не боюся вас. Після нового року я покладу край усьому.

К р о г с т а д (*стриманіше*). Слухайте, фру, коли буде потрібно,—я буду боротися не на життя, а на смерть, щоб зберегти мою маленьку посаду в банку.

Н о р а. Авжеж, здається, що це справді так.

К р о г с т а д. І це не заради платні. Про неї я найменше турбуюся. Тут зовсім інше. Та що там ховатися! Річ уже бачте, ось у чім: ви, розуміється, добре знаєте, що за кілька років перед цим мене обвинувачено в необережному вчинкові.

Н о р а. Мені здається, я щось таке чула.

К р о г с т а д. До суду справа не дійшла, але тим часом усі шляхи мені було заказано, і я став братись, як вам відомо, до різних справ. Треба було за щось зачепити руки. Але наслідую сказати, що я був не найгірший. Тепер мені треба покласти цьому край. Мої сини підрастають і заради них я повинен повернути собі,—оскільки це можливо,—пошану суспільства. Посада в банку була неначе першим щаблем до цього. Тепер ваш чоловік хоче мене зіпхнути з нього, і я знову впаду в багно.

Н о р а. Присягаюсь вам, пане Кротстаде, що не в моїй силі допомогти вам.

К р о г с т а д. Бо ви цього не хочете, але в мене є й засіб примусити вас.

Н о р а. Чи не хочете ви розказати моєму чоловікові, що я винна вам гроші?

К р о г с т а д. Хм... А коли б я йому розказав?

Н о р а. Це було б безсовісно з вашого боку. (*Із слзьми в голосі*). Про цю мою таємницю, мою радість і гордість він мусить довідатись таким огидним і брутальним шляхом! І ще від... вас! Ви накличете на мене найстрашніші неприємності!

К р о г с т а д. Тільки неприємності?

Н о р а (*з запалом*). Зробіть це! Вам же буде найгірше. Мій чоловік тоді побачить дійсно, яка ви нікчемна людина, і вам тоді вже напевне не втриматися на посаді!

К р о г с т а д. Я питався вас, чи ви боїтеся тільки хатніх неприємностей?

Н о р а. Коли чоловік довідається, то, звичайно, він заплатить усе, що там ще залишилось, і більше в нас із вами не буде ніяких справ.

К р о г с т а д. Слухайте, фру Гельмар, або у вас дуже ко-

ротка пам'ять, або ви зовсім не розумієтесь на справах. Мені доводиться ввести вас трохи глибше в саму суть справи.

Н о р а. Як же це?

К р о і с т а д. Коли ваш чоловік був хорий, ви прийшли до мене позичити тисячу двісті спецій.

Н о р а. Я не знала більш нікого.

К р о і с т а д. Я обіцяв добути вам цю суму.

Н о р а. І ви її добули.

К р о і с т а д. Я обіцяв добути вам цю суму на певних умовах. Ви тоді були такі пригнічені хоробою вашого чоловіка, і так вами опанувала одна думка добути гроші на подорож, що, гадаю, навіть не думали ні про які побічні обставини, і тому буде до речі нагадати вам про них. Я обіцяв добути гроші під боргове зобов'язання, яке я й написав.

Н о р а. І я його підписала.

К р о і с т а д. Добре. Але внизу я додав кілька рядків, у яких за вас мав поручитися ваш батько. Він і повинен був підписати ці рядки

Н о р а. Повинен був...? він же підписав!

К р о і с т а д. Я залишив вільне місце для числа. Це виходить, що ваш батько сам повинен був поставити день і число, коли він підписав документа. Чи ви це пам'ятаєте?

Н о р а. Ну, звичайно.

К р о і с т а д. Я передав вам боргове зобов'язання на те, щоб ви послали його поштою вашому батькові. Так це було?

Н о р а. Так.

К р о і с т а д. Звичайно, ви це відразу зробили. За п'ять чи, за шість днів ви принесли мені папір, що вже підписав ваш батько, і одержали гроші.

Н о р а. Так, так. І хіба я не своєчасно сплачувала вам?

К р о і с т а д. Більш-менш своєчасно. Але вернімось до того, про що ми балакали. Тоді ж у вас були важкі часи, фру?

Н о р а. А, так, важкі.

К р о і с т а д. Оскільки я пам'ятаю, ваш батько був дуже хорий.

Н о р а. Так, був смертельно хорий.

К р о і с т а д. Незабаром після цього він і помер?

Н о р а. Так.

К р о і с т а д. Скажіть же, фру Гельмар, може ви, випадково, пам'ятаєте день його смерті? Якого це було числа, я хочу сказати?

Н о р а. Тато помер 29 вересня.

К р о і с т а д. Цілком справедливо. Я маю теж такі відомості. Саме тут і є недоречність (*виймає папір*), яку я ніяк не можу собі з'ясувати.

Нора. Яка недоречність? Я не знаю..!

Кроґстад. А така, фру, що ваш батько підписав цього документа за три дні після своєї смерти.

Нора. Яким чином? Я не розумію.

Кроґстад. Батько ваш помер 29 вересня, а тут, гляньте, він виставив 2 жовтня, число, коли він підписав. Хіба ж це не дивно, фру?

Нора (мовчить).

Кроґстад. Можете ви мені це з'ясувати?

Нора (мовчить так само).

Кроґстад. Вважає ще й те, що слова «2-го жовтня» і рік написано не рукою вашого батька, а іншою і, здається, мені відомою. Я дозволю собі це так пояснити. Ваш батько забув поставити число, коли підписував, і хтось зробив це навмання, ще не відаючи про його смерть. Ну та це ще нічого, але самий підпис... Справжній він, фру Гельмар? Це дійсно ваш батько підписав тут своє прізвище?

Нора (після короткої мовчанки відкидає назад голову й задирливо дивиться на нього). Ні, це я підписалась батьковим прізвищем.

Кроґстад. Слухайте, фру... чи ви знаєте, що це небезпечне визнання?

Нора. Чого? Ви незабаром одержите всі свої гроші.

Кроґстад. Можу я вас запитати, чому ви не відіслали цього папера вашому батькові?

Нора. Це було неможливо. Тато лежав хорий. Коли б я попросила його підписати, то й мусіла б сказати, на що потрібні гроші. А як же я могла сказати йому, що мій чоловік смертельно хорий, коли він сам був тяжко слабий? Розуміється, що це було неможливо.

Кроґстад. То краще треба було відмовитися від подорожі за кордон.

Нора. І це було неможливо. Ця подорож могла врятувати життя мого чоловіка, я не могла відмовитися від неї.

Кроґстад. Але ви не подумали про те, що, власне, ви мене обдурили!

Нора. Цього я зовсім не брала до уваги. Про вас я ні трощки не думала. Я не могла зносити вас за всі ті перешкоди, які ви робили, бо знала, в якому небезпечному стані мій чоловік.

Кроґстад. Фру Гельмар, ви, очевидно не уявляєте собі, що ви, власне, зробили, і в чому ваша вина. Можу вам сказати одно тільки: те, що я колись зробив і що загубило мене перед суспільством,—було не гірше й не більше за те, що зробили ви.

Н о р а. Невже ви хочете, щоб я повірила, що ви відважились на це, рятуючи життя вашої жінки?

К р о г с т а д. Закон не цікавиться причинами.

Н о р а. У такому разі це дуже кепський закон.

К р о г с т а д. Кепський чи не кепський, але коли я подам цей папір на суд, то вас буде засуджено по закону.

Н о р а. Зроду я цьому не повірю. Невже дочка не має права рятувати свого старого, тяжко хорого батька від тривоги й горя, або жінка не має права рятувати від смерти свого чоловіка? Я не дуже добре знаюсь на законах, не знаю де й що там у них написано і де й що дозволяється, але гадаю що так мусить бути, а ви, приватний адвокат, не знаєте цього? З вас мабуть не спритний правник, пане Кругстаде.

К р о г с т а д. Дуже можливо. Але в подібних справах, от як у нас з вами,—ви, сподіваюся, припускаєте, що я дещо розумію. Тепер я вам скажу, що, коли у вівторок мене виженуть, то в компанії з вами. *(Уклоняється й виходить через передпокії)*.

Н о р а *(хвилину роздумує, потім підводить голову)*. А, що там? Бажання налякати мене та й годі, але я не така простачка. *(Починає прибирати дитячі речі, але незабаром кидає)*. А коли справді? Ні, це неможливо. Я ж це зробила через мою любов до них.

Д і т и *(на дверях, ліворуч)*. Мамо, чужий чоловік вийшов за ворота.

Н о р а. А так, так, я знаю. Нікому не кажіть про нього. Чуєте? Навіть татові не кажіть.

Д і т и. Не скажемо, мамо. Будемо гратися?

Н о р а. Ні, не зараз.

Д і т и. Мамо, ти ж обіцяла!

Н о р а. Але я не можу зараз. Ідіть до себе, в мене зараз багато роботи. Ідіть, ідіть, мої любі, кохані дітки. *(Обережно випроваджує й зачиняє двері)*.

Н о р а *(сідає на канапі, бере вишивання й починає шити)*. Ні! *(Кидає роботу, встає, підходить до дверей у передпокії і кричить)*. Олено, давай сюди ялинку! *(Підходить до столу ліворуч, висуває шухляду, але знову спиняється)*. Ні, це зовсім неможливо!

П о к о ї в к а *(несе ялинку)*. Куди її поставити, фру?

Н о р а. Сюди, посеред кімнати.

П о к о ї в к а. Ще щонебудь принести?

Н о р а. Ні, дякую, в мене є все потрібне.

П о к о ї в к а *(ставляє ялинку й виходить)*.

Н о р а *(прикрашає)*. Тут свічки, тутечки квіти... Огидна

людина. Дурниці, дурниці й дурниці. Нічого не може бути. Ялінка буде препишна! Я зроблю все, що ти любиш, Торвальде. Буду співати, танцювати для тебе.

(Торвальд увиходить із сувоєм паперів під пахвою).

Н о р а. А... ти вже повернувся?

Г е л ь м а р. Авжеж. Був тут хтонебудь?

Н о р а. Тут? Ні.

Г е л ь м а р. Дивно. Я бачив, як Кроґстад виходив з воріт.

Н о р а. Так? Ага, правда, Кроґстад заходив на хвилину.

Г е л ь м а р. Я бачу по тобі, що він був тут і просив тебе замовити за нього словечко.

Н о р а. Еге.

Г е л ь м а р. І це ти повинна була зробити ніби сама від себе, не повинна була казати, що він був тутечки? Напевне він просив тебе про це. Правда?

Н о р а. Просив Торвальде, але...

Г е л ь м а р. І ти могла допуститися цього? Могла провадити балачки з цим чоловіком і обіцяти йому щонебудь? І до того ще й сказати мені неправду?

Н о р а. Неправду?

Г е л ь м а р. Хіба ти не сказала мені, що тут не було нікого? *(Сваритьсь пальцем).* Моя співоча пташка не повинна цього більше робити. У співочої пташки повинне бути чисте горлечко! Ніколи жадної фалшивої ноти! *(Обіймає її за стан).* Хіба це не так, як повинно бути? О, я знаю. *(Випускає її).* Більше про це ані слова. *(Сідає коло груби),* А як тут приємно, як захисно. *(Перегортає папери).*

Н о р а *(прикрашає ялінку. Після короткої мовчанки).* Торвальде!

Г е л ь м а р. Я?

Н о р а. Я страшенно тішуся з цього костюмованого балю, що буде в Стеборгів післязавтра.

Г е л ь м а р. А мені дуже цікаво побачити, чим ти мене здивуєш.

Н о р а. От дурна вигадка!

Г е л ь м а р. Як то?

Н о р а. Нічого не можу видумати. Усе виходить по-дурному, безглуздо.

Г е л ь м а р. Невже моя Норуся прийшла до такого висновку?

Н о р а *(підходить іззаду й спирається руками на спинку його стільця).* Ти дуже зайнятий, Торвальде?

Г е л ь м а р. А що?

Н о р а. Які це папери в тебе?

Г е л ь м а р. Банківські справи.

Н о р а. Уже?

Г е л ь м а р. Я примусив попередню управу надати мені право зробити потрібні зміни в складі службовців і в робочому пляні. Я хочу присвятити на це різдвяний тиждень. До нового року все треба налагодити.

Н о р а. А, ось через що цей бідолашний Кроґстад...

Г е л ь м а р. Гм...

Н о р а (так само спершися на стілець тихенко перебирає йому волосся на потилиці). Коли б ти не був такий зайнятий, Торвальде, то я просила б тебе зробити мені дуже велику послугу.

Г е л ь м а р. Послухаєм! Що це має бути?

Н о р а. Ні в кого нема такого художнього смаку, як у тебе. Мені б хотілося бути гарною на цьому костюмованому балі. Ти не міг би допомгти мені, Торвальде, вирішити, ким я повинна бути та яке вбрання зробити?

Г е л ь м а р. Маленькій пташинці це не до снаги, і вона шукає визволителя?

Н о р а. Авжеж. Я ніяк не дам ради без твоєї допомоги, Торвальде.

Г е л ь м а р. Добре, добре, подумаю... Щонебудь вигадасмо,

Н о р а. Який ти добрий. (Знову підходить до ялинки). Червоні квітки виглядають надзвичайно гарно!.. Скажи, цей Кроґстад винен справді? він зробив щось погане?

Г е л ь м а р. Підробив чужого підписа. Уявляєш собі, що це значить?

Н о р а. Може він мусів це зробити через недостатки?

Г е л ь м а р. Авжеж, або через легковажність, як багато дехто. Я не такий безжалісний, щоб категорично осудити людину за один такий вчинок.

Н о р а. А правда, Торвальде?

Г е л ь м а р. Дехто з таких людей ще знову може підвестися морально, коли відверто визнає свою провину й прийме кару.

Н о р а. Кару?

Г е л ь м а р. Але Кроґстад не схотів іти цим шляхом. Він вивернувся всілякими хитрощами й викрутами і це, власне, й загубило його.

Н о р а. Ти гадаєш, що слід би було...

Г е л ь м а р. Ти тільки подумай, як така людина, що знає за собою провину, мусить брехати, удавати й лукавити, повинна носити маску перед найближчими, перед своєю жінкою й дітьми. Це ж найжахливіше, Норо.

Н о р а. Чому?

Г е л ь м а р. Тому, що така атмосфера брехні вносить за-

разу й хоробливий зачаток у все родинне життя. Навіть саме повітря, що його діти вдихають у такій родині, має в собі отруйний дух.

Н о р а *(підходить до нього)*. Ти певен цього?

Г е л ь м а р. Моя люба, мені, як адвокатові, часто доводиться бачити це. Мало не всі розпусні люди мали брехливих матерів.

Н о р а. Але чому ж конче матері винні?

Г е л ь м а р. Найчастіше це йде від матерів. Хоча й батьки теж мають такий вплив. Це вже знає кожний, хто веде справи. Цей самий Кроґстад багато років отрує дітей брехнею й лицемірством. Через те я і вважаю його за морально пропащу людину. І тому моя чарівна Норочко не повинна мене просити за нього. Обіцяєш? Дай руку. Ну, ну, що це значить? Протягни мені руку. Так, так. От і край. Запевняю тебе, що мені було б неможливо працювати з ним. Поблизу таких людей я фізично почуваю себе недобре.

Н о р а *(бере в нього свою руку й заходить по другий бік ялинки)*. Як тут гаряче! А мені ще стільки треба зробити.

Г е л ь м а р. А мені треба встигнути переглянути це ще перед обідом. Про твоє вбрання я подумаю, і в мене також є дещо повісити на ялинку в золотому папері. *(Кладе їй руку на голову)*. Моя кохана співоча пташко! *(Іде до себе в кабінет і зачиняє за собою двері)*.

Н о р а *(помовчавши, тихо)*. Що ж це? Ні, це не так! Не може бути!.. Не повинно!

Н я н ь к а *(на порозі праворуч)*. Маленькі так просять, щоб пустити їх до мами

Н о р а. О, ні, ні! Не пускай їх до мене! Побудь з ними Ганно-Маріє.

Н я н ь к а. Слухаю, фру. *(Зачиняє двері)*.

Н о р а *(бліда від жаху)*. Занাপстити своїх маляток! Отруїти їх! *(Після короткої павзи відкидає голову)*. Це неправда! Ніколи в світі не може бути так!

ДІЯ ДРУГА.

Та сама кімната. Ялинка стоїть у кутку, коло роялю. З неї всі прикраси вже знято, лишилися тільки недогарки свічок. На канапі лежить Норине пальто.

Н о р а *(сама. Вона неспокійно ходить по кімнаті, нарешті спиняється коло канапи й бере своє пальто. Незабаром зноу кидає його)*. Хтось прийшов. *(Підходить до дверей і слухає)*. Ні—нікого. Звісно, сьогодні, на перший день різдва ніхто не

прийде, і завтра також. Не може бути. (*Відчиняє двері й дивиться*). У скриньці на листи—також нічого нема, зовсім порожня. (*Вертається назад*). Усе дурниці. Звісно, він це так собі казав. Нічого подібного не може трапитись. У мене ж троє маленьких діточок!

Нянька (*з великою картонкою виходить з кімнати ліворуч*). Ну ось, нарешті знайшла вам вашу картонку з маскарадними вбраннями.

Нора. Дякую, постав її на стіл.

Нянька (*ставить*). Тільки вони тут без ладу розкидані.

Нора. О, коли б я могла подерти їх на сотню тисяч шматків!

Нянька. Що ви кажете, та їх же можна ще полагодити. Тільки трошки терпцю.

Нора. Добре. Я зараз піду й покличу фру Лінде, вона мені допоможе.

Нянька. Що, знову йдете? Під таку неgodу? Застудитесь, фру Норо, і заслабнете.

Нора. Це ще не було б найгірше. Як діти?

Нянька. Маленькі бідні створіннячка забавляються там іграшками, що з ялинки, все...

Нора. Часто про мене питаються?

Нянька. Вони ж призвичаєні, що мама завжди з ними.

Нора. Ганно-Маріє, тепер уже я не можу бути з ними стільки як перше.

Нянька. Не біда, маленькі діти до всього можуть призвичаїтись.

Нора. Ти думаєш, що вони забули б за свою маму, коли б її зовсім не стало?

Нянька. І вигадате ж таке! Зовсім не стало!

Нора. Слухай, Ганно-Маріє, я часто дивувалась, як ти могла наважитись віддати свою дитину на чужі люди?

Нянька. Але ж я мусила, коли стала за мамку до маленької Нори.

Нора. Проте, як ти могла хотіти цього?

Нянька. Коли бідну дівчину спобігло таке лихо, то вона повинна бути щаслива, як їй трапиться добра посада. Бо той підлий чоловік нічим мені не допоміг.

Нора. Твоя донька, звісно, забула вже тебе?

Нянька. Зовсім ні. Вона писала мені, коли йшла на конфірмацію, і коли віддавалася заміж.

Нора (*обіймає її за шию*). Ти моя старенька Ганно-Маріє, ти була така добра до мене, ти стала мені за матір, коли я була маленька!

Н я н ь к а. Бідолашна Норочка не мала іншої матері крім мене.

Н о р а. І я добре знаю, що коли б у моїх дітей не стало матері, то ти б ...дурниці! Усе дурниці! Піди до них. Мені треба... Побачиш завтра, яка я буду гарна!

Н я н ь к а. Та вже що й казати, з-поміж усіх гостей на балю ніхто не буде такий гарний, як фру Нора. *(Виходить у кімнату)*.

Н о р а *(починає поратись коло картонки, але зразу від-пихає її)*. О, коли б мені тільки наважитись піти. Аби тільки ніхто не прийшов без мене. Та що це я вигадую, справді! Ніхто не прийде. Тільки не думати. Треба почистити муфту... Чудові рукавички, чудові!.. І треба ж вигадати таке! *(Б'є годинник)*. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість. *(Скрикує)*. Ой, ідуть! *(Кидається до дверей, але спиняється, вагаючись. Фру Лінде ввіходить з передпокою, де вона скинула з себе теплу одежу)*.

Н о р а. Це ти, Христіно? Там нікого більше нема? Як добре, що ти прийшла!

Ф р у Л і н д е. Мені казали, що ти заходила й питала мене.

Н о р а. Я саме проходила повз тебе. Ти мусиш мені допомогти. Сядьмо сюди на канапу. Бачиш, угорі над нами, у консула Стенборґа завтра ввечері костюмований балъ. Торвальд хоче, щоб я була в неапольському вбранні і протанцювала тарантелю. Я цього навчилася на острові Капрі.

Ф р у Л і н д е. Так, так. То ти хочеш дати повну картину.

Н о р а. Торвальд каже, що я повинна протанцювати. Ось, бачиш і костюм. Це Торвальд ще там мені замовив. Але він увесь подерся. Я вже зовсім і не знаю...

Ф р у Л і н д е. Ми зараз усе полагодимо. Тільки обвідка місцями обірвалася. Голка й нитка є?... Ну, оце й усе, що нам треба.

Н о р а. Яка ти мила!

Ф р у Л і н д е. Отже взавтра ти будеш у костюмі?... Знаєш що, Норо? Я зайду на хвилинку завтра подивитись, яка ти будеш. Я ще й не подякувала тобі за вчорашній такий приємний вечір.

Н о р а. А мені здалось, що вчора в нас було не так приємно, як звичайно. Тобі варто було б раніше приїхати в місто, Христіно. Торвальд справді вмів все влаштувати так гарно й вишукано.

Ф р у Л і н д е. Я гадаю, ти не менше. Не дурно ж ти свого батька донька. Але скажи мені, чи доктор Ранк завжди такий пригнічений?

Н о р а. Ні, вчора було щось дивне. Він дуже тяжко хорий.

У нього, сердешного, сухоти спинного мозку. Треба тобі сказати, що батько його був мерзотна людина; він мав усяких коханок, і був дуже розпусний, отже й син його хорий з дитячих років. Ти розумієш?

Фру Лінде (упускає шитво). Але, любя моя Норо, звідки ти знаєш такі речі?

Нора (ходить по кімнаті). Ну, коли маєш троє дітей... Коли часом тебе відвідують... деякі дами, що знаються трохи на медицині... вони часом розповідають дещо.

Фру Лінде (знову береться шити. Коротке мовчання). Доктор Ранк щодня до вас заходить?

Нора. Що божого дня. Він найкращий Торвальдів друг ще з самого юнацтва і мій приятель також. Доктор Ранк неначе належить до нашої родини.

Фру Лінде. Скажи мені, він щира людина? Тобто чи не любить він часом говорити тільки людям приємне?

Нора. Ні, навпаки. Що це тобі спало на думку?

Фру Лінде. Коли ти вчора нас зазнайомила, то він став запевняти, що часто чув моє ім'я тут у цьому домі. А потім я помітила, що твій чоловік нічогосінько про мене не знав. Як же міг доктор Ранк?...

Нора. Це чистісінька правда. Торвальд так без міри мене любить, що хоче володіти мною сам-один, як він каже. Першими часами, коли я згадувала навіть когось із моїх рідних, то й то він уже починав ревнувати. Звісно, я покинула це! А з доктором Ранком я частенько говорила про все—він залюбки слухав... Розумієш?

Фру Лінде. Слухай, Норо, ти ще справжня дитина. Я трохи старша за тебе й далеко досвідченіша, і от я хочу тобі дещо сказати. Подбай ти, будь ласка, щоб якимось виплутатися з цієї історії з доктором Ранком.

Нора. З чого ж це я повинна виплутатися?

Фру Лінде. Із того, і з другого, я гадаю. Ти вчора щось говорила про багатого закоханця, який повинен відписати тобі гроші.

Нора. Так, але якого, на жаль, немає на світі. Але що ж з того?

Фру Лінде. Доктор Ранк має капітал?

Нора. Авжеж має.

Фру Лінде. І нема йому про кого турбуватись?

Нора. Нема нікого... але...

Фру Лінде. Як може бути вихована людина такою неділікатною.

Нора. Я зовсім тебе не розумію.

Фру Лінде. Не вдавай, Норо. Невже ти можеш думати, що я не догадуюсь, у кого ти позичила ці 1200 спецій?

Нора. Та що це ти? Збожеволіла? Як ти могла подумати таке? Наш приятель, що заходить до нас у хату щодня! Яке створилось би жахливе становище!

Фру Лінде. То, виходить, справді, що це не він?

Нора. Та кажу ж тобі, що ні. Навіть на одну мить це не могло спливити мені на думку. Та в нього тоді й не було чого позичати мені. Він одержав спадщину пізніше.

Фру Лінде. Ну, я певна, що це було щастя для тебе, моя люба Норо.

Нора. Ні, однаково, мені ніколи б на думку не спало просити доктора Ранка. Хоч я, звісно, певна, що коли б я попросила його...

Фру Лінде. Але ти, звісно, цього не зробиш.

Нора. Безперечно, не зробию. Та й не уявляю собі, щоб у цьому була потреба. Але я цілком певна, коли б я заговорила про це з доктором Ранком...

Фру Лінде. Поза плечима свого чоловіка?

Нора. Доводиться ж викручуватися з того-іншого також поза плечима в чоловіка... Треба ж якось залагодити.

Фру Лінде. Так, так, Я тобі вчора це саме казала, проте...

Нора (*ходить по кімнаті*). Чоловік завжди може легше влаштувати свої справи, аніж жінка.

Фру Лінде. Її власний чоловік—це правда.

Нора. Дурниці! (*Спinjaється*). Коли все сплячують, увесь борг, то векселя повертають назад?

Фру Лінде. Так, я гадаю, що повертають.

Нора. І можна порвати на сотні тисяч шматочків і спалити того огидного, брудного папірця?

Фру Лінде (*пильно на неї дивиться, відсуває від себе шитво і поволі зводиться на ноги*). Норо, ти щось криєш від мене.

Нора. Ти це бачиш по мені?

Фру Лінде. З тобою скоїлося щось після вчорашнього ранку, Норо. Що це таке?

Нора (*повертається до неї*). Христіно! (*Дослухається*). Тсс... Торвальд вертається. Слухай, посидь покищо в дітей. Торвальд терпіти не може дивитись, як шиють.

Фру Лінде (*збирає шитво*). Але я не піду, доки ми не поговоримо відверто. (*Іде в кімнату ліворуч. Торвальд виходить з передпокою*).

Нора (*іде проти нього*). Як я ждала тебе, коханий мій Торвальде!

Г е л ь м а р. Хто це тут? Кравчиня?

Н о р а. Ні, це Христина. Вона помагає мені полагодити моє вбрання. Повір мені, що завтра я буду дуже цікава!

Г е л ь м а р. Хіба не влучна моя вигадка?

Н о р а. Чудова! А хіба я не слухняна твоя жіночка?

Г е л ь м а р. Служняна моя жіночка, бо слухаєшся свого чоловіка.—Ну, ну, моя пташечко, знаю, що зовсім інше тобі в голові. Не буду тобі заваджати. Напевне треба міряти?

Н о р а. А ти хочеш працювати?

Г е л ь м а р *(показує їй на пакунок паперів)*. Бачиш? Я вже був у банку. *(Повертається йти до кабінету)*.

Н о р а. Торвальде!

Г е л ь м а р *(спиняється)*. Що таке?

Н о р а. Коли б твоя білочка тебе щось попросила... Так гарненько, так ніжно попросила?..

Г е л ь м а р. Про що?

Н о р а. Ти зробив би для неї?

Г е л ь м а р. Мені треба спочатку знати, звісно, що це таке?

Н о р а. Білочка так бігала б, так пустувала б, якби ти був такий добренький і згодився!

Г е л ь м а р. Ну, кажи, що ж це таке?

Н о р а. Жайвороночок защебетав би скрізь, по всіх кімнатах!

Г е л ь м а р. Ну, він і без того щечече.

Н о р а. Я стала б, як та Сильфіда, танцювати перед тобою в місячному світлі, Торвальде.

Г е л ь м а р. Норо, невже ти знову про те, що було вранці?

Н о р а. А так... Торвальде, благаю тебе!...

Г е л ь м а р. І ти, справді, знов наважаєшся про це говорити?

Н о р а. Так, так, Торвальде, ти повинен мене послухатись, повинен дозволити Крогстадові лишитись на своїй посаді в банку.

Г е л ь м а р. Кохана Норо, я вже намітив на його місце фру Лінде.

Н о р а. Це дуже гарно, але ти можеш звільнити когось іншого замість Крогстада.

Г е л ь м а р. Просто неможлива упертість. Через те, що ти, не подумавши, обіцяла попросити за нього, я мушу...

Н о р а. Ні, зовсім не через це, Торвальде. Ради тебе самого. Цей чоловік пише в найпаскудніших газетах, ти сам це казав. Він може заподіяти тобі дуже багато лиха. Я страшенно боюсь його...

Г е л ь м а р. А, так, розумію, спогоди з минулого, вони тебе лякають.

Н о р а. Що ти хочеш сказати?

Г е л ь м а р. Ти, звісно, думаєш за свого батька?

Н о р а. Так, звичайно. Згадай тільки, з якою злістю писали про нього в газетах, і як його обмовляли жахливо. Я певна, що вони добулись би його відставки, коли б міністерство не послало тебе на ревізію, і коли б ти не поставився до нього з таким співчуттям і так не допоміг йому.

Г е л ь м а р. Норочко моя, між твоїм батьком і мною є велика відміна. Твій батько не був у деяких речах бездоганний урядовець, а я якраз бездоганний і сподіваюсь, що таким і лишусь, доки держу свій пост.

Н о р а. Хіба хто знає, що можуть вигадати лихі люди? Тепер ми маємо можливість жити так гарно, так спокійно, так щасливо, Торваде, можемо жити тихомирно, без ніяких турбот—і ти, і я, і діти... Отже всім серцем я прошу тебе.

Г е л ь м а р. І от саме тим, що ти так борониш, ти відби-рась мені можливість залишити його. У банку вже відомо, що я хочу звільнити Кроґстада. А тепер можуть піти розмови про те, що новий директор міняє свої погляди під впливом жінки.

Н о р а. А коли б навіть і так?

Г е л ь м а р. Звісно, це нічого, тільки маленька вперта жіночка поставила б на своє! А я—я можу стати смішним перед усім персоналом, ще почнуть думати, що я можу підпасти під усякий сторонній вплив. Повір, що незабаром мені доведеться б зазнати наслідків цього. Крім того... це є одна річ, через що Кроґстад не може лишитись у банку, поки я там директором.

Н о р а. Що ж це каке? .

Г е л ь м а р. У крайньому разі я ще міг би крізь пальці дивитись на його моральні вади...

Н о р а. Так? Правда? Торвальде?

Г е л ь м а р. Тим паче, що з нього путящий робітник, як мені казали. Але ми з ним знайомі ще з юнацьких років. Це одне з тих необачних знайомств, що потім не один раз у житті завдають людині чимало турбот. Я тобі скажу відверто. Ми з ним на «ти». І ця нетактовна людина не покладає собі навіть у голову ховати це від сторонніх. Навпаки, він вважає, що це дає йому право бути зо мною за панибрата. Щохвилини він голосно викрикує своє «ти, Гельмар». Запевняю тебе, що це мені вже прикро. Через нього я не можу знести свого становища в банку.

Н о р а. Торвальде, ти, звісно, це все так говориш, не серйозно?

Г е л ь м а р. Тобто як це, не серйозно?

Н о р а. Це ж такі дріб'язкові міркування!

Г е л ь м а р. Що ти кажеш? Дріб'язкові? по-твоєму виходить, я дріб'язкова людина?

Н о р а. Навпаки, Торвальде, тим то...

Г е л ь м а р. Це все одно. Ти називаєш мої мотиви дріб'язковими—отже виходить, що і я такий. Дріб'язкові! Ну-ну! Ні, цьому треба, звісно, покласти край. (*Іде в передпокій і кричить*). Олено!

Н о р а. Що ти хочеш?

Г е л ь м а р (*копається в паперах*). Покласти край. (*Увійхдити покійка*). Дивись, ось лист. Зараз же йди й віддай посланцеві, щоб відніс. Тільки хутенько. Адреса там є. Ось тобі гроші.

П о к о ї в к а. Гарзд! (*Виходить з листом*)..

Г е л ь м а р (*згортає папери*). Отаке то, маленька моя вперта пташинко!

Н о р а (*задихаючись*). Торвальде, що це за лист?

Г е л ь м а р. Звільнення Кростгада.

Н о р а. Верни назад, Торвальде! Ще не пізно. О, Торвальде, поверни його назад! Зроби це заради себе самого... заради наших дітей. Чуєш, ти, Торвальде? Зроби це! Ти й не знаєш, до чого це може призвести!

Г е л ь м а р. Занадто пізно!

Н о р а. Так, занадто пізно!

Г е л ь м а р. Кохана моя Норо, я прощаю тобі цей твій страх, хоч суттю він образливий для мене. Так, без сумніву. Хіба це не образа, думати, що я можу боятись помсти вигнаного писарця? Проте я прощаю тобі, бо це виявляє твою велику любов до мене. (*Обіймає її*). Так треба, моя кохана, любя Норочко! А там—що буде, те й буде! Коли доведеться—повір, що мені стане і мужности, і сили. Ти побачиш, я така людина, що можу все взяти на свої плечі.

Н о р а (*перелякано*). Що ти хочеш цим сказати?

Г е л ь м а р. Усе, кажу я.

Н о р а (*опанувавши себе*). Ніколи ти не повинен цього робити!

Г е л ь м а р. Ну добре! Тоді поділимо все між собою, як вірне подружжя. Так воно, власне, і повинно бути. (*Пестить її*). Що, задоволена? Так, так. Зовсім не треба цих переляканих, як у горлички, очей. Усе це—одна тільки твоя уява. Заграй но краще тарантелю й трохи повправляйся з тамбурином. Я сидітиму в конторі й позачиняю всі двері. Мені не буде нічого чути. Можеш галасувати, як захочеш. (*Обертається в дверях*). Коли прийде доктор Ранк, то скажи йому, де мене знайти. (*Киває їй головою і, захопивши папери, іде в кабінет і зачиняє за собою двері*).

Н о р а (зовсім розгублена від страху, стоїть, неначе скам'яніла й шепоче). Він може це зробити. Він зробить! Зробить, не зважаючи ні на що. Ні, ніколи в світі! Усе—тільки не це! Порятунком? Вихід? (У передпокої дзвонять). Доктор Ранк... усе, тільки не це... Нехай хоч що! (Поводить рукою по лиці і, опанувавши себе, іде й відчиняє двері в передпокій. Там доктор Ранк вішає своє хутро. Потроху починає смеркати).

Н о р а! Доброго здоров'я, докторе Ранк! Я пізнала вас по дзвінку. До Торвальда краще не йдіть, він здається дуже зайнятий.

Р а н к. А ви?

Н о р а (увіходить у кімнату й зачиняє двері в передпокій). Для вас я завжди знайду вільну хвилину. Ви це самі знаєте.

Р а н к. Дякую. Буду користатися з цього, доки сили.

Н о р а. Що це визначає «доки сили»?

Р а н к. Те саме й визначає. Це вас лякає?

Н о р а. Ні, тільки такі чудні слова. Хіба щось повинно трапитись?

Р а н к. Трапиться тільки те, до чого я давно вже готовий. Тільки я не сподівався, що так швидко це настане.

Н о р а. Та що таке? Ви про щось довідались? Докторе Ранк, ви повинні мені сказати!

Р а н к (сідає коло гробки). Зо мною справа пішла на гірше, звернула з круга, як кажуть. Тут уже нічого не вдієш!

Н о р а (полегшено зідхнувши). Ага, то це ви про себе?

Р а н к. А то ж про кого? Дарма себе дурити. Я найнікчем, ніший з усіх своїх пацієнтів, фру Гельмар. Цими днями я вчинив генеральну ревізію мого внутрішнього стану, і виявилось що я банкрут. Ще який місяць—і я буду лежати й гнити на кладовищі.

Н о р а. Фе, про яку гидоту ви говорити!

Р а н к. Бо й дійсно справа огидна! А найгірше те, що перед кінцем ще буде багато всякої мерзоти. Ще зробити одне маленьке дослідження—і я буду знати приблизно, коли почнеться розклад. Я хочу вам дещо сказати. Гельмар із своєю витонченою вдачею гостро виявляє огиду до всього потворного. І я не хочу, щоб він приходив до мене, хорого.

Н о р а. Але, докторе Ранку...

Р а н к. Не хочу, щоб він приходив. Ні в яким разі. Я замкну двері. Тільки но я переконаюся, що почалось найгірше, я зараз пришлю вам свою візитову картку з чорним хрестом на ній. Ви будете знати, що почалось уже огидне руйнування.

Н о р а. Сьогодні ви просто зовсім неможливі. А мені так би хотілось, щоб ви були б у доброму настрої.

Р а н к. Коли смерть за плечима? Отже мені доводиться так покутувати вину іншого. Чи є в цьому яка справедливість? І кожна родина, так чи так, мусить прийняти неблаганну кару.

Н о р а (*затулює вуха*). Дурниці! Скажіть щось веселіше! Веселіше!

Р а н к. А так, правду кажучи, нічого більше й не лишається, як тільки сміятись. Моя бідолашна, нічого не повинна спина мусить відповідати за ті веселі дні мого батька, коли він був лейтенантом.

Н о р а (*коло стола ліворуч*). Він дуже захоплювався спаржею та стразбурзькими пирогами, правда?

Р а н к. І трюфелями.

Н о р а. Трюфелями також? Мабуть і острицями?

Р а н к. Авжеж, і острицями, звісно.

Н о р а. І до цього всього ще й шампанське й портвайн. Дуже сумно, що такі смачні речі повинні відбиватись на спинному хребті.

Р а н к. А надто, що вони відбиваються на нещасливій спині того, хто найменше вживав цього.

Н о р а. О, так, це найсумніше.

Р а н к (*допитливо на неї дивиться*). Гм...

Н о р а (*деякий час помовчавши*). Чого ви всміхаєтесь?

Р а н к. Та це ви сміялись.

Н о р а. Ні, докторе Ранку, це ви всміхнулись.

Р а н к. А ви лукавіша, як я думав досі.

Н о р а. Сьогодні в мене божевільний настрій.

Р а н к. Так, здається.

Н о р а (*кладає йому руки на плечі*). Милый, милый докторе Ранку, ви не повинні вмирати й кидати нас із Торвальдом.

Р а н к. Ну, це горе ви, звісно, легко переживете. Хто відходить, того скоро забувають.

Н о р а (*перелякано дивиться на нього*). Ви так думаєте?

Р а н к. Заведуться нові приятелі, і так...

Н о р а. У кого заведуться нові приятелі?

Р а н к. У вас і в Торвальда, коли мене не стане. Та вже здається й почали. Що тут треба було фру Лінде вчора ввечорі?

Н о р а. Ага, ви вже починаєте, здається, ревнувати мене до бідолашної Христини?

Р а н к. А якже, звісно ревную. Вона ж має заступити моє місце в цьому домі, коли я згасну, ця жінка може...

Н о р а. Ш-ш... Не говоріть голосно. Вона там.

Р а н к. І сьогодні теж? Ну от бачите.

Н о р а. Тільки для того, щоб шити мені костюм. Боже мій, який ви неможливий сьогодні! (*Сідає на канану*). Ну, будьте

тепер розумним, докторе Ранку. Завтра ви побачите, як гарно я танцюватиму. Ви повинні уявити собі, що це я танцюю для вас... звісно, я буду танцювати для Торвальда, це само собою. *(Виймає з картонки всякі дрібниці)*. Докторе Ранку, сідайте тут, я вам щось покажу.

Р а н к *(сідає)*. Ну, що ви мені покажете?

Н о р а. Дивіться сюди ось. Бачите?

Р а н к. Шовкові панчохи?

Н о р а. Кольору тіла. Що, хіба не чарівні? Зараз темно, але завтра... Ні, ні! вище не можна бачити. Хоч вам можна показати й вище.

Р а н к. Гм...

Н о р а. Чого ви так критично розглядаєте? Ви може думаєте, що вони мені не до ноги?

Р а н к. Не можу мати ніякої, більш-менш обґрунтованої думки про це.

Н о р а *(з хвилину дивиться на нього)*. Стидайтесь! *(Тихенько б'є його панчохами по вусі)*. Ось вам! *(Знову ховає їх)*.

Р а н к. А ще яку пишноту я повинен бачити?

Н о р а. Нічого більш не побачите. Ані крихотки. Ви—неможлива людина. *(Тихенько підспівує й копається в речах)*.

Р а н к *(деякий час помовчавши)*. Коли я сиджу з вами отут, так просто, то я не можу зрозуміти—навіть досягнути не можу, що було б зо мною, коли б я не приходив сюди.

Н о р а *(з усмішкою)*. Еге, і мені здається, що ви почуваєте себе в нас зовсім добре.

Р а н к *(притишує голос і дивиться перед себе)*. І покинути це все...

Н о р а. Дурниці! Нічого ви не покинете!

Р а н к *(так само як і раніше)*... і не мати можливості покинути після себе найменшого, наймізернішого знаку подяки... Невеличка втрата і нічого, крім порожнього місця, і що швидше воно заповниться, то краще.

Н о р а. А коли б я вас попросила... але—ні!

Р а н к. Про що?

Н о р а. Про великий доказ вашої приязні...

Р а н к. Ну, ну?..

Н о р а. Ні, я хотіла сказати—про величезну послугу!...

Р а н к. Невже ви справді хочете мене зробити хоч раз щасливим?

Н о р а. О, ви не знаєте, що це таке!

Р а н к. То ви скажіть.

Н о р а. Ні, не можу, докторе Ранку. Це так нечувано багато—і порада,— і допомога, і послуга...

Р а н к. Ну то ще краще. Але не уявляю собі, що б це могло бути. Скажіть же, я сподіваюсь, що заслужив на вашу довіру?

Н о р а. Ну, безперечно, як ніхто інший. Я знаю, що ви мій найвірніший і найкращий друг. Ну добре, докторе Ранку, я скажу. Бачите, є одна річ... треба стати на перешкоді, і в цьому ви повинні стати мені до помочі. Ви знаєте, як глибоко, як безмежно любить мене Торвальд. Ніколи, ні одної миті він не вагався б, щоб віддати за мене життя.

Р а н к *(нахиляється до неї)*. Норо... Ви гадаєте, що тільки він один...

Н о р а *(здрігнувшись)*. Що?

Р а н к ...з радістю віддав би життя за вас?

Н о р а *(з сумом)*. Ну от!

Р а н к. Я запрягся перед самим собою, що ви про це довідаєтесь перед тим, як я покину вас. Кращої нагоди, як зараз, не може бути. Отже, Норо, тепер ви знаєте. І знаєте також, що можете на мене звіритись.

Н о р а *(рівна й спокійна підводиться)*. Пропустіть мене.

Р а н к *(пропускає її й лишається сидіти)*. Норо!..

Н о р а *(коло дверей у передпокій)*. Олено, принеси лампу. *(Підходить до грубки)*. О, милий докторе Ранку, це дуже негарно з вашого боку!

Р а н к. Що я покохав вас так палко, так глибоко, як ніхто в світі? Невже це негарно?

Н о р а. Ні, але те, що ви мені сказали про це. Цього зовсім не треба було робити...

Р а н к. Що ви хочете сказати? Ви знали?.. *(Олена вносить лампу, ставить на стіл і виходить)*.

Р а н к. Норо... Фру Гельмар... Я вас питаю, ви знали щось?

Н о р а. А, хіба я знаю, чи знала я чи ні? Я по правді не можу вам цього сказати.—Але, як ви могли зробити так не до речі... А все вже йшло так гарно...

Р а н к. Але, у всякім разі тепер ви можете бути певні, що я весь, і тілом і душею—відданий вам. Скажіть же тепер, що ви хотіли?

Н о р а *(дивиться на нього)*. Після цього?

Р а н к. Я вас прошу, дозвольте мені довідатись, що саме?

Н о р а. Тепер ви ні про що не довідаєтесь.

Р а н к. Ну, ну! Не карайте ж мене так. Дозвольте ж мені зробити все, що тільки людина в силі зробити.

Н о р а. Тепер ви для мене нічого не можете зробити. Та мені, власне, і не треба жадної допомоги. Усе це тільки одна моя уява. Звісно, що це так. Немає ніякого сумніву. *(Сідає*

в крісло-гойдалку, дивиться на нього й усміхається). А ви— легковажна людина, докторе Ранку. Коли внесли лампу, вам не стало соромно?

Ранк. Ні, сорому я не відчув, проте... Може мені піти звідси... і назавжди?..

Нора. Ні, звісно, ви не повинні цього робити. Само собою, ви будете приходити, як і досі. Ви ж знаєте, що Торвальд не може обійтися без вас.

Ранк. А ви?

Нора. О, мені завжди страшенно приємно, коли ви приходите.

Ранк. Оце якраз і штовхнуло мене на хибний шлях. Ви для мене загадка. Багато разів мені здавалось, що вам так само приємно бути зо мною, як і з Гельмаром.

Нора. Бачите, буває так, що одних людей люблять надусе на світі, а з іншими, здається, найбільше хочеться бути разом.

Ранк. Так, у цьому, мабуть, є трохи правди.

Нора. Коли я жила вдома, то найбільше я, звісно, любила свого тата. Але завжди мені було дуже приємно втекти в кімнату до найминок. Вони ніколи нічого не навчали мене, і завжди весело розмовляли.

Ранк. А, он кого, виходить, я заступаю вам!

Нора (*схплюється й підходить до нього*). Милий, хороший докторе Ранку, я цього зовсім не думала! Але ви можете зрозуміти, що з Торвальдом так само, як і з татом.

Олена (*виходить з передпокою*). Фру! (*Щось шепоче й простягає їй картку*).

Нора (*кидає погляд на картку*). Ох! (*Кладе її в кишеню*).

Ранк. Якась неприємність?

Нора. Ні!.. ніякісінької!.. Це тільки... це моє нове вбрання.

Ранк. Як? Ось же воно лежить, ваше вбрання.

Нора. Так, але то інше. Я замовила нове. Торвальд не повинен знати нічого.

Ранк. Ага, у нас, виходить, велика таємниця.

Нора. Еге, ідіть до нього, він там у конторі, в середній кімнаті; затримайте його якнайдовше.

Ранк. Будьте певні, він не відкараскається від мене. (*Виходить у кабінет до Гельмара*).

Нора (*до Олени*). Він чекає в кухні?

Олена. Так, він прийшов кухенними сходами.

Нора. Хіба ти не сказала йому, що в мене хтось є?

Олена. Сказала, тільки це не допомогло.

Н о р а. Не пішов?

О л е н а. Ні, йому треба переговорити з фру.

Н о р а. Ну, нехай увійде. Тільки тихенько. Ти, Олено, нікому не кажи. Це буде сюрприз моему чоловікові.

О л е н а. Так, я добре це розумію. *(Виходить)*.

Н о р а. Ось воно, це страшне! Іде! Ні, ні, ні! Цього не повинно бути! Не повинно!..

(Підходить до дверей у кабінет і зачиняє їх на засув. Олена впускає з передпокою Кроґстада й зачиняє за ним двері. Кроґстад в дорожньому хутрі, у високих чоботях і в хутряній шапці).

Н о р а *(іде проти нього)*. Говоріть тихше, чоловік удома.

К р о ґ с т а д. Ну й нехай собі буде вдома.

Н о р а. Чого ви хочете від мене?

К р о ґ с т а д. Хочу дізнатись про дещо.

Н о р а. Тільки швидше. Що таке?

К р о ґ с т а д. Ви, звісно, знаєте, що мене звільнено.

Н о р а. Я не могла ніяк запобігти цьому, пане Кроґстаде. Я боронила вас до останнього, але це нічого не допомогло.

К р о ґ с т а д. Невже ваш чоловік так мало вас любить? Аджеж він знає, що вам загрожує, і проте важить...

Н о р а. Як то? Ви можете думати, що він знає?

К р о ґ с т а д. Ні? Я, правда, так і думав. Не можу бути,— щоб мій хороший Торвальд Гельмар виявив стільки відваги.

Н о р а. Пане Кроґстаде, я вимагаю, щоб ви ставилися з повагою до мого чоловіка.

К р о ґ с т а д. Змилуйтесь, я завжди ставився до нього з належною повагою. Але коли фру з таким страхом усе криє від нього, то я наслідуюсь думати, що вона краще ніж учора розуміє, що вона зробила.

Н о р а. Краще, ніж ви могли б пояснити мені.

К р о ґ с т а д. Ну, звичайно, такий поганий правник, як я...

Н о р а. Але чого вам треба від мене?

К р о ґ с т а д. Тільки подивитись, як стоїть справа з вами, фру Гельмар. Я цілий день ходив і думав про вас. Бачте, лихвар і писака такий... одно слово такий, як я, проте не позбавлений того, що називається серцем.

Н о р а. Доведіть це. Подумайте про мої дрібні діти.

К р о ґ с т а д. А ви та ваш чоловік думали про мої? Але це однаково! Я хочу вам тільки сказати, що ви не повинні так гаряче приймати цю справу. Насамперед від мене не буде жадної заяви.

Н о р а. Ні? Правда? Я так і думала!

К р о ґ с т а д. Усе можна владити по-доброму. Нащо нам виносити це на люди. Усе залишиться між нами трьома.

Н о р а. Мій чоловік не повинен ніколи про це дізнатись!
К р о і с т а д. А яким чином ви можете запобігти цьому?
Можете сплатити решту боргу?

Н о р а. Ні, зараз не можу.

К р о і с т а д. Маєте надію дістати цими днями гроші?

Н о р а. Ні, нічого я не маю.

К р о і с т а д. Та однаково, це вам би не допомогло. Коли б ви зараз оце стояли передо мною й тримали всі гроші в руках, то ви однаково свого векселя від мене не одержали б.

Н о р а. Поясніть мені, що ж ви хочете з ним зробити?

К р о і с т а д. Хочу зберегти його в себе. Ніхто не зацікавлений і знати не буде про нього. Отже, коли ви може обмірковуєте якийсь очайдушний плян... /

Н о р а. Обмірковую.

К р о і с т а д. Якщо ви маєте намір утекти, покинути домівку, родину...

Н о р а. Маю намір.

К р о і с т а д. Або може думаєте ще про щось гірше...

Н о р а. Звідки ви знаєте?

К р о і с т а д. ...тоді облиште все це.

Н о р а. Звідки ви знаєте, що я думаю про гірше?

К р о і с т а д. На початку багато з нас думають про це. Я також думав, але мені стало мужности.

Н о р а (*беззвучно*). А мені бракує...

К р о і с т а д (*полегшено*). Бракує? Правда? Вам також її бракує?

Н о р а. У мене її нема. Нема мужности.

К р о і с т а д. Повірте, що це було б дуже нерозумно. Коли мине перша хатня буря... у мене в кишені лист до вашого чоловіка.

Н о р а. І там усе написано?

К р о і с т а д. У якнайделікатнішах висловах.

Н о р а (*поривчасто*). Він не повинен одержати цього листа! Порвіть його! Я знайду гроші...

К р о і с т а д. Вибачте, фру, але мені здається, що я допіру пояснив вам...

Н о р а. Я не про ті гроші, що винна вам. Скажіть, яку суму ви хочете вимагати в мого чоловіка? Я вам роздобуду її.

К р о і с т а д. Я не хочу ніяких грошей від вашого чоловіка.

Н о р а. Чого ж ви тоді від нього хочете?

К р о і с т а д. Ви зараз довідаєтесь. Я хочу стати на ноги, фру; хочу знову стати як рівний, між людьми, в цьому повинен допомогти мені ваш чоловік. Ось уже півтора року, як я не вчинив нічого нечесного. Увесь час мені доводилось боро-

тись з найтяжчими обставинами, але я тішився свідомістю, що крок по крокові я виходжу на певний шлях. Тепер мене вигнали і мене не задовольнить, коли з милости мене візьмуть назад. Я просто вам кажу. Я хочу стати на певний шлях, хочу повернутися в банк, але з підвищенням, і ваш чоловік повинен мені знайти таку посаду.

Н о р а. Ніколи він цього не зробить.

К р о і с т а д. Він зробить. Я знаю його. Він і писнути не посміє. А раз я буду з ним разом служити, то ви побачите, що не мине й року, як я стану правою рукою в директора, і банком буде правити Нільс Крогстад, а не Торвальд Гельмар.

Н о р а. Цього ви ніколи не діждете!

К р о і с т а д. Ви може?..

Н о р а. Так, тепер я почуваю мужність.

К р о і с т а д. Не злякаєте. Щоб така гарненька випещена жінка, як ви...

Н о р а. Побачите! Побачите!

К р о і с т а д. Може в ополонку? У холодну, чорну воду? А весною вас винесе вода, таку страшну, потворну, волосся повилазило...

Н о р а. Ви мене не залякаєте.

К р о і с т а д. І мене ви також не залякаєте. Таких речей не роблять, фру Гельмар. Крім того, яка з цього була б користь? Однаково, він у мене в руках.

Н о р а. Як, і потім? Коли мене більше...

К р о і с т а д. Не забувайте, що в мене лишається ваше ім'я.

Н о р а (*дивиться на нього, не маючи сили й слова вимовити*).

К р о і с т а д. Ну, тепер я вас попередив. Не робіть жодних дурниць. Коли Гельмар одержить листа, я чекатиму, що він мені на це скаже. І не забувайте, що це ваш чоловік сам примусив мене вибрати цей шлях. Я йому ніколи цього не прощу. До побачення, фру. (*Виходить через передпокій*).

Н о р а (*кидається до дверей у передпокій, починає їх і дослухається*). Іде. Не дає листа! Та ні, це було б неможливо! (*Відчиняє ширше двері*). Що це? Він спинився... Не спускається вниз... Невже роздумує? Невже? (*Чути як у скриньку падає лист. Чути кроки Крогстада, що спускається сходами; поволи вони стихають*).

Н о р а (*з притлумленим вигуком біжить до столу перед канапою. Коротка павза*). У скриньці! (*Тихенько скрадається до дверей у передпокій*). Так, лист там! Торвальде! Торвальде, немає нам порятунку!

Фру Лінде (*виходить з убранням з кімнати ліворуч*).
Не знаю, що тут ще робити? Може поміряємо?

Нора (*тихо, хрипким голосом*). Христино! Іди сюди.

Фру Лінде (*кидає вбрання на канапу*). Що тобі таке?
У тебе такий збентежений вигляд.

Нора. Іди сюди. Бачиш цього листа? Отам... бачиш крізь скло в скриньці?

Фру Лінде. Авжеж, я бачу.

Нора. Це лист від Кроґстада.

Фру Лінде. Норо, ти позичила гроші в Кроґстада?

Нора. Так, і тепер Торвальд про все дізнається.

Фру Лінде. Повір мені, Норо, що це буде найкраще для вас обох.

Нора. Ти всього не знаєш. Я підробила підпис...

Фру Лінде. О, боже мій!

Нора. Тепер я хочу сказати тобі, Христино, що ти повинна бути моїм свідком.

Фру Лінде. Яким свідком? Що я повинна?

Нора. Це про той випадок, коли б я збожеволіла—а це легко може трапитись.

Фру Лінде. Норо!

Нора. Або коли б зо мною трапилось щось інше, щось таке, через що я не могла б бути тут.

Фру Лінде. Норо, Норо, та ти справді збожеволіла!

Нора. І коли б хтось з'явився й захотів усю вину взяти на себе, усю вину—ти розумієш?

Фру Лінде. Так, так, але як ти можеш думати?..

Нора. Христино, ти мусиш бути свідком, що це неправда. Я не збожеволіла. Я при повному розумі, і я кажу тобі: ніхто інший нічого не знав. Я сама все зробила. Пам'ятай це.

Фру Лінде. Я буду пам'ятати. Але я не можу зрозуміти цього всього.

Нора. Звісно, не розумієш, і не можеш зрозуміти. Тепер повинно трапитись чудо.

Фру Лінде. Чудо?

Нора. Авжеж, чудо. Але воно таке страшне, Христино. Хоч за яку вгодно ціну, але його не повинно бути.

Фру Лінде. Я зараз піду і поговорю з Кроґстадом.

Нора. Не ходи краще. Він тільки образить тебе.

Фру Лінде. Був час, коли для мене він би зробив усе на світі.

Нора. Він?

Фру Лінде. Де він живе?

Н о р а. Хіба я знаю? Ага, ось його картка! (*Виймає її з кишені*). Але лист, лист!..

Г е л ь м а р (*стукає в двері з своєї кімнати*). Норо!

Н о р а (*злякано скрикує*). Га? Що таке? Чого тобі?

Г е л ь м а р. Ну, ну, не дякайся! Ми не йдем. Та ти ж і двері замкнула. Мабуть міряєш?

Н о р а. Авжеж, авжеж, міряю. Я буду така цікава, Торвальде!

Ф р у Л і н д е (*прочитавши картку*). Він живе зараз за рогом.

Н о р а. Дарма це все. Нам порятунку нема. Лист лежить у скриньці.

Ф р у Л і н д е. Ключ у твого чоловіка?

Н о р а. Еге, він завжди в нього.

Ф р у Л і н д е. Кростад повинен вигадати причину вимагати назад свого листа непрочитаного.

Н о р а. Але саме в цю пору Торвальд має звичай...

Ф р у Л і н д е. Затримай його. Покищо піди до нього. Я повернусь якнайшвидше. (*Швиденько виходить через передпокій*).

Н о р а (*підходить до дверей у кабінет, відчиняє й зазирає туди*). Торвальде!

Г е л ь м а р. Ранк мені сказав, і я сподівався побачити чудову сцену з передяганням.

Р а н к (*у дверях*). Я так зрозумів, але виходить, що помилвся.

Н о р а. Авжеж, до завтрашнього дня ніхто не побачить мене у всій пишноті.

Г е л ь м а р. Але, моя кохана Норо, чого в тебе такий зморений вигляд? Ти що? Занадто вправлялась?

Н о р а. Я ще зовсім не вправлялась.

Г е л ь м а р. Але ж тобі треба конче згадати.

Н о р а. Дуже навіть треба, тільки без твоєї допомоги, Торвальде, у мене нічого не вийде. Я геть усе позабувала.

Г е л ь м а р. О, ми зараз усе поновимо в тебе в пам'яті.

Н о р а. Еге, попрацюй таки зо мною, Торвальде! Обіцяєш? Я так боюсь. Таке велике суспільство... Цей вечір ти повинен офірувати для мене... ніяких справ... навіть, щоб пера в руки не брав? Ну, обіцяєш, любий?

Г е л ь м а р. Обіцяю. Цей вечір я цілком до твоїх послуг, моє маленьке, беспорядне створіннячко. Гм... правда... треба тільки наперед заглянути... (*Іде до передпокою*).

Н о р а. Що ти там хочеш?

Г е л ь м а р. Подивлюсь тільки, чи нема листів.

Н о р а. Ні, ні, не роби цього, Торвальде!

Г е л ь м а р. Чому не можна подивитись?

Н о р а. Благаю тебе, Торвальде! Та там і нема нічого.

Г е л ь м а р. А все ж краще глянути. (*Хоче йти*).

Н о р а (*іде до роялю й грає перші такти тарантелі*).

Г е л ь м а р (*спинившись коло дверей*). А!

Н о р а. Я завтра не можиму танцювати, коли ти сьогодні не попрацюєш зо мною.

Г е л ь м а р (*вертається до неї*). Невже ти справді так боїшся, моя любя Норо?

Н о р а. Страшенно боюсь. Почнімо зараз. Ще до обіду маємо час. Сядь і заграй, мій коханий. Ти будеш поправляти й показувати мені, як звичайно.

Г е л ь м а р. З охотою, навіть з великою охотою, якщо ти цього хочеш. (*Сідає за рояль*).

Н о р а (*вихоплює з картонки тамбурин і довгий яскравий шаль, похапливо загортається в нього й одним високим стає посеред кімнати й кричить*). Починай! Я танцюю!

(*Гельмар грає, і Нора танцює. Доктор Ранк стоїть коло роялю позаду Гельмара й слухає*).

Г е л ь м а р (*не перестаючи грати*). Не так швидко! Спокійніше!

Н о р а. Не можу інакше.

Г е л ь м а р. Не так шалено, Норо!

Н о р а. Саме так і треба.

Г е л ь м а р (*перестає грати*). Ні, це нікуди не годиться!

Н о р а (*сміючись і потрушуючи тамбурином*). Ну, що? Хіба я тобі не казала?

Р а н к. Пусти, я буду грати.

Г е л ь м а р (*підводиться*). Добре, сідай, мені зручніше буде так показувати.

(*Ранк сідає за рояль і грає. Нора танцює щораз з більшим запалом. Гельмар стоїть коло груби і весь час робить їй зауваження. Нора ніби не чує нічого. Волосся їй розпустилось і впало на плечі. Вона не звертає на це уваги і танцює далі. Увіходить фру Лінде*).

Ф р у Л і н д е. Ох! (*Неначе скам'янівши, спиняється на порозі*).

Н о р а (*танцюючи*). Дивись, як ми веселимось, Христіно.

Г е л ь м а р. Люба моя Норо, ти танцюєш так, ніби від цього залежить твоє життя.

Н о р а. Так воно і є.

Г е л ь м а р. Ранку, не грай. Це чисте божевілля! Не грай, кажу я тобі!

Ранк (*перестає грати, і Нора враз спиняється*).

Гельмар. Зроду не повірив би. Ти справді забула чисто все, чого я тебе навчив.

Нора (*кидає тамбурина*). Тепер сам бачиш.

Гельмар. Дійсно треба попрацювати.

Нора. Бачиш тепер, як треба. До останньої хвилини тобі доведеться мені показувати. Обіцяєш це, Торвальде?

Гельмар. Можеш на мене здатись.

Нора. Ні сьогодні, ні завтра ти не повинен думати ні про що, тільки про мене... не розривати жадного листа... навіть у скриньку не зазірати.

Гельмар. Ага, і досі страх до цього чоловіка.

Нора. Так, так, і це також.

Гельмар. Норо, я по тобі бачу, що там є від нього лист!

Нора. Не знаю. Гадаю, що є, але зараз ти не повинен читати нічого такого. Між нами не повинно бути нічого, ніяких неприємностей, аж доки все не скінчиться.

Ранк (*тихо до Гельмара*). Не переч їй.

Гельмар (*обіймає її*). Нехай буде так, як моя дитинка хоче. Але завтра ввечорі, після того, як ти протанцюєш...

Нора. Тоді ти вільний.

Олена (*з дверей праворуч*). Фру, на стіл накрито.

Нора. Ми хочемо шампанського, Олено.

Олена. Слухаю, фру. (*Виходить*).

Гельмар. Еге, то в нас цілий бенкет!

Нора. Бенкет з шампанським до світанку! (*Кричить у двері*). І трошки мигдалевих сухарців... один раз—нічого.

Гельмар (*бере її за руки*). Добре, добре, тільки не треба такої полохливості, такого запалу. Будь, як ти завжди була, моїм маленьким жайворонком.

Нора. Авжеж, звісно я буду. Але йди тепер туди, а ви, докторе Ранку, ідіть також. А ти, Христино, допоможеш мені дати раду з волоссям.

Ранк (*виходячи, тихо говорить*). Чи нема тут чогось? Може треба сподіватись?..

Гельмар. Нічого подібного, мій друже. Це не що, як дитячий страх, про який я тобі казав. (*Обоє виходять праворуч*).

Нора. Ну?

Фру Лінде. Поїхав за місто.

Нора. Я вже по тобі бачила.

Фру Лінде. Він повернеться завтра ввечорі. Я написала йому записку.

Н о р а. Тобі не треба було цього робити. Однаково ти не можеш запобігти. І в дійсності, хіба це вже не є свято, це сподівання чуда?

Ф р у Л і н д е. Що таке? Чого ти сподіваєшся?

Н о р а. А, ти цього не зрозумієш. Іди до них, я також за хвилину прийду. *(З хвилину стоїть неначе збираючи думки, потім дивиться на годинника)*. П'ять. Сім годин до півночі. Двадцять чотири години до другої півночі, коли тарантеля кінчиться. Двадцять чотири та сім. Ще жити тридцять одну годину.

Г е л ь м а р *(у дверях праворуч)*. Де ж мій маленький жайворонок?

Н о р а *(кидається до нього з протягненими руками)*. Ось він, твій жайворонок!

ДІЯ ТРЕТЬЯ.

Та сама кімната. Стіл, що стояв перед канапою,—посеред кімнати. Навколо нього стільці. На столі горить лямпа. Двері в передпокій відчинені. З горішнього поверху долинають звуки музики.

Ф р у Л і н д е *(сидить коло столу й машинально перегортає книгу. Вона береться читати, але видимо, не може скупити думок. Від часу до часу прислухається до надвірних дверей. Дивиться на годинника)*. Ще нема... а час минає. Якщо тільки він не... *(Прислухається)*. Це він! *(Іде в передпокій і обережно відчиняє надвірні двері. Чути тихі кроки на сходах. Вона говорить пошепки)*. Заходьте, нікого нема.

К р о і с т а д *(у дверях)*. Я застав удома вашу записку. Що це значить?

Ф р у Л і н д е. Мені конче треба поговорити з вами.

К р о і с т а д. Так? І конче треба саме тут, у цьому домі?

Ф р у Л і н д е. У мене не можна. Моя кімната не має окремого ходу. Заходьте. Ми самі. Дівчина спить. А Гельмари на горі, там баль.

К р о і с т а д *(увиходить у кімнату)*. Гельмари танцюють? Справді танцюють?

Ф р у Л і н д е. А чому ж би їм не танцювати?

К р о і с т а д. Так, це правда.

Ф р у Л і н д е. Отже, Кроїстаде, нам треба з вами поговорити.

К р о і с т а д. Хіба нам є про що говорити?

Ф р у Л і н д е. Є, та ще й багато про що.

К р о і с т а д. Я цього не думав.

Ф р у Л і н д е. Не думали, бо ніколи мене не розуміли.

Кроґстад. Що ж там розуміти? Усе так ясно. Бездушна жінка проганяє чоловіка, коли їй трапляється щось вигідніше.

Фру Лінде. І ви думаете, що я справді зовсім бездушна людина, і що мені так легко було зректись вас?

Кроґстад. А хіба не так?

Фру Лінде. Кроґстаде, невже ж ви справді так думали?

Кроґстад. Коли б це було не так, то як би ви могли написати мені такого листа?

Фру Лінде. Більше мені нічого не лишалось. Коли вже я мусіла розійтись з вами, то мій обов'язок був також і вирвати з вашого серця всяке почуття до мене.

Кроґстад (*стискаючи руки*). Он воно що!.. І це — це тільки заради грошей!

Фру Лінде. Не забувайте, що на моїх руках була безпорадна мати й двоє маленьких братів. Чекати на вас, Кроґстаде, ми не могли. У вас були такі далекі надії на майбутнє.

Кроґстад. Нехай так, проте ви не мали права прогнати мене заради іншого.

Фру Лінде. Не знаю. Я й сама не раз питала себе, чи мала я на це право?

Кроґстад (*притишивши голос*). Коли я вас загубив, то неначе втратив ґрунт під ногами. Подивіться на мене: я тепер—людина, що зазнала аварії й лишилась на уламках кобля.

Фру Лінде. Запомога близько...

Кроґстад. Так, вона була близько. Але ви прийшли й заступили мені дорогу.

Фру Лінде. Без мого відома, Кроґстаде. Я вчора тільки вперше довідалась, що мене призначають у банк, на ваше місце.

Кроґстад. Я вірю вам, якщо ви це кажете. Але тепер, знаючи це, ви ж не відмовитесь?

Фру Лінде. Ні, бо з цього ви б не мали жадної користи.

Кроґстад. Користи, користи... Я все одно це зробив би.

Фру Лінде. Я навчилась обмірковувати свої вчинки. Життя й гірка потреба навчили мене цього.

Кроґстад. А мене життя навчило не вірити словам.

Фру Лінде. Виходить, що воно навчило вас дуже розумних речей. Ну, а вчинкам ви вірите?

Кроґстад. Що ви цим хочете сказати?

Фру Лінде. Ви щойно казали, що стоїте на уламках, як людина, що зазнала аварії...

Кроґстад. Я мав певну підставу так казати.

Фру Лінде. Я так само зазнала аварії й сиджу на уламках: нема за ким тужити, нема за кого турбуватись.

Крогстад. Самі собі вибрали таку долю.

Фру Лінде. Іншого вибору тоді в мене не було.

Крогстад. Ну, й що ж тепер?

Фру Лінде. Крогстаде, що, коли б ми, двоє людей, що зазнали аварії прийшли один до одного?

Крогстад. Та що ви кажете?

Фру Лінде. Удвох стояти на одних уламках краще, ніж окремо, кожному на своїх.

Крогстад. Христино!

Фру Лінде. Як ви гадаєте, чого я приїхала в місто?

Крогстад. Невже у вас була думка про мене?

Фру Лінде. Щоб жити, мені треба працювати. І ціле своє життя, скільки я пам'ятаю, я завжди працювала. Це була мені єдина й найбільша радість. А тепер я лишилась сама одна на світі. Так страшенно пусто й самотньо... працювати тільки для себе самої—яка ж тут радість? Крогстаде... дайте мені для кого жити й працювати.

Крогстад. Не вірю. Це мабуть тільки екзальтованість, жіноча великодушність, готова на жертву.

Фру Лінде. Хіба ви коли помічали в мене нахил до екзальтованості?

Крогстад. Ні, неville ж ви могли б? Скажіть, ви все знаєте про моє минуле?

Фру Лінде. Усе.

Крогстад. І ви знаєте, що про мене кажуть, і за кого мене мають?

Фру Лінде. Раніше ви, здається, думали, що зо мною ви могли б стати іншим...

Крогстад. Я це знаю напевне.

Фру Лінде. А тепер хіба цього вже не може трапитись?

Крогстад. Христино... Ви це добре обміркували? Так, так—я бачу по вас... То, справді, у вас доволі мужности...

Фру Лінде. Я повинна бути комусь за матір. Ваші діти не мають матері. Ми обоє один одному потрібні... Крогстаде, я вірю в вашу основу... і я на все наважусь разом з вами.

Крогстад *(схоплює її за руку)*. Дякую! Дякую вам, Христино! Тепер я маю сили підвестись угору і перед людськими очима... А, я й забув...

Фру Лінде *(дослухається)*. Тихше. Тарантеля. Ідіть, ідіть.

Крогстад. Чому? Що таке?

Фру Лінде. Чуєте цей танок на горі? Після нього треба їх сподіватись сюди.

Кроґстад. А, так—тоді я йду. До того ж усе це дарма. Ви, напевне не знаєте, на що я наважався проти Гельмарів.

Фру Лінде. Я знаю, Кроґстаде.

Кроґстад. І проте вам вистачило мужности?..

Фру Лінде. Я добре розумію, до чого може примусити розпач таку людину, як ви.

Кроґстад. О, коли б я міг повернути це!

Фру Лінде. Можете. Ще ваш лист у скриньці.

Кроґстад. Ви певні цього?

Фру Лінде. Абсолютно певна, тільки...

Кроґстад (*допитливо дивиться на неї*). А може це просто ви хочете врятувати свою подругу за всяку ціну? Скажіть мені щиро. Це так?

Фру Лінде. Кроґстаде, хто один раз продав себе заради іншого, той цього вдруге не зробить!

Кроґстад. Я буду вимагати назад свого листа.

Фру Лінде. Ні, ні!

Кроґстад. Ну, звісно. Я посиджу тут, поки прийде Гельмар, і скажу йому, що хочу взяти назад свого листа,—що там написано тільки про моє звільнення і що його не треба читати.

Фру Лінде. Ні, Кроґстаде, не беріть назад свого листа.

Кроґстад. Але скажіть мені, хіба ж не для цього якраз призначили ви мені тут побачення?

Фру Лінде. Так, у першу хвилину, коли я злякалась, але тепер минула ціла доба. За цей час я була свідком найдивніших речей у цьому домі. Гельмар повинен знати все. Нехай ця нещаслива таємниця виявиться нарешті і вони порозуміються між собою. Так далі не може бути, треба припинити всі ці затаювання й брехню.

Кроґстад. Добре, коли ви хочете наважитись, але, у всякім разі одно я можу зробити, і зроблю це зараз же.

Фру Лінде (*слухає*). Швидше йдіть, виходьте! Танок кінчився, кожну хвилину нас можуть заскочити.

Кроґстад. Я почекаю на вас внизу.

Фру Лінде. Гарзд, почекайте! Ви мене потім проведете.

Кроґстад. Зроду ще не був я таким щасливий, як зараз. (*Виходить у надвірні двері. Двері з кімнати до передпокою лишаються відчинені*).

Фру Лінде (*прибирає децю й кладе свою теплу одягу*). Який поворот, який поворот! Є для кого працювати, є для кого жити! Є хата, куди треба внести тепло й захисток. Доведеться, правда, взятись... хоч би вони прийшли скоріше. (*Прислухається*). А ось і вони. Треба влягтись. (*Бере капелюха й пальто*).

(Зі сходов чути голоси Гельмара й Нори. Чути, як у замку обертається ключ. Гельмар мало не силою вводить Нору в передпокії. На ній костюм італійки і на голові великий чорний шаль.

Він у фраку, а зверху накинуте відкрите доміно).

Н о р а *(на порозі, не хоче входити)*. Ні, ні! Не хочу сюди! Я хочу нагору! Не хочу вертатись так рано!

Г е л ь м а р. Але ж кохана моя Норочко!

Н о р а. Я дуже-дуже прошу тебе, Торвальде, благаю тебе, ще хвилину!..

Г е л ь м а р. Жадної хвилинки, моя люба. Ти пам'ятаєш?— у нас була умова! Так. Заходь у кімнату. Ти тут стоїш і тільки застудишся. *(Не зважаючи на те, що вона опинається, він ніжно веде її в кімнату)*.

Ф р у Л і н д е. Добрий вечір!

Н о р а. Христіно!

Г е л ь м а р. Як? фру Лінде, в таку пору!

Ф р у Л і н д е. Пробачте, але мені так хотілось подивитись на Нору в костюмі.

Н о р а. Ти сиділа й чекала мене?

Ф р у Л і н д е. Я, на жаль, прийшла пізно. Ти була вже нагорі, і мені ніяк не хотілось піти, не глянувши на тебе.

Г е л ь м а р *(скидає з Нори шаль)*. Ну, коли так, то дивіться на неї, добре дивіться. Я гадаю, що вона варта того. Ну, хіба вона не чарівна, фру Лінде?

Ф р у Л і н д е. Еге, мушу признатись, що справді чарівна.

Г а л ь м а р. Надзвичайно гарненька! Правда? Це була одностайна думка всього товариства. Але ж і вперта вона, ця маленька, ніжна жіночка! Що мені з нею робити? Можете собі уявити, що мені мало не силою довелось витягти її звідти.

Н о р а. О, Торвальде, ти будеш каятись, що не дав мені ще хоч півгодинки!

Г е л ь м а р. Чуєте, фру? Вона танцює тарантелю. має шалений успіх—цілком заслужений,—хоч правда, у виконанні було занадто багато природности. Тобто, я хочу сказати—більше, ніж цього вимагає мистецтво. Але нехай і так. Головне, що вона мала успіх, шалений успіх! І хіба я міг її покинути після цього? послабити вражіння? Дуже вам дякую. Я беру під руку мою чарівну дівчину з Капрі, правда, страшенно вередливу, треба додати. Швидкий тур по залі, уклон на всі сторони і, як це говориться в романах, принадне видовище щезає. Кінець повинен бути завжди ефектний, фру Лінде. Норі я ніяк не можу цього втовкмачити. Ух, як же тут гаряче. *(Скидає доміно, кладе на стілець і відчиняє двері в кабінет)*. Що це? Темно?.. А, так, натурально... вибачте. *(Іде в кабінет і засвічує там свічки)*.

Нора (*задихається й хапливо, пошепки говорить*). Ну?

Фру Лінде. Я говорила з ним.

Нора. І що?

Фру Лінде. Нора, ти мусиш усе сказати своєму чоловікові.

Нора (*беззвучно*). Я так і знала.

Фру Лінде. Від Крогстада тобі нічого боятись, тільки ти повинна розказати.

Нора. Я не скажу.

Фру Лінде. Тоді лист усе розкаже.

Нора. Дякую, Христино тепер я уже знаю, що мені робити. Тихше...

Гельмар (*увиходить у кімнату*). Ну, намилиувались нею, фру?

Фру Лінде. Так. Тепер хочу сказати вам надобраніч.

Гельмар. Що, вже? Це ваша робота, оце плетіння?

Фру Лінде. Моя. Дякую, я була зовсім забула за неї.

Гельмар. То виходить, ви ще й плетете?

Фру Лінде. Атож.

Гельмар. Знаєте, що я вам скажу? Краще ви візьміться вишивати.

Фру Лінде. Вишивати? Чому це так?

Гельмар. Далеко краще. Бачите, вишивання тримають ось так, лівою рукою, а правою тягнуть голку—отак—легкими, довгими помахами. Так, чи ні?

Фру Лінде. Авжеж, мабуть, що так.

Гельмар. А плетіння навпаки. Дуже не красиво, коли жінка плете. Дивіться—зігнуті руки, шпиці скачуть угору і вниз—нагадує щось китайське!.. І чудесне ж було шампанське!

Фру Лінде. Ну, Норо, надобраніч. І не будь більше такою впертою.

Гельмар. Це ви добре сказали, фру Лінде.

Фру Лінде. Надобраніч, пане директоре.

Гельмар (*проводить її до дверей*). Надобраніч, надобраніч! Сподіваюсь, що ви в гаразді дійдете додому. Я, звісно, залюбки б... Але ж це зовсім недалечко, надобраніч. (*Заликає за нею двері й вертається в кімнату*). Ну, нарешті спровадили! Страшенно нудна особа!

Нора. Ти дуже втомився, Торвальде?

Гельмар. Ні, і трохи не втомився.

Нора. І спати не хочеш?

Гельмар. Зовсім не хочу. Навпаки, я почуваю себе дуже бадьорим і збудженим. А ти? У тебе добре таки втомлений і сонний вигляд.

Н о р а. Так, я дуже втомилась. Я швидко засну.

Г е л ь м а р. От бачиш? Бачиш? Хіба ж це не добре з мого боку, що я тебе не лишив там довше?

Н о р а. Правда. Усе, що ти робиш—завжди добре.

Г е л ь м а р (*цілує її в чоло*). Аж ось коли мій жайворонок заговорив по-людському. Ти зауважила, який сьогодні Ранк був веселий?

Н о р а. Хіба? Веселий? Мені не доводилося з ним говорити.

Г е л ь м а р. Та й мені майже не доводилось. Але я давно не бачив його в такому гарному настрої. (*З хвилину дивиться на неї, тоді підходить ближче*). Гм... Як це чудово вернутись до себе додому і зостатися тільки вдвох з тобою! З моєю чарівною, маленькою жіночкою!

Н о р а. Не дивись на мене так, Торвальде.

Г е л ь м а р. Не дивитись на свою дорогоцінну власність? На цю вроду, що належить мені, геть уся, цілком належить мені одному?

Н о р а (*переходить на другий бік столу*). Цього вечора тобі не треба так розмовляти зо мною.

Г е л ь м а р. Ще тарантеля в тебе в крові, як я бачу, і цим ти ще принадніша. Слухай! Гості вже починають розходитись. (*Притишуючи голос*). Нора, незабаром стихнеться весь будинок!..

Н о р а. Так, я сподіваюсь.

Г е л ь м а р. Так, і ти сподіваєшся, моя кохана? Нора, ти знаєш,—коли я буваю з тобою в товаристві, то ти знаєш, чому я мало з тобою розмовляю, тримаюсь осторонь, і тільки коли-не-коли кидаю погляд на тебе? Я собі тоді уявляю, ніби ти моя таємна кохана, що ми з тобою потайки заручені, і ніби ніхто-ніхто й гадки не має, що між нами щось є.

Н о р а. Так, так, я добре знаю, що всі твої думки навколо мене.

Г е л ь м а р. І коли ми йдемо додому, і я обгортаю шалем твої прекрасні дівочі плечі... цю чарівну лінію шиї,—уявляю собі, що ти моя юна наречена, що ми повертаємось від шлюбу, що я вперше веду тебе в свій дім, уперше ми зостанемось удвох, тільки вдвох з моєю юною соромливо-чарівною дівчиною!.. Цілий цей вечір у мені було одно тільки жагуче бажання, бажання тебе! Коли я дивився, як ти принадно танцювала тарантелю—у мені шумувала кров—я не міг витримати далі—тим то я й забрав тебе звідти так рано.

Н о р а. Іди собі, Торвальде. Дай мені спокій, я не хочу нічого.

Г е л ь м а р. Що це значить? Хочеш подрочити мене, любя?
«не хочу—не хочу!» Хіба я не муж тобі?

(Стукають у надвірні двері).

Н о р а (здригнувшись). Чув?

Г е л ь м а р (виходить у передпокій). Хто там?

Д о к т о р Р а н к (за дверима). Це я. Можна до вас на хвилинку?

Г е л ь м а р (тихо, з досадою). А, чого йому ще треба?
(Голосно). Пожди трохи. (Підходить до дверей і відчиняє).
Дуже мило, що ти не минув нас.

Р а н к. Мені здалося, що я чую твій голос і захотілося
заглянути сюди. (Кидає оком по кімнаті). Ох, ці любі знайомі
дрібниці! Як у вас гарно, захиєно.

Г е л ь м а р. Здається, що ти сьогодні почував себе й на
горі цілком добре.

Р а н к. Чудово! А чом би й ні? Чому б не взяти всього на
цьому світі? У всякім разі стільки, скільки можна й доки можна.
Вино було чудесне!

Г е л ь м а р. Надто шампанське.

Р а н к. І ти звернув на це увагу? Просто неймовірно,
скільки я влив у себе.

Н о р а. Торвальд також багато випив шампанського сьо-
годні.

Р а н к. І він також?

Н о р а. Авжеж. І він завжди буває в гарному настрої після
цього.

Р а н к. Розуміється, чому ж не повеселитися, після цілого
дня корисної праці.

Г е л ь м а р. День корисної праці! На жаль не можу цим
похвалитися.

Р а н к (плеще його по плечах). Ну, а я то можу.

Н о р а. Докторе Ранку, ви мабуть сьогодні зробили ваше
наукове дослідження?

Р а н к. Авжеж, саме сьогодні.

Г е л ь м а р. Гляньте но, наша Нора говорить про наукові
дослідження.

Н о р а. І можна вас привітати з щасливими наслідками?

Р а н к. Авжеж, дійсно можете.

Н о р а. Виходить, що все гаразд?

Р а н к. Найкраще, що тільки може бути для лікаря й
пацієнта—це певність.

Н о р а (швидко). Певність?

Р а н к. Цілковита. Хіба я міг би так гуляти сьогодні
ввечері?

Н о р а. Правда, докторе Ранку, ви маєте слухність.

Г е л ь м а р. Я одне тільки скажу, аби не прийшлося
взавтра за це розплачуватись.

Р а н к. Ну, в житті дурно нічого не дається.

Н о р а. Докторе, ви, звичайно, дуже любите масковані
балі?

Р а н к. А так, особливо, коли багато цікавих костюмів.

Н о р а. Слухайте, як нам обом убраться на другий баль?

Г е л ь м а р. Маленька вітрогонко... ти вже мрієш про
другий?

Р а н к. Ми обоє? Ну, що ж.—Можу вам сказати: ви будете
улюбленицею щастя.

Г е л ь м а р. Так, але знайди не таке вбрання, щоб дало це
зрозуміти.

Р а н к. Нехай тільки твоя жінка з'явиться такою, як
вона буває завжди й скрізь.

Г е л ь м а р. Справді, влучно сказано. Ну, а чим же ти бу-
деш? придумав?

Р а н к. О, це вже в мене цілком вирішено, мій друже.

Г е л ь м а р. Ну?

Р а н к. На наступному балі я буду невидимкою.

Г е л ь м а р. Хитро вигадано.

Р а н к. Є така велика чорна шапка... ти ніколи не чував
про неї? Тільки накласти—і вже ніхто не побачить людини.

Г е л ь м а р (*непомітно посміхаючись*). Так, ти спра-
ведливо кажеш.

Р а н к. Але ж я забув, чого я власне прийшов. Гельмаре,
дай мені цигару,—оцю темну гаванну.

Г е л ь м а р. З великою охотою. (*Протягає йому цигари*).

Р а н к. Дякую. (*Бере одну й зрізає кінчика*).

Н о р а (*засвічує воскового сірника*). А мені дозвольте дати
вам огню.

Р а н к. Широ дякую вам. (*Вона тримає сірника, поки він
закурює*). А тепер прощайте.

Г е л ь м а р. Прощай, прощай, любий друже.

Н о р а. Спіть спокійно, докторе Ранку.

Р а н к. Дякую за побажання.

Н о р а. Побажайте й мені цього самого.

Р а н к. Вам? Ну, коли ви цього хочете—спокійного сну:
Дякую за вогонь. (*Киває обом головою і йде*).

Г е л ь м а р (*стиха*). Добре підпив.

Н о р а (*неуважно*). А, здається.

Г е л ь м а р (*виймає з кишені в'язку ключів і йде в перед-
покій*).

Н о р а. Торвальде, що ти там хочеш робити?

Г е л ь м а р. Повиймати з скриньки листи, вона повні-сінька. Навіть не буде місця для вранішньої газети.

Н о р а. Будеш працювати вночі?

Г е л ь м а р. Ти ж знаєш, що не буду. Але що це? Щось трапилось з замком?

Н о р а. З замком?..

Г е л ь м а р. Ну, да, що це могло трапитися? От уже не гадав, щоб слуги. Аджентут засунуто зламано шпильку! Нора, це твоя?

Н о р а (*схваплюво*). Мабуть це діти.

Г е л ь м а р. Ти повинна їх відучати від цього. Гм... Гм... Ну, відчинив таки. (*Виймає все з скриньки й кричить у кухню*). Олено, засвіти лампу коло входу. (*Входить у кімнату й замикає двері в передпокій*).

Г е л ь м а р (*з листами в руці*). Дивись. Бач, яка купа їх? (*перебирає листи*). А це ще, що таке?

Н о р а. Лист? Не треба, не треба, Торвальде!

Г е л ь м а р. Дві візитові картки від Ранка.

Н о р а. Від доктора Ранка?

Г е л ь м а р (*розглядає картки*). Доктор медицини Ранк. Вони лежать на самому верху. Він мабуть укинув їх, як виходив.

Н о р а. На них нічого нема?

Г е л ь м а р. Над ім'ям зверху чорний хрест. Бачиш? Що це за паскудна вихватка,—неначе сам сповіщає про свою власну смерть.

Н о р а. Так воно й є.

Г е л ь м а р. Що? Ти щонебудь знаєш? Він тобі казав?

Н о р а. Авжеж, коли одержимо картки, то це значить, що він з нами прощається. Він замкнеться й помре..

Г е л ь м а р. Бідний мій приятель! Я, звичайно, знав, що не довго він буде зо мною. Але. що так скоро... Піде й сховається, як поранений звір.

Н о р а. Коли це повинно трапитись, то краще нехай це буде без ніяких балачок. Чи не правда, Торвальде?

Г е л ь м а р (*ходить по кімнаті*). Він так зріднився з нами. Я не можу думати, навіть уявити собі не можу, що його нема. На його стражданнях і самотності, неначе на туманному тлі, сяяло наше соняшне щастя. Але може все на краще. Для нього, у всякім разі. (*Спинається*). А може навіть і для нас. Тепер ми обоє належимо цілковито одне одному. (*Обіймає її*). Ти моя кохана дружино,—мені все здається, що я не досить міцно тримаю тебе. Знаєш що, Норо, мені часто хочеться, щоб тобі загрожувала якась неминуча небезпека... Задля тебе я поставив би на карту й життя й кров свою.

Н о р а (*визволяється з його обіймів і каже твердо й рішуче*).
Тобі треба прочитати свої листи, Торвальде.

Г е л ь м а р. Ні, сьогодні не буду. Я хочу бути з тобою,
моя кохана дружино.

Н о р а. З думкою про смерть твого друга?

Г е л ь м а р. Ти маєш рацію. Це вразило нас обох. Межи
нами стало щось негарне, думка про смерть, про знищення.
Нам треба намагатися позбутись їх. До того часу розійдемося
кожний до себе.

Н о р а (*обіймає його за шию*). Торвальде, надобраніч, на-
добраніч!

Г е л ь м а р (*цілує її в чоло*). Надобраніч, моя співоча
пташко. Спи спокійно, Норо, а я передивлюся листи. (*Забирає
всі листи, іде в кабінет і замикає за собою двері*).

Н о р а (*з диким поглядом, спотикаючись ходить по кімнаті,
хапає доміно Гельмарове, загортається в нього й говорить хрипко
й пошепки*). Ніколи більше його не побачу. Ніколи, ніколи,
ніколи. (*Накладає на голову шаля*). Ніколи не бачити більше
дітей. І їх—ніколи, ніколи, ніколи. Ох, ця крижана чорна вода!
Страшна безодня... Хоч би швидше кінець! Тепер воно в руках
у нього... він читає його... Ні, ні, ще не тепер. Прощай, Торвальде.
Прощайте, діти. (*Швидко іде в передпокій. У цю хвилину роз-
чиняються двері з кабінету, і на порозі стає Гельмар, тримаючи
розкритого листа*).

Г е л ь м а р. Нора!

Н о р а (*голосно скрикує*). Ох!

Г е л ь м а р. Що це? Ти знаєш, про що цей лист?

Н о р а. Авжеж знаю. Пустити мене, пусти я піду!

Г е л ь м а р (*спиняє її*). Куди це ти?

Н о р а (*силкується видертись*). Ти не повинен рятувати
мене, Торвальде!

Г е л ь м а р (*відсахнувшись*). То це правда? правда? все, що
він пише? Який жах! Ні! Ні! Це неможливо, цього не може бути!

Н о р а. Це правда. Я кохала тебе над усе на світі.

Г е л ь м а р. Ох, залиши ти свої дурні виверти!

Н о р а (*підступає на крок до нього*). Торвальде!

Г е л ь м а р. Нещасна, на що ти зважилась!

Н о р а. Дай мені піти. Ти не повинен страждати через
мене, не повинен брати це на себе!

Г е л ь м а р. Без комедій! (*замикає двері в передпокій*).
Ти залишишся тут і даси мені звіт! Ти розумієш, що ти вчи-
нила? Відповідай мені! Розумієш ти це?

Н о р а (*дивиться на нього не відриваючись і каже з застиглим
виразом*). Так. Починаю цілком розуміти.

Гельмар (*ходить по кімнаті*). Яке старашне пробудження для мене! Усі ці вісім років... вона, що була моєю радістю, моїми гордощами, вона—лицемірка, брехуха, навіть гірше, ще гірше, вона—злочинниця! О, яка безодня підлоти у всього цьому!

Нора (*мовчить і так само дивиться впрост на нього*):

Гельмар (*спиняється перед нею*). Я повинен був передчувати, що завжди може трапитись щось подібне, повинен був передбачити це! Легковажні принципи твого батька... Мовчи! Усі його легкодумні принципи перейшли до тебе в спадщину! Ні релігії, ні моральности, ні почуття обов'язку! О, як мене покарано за те, що тоді я подивився на нього крізь пальці! Я зробив це для тебе і ось яким чином ти мені віддячила!

Нора. Авжеж, таким чином.

Гельмар. Ти зруйнувала моє щастя, занапастила все моє майбутнє. Навіть згадати страшно! Я залежу від безсовісної людини. Він може зробити зо мною все, що захоче! Вимагати від мене все, що завгодно. Командувати й наказувати мені, скільки є охоти, а я й писнути не наслідуюсь. Загинути так ганебно, піти на дно тільки через легковажну жінку!

Нора. Коли мене не буде на світі, ти будеш вільний.

Гельмар. А, не вдавай, будь ласка! У твого батька також завжди були наготові такі загрози. Що мені з того, що тебе не буде на світі, як ти кажеш? Мені від цього ані найменшої користі. Він усе одно може оголосити справу. А раз, що він це зробить, то скажи, хто мені повірить, що цей злочин зроблено без мого відома? На мене можуть мати підозру, що я стояв за твоєю спиною! Що я штовхнув тебе на злочин. І за все це я повинен бути вдячний тобі, тобі—яку я носив на руках, увесь час нашого подружнього життя! Чи розумієш ти тепер, що ти зо мною зробила?

Нора (*холодно й спокійно*). Так.

Гельмар. Це так неймовірно, що я ніяк не можу до цього призвичаїтись. Але треба ж вирішити щось. Скинь шаль, скинь, кажу я! Тим чи тим способом, а його треба вгамувати. Справу за всяку ціну мусимо затерти. А що до наших відносин, то про людей—усе мусить бути, як і було, але, розуміється, це тільки про людське око. Ти, звичайно житимеш далі тут, це розуміється, само собою. Але виховувати дітей тобі не буде дозволено. Я не можу звірити їх на тебе!.. І це я мушу говорити їй, яку я так любив і яку я ще... ну, але з цим уже годі! Віднині говорити про щастя вже не доводиться. Справа йде про те тільки, щоб урятувати рештки. Щоб зберегти зовнішній вигляд.

(Дзвінок з надвірніх дверей).

Гельмар *(здрігається)*.) Що це? Так пізно? Невже найстрашніше? Невже він? Сховайся Норо, скажи, що ти хора. *(Нора так само стоїть нерухомо. Гельмар іде й відчиняє двері в передпокій).*

Покоївка *(напіводягнена з передпокою)*. Лист для фру.

Гельмар. Давайте сюди! *(Хапає в неї листа й зачиняє двері)*. Це від нього. Але я сам прочитаю.

Нора. Читай.

Гельмар *(коло лямпи)*. У мене насилу духу стає. Може ми вже загнули, і ти, і я. Усе одно, я мушу знати. *(Похапцем розкриває листа, прочитує кілька рядків, дивиться на вкладений папір і радісно скрикує)*. Норо!

Нора *(допитливо дивиться на нього)*.

Гельмар. Норо... ні, я ще раз мушу прочитати. Авжеж, авжеж, дійсно так. Я врятований, Норо! Я врятований!

Нора. А я?

Гельмар. Розуміється й ти теж. Ми обоє врятовані. Дивись, він присилає тобі назад твого векселя. Він пише, що він жалкує й кається, каже, що в його житті зайшла щаслива зміна... Ну, але це все одно, що він там пише. Ми врятовані. Норо. Тепер ніхто нічого тобі не зробить. Ох, Норо, Норо! Ні, насамперед треба знищити це паскудство. Але хоч глянути на нього. *(Дивиться на векселя)*. Ні, не хочу й бачити. Нехай це буде як сон для мене. *(Рве і розписку, і листа на шматочки, кидає в грубу й дивиться, як вони горять)*. Дивись, нема більш нічого. Він написав, що ти, починаючи з свят-вечора... А так, це мусіли бути страшні дні для тебе, Норо.

Нора. Це були три дні важкої боротьби.

Гельмар. І мучилась і не бачила другого виходу, як... Ми не будемо більше думати про всю цю огиду; будемо тільки радіти й повторювати: усьому, усьому край. Слухай но, Норо, ти, здається, не можеш іще зрозуміти, що все вже минулося. У чому річ? Чого такий застиглий вираз? А втім я розумію. Бідна Норочко, ти здається ще не віриш, що я тобі простив. Норо, присягаюся, що я все тобі простив. Аджеж я знаю, що ти зробила це через любов до мене.

Нора. Авжеж, це так.

Гельмар. Ти любила мене так, як і повинна жінка любити чоловіка. Ти тільки не могла добрати способів. Але невже ти гадаєш, що ти мені не така дорога, через те, що не можеш бути самостійною в своїх учинках? Ні, ти повинна спертися на мене. Я буду й поради тобі давати й керувати тобою. Я не був би чоловіком, коли б ця сама жіноча безпорадність не робила тебе

вдвоє принагідною для мене. Не думай про жорстокі слова, які я сказав тобі в першу хвилину. Я налякався; мені здалося, що все гине навколо мене. Я простив тобі, Норо, присягаюсь, що простив!

Н о р а. Дякую тобі за те, що простив. (*Виходить у двері праворуч*).

Г е л ь м а р. Зажди. (*Заглядає в двері*). Що ти там робиш в алькові?

Н о р а (*з кімнати*). Скидаю своє масковане вбрання.

Г е л ь м а р (*на порозі*). Авжеж скинь і заспокойся та збери думки, моя налякана співоча пташечко. Відпочивай спокійно. У мене досить широка крила, щоб закрити й захистити тебе ними. (*Ходить коло дверей*). Як у нас гарно й захисно, Норо! Тут твій притулок. Я буду берегти тебе, як загнану горличку, яку я незайманю врятував з пазурів яструба. Я заспокою твоє бідне тремтяче сердечко. Не враз може, але це буде так, Норо, повір мені. Уже завтра тобі буде все здаватися іншим і згодом усе піде по-колишньому. Мені не довго доведеться повторювати, що я простив тобі, ти сама це відчуєш. Невже ти справді думаєш, що мені сплигло на думку відсахнутись тебе, або закинути тобі щось? О, ти не знаєш серця справжнього чоловіка. Чоловік відчуває щось невимовно солодке, щось таке, що втихомирює й заспокоює його, від свідомости, що він простив своїй дружині, простив їй щиро, всім серцем. Цим вона ніби вдвоє стає його власністю, він ніби знову творить її, і вона стає до деякої міри і дружиною йому, і дитиною. Тепер і ти мені будеш тим самим, моє маленьке, розгублене й безпорадне створіннячко. Не бійся нічого, Норо, тільки будь щира до мене. Я стану твоєю волею, твоєю совістю... Але що це?... Ти ще не в ліжку? Ти передяглась?

Н о р а (*у своєму буденному вбранні*). Так, Торвальде, я передяглась.

Г е л ь м а р. Для чого? Уже ж пізно.

Н о р а. Я не буду спати цієї ночі.

Г е л ь м а р. Норо, кохана моя...

Н о р а (*дивиться на годинника*). Ще не так і пізно. Сядь, Торвальде. Нам треба про багато дечого поговорити. (*Сідає коло столу*).

Г е л ь м а р. Норо... Що це все значить? Цей 'застиглий вираз?

Н о р а. Сідай. Це буде довго. Я маю багато тобі сказати.

Г е л ь м а р (*сідає за стіл проти неї*). Ти мене лякаєш, Норо. Я не розумію тебе.

Н о р а. Так, не розумієш. І я тебе не розуміла до сьогодні.

нішнього вечора. Не перебивай мене. Ти мусиш вислухати, що я тобі скажу. Треба підсумувати, Торвальде.

Гельмар. Що ти хочеш цим сказати?

Нора (*трохи помовчавши*). Тебе не вражає, що ми отак сидимо зараз укупі з тобою?

Гельмар. Що таке?

Нора. Ми вже вісім років, як побрались. Тобі не спадає на думку, що це вперше ми обоє з тобою, чоловік і жінка, говоримо серйозно?

Гельмар. Серйозно?... Що це значить?

Нора. Цілих вісім років—ні, навіть більше,—починаючи з того часу, як познайомились—ми ніколи не обмінялись серйозним словом.

Гельмар. Невже мені весь час треба було знайомити тебе з усіма моїми турботами, що ти їх однаково не могла б мені полегшити.

Нора. Я не кажу про турботи. Я кажу, що ніколи ми з тобою не сиділи разом і не бралися щось серйозно обмірковувати.

Гельмар. Люба моя Норо, хіба ж це про тебе?

Нора. От ми й дійшли до суті. Ти ніколи не розумів мене. Мені вчинено тяжку кривду, Торвальде. Спочатку батько вчинив, а потім—ти.

Гельмар. Що? Ми обоє? Ми, що любили тебе найбільше в світі!

Нора. Ви ніколи не любили мене. Ви тільки думали, що любите. Вам було приємно бути закоханими в мене.

Гельмар. Що за вислови!

Нора. Авжеж, це так, Торвальде. Коли я жила вдома, у тата, то він висловлював мені свої погляди, і в мене були такі самі. А коли часом були інші, то я таїлася з ними, бо це йому не сподобалось би. Він називав мене своєю дитинкою, лялечкою і бавився мною, як я бавилася своїми ляльками. Потім я перейшла до тебе.

Гельмар. Ти так висловлюєшся про наш шлюб?

Нора (*спокійно*). Я хочу сказати, що я перейшла з батькових рук—до твоїх. Ти влаштував усе на свій смак, і в мене став такий самий смак,—а може мені тільки так здавалось,—не знаю, але думаю, що було і так, і так. Коли я озираюсь назад, то мені здається, що я жила тут, як той старець: мене годували, а я мусіла розважати за це тебе, Торвальде. Але ти сам хотів, щоб так було. І ти, і тато мій—обоє вчинили великий гріх проти мене. Ви винні, що в мене нічого не вийшло.

Гельмар. Норо! Яке безглуздя, яка невдячність! Хіба ж ти не була тут щаслива?

Н о р а. Ні, ніколи не була. Я тільки думала, що щаслива, але не була.

Г е л ь м а р. Не була? Не була щаслива?

Н о р а. Ні! Мені було тільки весело. І ти завжди був до мене такий ласкавий. Але весь наш дім був не що, як велика лялькова хата. Там я була твоєю дружиною-лялькою, так само, як удома я була лялькою-дитиною батькові. Мені було так приємно, коли ти бавився зо мною, так само, як дітям було приємно, коли я з ними бавилась. У цьому власне й було наше подружнє життя, Торвальде.

Г е л ь м а р. Так, частина правди є в тому що ти кажеш, хоч ти дуже перебільшуєш. Але тепер усе буде інакше. Час забавок і ігор минув, настав час виховання.

Н о р а. Чийого виховання? Мого чи дітей?

Г е л ь м а р. І твого, і дітей, моя кохана Норо!

Н о р а. О, Торвальде, ти не така людина, щоб виховати собі з мене справжню дружину.

Г е л ь м а р. І це говориш ти?

Н о р а. Так, я. А щодо дітей—то хіба ж я спроможна їх виховувати?

Г е л ь м а р. Норо!

Н о р а. Хіба ти сам не сказав цього годину тому? Не сказав, що це завдання ти не можеш на мене звірити?

Г е л ь м а р. Сказав, коли був роздратований. Як ти можеш надавати цьому ваги?

Н о р а. Ні, це було дуже справедливо сказано. Я не дам ради з цим завданням. Наперед треба вирішити друге. Я повинна подбати, щоб виховати себе саму. Ти не така людина, щоб допомогти мені. Я сама повинна попрацювати коло цього. Через те я виїду від тебе.

Г е л ь м а р. Що ти сказала?

Н о р а. Щоб дати лад із собою-й розміркувати про все, я повинна бути сама, тим то я й не можу лишитися з тобою.

Г е л ь м а р. Норо, Норо!

Н о р а. Я піду зараз. Христина дасть мені притулок на ніч.

Г е л ь м а р. Та ти що? Глузду відбилась? Хто тобі дозволить таке? Я забороняю тобі!

Н о р а. Тепер щонебудь забороняти мені—дарма. Я візьму з собою тільки те, що мені належить. Від тебе я нічого не хочу брати, ні зараз, ні потім.

Г е л ь м а р. Яке безглуздя!

Н о р а. Ранком я поїду додому, тобто, я хочу сказати, в моє рідне місто. Там мені найлегше буде якось улаштуватись.

Г е л ь м а р. Ти—недосвідчена, осліплена істота!

Н о р а. Я мушу подбати, щоб набути собі досвіду, Торвальде.

Г е л ь м а р. Покинути чоловіка, домівку, дітей!... І ти не подумала, що про тебе говоритимуть?

Н о р а. На це я не можу зважати. Я знаю тільки, що мені потрібне.

Г е л ь м а р. Це обурливо! Та ти, виходить, хочеш скинути з себе найсвятіші свої обов'язки!

Н о р а. Що ти вважаєш за мої найсвятіші обов'язки?

Г е л ь м а р. Невже мені треба тобі це говорити? А твої обов'язки щодо чоловіка й дітей?

Н о р а. У мене є ще й інші, такі самі святі обов'язки.

Г е л ь м а р. Які ж у тебе ще можуть бути обов'язки?

Н о р а. Щодо мене самої.

Г е л ь м а р. Насамперед —ти жінка й мати!

Н о р а. Я більше в це не вірю! Я гадаю, що найперше я—людина, така сама, як і ти, або, у всякім разі, що я повинна всі зробити, щоб стати нею. Я знаю, що більшість людей визнає за тобою рацію, Торвальде, і що книги здебільшого говорять те саме. Але я не можу заспокоїтись на тому, що говорить більшість і що пишеться в книгах. Я повинна сама все розміркувати, повинна сама собі все з'ясувати.

Г е л ь м а р. То ти ще й досі не з'ясувала собі свого становища в своїй власній хаті? І хіба в тебе нема твердого керівника в таких питаннях? Нема релігії?

Н о р а. О, Торвальде, я зовсім не знаю, що є релігія.

Г е л ь м а р. Та що це ти говориш таке?

Н о р а. Я знаю тільки те, що казав мені пастор, коли я прийшла на конфірмацію. Він пояснив, що релігія є те й те. Коли я піду звідси, і від усього, коли я лишуся сама—я буду міркувати й про це також, і подивлюсь, чи правду казав мені пастор Гансон, або чи може це бути правдою для мене.

Г е л ь м а р. Ні, це щось нечуване для молодої жінки. Але коли релігія не може тебе повернути на правдивий шлях, то дозволь мені звернутись до твоєї совісті. Аджеж моральне почуття ще в тебе є? чи може і його вже нема? Відповідай!

Н о р а. На це не легко відповісти, Торвальде. Я нічого не знаю. Я зовсім загубила всі стежки. Я знаю одно тільки, що в подібних речах я зовсім іншої думки, ніж ти. Я чую тепер, що закони зовсім не такі, як я думала—але щоб ці закони були справедливі—я ніяк не можу зрозуміти... щоб жінка не мала права пожалувати свого старого, тяжко хорого батька, або врятувати життя своєму чоловікові! Ні, такому я не можу повірити.

Г е л ь м а р. Ти міркуєш, як дитина, і не розумієш того суспільства, серед якого живеш.

Н о р а. Ні, не розумію. Я хочу вийти в нього і якнебудь з'ясувати собі, хто справедливий—суспільство чи я?

Г е л ь м а р. Ти хора, Норо. У тебе пропасниця. Я навіть починаю думати, що ти божеволієш.

Н о р а. Ні, ніколи я не мала такої ясної свідомости, як тепер.

Г е л ь м а р. І ти з ясною свідомістю кидаєш свого чоловіка й своїх дітей?

Н о р а. Так, кидаю їх.

Г е л ь м а р. Тут може бути одно тільки пояснення.

Н о р а. Яке?

Г е л ь м а р. Ти більше мене не любиш.

Н о р а. Не люблю, це правда.

Г е л ь м а р. Норо! І ти це кажеш?

Н о р а. Мені дуже боляче, Торвальде. Ти завжди був до мене такий добрий. Проте, я нічого не можу зробити. Я більше тебе не люблю.

Г е л ь м а р (*ледве стримуючи себе*). І тут у тебе також ясна й певна свідомість?

Н о р а. Цілком ясна, і цілком певна. Тим то я й не хочу тут більше жити.

Г е л ь м а р. Може ти мені можеш з'ясувати, чому я втрапив твою любов?

Н о р а. Так, я можу. Це трапилось сьогодні ввечері. Я сподівалась чуда, а чуда не трапилось. І тоді я бачила, що ти не та людина, за яку я тебе мала.

Г е л ь м а р. Поясни точніше. Я тебе не розумію.

Н о р а. Я терпляче чекала вісім років. Боже мій, я ж розумію, що чуда щодня не буває. Коли на мою голову спало це тяжке горе, то в мені засвітилась тверда певність: тепер станеться чудо. Коли там лежав Кроґстадів лист, то мені й на думку не могло спливати, що ти можеш погодитись на умови цієї людини. Я була непохитно певна, що ти скажеш йому: «розголошуйте діло на цілий світ!» І коли б це сталось...

Г е л ь м а р. Ну, що ж тоді? Коли б я віддав на ганьбу та наругу свою власну дружину...

Н о р а. Коли б це сталось, я непохитно вірила, що ти візьмеш усе на себе, вийдеш наперед і скажеш: Це я винен!

Г е л ь м а р. Норо!...

Н о р а. Ти хочеш сказати, що я сама ніколи б не погодилась на таку жертву від тебе. Звісно, ні. Це само собою зрозуміло. Але яку вагу мали б мої запевнення проти твоїх? Цього

чуда я сподівалася з страхом. А щоб не припустити його, я наважилась заподіяти собі смерть.

Г е л ь м а р. Норо! Задля тебе я з радістю працював би дні й ночі... задля тебе терпів би горе й злидні! Але ніхто не віддасть на жертву свою честь навіть для коханої людини.

Н о р а. Сотні тисяч жінок це зроблять!

Г е л ь м а р. Ти думаєш і міркуєш, як нерозумна дитина.

Н о р а. Нехай так. Але ти думаєш і міркуєш не так, як та людина, що її я могла б любити. Коли в тебе пройшов страх,—не за мене, а за те, на що ти сам наражався,—коли небезпека минула—у тебе все залишилось, як колись, так ніби нічого й не трапилось. Я стала, як і досі, твоїм маленьким жайворонком, твоєю лялькою. Тільки тепер треба вдвоє обережніше носити її на руках, вона стала така квола, така тендітна... (*Підводиться*). Торвальде! У цю годину передо мною неначе розвиднілось, і я побачила, що прожила ці вісім років з чужою людиною, що я породила троє дітей... Не можу здумати навіть про це! Так, здається й пошматувала б себе, так би й пошматувала!

Г е л ь м а р (*пригнічено*). Так, я бачу... бачу це. Між нами дійсно залягла безодня. Але, Норо... невже нічим не можна закидати її?

Н о р а. Така, як я тепер,—я не можу тобі бути дружиною.

Г е л ь м а р. Мені вистачить сили стати іншим.

Н о р а. Може... коли тобі відібрати твою ляльку...

Г е л ь м а р. Розлучитись—розлучитись з тобою! Ні-ні, Норо, не можу розлучитись до цієї думки!

Н о р а (*іде в кімнату праворуч*). Це ще більше потверджує, що так мусить бути. (*Повертається назад, тримаючи пальто й подорожню сумку, що її кладе на стілець коло столу*).

Г е л ь м а р. Норо, Норо! Та не зараз же! Почекай хоч до ранку!

Н о р а. Я не можу лишитися на ніч у домі чужої людини.

Г е л ь м а р. Але хіба ми не можемо тут жити, як брат із сестрою?

Н о р а (*зав'язує капелюха*). Ти сам добре знаєш, що так довго не може бути. (*Загортається в хустку*). Прощай, Торвальде. Я не піду до дітей. Вони в кращих руках, ніж мої, я це знаю. Така, як тепер, я нічого не можу їм дати.

Г е л ь м а р. Але колись може, Норо... Колись?...

Н о р а. Як я можу це сказати? Я зовсім не знаю, що з мене буде.

Г е л ь м а р. Але ж ти — моя дружина і така, як тепер, і така, якою будеш.

Н о р а. Слухай, Торвальде, коли жінка кидає дім свого

чоловіка, як я оце роблю, то її чоловік,—я чула,—відзволяєється від усяких обов'язків щодо неї. Ти не повинен вважати, що ти мені чимсь зобов'язаний, так само і я тобі: обидві сторони мають повну волю. Дивись: ось тобі твоя шлюбна каблучка. Віддай мені мою.

Г е л ь м а р. Навіть і це?

Н о р а. Навіть і це.

Г е л ь м а р. Ось вона.

Н о р а. Так. Тепер—усьому край. Ключі я кладу сюди. Наймички знають усе в домі краще за мене. Завтра, коли я вже поїду, сюди прийде Христина й поскладає всі мої речі, що я привезла була з дому. Я хочу, щоб потім їх мені прислали.

Г е л ь м а р. Кінець... усьому кінець! Норо, і ти ніколи більше не згадаєш про мене?

Н о р а. О, я часто буду згадувати і тебе, і дітей, і домівку...

Г е л ь м а р. А писати можна тобі, Норо?

Н о р а. Ніколи! На це тобі нема дозволу.

Г е л ь м а р. Ну, а посилати повинен же я тобі...

Н о р а. Нічого,—нічого не повинен.

Г е л ь м а р... допомогти тобі, коли треба буде?

Н о р а. Ні, кажу тобі, я нічого не візьму від чужої людини.

Г е л ь м а р. Норо, та невже я ніколи не перестану тобі бути тільки чужим?

Н о р а (*бере свою сумку*). О, Торвальде, для цього потрібне найбільше чудо!

Г е л ь м а р. Скажи, яке ж це найбільше чудо?

Н о р а. Для цього і ти, і я—обоє ми повинні перемінитися так... Але, Торвальде, я вже більше в чуда не вірю!

Г е л ь м а р. А я хочу вірити! скажи, яке?.. Щоб ми обоє перемінилися так?

Н о р а. Щоб наше спільне життя стало справжнім подружжям. Прощай! (*Виходить через передпокій*).

Г е л ь м а р (*падає на стілець коло дверей і затуляє лице руками*). Норо, Норо! (*Озирається й підводиться*). Порожньо! Нема її більше. (*З раптовою надією*). А може... Це—найбільше чудо...?! (*Знизу чути, як зачиняються двері*).

Кінець.

ВОРОГ НАРОДОВІ

КОМЕДІЯ НА 5 ДІЙ

ВОРОГ НАРОДОВІ.

Комедія на 5 дій.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Доктор Томас Стокман — курортний лікар.

Фру Стокман — його дружина.

Петра — їхня донька, учителька.

Ейліф }
Мартен } їхні сини, 13 і 10 років.

Петер Стокман — старший докторів брат, бурмістер, начальник поліції, голова Курортної Управи й ін.

Мартен Кийл — названий батько фру Стокман, власник чинбарні.

Говстад — редактор «Народнього Вісника».

Білінг — співробітник газети.

Капітан Горстер.

Друкар Аслаксен.

Люди на сході, чоловіки всякого стану, скільки жінок і юрба школярів.

Дія відбувається в узморському місті, в південній Норвегії.

ДІЯ ПЕРША.

Вечір. Вітальня в домі доктора. Не багато, але гарно прибрана й мебльована кімната. У боксній стіні праворуч—двоє дверей. Перші двіри в докторів кабінет, а другі—в передпокій. На протилежній стіні проти дверей у передпокій двері в інші кімнати. Посеред стіни грубка. Ближче до авансцени канапа, над нею люстро. Перед канапою овальний стіл, застелений килимом. На столі горить під абажуром лампа. У глибині сцени відчинені двері в їдальню. Видно накритий стіл, посеред столу—лямпа. Білінг із серветкою за коміром сидить за столом, фру Стокман стоїть і простягає йому таріль з великим кавалком ростбіфа. За столом більше нікого нема. Посуд на столі розкиданий без ладу, як буває після того, як кінчили їсти.

Фру Стокман. Ви спізнались на цілу годину, пане Білінгу, і тепер вам доведеться задовольнитись холодним м'ясом.

Білінг. Чудове м'ясо, смачне просто надзвичайно!

Фру Стокман. Ви знаєте, як точно Стокман додержується певних годин для їжі.

Білінґ. А для мене це не має значіння. Мені навіть здається все смачніше, коли я сиджу отак і їм — зовсім один, і ніхто мені не заваджає.

Фру Стокман. Так, так, коли від цього вам здається смачніше, то... *(Дослухається)*. А от, мабуть і Гавстад також.

Білінґ. Може бути.

(Увіходить бурмістер Стокман. Він у пальті, у форменому кашкеті й з палицею).

Бурмістер. Добридень.

Фру Стокман *(увіходить у вітальню)*. А, доброго здоров'я? Це ви! Дуже приємно, що ви зазирали до нас.

Бурмістер. Ішов повз вас і... *(кинувши погляд в ідальню)*. Але у вас, я бачу, гості.

Фру Стокман *(трохи зніяковівши)*. Ні, зовсім ні. Це випадково. *(Поквапливо)*. Може ви зайдете туди й також із'їсте кавалочок?

Бурмістер. Я? Ні, дуже вдячний. Гаряча страва увечері! Нехай бог боронить!..це не для мого шлунку.

Фру Стокман. Ну, один раз...

Бурмістер. Ні, ні, дякую! Я не зраджу свого чайку з бутербродом. Зрештою, воно здоровіше так, так і... ошадніше. Фру Стокман *(усміхаючись)*. Не думайте, будь ласка, що ми з Томасом якісь марнотрати.

Бурмістер. Ви, братова, ні. Я собі цього і в голову не кладу. *(Показує на докторів кабінет)*. Його, мабуть, нема дома?

Фру Стокман. Ні, вийшов з хлопцями трохи проходитись, поївши.

Бурмістер. Думають, що це добре на здоров'я? *(Прислухається)*. А ось і він!..

Фру Стокман. Ні, це не він. *(Стукають у двері)*. Прошу. *(З передпокою входить редактор Говстад)*.

Фру Стокман. А, це пан Говстад, що?..

Говстад. Прошу вибачити. Мене затримали в друкарні. Добрий вечір, пане бурмістре.

Бурмістер *(вітається холодно)*. Пан редактор. У справі, мабуть?

Говстад. Почасти. Дещо мусить пройти в газеті.

Бурмістер. Можу собі це уявити. Мій брат, кажуть, надто ретельний співробітник «Народнього Вісника».

Говстад. Так, він іноді дозволяє собі написати в «Віснику», коли йому треба сказати правдиве слово про те чи про те.

Фру Стокман (до Говстада). Може зайдете?.. (Показує на їдальню).

Бурмістер. Та ні, я зовсім не закидаю йому, що він пише для такого кола читачів, де можна сподіватись знайти відгук. А крім того, я особисто не маю ні найменшої підстави почувати якусь неприязнь до вашої газети, пане Говстаде.

Говстад. Мені здавалось би, що так.

Бурмістер. Проте загалом у нашому місті панує прекрасний дух толерантності... справжній здоровий громадянський дух. Видима річ, це через те, що всіх нас єднає одна велика спільна справа—справа, що однаково високою мірою торкається всіх добродумних громадян.

Говстад. Водолікарня, так?

Бурмістер. Якраз вона. Наша велика, нова, розкішна водолікарня. Зачекайте! Вона стане головною життєвою умовою для міста. Немає сумніву!

Фру Стокман. Те саме каже й Томас.

Бурмістер. Яке, справді, надзвичайне піднесення в наших місцях уже за ці два роки! У людей завелися гроші, почалося життя, рух. Будівлі та земельні ділянки йдуть у гроші щодень.

Говстад. Безробіття меншає.

Бурмістер. Так, і це також. Тягар опіки над бідарями, що лежав на заможних клясах, став далеко легший, і далі чимраз легшатиме—якщо тільки цей рік випаде дійсно добре поліття й прибуде багато приїжджих, багато хорих, що рознесуть славу про наш курорт.

Говстад. Я чув, що є чималі надії на це.

Бурмістер. Авжеж, уже можна помітити дуже сприятливі ознаки. Щодня приходять запити про приміщення тощо.

Говстад. Ого, то виходить, що докторова стаття саме на часі.

Бурмістер. Він знов щось написав?

Говстад. Ні, він писав зимою. Він рекомендує курорт і спинається на сприятливих гігієнічних обставинах тутешньої місцевости. Але тоді я затримав її.

Бурмістер. Так? Мабуть якась перешкода?

Говстад. Ні, ні, нічого подібного. Я тільки подумав, що краще почекати до кінця весни, коли люди починають думати про те, як і де спочинутьі літом.

Бурмістер. Дуже розумно. Надзвичайно розумно, пане Говстаде.

Фру Стокман. Коли справа йде за курорт, то Томас стає справді невтомний.

Бурмістер. Ну, на те він тут служить за лікаря.

Говстад. Звісно, а до того ще він же перший і утворив його.

Бурмістер. Він? Он як! Та й мені не раз доводилось чути, що деякі люди такої самої думки. Проте я все таки гадав би, що й мені належить скромна частина участі в цьому підприємстві.

Фру Стокман. Томас це завжди говорить.

Говстад. Хто ж може це заперечувати, пане бурмістре? Ви пустили в рух усе діло й провели його в життя. Це ми всі знаємо. Я хотів тільки сказати, що перша ідея йшла від доктора.

Бурмістер. Так, щодо ідеї, то їх колись було чимало в мого брата—на жаль. Але щоб пустити щонебудь в діло, потрібні люди іншого ґатунку, нане Говстаде і я гадав би, що тут, у цьому домі, принаймні ..

Фру Стокман. Але, милий брате...

Говстад. Як може пан бурмістер?..

Фру Стокман. Ходіть но попоїжте чоگونهбудь, пане Говстаде, а тим часом і мій чоловік надійде.

Говстад. Дякую. Хіба маленький шматочок. (*Іде в їдальню*).

Бурмістер. Дивна річ!.. Ці люди з селян ніяк не можуть позбутись своєї нетактовности.

Фру Стокман. Ну, чи варто звертати на це увагу? Хіба ви не може поділити з Томасом цю честь побратерському.

Бурмістер. Здавалось би, що так, але видимо не кожен погоджується на це.

Фру Стокман. Ну, що там казати? Ви з Томасом надзвичайно сходитеся у всьому. (*Прислухається*). А ось і він. (*Іде й відчиняє двері в передпокій*).

Доктор Стокман (*із сміхом, із галасом*). Дивись, ось тобі гість, Катрін. Хіба не приємно? Ну? Прошу, капітане Горстер, вішайте своє пальто. Що?.. без пальто?.. Так?.. Подумай, Катрін, я забрав його на вулиці... іти нехотів.

(*Горстер увіходить і вітається до господині*).

Доктор Стокман (*на порозі*). Заходьте ж, хлопці. Що ти думаєш? Знову голодні. Ходіть сюди, капітане Горстер, покуштуйте зараз ростбіфа... (*Тягне Горстера до їдальні. Ейліф і Мартен ідуть також туди*).

Фру Стокман. Томасе, чи ж ти не бачиш?

Доктор Стокман (*обертається на порозі*). А, це

ти, Петере! (*Підходить і простягає йому руку*). Дуже, дуже приємно!

Бурмістер. На жаль, мені треба за хвилину йти...

Доктор Стокман. Дурниці. Зараз подадуть на стіл пунш. Ти не забула за пунш, Катрін?

Фру Стокман. Ну, звісно, ні. Вода вже й кипить. (*Виходить в їдальню*).

Бурмістер. І пунш також?

Доктор Стокман. Ти тільки сідай, і тоді побачиш, як у нас буде добре.

Бурмістер. Дякую. Я ніколи не беру участі ні в яких бенкетах з пуншем.

Доктор Стокман. Та це ж зовсім і не бенкет.

Бурмістер. Мені здається, проте... (*Дивиться в їдальню*). Навіть дивно, як вони можуть прогинути стільки їжі.

Доктор Стокман (*тре руки*). Так, а хіба не втішно дивитись, як молодь їсть! У них завжди апетит. Та воно й повинно так бути, їм треба їсти, треба вбиватися в силу. Аджеж це вони повинні будуть підбивати запарку майбутнього, Петере.

Бурмістер. А дозволь тебе запитати, що це їм доведеться підбивати, як ти висловлюєшся?

Доктор Стокман. Ну, про це ти дізнаєшся від молоді... коли прийде час. Ми вже цього, звичайно, не побачимо. Двоє таких старих чиряків, як ми з тобою...

Бурмістер. Ну, ну!.. Занадто вже образлива назва...

Доктор Стокман. А ти, Петере, не розумій усього буквально. Повинен тобі сказати, що на душі мені так приємно, так радісно! Серед цього життя, що пускає нові паростки, я відчуваю себе невимовно щасливим. Чудові часи, коли ми живем! Навколо нас здійснюється неначе новий світ!

Бурмістер. Невже тобі так справді здається?

Доктор Стокман. Ти, звісно, не можеш бачити всього так ясно, як я, ти ціле своє життя прожив тут, через те й вражіння в тебе слабше. А я перебув усі ці довгі роки на півночі, в своєму глухому кутку, де я майже не бачив чужого обличчя, не чув живого слова — отже на мене тут усе впливає так, ніби я перенісся в центр багатолюдного світового міста.

Бурмістер. Гм... Світового міста...

Доктор Стокман. Я добре знаю, що проти багатьох інших місць тутешні обставини мізерні. Але тут життя, надії на майбутнє, сила-силенна завдань, що задля них варто

працювати й варто змагатись. А це головне. (Кричить). Катрін, листоноші не було?

Фру Стокман (з ідальні). Ні, не було нікого.

Доктор Стокман. І до цього всього—чималий заробіток, Петере. Коли поживеш надголодь, як ото ми жили, то навчишся цінувати й це.

Бурмістер. Боже мій!

Доктор Стокман. Ти ж не можеш зрозуміти, що там, на півночі, нам доводилось дуже скрутно. А тепер можемо жити ніби якісь лорди. Сьогодні, приміром, у нас був на обід ростбіф, і на вечерю його лишилось. Хочеш покуштувати кавалочок? Може хоч показати тобі?

Бурмістер. Ні, ні, ні в яким разі!

Доктор Стокман. Ну, тоді йди сюди. Бачиш, ми купили килима на стіл.

Бурмістер. Еге, я вже помітив його.

Доктор Стокман. І ковпака на лампу бачиш? На все це заощадила гроші Катрін. Кімната зразу стала захисніша, тобі не здається? Стань ось тут... ні, ні, не так. Сюди... бачиш, коли таке густе світло падає... Справді, мені здається, що все виглядає дуже елегантно. Що ти скажеш?

Бурмістер. Так, коли людина може дозволити собі подібні розкоші...

Доктор Стокман. Авжеж, тепер я можу собі це дозволити. Катрін каже, що я заробляю майже стільки, скільки нам треба.

Бурмістер. Майже!.. Так!..

Доктор Стокман. Але ж людина науки може дозволити собі. Я певен, що звичайний амтман проживає на рік куди більше за мене.

Бурмістер. Цілком вірю цьому. Амтман—урядова особа найвищого магістрату.

Доктор Стокман. Візьмим звичайного комерсанта. Такі люди витрачають далеко більше за мене.

Бурмістер. Авжеж, так уже воно ведеться.

Доктор Стокман. Зрештою ж, я, власне, нічого не витрачаю на непотрібне, Петере. Але я не думаю, що я мушу відмовляти собі втіхи бачити в себе людей? Мене, бачиш, тягне до них. Я просидів так довго далеко від життя, і тепер почуваю справжню потребу бути в товаристві молодих бадьорих, людей, веселих, вільних у своїх думках, охочих працювати. І всі вони такі, оті, що там сидять і їдять собі на здоров'я. Мені хотілось би, щоб ти трохи ближче познайомився з Говстадом.

Бурмістер. А, я забув: Говстад сказав мені, що хоче надрукувати тепер твою статтю.

Доктор Стокман. Мою статтю?

Бурмістер. Про курорт. Ту статтю, що ти написав ще зимою.

Доктор Стокман. А, цю... Але я сам не хочу тим часом пускати її.

Бурмістер. Не хочеш? А я вважаю, що тепер саме найслухніший час для неї.

Доктор Стокман. Так, ти може й маєш рацію. У звичайних обставинах. (*Ходить по кімнаті*).

Бурмістер (*стежить за ним очима*). А що ж такого незвичайного в теперішніх обставинах?

Доктор Стокман (*спиняється*). Петере, даю слово, що не можу нічого сказати тобі в цю хвилину, і взагалі сьогодні не можу. У теперішніх обставинах може бути багато, дуже багато незвичайного, а може й не бути нічогосінько. Дуже можливо, що це тільки моя уява.

Бурмістер. Повинен признатись, що твої слова звучать дуже загадково. Хіба є щось таке, що може трапитись і про що я не повинен знати? Але я гадав би, що я, як голова Курортної Управи...

Доктор Стокман. А я гадав би, що я... та не треба нам один з одним за чуби водитися, Петере.

Бурмістер. Боронь боже! Я зовсім не маю звички хапати за чуба, як ти кажеш. Тільки я рішуче наполягаю на тому, щоб усі заходи обмірковувати й переводити в життя діловим шляхом і через призначених на це офіційних осіб. Я не можу дозволити ніяких манівців і підходів з заднього ходу.

Доктор Стокман. А я вживаю коли таких заходів?

Бурмістер. У тебе у всякім разі є прирощений нахил іти своїм власним шляхом. У добре впорядженому суспільстві це майже така сама недозволенна річ. Окремі особи мусять підлягати цілому суспільству, або, вірніше сказати,— підлягати владі, що стоїть на варті його добробуту.

Доктор Стокман. Дуже може бути. Але мені що до цього?

Бурмістер. Це те, чого ти, мій любий Томасе, ніколи не хотів розуміти. Але стережись,—чи рано, чи пізно, а тобі доведеться колись розплачуватись за це. Я тобі кажу це тепер. Прощай!

Доктор Стокман. Та ти що, збожеволів!.. Ти зовсім не туди влучив.

Бурмістер. Зо мною цього не трапляється. А крім того, я дуже просив би тебе відзволити мене від... *(Уклоняється в бік їдальні)*. Прощайте, братова!.. Прощайте, панове! *(Виходить)*.

Фру Стокман *(увиходить у вітальню)*. Пішов?

Доктор Стокман. Пішов, уяви собі, і зовсім оскаженивши.

Фру Стокман. Але, милий Томасе, що ти йому знову зробив?

Доктор Стокман. Та нічогосінько! Не може ж він вимагати, щоб я дав йому звіт передчасно.

Фру Стокман. А який ти йому звіт повинен дати?

Доктор Стокман. Гм... це вже, нехай буде тим часом моя справа, Катрін. Але дивно, чому це й досі немає листоноші?

(Говстад, Білінг і Горстер підводяться з-за столу й переходять у вітальню. Трохи згодом виходять також Ейліф і Мартен).

Білінг *(потягаючись)*. Щоб я так жив, але після такої вечері почуваєш себе новою людиною.

Говстад. А бурмістер у не дуже приємному настрої сьогодні?

Доктор Стокман. Це від шлунку. Він у нього кепсько травить.

Говстад. А надто кепсько травить він нас та «Народній Вісник».

Фру Стокман. А мені здалось, що у вас з ним непогані відносини.

Говстад. Так, але це тільки замирення.

Білінг. Якраз це слово визначає цілком становище.

Доктор Стокман. Не забувайте, що бідолашний Петер самотня людина. Він не має родинного вогнища, де він почував би себе тепло й затишно. Тільки справи, самі справи. А до того ще—ця клята, ріденька, чайна водичка, що він її вливає в себе цілий час. Ну, хлопці, присувайте стільці до столу. Катрін, нам дадуть сюди пуншу?

Фру Стокман *(іде в їдальню)*. Зараз несучу.

Доктор Стокман. Сідайте до мене сюди на канапу, капітане Горстере. Такий рідкий гість, як ви... Прошу, присувайтесь, друзі мої.

(Чоловіки сідають коло столу. Фру Стокман приносить тацю, де стоїть спиртовка, шклянки, карафи й інше начиння).

Фру Стокман. Ну, ось вам. Це арак, це ром, а ось коньяк. Нехай кожен сам себе частує.

Доктор Стокман (*бере шклянку*). Це ми будемо самі. (*Приготовляють пунш*). А цигари? Ейліфе, ти, здається, знаєш, де стоїть скринька. А ти, Мартене, принеси мою люльку. (*Хлопці виходять у кімнату праворуч*). Я підозріваю, що Ейліф часом бере в мене цигари, але вдаю, що нічого не бачу. (*Кричить*). І мою ямулку, Мартене. Катрін, може ти скажеш йому, де я поклав її? А, він уже знайшов. (*Хлопці приносять усе, що їм загадано*). Прошу, друзі мої... А я, знаєте, не хочу зрадити своєї люлечки. Оця сама чимало поїздила зо мною в негоди й хуртовини там на півночі. (*Цокається*). Будьте здорові! Проте, далеко приємніше посидіти так спокійно й захисно!..

Фру Стокман (*сидить і плете*). Незабаром виряджаєтесь, капітане Горстер?

Капітан Горстер. Авжеж, на тому тижні, сподіваюсь, усе буде готове.

Фру Стокман. В Америку?

Капітан Горстер. Так, мабуть.

Білінг. Виходить, ви не візьмете участі у виборах нового голови?

Капітан Горстер. А хіба мають бути нові вибори?

Білінг. Ви навіть не знаєте?

Капітан Горстер. Я не втручаюсь у такі справи.

Білінг. Але ж ви цікавитесь громадськими справами?

Капітан Горстер. Ні, я не розуміюся на них.

Білінг. Однаково. У всякім разі в голосуванні повинен брати участь кожний.

Капітан Горстер. Навіть і ті, хто не може мати своєї думки? Навіть і ті?

Білінг. Не мати своєї думки, що ви хочете цим сказати? Суспільство—те саме, що й судно. Стерном повинен керувати кожний.

Горстер. На суходолі може це й добре, але на морі—ні до чого.

Говстад. Дивно! Більшість моряків так мало цікавляться тим, що робиться на суходолі.

Білінг. Просто надзвичайно.

Доктор Стокман. Моряки, як ті перелітні птахи. Вони почувають себе однаково вдома, і на півдні, і на півночі. А нам, не таким як вони, доводиться через те бути ще енергійнішими, пане Говстаде. Що сьогодні у «Віснику» є щонебудь таке загально корисне?

Говстад. Про міські справи—нічого. Позавтрьому я хочу вмістити вашу статтю.

Доктор Стокман. А, чорт, цю статтю. Слухайте но, може б ви зачекали з нею?

Говстад. Зачекати? А саме й місце є, і; ж мені здається, тепер саме вона на часі.

Доктор Стокман. Так, так. Може ви й маєте слушність. А проте трошечки зачекайте. Я потім усе вам поясню.

(З передпокою входить Петра. Вона в капелюсі, в пальті, і під пахвою тримає зшитки).

Петра. Добрий вечір.

Доктор Стокман. Добрий вечір, Петро, це ти? *(Усі присутні вітаються. Петра кладе свої книжки й усі речі на стілець коло дверей).*

Петра. От, сидять собі, й тішаться, а я бігаю й працюю.

Доктор Стокман. Ну, іди й тишся й ти з нами.

Білінг. Виполоскати вам шклянку?

Петра. Дякую, я краще сама. Ви занадто енергійно це робите. Тату, в мене лист тобі є. *(Іде до стільця, де лежать її речі).*

Доктор Стокман. Лист? Від кого?

Петра *(шукає в пальті, в кишені)*. Я взяла його в листоноші, коли виходила з дому.

Доктор Стокман *(підводиться й підходить до неї)*. І ти зараз тільки оце несеш його мені?

Петра. Мені, далєбі, ніколи було знову бігти нагору. Будь ласка, ось він.

Доктор Стокман. Дай подивитися, дай, моя дитино. *(Дивиться на адресу)*. Так, цілком так.

Фру Стокман. Це той, що ти його так чекав, Томасе?

Доктор Стокман. Еге, той самий. Мені треба пройти до себе. Де мені взяти свічку, Катрін? У моїй кімнаті знову нема лямп?

Фру Стокман. Лямпа стоїть і горить на твоєму письмовому столі.

Доктор Стокман. Ну, добре!—прошу вибачити, я на хвилину.

(Виходить у кімнату праворуч).

Петра. Що це може бути, мамо?

Фру Стокман. Не знаю. Останніми днями він часто питав про листоношу.

Білінг. Може якийсь пацієнт з іншого міста?

Петра. Бідний тато, у нього незабаром буде мало роботи. *(Міє собі шклянку)*. А це мабуть, смачне!

Говстад. У вас була сьогодні лекція також і в вечірній школі?

Петра (*надпиваючи з шклянки*). Дві години.

Говстад. А вранці чотири години в Інституті?

Петра (*сідає коло дверей*). П'ять годин.

Говстад. А ввечорі ще мусите виправляти зшитки?

Петра. Еге. Он лежить їх ціла купа.

Горстер. У вас також, я бачу, роботи по вуха?

Петра. Авжеж, але це добре! Така потім приємна втома.

Білінг. Вам подобається?

Петра. Атож. І спиться так добре.

Мартен. Ти, мабуть, багато нагрішила, Петро?

Петра. Нагрішила?

Мартен. Авжеж, коли ти так багато працюєш. Пан Перлунд каже, що праця це є кара за наші гріхи.

Ейліф. Який же ти дурень, коли віриш таким речам.

Фру Стокман. Тихше, тихше, Ейліфе.

Білінг (*сміється*). Це чудесно!

Говстад. А ви не хотіли б багато працювати, Мартене?

Мартен. Не хотів би.

Говстад. Ким би ви хотіли бути в житті?

Мартен. Найкраще бути вікінгом.

Ейліф. Але тоді ти мусів би стати поганином?

Мартен. То що? І став би поганином.

Білінг. Я з тобою цілком згоден, Мартене. Я те саме кажу.

Фру Стокман (*киває до нього*). Ну, ви цього, звісно, не кажете, пане Білінгу?

Білінг. Щоб я так жив. Я поганин, і пишаюсь цим. Почекайте, незабаром усі ми станемо поганами.

Мартен. І тоді можна буде робити все, що захочемо?

Білінг. Ну, бач, Мартене...

Фру Стокман. Хлопці, ідіть но ви до себе. Вам ще, мабуть, треба вчити щось на завтра?

Ейліф. Я ще міг би на годину лишитись.

Фру Стокман. Ні, ти також. Ідіть обидва.

(*Хлопці прощаються й виходять у кімнату ліворуч*).

Говстад. Ви гадаєте, що хлопцям не варто слухати таких речей?

Фру Стокман. Не знаю. Мені це не подобається.

Петра. Але ж, мамо, мені здається, що це просто дико з твого боку.

Фру Стокман. Так, дуже може бути... Тільки мені не подобається. Принаймні не в мене в домі.

Петра. І вдома, і в школі стільки неправди. Улома треба мовчати, а в школі—брехати дітям.

Горстер. Ви примушені брехати?

Петра. А ви що думали? Доводиться ж учити їх багато дечого такого, в що самі ми не віримо.

Білінг. Так, це безперечно.

Петра. Коли б я мала засоби, то я відкрила б свою власну школу, і в мене все було б інакше.

Білінг. Та що там засоби...

Горстер. Слухайте, фрекен Стокман, коли ви справді про це думаете, то ви легко могли б це зробити в мене. Старий, великий будинок мого батька стоїть майже порожній. У нижньому поверсі дуже велика їдальня...

Петра (*сміється*). Дуже, дуже вам дякую, але з цього нічого не вийде.

Говстад. О, ні! Фрекен Петра, я гадаю, скоріше перейде до нас, до тих, що працюють у газеті. А, до речі—чи встигли ви переглянути те англійське оповідання, що ви обіцяли перекласти для нас?

Петра. Ще ні, але ви одержите його, коли треба.

(*Доктор Стокман виходить із своєї кімнати з розкритим листом у руках*).

Доктор Стокман (*розмахуючи листом*). Ну, можете мені повірити, коли я скажу, що в нас у місті буде новина.

Білінг. Новина?

Фру Стокман. Яка це новина?

Доктор Стокман. Видатне відкриття, Катрін.

Говстад. Відкриття?

Фру Стокман. І ти його зробив?

Доктор Стокман (*ходить по кімнаті*). Авжеж, я. Ну, нехай тепер приходять, як вони роблять, і кричать, що це все вигадки божевільної й безглуздої людини. О, коли б це Петер був тут! Так, от тепер бачиш, що ми, люди, ходимо й міркуємо часом, як справжні сліпі кроти.

Говстад. Що ви цим хочете сказати, пане докторе?

Доктор Стокман. Здається, всі ми тої думки, що наше місто—дуже здорова місцевість?

Говстад. Так, це відома річ.

Доктор Стокман. Навіть надзвичайно здорове місце,—таке, що його цілком щиро можна рекомендувати й хорим, і здоровим людям.

Фру Стокман. Але, любий Томасе...

Доктор Стокман. Ми так і рекомендували й розхвалювали його. Я й сам писав і в «Народньому Віснику», і в брошурах.

Говстад. Авжеж. Ну й що?

Доктор Стокман. Цю водолікарню називають головною артерією міста, його життєвим нервом, і біс його знає, як ще.

Білінг. Тріпотливим серцем міста, в урочисту хвилину дозволив я собі...

Доктор Стокман. Авжеж, і ще всяково. А чи знаєте ви, що в дійсності являє собою ця величезна, розкішна, розхвалена лікарня, що коштувала таку силу грошей,—чи ви не знаєте?

Говстад. Ні, що ж вона таке?

Фру Стокман. Що ж вона?

Доктор Стокман. Увесь курорт—одна зачумлена яма!

Петра. Тату!

Фру Стокман (у той самий час). Наш курорт?

Говстад. Але, пане докторе...

Білінг. Зовсім неймовірно!

Доктор Стокман. Водолікарня—це потинькована, отруйна гробниця, кажу я. Дуже неспезпечна для здоров'я. Уся гилота з млина, ця смердюча мерзота, просякає у воду, що йде по водогінних трубах у будівлю, де п'ють цю воду. Те саме отруйне кляте багно просякає і в море.

Горстер. Там, де морські купальні?

Доктор Стокман. Еге, саме якраз там!

Говстад. Але звідки ви це все знаєте, що говорите з такою певністю, пане докторе?

Доктор Стокман. Я дослідив усі умови так старанно й так совісно, як тільки можна собі уявити. У мене давно вже зароїлись такі підозріння. Торік у нас були з'явилися надзвичайні хвороби серед курортників—і тиф, і гастрит.

Фру Стокман. Так, так, були й такі.

Доктор Стокман. Ми тоді думали, що гості привезли з собою заразу. Але потім, зимою, я прийшов до іншої думки й заходився досліджувати воду, скільки це було можливо.

Фру Стокман. То ось над чим ти так працював!

Доктор Стокман. Еге, можу сказати, Катрін, що я справді попрацював таки. Але мені бракувало потрібного приладдя, і я послав зразки і питної, і морської води в університет, щоб мати хемічну аналізу.

Говстад. І оце ви її одержали?

Доктор Стокман (показує листа). Ось вона. Констатовано присутність у воді гнилявих речовин і бактерій у ве-

личезній кількості. Вона абсолютно шкодить на здоров'я, і коли всередину вживати, і зовні.

Фру Стокман. Яке щастя, що ти вчасно дійшов цього!

Доктор Стокман. Еге, ти цілком справедливо це можеш сказати.

Говстад. Що ж ви тепер маєте робити, пане докторе?

Доктор Стокман. Рятувати, видима річ.

Говстад. То це ще можливо?

Доктор Стокман. Треба. А ні—то водолікарня не буде працювати й загине. Але боятися цього немає потреби. Для мене цілком ясно, що треба зробити.

Фру Стокман. Любий Томасе, і ти все це таїв від нас?

Доктор Стокман. А то як же? Бігти по місту і всім розголошувати про те, чого я й сам ще не був певен?—Дуже дякую. Я не божевільний.

Фру Стокман. Але навіть нам тут у домі...

Доктор Стокман. Ні одній живій душі. Завтра вже можеш забігти до барсука...

Фру Стокман. Ну, Томасе...

Доктор Стокман. Добре, добре... нехай буде—до дідуня. Тепер старий матиме з чого дивуватися. Він думає, що в мене в голові не все гаразд. Та й не один він так думає, я вже помітив це. Ну тепер добрі люди побачать... так, побачать... *(Ходить і тре руки)*. І що тоді здійметься в місті, Катрін! Ти собі й уявити не можеш. Аджеж доведеться переробляти всю водогінну сітку.

Говстад *(підводиться)*. Усю водогінну сітку?

Доктор Стокман. Авжеж. Зрозуміло. Приймач лежить занадто низько. Його треба перенести й поставити далеко вище.

Петра. Отже ти мав рацію!

Доктор Стокман. Еге, ти пам'ятаєш це, Петро? Я їм писав, коли вони заходжувались коло будівлі. Але тоді ніхто не хотів і слухати мене. Ну й покажу ж я їм тепер, нехай навчаються! Я вже написав доповідь у Курортну Управу. Вона в мене лежить уже готова цілий тиждень... Я сидів і ждав тільки оцього. *(Показує на листа)*. Тепер зараз же я її відішлю. *(Іде до себе в кабінет і вертається з паперовим пакунком)*. Подивіться, аж чотири дрібно списані аркуші. Листа прикладено також. Газету, Катрін. Найди в що загорнути. Гаразд... а тепер віддай це їй... *(тупає ногою)*... ну, їй, ну, як її там, чорт знає. Віддай дівчині, нехай зараз же занесе до бурмістра.

(Фру Стокман бере пакунок й виходить через їдальню).

Петра. Як ти думаєш, тату, що скаже дядько Петер?

Доктор Стокман. Що він скаже,? У всякому разі він повинен тільки радіти, що така важна істина впливла наверх.

Говстад. Дозвольте мені пустити в «Народньому Віснику» маленьку замітку про ваше відкриття?

Доктор Стокман. Буду тільки дуже влячний.

Говстад. Бажано, щоб людність була поінформована про це, і що швидше, то краще.

Доктор Стокман. Безперечно.

Фру Стокман *(повертається)*. Вона вже пішла.

Білінг. Ну побачите, коли ви не будете першою людиною в місті, пане докторе.

Доктор Стокман *(задоволений ходить по кімнаті)*. Ну, що там... Власне я нічого не зробив, тільки виконав свій обов'язок. Мені пощастило натрапити на скарб... от і все. Хоч, звісно...

Білінг. Як ви гадаєте, Говстаде, чи не повинно місто влаштувати докторові процесію з прапорами.

Говстад. У всякому разі я здійму про це мову.

Білінг. А я поговорю з Аслаксемом.

Доктор Стокман. Ні, любі друзі, покиньте ви це все. Я не хочу ніяких таких вигадок. Коли б Курортній Управі спало на думку надбавити мені за це утримання, та й то б я відмовився. Катрін, я кажу тобі, що не взяв би.

Фру Стокман. І цілком мав би слухність, Томасе.

Петра *(підіймаючи шклянку)*. За твоє здоров'я, тату!

Говстад і Білінг. За ваше здоров'я, за ваше здоров'я, пане докторе!

Горстер *(цокається з доктором)*. Щоб це принесло вам тільки радість!

Доктор Стокман. Дякую, дякую, друзі мої... Душею радий... О, як утішно бути свідомим, що зробив щось корисне своєму рідному місту й своїм землякам. Ура, Катрін! *(Обіймає її обома руками за ший і крутиться з нею по кімнаті)*. Фру Стокман кричить і відбивається. Сміх, оплески й крики: «Ура!» на честь доктора. З дверей висувуються голови хлопчиків).

ДІЯ ДРУГА.

Вітальня в доктора. Двері в їдальню зачинені. Ранок.

Фру Стокман *(виходить з їдальні з нерозкритим листом, іде до дверей праворуч, що ближче до авансцени, і заглядає)*. Ти вдома, Томасе?

Доктор Стокман. Я щойно прийшов. *(Виходить)*.
Щось є?

Фру Стокман. Лист від твого брата. *(Простягає йому листа)*.

Доктор Стокман. А, подивимось. *(Розриває конверта й читає)*. Присланий манускрипт при цьому повертається. *(Читає невиразно)*. Гм...

Фру Стокман. Що він там пише?

Доктор Стокман *(кладає листа в кишеню)*. Нічого, тільки каже, що зайде сюди десь опівдні.

Фру Стокман. Ти вже не забудь і нікуди не йди.

Доктор Стокман. Так, я можу лишитись удома, я вже кінчив усі вранішні візити.

Фру Стокман. Мені страшенно цікаво, як він до цього поставився?

Доктор Стокман. Бачиш, йому, звісно, не може подобатись, що це я, а не він зробив це відкриття.

Фру Стокман. То значить, і ти цього побоюєшся?

Доктор Стокман. Ну, суттю, він, звісно, буде радий, ти це сама можеш зрозуміти... Проте... У Петера цей повсякчасний, проклятий страх, що хтось інший, а не він зробить щось в інтересах міста.

Фру Стокман. Знаєш що, Томасе, будь великодушний і розділи з ним цю честь відкриття. Хіба не може бути так, що це він навернув тебе на слід?

Доктор Стокман. Мені це, звісно, все одно, якщо мені пощастить полагодити справу, то...

Старий Мартен Кийл *(висуває голову з дверей у передпокій, допитливо озирється й говорить з хитрим виглядом і захованим сміхом)*. Це... цьому правда?

Фру Стокман *(іде до нього)*. Батьку... ви?...

Доктор Стокман. А... тесь! Здорові були, здорові були.

Фру Стокман. Заходьте!

Мартен Кийл. Коли цьому правда—увійду, а ні—то піду собі.

Доктор Стокман. Та що таке правда?

Мартен Кийл. Та ця дурниця з водогоном. Правда цьому?

Доктор Стокман. Звісно, правда. А ви звідки вже знаєте?

Мартен Кийл. Петра забігала, ідучи в школу.

Доктор Стокман. Невже забігала?

Мартен Кийл. А... якже! Вона й розповіла. Я спо-

чатку подумав, що вона хоче обдурити мене. Але цього від неї не можна сподіватись.

Доктор Стокман. Як ви це могли навіть подумати?

Мартен Кийл. Ніколи не можна звіряти ні на кого. Обдурять раніше, ніж догадаєтесь про це. Ну, то це, виходить, правда?

Доктор Стокман. Розуміється, правда. Сідайте ж, тестю. *(Показує йому на канапу)*. Хіба ж це не справжнє щастя для міста?

Мартен Кийл *(силкуючись стримати сміх)*. Щастя для міста?

Доктор Стокман. Що так вчасно я зробив це відкриття.

Мартен Кийл *(як і перше, стримуючи сміх)*. Так, так, так. От ніколи б я не подумав, що ви можете утнути таку штуку з своїм рідним братом.

Доктор Стокман. Штуку?

Фру Стокман. Любий тату...

Мартен Кийл *(спирається руками й підборіддям на головку своєї палиці й хитро підморгує до доктора)*. То як же тепер? У водогонних трубах з'явилися якісь звірі? Так?

Доктор Стокман. Еге, бактерії.

Мартен Кийл. І їх, отих звірів, там дуже багато, сказала Петра. Сила-силенна!

Доктор Стокман. Звісно. Може цілі сотні тисяч.

Мартен Кийл. І немає нікого, хто міг би бачити їх? Так?

Доктор Стокман. Ні, їх бачити не можна.

Мартен Кийл *(з тихим клекотливим сміхом)*. Краще за це, чорт мене забирай, я ще зроду не чув від вас.

Доктор Стокман. Як? Що ви думаете?

Мартен Кийл. Тільки, нізачо в світі ви не переконаєте бурмістра, що цьому правда.

Доктор Стокман. Ну, це ми ще побачимо!

Мартен Кийл. Невже ви гадаєте, що він може стати божевільним?

Доктор Стокман. Я сподіваюсь, що все місто стане таке божевільне.

Мартен Кийл. Усе місто—так! Дуже навіть легко. Так їм і треба. Вони розумніші за нас, старих. Вони мене викинули з Управи, як собаку, забальотували, кажу вам. Ну ось тепер і маєте! Утніть їм таки цю штуку, Стокмане.

Доктор Стокман. Але послухайте но, тестю...

Мартен Кийл. Утніть штуку, кажу я вам. Коли вам

пощастить, і бурмістер [із своїми приятелями тикнуться носом у стіну, то я зараз же даю сто корон на бідних.

Доктор Стокман. О, це дуже добрий вчинок!

Мартен Кийл. Я — людина маленька, мені нема звідки розкидатись грішми, проте коли вам пощастить — півсотні корон на бідних на Різдво.

(З передпокою входить редактор Говстад).

Говстад. Добридень. *(Спинається)*. Вибачте.

Доктор Стокман. Заходьте, заходьте.

Мартен Кийл *(знову сміється)*. Як, і він? І він заодно з вами?

Говстад. Що ви хочете сказати?

Доктор Стокман. А звісно, заодно.

Мартен Кийл. Як це я зразу не догадався? Звісно, мусить бути в газетах. А, правда, хитра ви людина, Стокмане. Ну, влаштовуйте, а я піду.

Доктор Стокман. Куди ви, тестю? Ще посидьте трохи.

Мартен Кийл. Ні, піду. А ви гарненько обміркуйте цю штуку. Побачите, вам це не пошкодить.

(Виходить. Фру Стокман проводить його).

Доктор Стокман *(сміючись)*. Ні, ви тільки подумайте, вони, ці старі люди, жадному слову не вірять щодо водогінної сітки.

Говстад. То ось у якій справі...

Доктор Стокман. Так, ми говорили з ним про це. Може й ви в тій самій справі?

Говстад. Еге, я прийшов у тій самій справі. Чи знайдеться у вас вільна хвилина для мене, пане докторе?

Доктор Стокман. Скільки хочете, мій дорогий.

Говстад. Чули ви щонебудь від бурмістра?

Доктор Стокман. Ще ні. Він потім сюди прийде.

Говстад. З учорашнього вечора я знову думав трохи про цю справу.

Доктор Стокман. І що надумали?

Говстад. Для вас, як лікаря і людини науки, цей випадок стоїть, так би мовити, сам собою, тобто вам і на думку не спадає, що він тісно зв'язаний з іншим.

Доктор Стокман. Так? Яким же способом? Сідайте, мій друже. Ні, сюди на канапу.

(Говстад сідає на канапу, а доктор у крісло по другій бік столу).

Доктор Стокман. Ну? То ви гадаєте?

Говстад. Ви вчора казали, що отруєна вода іде з бруду, що в ґрунті.

Доктор Стокман. Абсолютно немає сумніву, що вона йде з цього зараженого болота в Млиновій Долині.

Говстад. Вибачте, докторе, але я гадаю, що вона йде зовсім з другого болота.

Доктор Стокман. Яке ж тут ще болото?

Говстад. А те, в якому мерзїє й гниє все наше комунальне життя.

Доктор Стокман. О, хай йому біс, пане Говстаде, ви он про що.

Говстад. Усі міські справи потроху перейшли до рук урядовців.

Доктор Стокман. Ну, не всі ж вони урядовці.

Говстад. Ні, але ті, що не урядовці, то у всякім разі їхні приятелі або прибічники. Усі вони заможні люди з давніми, відомими в місті прізвищами. І ці пани панують і керують нами.

Доктор Стокман. Але всі вони справді здатні й тямущі люди.

Говстад. А багато вони виявили здатности й розуміння, коли проводили були водогін там, де він тепер?

Доктор Стокман. Ні, звісно, це було дуже нерозумно з їхнього боку. Але це виправлять.

Говстад. І ви гадаєте, що все піде спокійно?

Доктор Стокман. Чи спокійно, чи не спокійно— а мусить піти.

Говстад. Так, коли до цього візьметься преса.

Доктор Стокман. Не буде потреби, дорогий мій. Я певен, що мій брат...

Говстад. Вибачте, пане докторе, але мушу сказати, що хочу взяти це діло до своїх рук.

Доктор Стокман. У газеті?

Говстад. Авжеж. Коли я брав на себе «Народній Вісник», то брав його з думкою, що я повинен пробити мур тих старих упертих мумій, що тримають у руках усю владу.

Доктор Стокман. Але ж ви самі розповідали, чим це все кінчилось. Ви ледве не втратили зовсім газети.

Говстад. Так, той раз довелось, як то кажуть, засунути люльку в торбу... ніде правди діти. Була небезпека, що коли ті люди впадуть, то лікарня може лишитись незакінчена. Але тепер вона в нас є, і ми можемо обійтись, без «шляхетних осіб».

Доктор Стокман. Обійтись без них можна, але ми багато чим повинні їм завдячувати.

Говстад. Усе за ними буде визнано, по всіх пунктах. Але публіцист з демократичним ухилом, такий, як я, не може пропускати такої нагоди. Треба докласти край цій байці про непохибність наших керівників, треба викоренити її, як і всякий інший забобон.

Доктор Стокман. Усім серцем погоджуюся з вами, пане Говстаде. Коли забобон—то геть його!

Говстад. Бурмістра, тим що він ваш брат, мені дуже не хотілось би займати, але ви, мабуть, так само, як і я, вважаєте, що правда—найперше.

Доктор Стокман. Це само собою зрозуміло... *(Несподівано запалившись)*. А проте... проте!

Говстад. Не думайте про мене кепсько. Бажання для себе користи й шанобливого у мене не більше, як у більшості людей.

Доктор Стокман. Дорогий мій, кому ж це може спливати на думку?

Говстад. Я належу до нижчого стану, як ви знаєте. Я мав нагоду бачити, в чому відчувають найбільшу потребу нижчі верстви суспільства. Їх конче треба пустити до керування громадськими справами. Це те, що розгортає здібність, знання та почуття власної гідності.

Доктор Стокман. Я розумію це дуже добре.

Говстад. Так... і мене здається, що журналіст бере на себе тяжку відповідальність, коли проминає без уваги якийсь випадок, сприятливий для діла визволення цих нижчих і пригноблених верств. Я знаю, в таборі дужих це називають підбурюванням і всякими такими назвами. Але нехай вони собі роблять те, що їм подобається. Коли тільки моя совість чиста, то...

Доктор Стокман. Так, правда! Саме так, дорогий мій пане Говстаде. А проте... а чорт... *(Стукають у двері)*. Прощу!

(На порозі з передпокою з'являється друкар Аслаксен. Він бідно, але чисто вдягнений в чорне з білою, трохи пом'ятою краваткою, в рукавичках. У руках тримає м'якого капелюха).

Аслаксен *(уклоняється)*. Прощу вибачити, пане докторе, що я насмівився...

Доктор Стокман *(підводиться)*. Так, так. Це ж сам друкар.

Аслаксен. Авжеж, це я самий, пане докторе.

Говстад. Ви не до мене, Аслаксене?

Аслаксен. Ні, я навіть не знав, що побачу вас тут: Я до самого доктора.

Доктор Стокман. Чим могу вам допомогти?

Аслаксен. Чи правда тому, що я чув від Білінга, ніби доктор має нам дати кращий водогін?

Доктор Стокман. Так, для водолікарні.

Аслаксен. Дуже добре. Я так і розумію. Я прийшов сказати вам, що буду підтримувати цю справу всіма своїми силами.

Говстад (до доктора). Ви бачите?

Доктор Стокман. За це вам щира моя подяка. Тільки...

Аслаксен. Через те, що вам, може, треба буде мати за собою дрібних міських обивателів. Тут у місті ми являємо собою об'єднану більшість, коли ми цього хочемо, звісно. А ніколи не пошкодить мати за собою більшість, пане докторе.

Доктор Стокман. Безперечно, це так. Тільки я не могу собі уявити, щоб були потрібні якісь особливі заходи. Мені це діло здається таке просте й зрозуміле.

Аслаксен. Так, а проте це, звісно, буде не погано. Я добре знаю міською владу. Ті люди, що мають силу, не дуже то охоче здаються на пропозиції, що йдуть від інших людей. Тим то я гадаю, що не погано було б улаштувати маленьку демонстрацію.

Говстад. Авжеж.

Доктор Стокман. Демонстрацію, кажете? Яку ж таку демонстрацію ви хотіли б?

Аслаксен. Натурально, дуже помірковану, пане докторе. Я завжди стою за поміркованість. Це перша чеснота громадянина—на мою думку, принаймні.

Доктор Стокман. Так, так. Вас з цього боку й знають, пане Аслаксене.

Аслаксен. Мені здається, що я могу собі дозволити це сказати. Справа з водогоном має величезну вагу для нас, дрібних обивателів. Водолікарня з усіх ознак має стати ніби маленькою золотою копальнею для міста. Усі ми будемо з неї жити, а надто ми, домовласники. Через те ми будемо підтримувати її всім, чим тільки можемо. Я тепер старшина в спілці домовласників.

Доктор Стокман. Так?

Аслаксен. І, крім того, член Товариства друзів поміркованости. Докторові ж мабуть відомо, що я служу справі поміркованости?

Доктор Стокман. Так, натурально.

Аслаксен. Розуміється, мені доводиться здибатися з силою людей. А що мене мають за добродумного громадянина,

який визнає закони, то я й маю деякий вплив і деяку вагу в місті,—коли можу так висловитися.

Доктор Стокман. Це я добре знаю, пане Аслаксене.

Аслаксен. Отже, для мене було б зовсім легкою справою облагодити адресу, коли б це в крайньому разі треба було.

Доктор Стокман. Адресу, кажете?

Аслаксен. Ніби подяку від міських обивателів за те, що ви зняли цю справу громадської ваги. Розуміється, адресу треба скласти в пристойних поміркованих висловах, так, щоб не зачепити начальства, і взагалі урядових осіб. Коли цього додержати, то ніхто не зможе до нас причепитись. Так чи ні?

Говстад. Ну, а коли б їм і не дуже сподобалось, то...

Аслаксен. Ні, ні, нічого бруталного проти начальства, пане Говстаде. Ніякої опозиції до тих людей, що ми від них залежимо. Мені вже траплялось таке в житті, і я знаю, що з цього ніколи не може вийти нічого доброго. Але, звісно, цілком щирі заяви нікому не можуть бути заборонені.

Доктор Стокман (*стискає йому руку*). Не можу висловити вам, дорогий пане Аслаксене, який я щиро радий здибати таку симпатію серед своїх громадян. Я такий радий, такий радий. Послухайте, може вип'єте маленьку шкляночку хересу?

Аслаксен. Ні, дуже вам вдячний. Я не вживаю хмільних напоїв.

Доктор Стокман. Тоді шклянку пива? Що ви на це скажете?

Аслаксен. Дякую, але й від цього відмовлюсь, пане докторе, так рано я нічого не вживаю. Я тепер піду в місто, треба поговорити де з ким з домовласників і підготувати настрій.

Доктор Стокман. Це дуже ласкаво з вашого боку, пане Аслаксене, а все ж я ніяк не можу погодитися, щоб усі ці заходи були потрібні. Мені здається, що діло й само зробиться.

Аслаксен. Владу важко рушити з місця. Це я не кажу, щоб їх образити, хай бог боронить!

Говстад. Завтра ми їх трохи протягнемо в газеті.

Аслаксен. Тільки не дуже, пане Говстаде. Будьте помірковані, бо ви їх інакше не зсунете з місця. Послухайте моєї поради. Я дістав добрий досвід у життєвій школі. Ну, однак, треба мені попрощатися з доктором. Тепер ви знаєте, що ми, дрібні обивателі, у всякім разі стоїмо за вашою спиною. На вашім боці, пане докторе, об'єднана більшість.

Доктор Стокман. Дякую вам, дорогий мій пане Аслаксене. (*Простягає йому руку*). Прощайте, прощайте.

А слаксен. А ви не підете в друкарню разом зо мною, пане Говстаде?

Говстад. Я зайду пізніше. Треба тут дещо кінчити. Аслаксен. Добре, добре! (*Уклоняється й виходить. Доктор Стокман проводить його в передпокій*).

Говстад (*коли доктор поветається*). Ну, що ви скажете, пане докторе? Хіба не час тут провітрити й витрусити всю цю кволість, половинчатість і боягузство?

Доктор Стокман. Ви маєте на увазі Аслаксена?

Говстад. Так, його. Він належить до тих, що мерзнуть у болоті, хоч яка з нього добра людина була з іншого боку. І таких у нас тут багато. Вони хитаються з одного боку в другий і через усякі міркування й через усякі сумніви ніколи не сміють зробити рішучого кроку.

Доктор Стокман. Але Аслаксен, як мені здається, щиро доброзичлива людина.

Говстад. Є одна річ, що я її ставлю вище—це спокійна певність самого себе.

Доктор Стокман. Цілком погоджуюся з вами.

Говстад. Через те я й хапаюся за цю нагоду й хочу спробувати, чи не могу я хоч раз примусити цих доброзичливих людей піднести мене душею? Схиляння перед авторитетами треба виявляти з коренем. Непрошenna помилка з водононом повинна виявитись перед усіма, хто має право голосу.

Доктор Стокман. Гаразд. Коли ви гадаєте, що це потрібно в інтересах суспільства, то нехай так і буде. Тільки перше я поговорю з братом.

Говстад. А тим часом я заготую статтю від редакції. І коли б бурмістер не захотів зрушити цього діла...

Доктор Стокман. Невже ви гадаєте, що це може бути?

Говстад. Так мені здається. Тоді що?

Доктор Стокман. Тоді я обіцяю вам... Слушайте, тоді ви можете надрукувати мою доповідь—візьміть її геть усю.

Говстад. Можу надрукувати? Даєте слово?

Доктор Стокман (*простягає йому доповідь*). Ось вона. Візьміть її з собою. Біди не буде, коли ви її прочитаєте. Потім ви мені повернете її.

Говстад. Добре, добре. Я це зроблю. А покищо—бувайте здорові, пане докторе.

Доктор Стокман. Прощайте, прощайте. Побачите, як усе рівно піде.

Говстад. Гм... побачимо. (*Уклоняється й виходить через передпокій*).

Доктор Стокман (*іде й заглядає в їдальню*). Катрін! А, ти вже вернулась, Петро?

Петра (*увиходить*). Оце допіро повернулася з школи.

Фру Стокман (*увиходить у кімнату*). Ще не було?

Доктор Стокман. Петера? Ні. Але я чимало говорив з Говстадом. Він увесь захоплений відкриттям. Воно, бач, має далеко більше значіння, ніж я гадав раніше. І коли б була потреба, то газета вся до моїх послуг.

Фру Стокман. Ти гадаєш, що може бути потреба?

Доктор Стокман. Зовсім ні. Але у всякому разі мимоволі почуваш гордість, знаючи, що маєш на своїм боці незалежну пресу. Та й я думаю... у мене був старшина Спілки Домовласників.

Фру Стокман. Так? А цей чого хоче?

Доктор Стокман. Також підтримати мене. Коли зайде потреба, то всі мене підтримають. Катрін, знаєш, що стоїть у мене за спиною?

Фру Стокман. У тебе за спиною? Що ж там таке?

Доктор Стокман. Об'єднана більшість!

Фру Стокман. Так? А це добре для тебе, Томасе?

Доктор Стокман. Авжеж, я думаю, що добре. (*Ходить по кімнаті й тре руки*). О, як втішно бути в братерському єднанні з громадянами свого міста!

Петра. І мати можливість, тату, зробити так багато доброго й корисного!

Доктор Стокман. А ще коли додати, що для свого рідного міста.

Фру Стокман. Дзвінок!

Доктор Стокман. Це, звісно, він. (*Стукають у двері*). Прошу!

Бурмістер Стокман (*увиходить з передпокою*). Доброго здоров'я.

Доктор Стокман. Просимо до хати, Петере.

Фру Стокман. Добридень, брате. Як ся маєте?

Бурмістер. Дякую, помаленьку. (*Звертається до доктора*). Учора після роботи я одержав твою доповідь щодо водогінної системи нашої водолікарні.

Доктор Стокман. Ну? Ти прочитав її?

Бурмістер. Прочитав.

Доктор Стокман. І що ж ти на це скажеш?

Бурмістер. Гм!.. (*Кидає погляд убік*).

Фру Стокман. Ходім, Петро! (Обидві виходять у кімнату ліворуч).

Бурмістер (помовчавши). Тобі конче треба було робити це своє дослідження потайки від мене?

Доктор Стокман. Доки я не мав абсолютної певности...

Бурмістер. Ти гадаєш, що тепер ти маєш її?

Доктор Стокман. Ти ж тепер і сам переконався.

Бурмістер. І ти маєш намір подати свою доповідь у Курортну Управу, як до деякої міри офіційний документ?

Доктор Стокман. Авжеж, треба ж зробити щось і не відтягати.

Бурмістер. Ти в своїй доповіді, своїм звичаєм, уживаєш дуже сильних висловів. Так, між іншим, ти кажеш, що в нас відбувається хронічне отруєння наших гостей.

Доктор Стокман. Але, Петере, як же можна інакше сказати? Ти подумай тільки: заражена вода для внутрішнього й зовнішнього вжитку. І це для нещасних хорих, що їдуть сюди в повній надії і втриє за все платять, щоб вернути собі здоров'я!..

Бурмістер. Наприкінці ти приходиш до висновку, що треба зробити ринву для бруду в Млиновій Долині і наново перекласти усю водогінну сітку.

Доктор Стокман. Еге. Ти знаєш якийсь інший вихід? Я не знаю.

Бурмістер. Сьогодні вранці я заходив в одній справі до міського інженера і так, між іншим, напівжартома виклав йому ці всі міркування, як щось таке, що колись у майбутньому нам доведеться розглянути.

Доктор Стокман. Колись у майбутньому?

Бурмістер. Він, звісно, усміхнувся на мою гадану марнотратність. Скажи, чи завдав ти собі труда подумати, скільки все те, що ти пропонуєш, може коштувати? З тих відомостей, що я маю, усе стане мабуть у скільки сот тисяч корон.

Доктор Стокман. Невже так багато?

Бурмістер. Так, а потім найгірше; на роботу треба буде щонайменше—два роки.

Доктор Стокман. Два роки, кажеш? Аж два роки!

Бурмістер. Щонайменше. А що ми цей час будемо робити з курортом? Закриємо його? Звісно, доведеться. Ти може сподіваєшся, що хтось до нас зазирне, коли підуть чутки, що наша вода шкодить на здоров'я?

Доктор Стокман. Так, Петере, але ж вона дійсно шкодить.

Бурмістер. І все це тепер, саме тепер, коли наш курорт починає йти вгору! В інших, сусідніх містах також є деякі дані, щоб улаштувати в себе курорти. І як тобі здається, чи не вживуть вони всіх заходів, щоб повернути до себе хвилю приїжджиків? Так, це безперечно. А ми стоятимемо на місці й примушені будемо напевне закрити водолікарню, що так дорого нам коштувала. Таким чином ти руйнуєш своє рідне місто.

Доктор Стокман. Я руйную?

Бурмістер. Авжеж, коли воно має перед собою щось таке, що можна назвати майбутнім, то тільки завдяки курортові. Ти розумієш це так само добре, як і я.

Доктор Стокман. Але що, ти гадаєш, тепер треба робити?

Бурмістер. З твоєї доповіді я не переконався, що умови водопостачання такі небезпечні, як ти їх змальовуєш.

Доктор Стокман. Вони навіть ще гірші, розумієш? А надто будуть улітку, коли настане тепло.

Бурмістер. Як і раніше казав, я гадаю, що ти дуже перебільшуєш. Досвідчений лікар повинен знати, яких тут треба вжити заходів, повинен розуміти, що треба запобігти шкідливому впливові і, коли він цілком безсумнівно виявився, —паралізувати його.

Доктор Стокман. Так. Що ж далі?

Бурмістер. Водопостачання водолікарні вже є. Це факт; отже з ним треба рахуватись, як з фактом. Дуже можливо, що директори колись не відмовляться обміркувати, яким способом (якщо будуть грошові пожертви),—можна буде зробити деякі потрібні поліпшення.

Доктор Стокман. І ти гадаєш, що я колинебудь погоджусь на таку підлоту?

Бурмістер. Підлоту?

Доктор Стокман. Так, це підлота, брехня, обдурювання, злочин, чистий злочин проти людности, проти цілого суспільства!

Бурмістер. Як я вже сказав раніше, я зовсім не переконався, що справді загрожує якась небезпека.

Доктор Стокман. Ні, таке переконання в тебе є. Та інакше й не може бути. Моя доповідь надзвичайно точна й цілком переконує. Я це знаю. І ти це знаєш дуже добре, тільки не хочеш признатися. Це ж ти тоді наполягав на тому, щоб будинок водолікарні й водогін розташувати там, де вони тепер. І тепер це саме, ця твоя клята помилка не дозволяє тобі признатись!.. Ти думаєш, я не розкусив тебе?

Бурмістер. А коли б навіть і так? Може я трохи занадто гостро ставлюсь до своєї репутації, але ж і це в інтересах міста. Без морального авторитету я не можу керувати й вести справи так, як я вважаю за найкраще для загального добра. Через це, і ще через деякі міркування, для мене дуже важно, щоб твоя доповідь не була подана на зібрання Директорів. Її треба затримати задля загального добра. А потім я подбаю, щоб передати справу на обміркування, і ми без галасу зробимо все, що можливо. Тільки щоб нічого з цієї фатальної історії, жадного слова не дійшло до широких мас.

Доктор Стокман. Тепер уже цьому не можна стати на перешкоді, дорогий Петере.

Бурмістер. Можна й треба стати на перешкоді.

Доктор Стокман. Не можна, кажу тобі, занадто багато людей уже знають.

Бурмістер. Багато знає? Хто ж це? Невже ці панове з «Народнього Вісника», що...

Доктор Стокман. Еге, і вони також. Незалежна, вільна в своїх думках преса подбає, щоб примусити вас виконати свій обов'язок.

Бурмістер (після короткої паузи). Ти дуже необачна людина, Томасе. Ти не подумав, які наслідки від цього можуть бути для тебе самого.

Доктор Стокман. Наслідки? Для мене?

Бурмістер. Для тебе й для твоєї родини.

Доктор Стокман. Що ти там, у біса, кажеш?

Бурмістер. Мені здається, що я ціле життя був для тебе непоганим братом, готовим завжди стати до помочі.

Доктор Стокман. Так, це правда, і за це я тобі вдячний.

Бурмістер. Цього й не треба. Почасти я навіть примушений був так робити, заради себе самого. Я завжди гадав, що мені легше буде стримувати тебе, коли я поліпшу твій матеріальний стан.

Доктор Стокман. Що таке? І це також у своїх власних інтересах?

Бурмістер. Почасти, кажу я. Людині, що має офіційне становище, незручно, коли його найближчий родич завжди компрометує себе.

Доктор Стокман. Ти гадаєш, що я це роблю?

Бурмістер. Так, на жаль. Ти часто компрометуєш себе, і навіть сам цього не знаєш. У тебе неспокійний, задириливий і бунтарський дух. І до цього ще твоя нещаслива залюбленість у писанні всяких можливих і неможливих речей. Ускочить

тобі щось у голову—і вже готова стаття, або й ціла брошура.

Доктор Стокман. А хіба це не обов'язок громадянина ділитися з громадянством усякою новою думкою, якщо вона йому спала?

Бурмістер. Громадянство зовсім не потребує нових думок. Йому найбільше личать добрі старі думки, визнані й затверджені.

Доктор Стокман. І ти це так просто говориш?

Бурмістер. Треба ж мені колись джосто поговорити з тобою. Досі я уникав цього, бо знав, який ти вразливий. Але тепер я мушу сказати тобі правду, Томасе. Ти навіть не уявляєш, як ти шкодиш собі своєю запальністю. Ти скаржишся на владу, на уряд, обурюєшся, запевняєш, що тебе усувають... переслідують. А чого іншого може сподіватись така важка, як ти, людина?

Доктор Стокман. Ну, ще що? Я—важка людина?

Бурмістер. Авжеж, Томасе, ти дуже важка людина для спільної праці. Я пересвідчився в цьому на самому собі. Ти не зважаєш ні на які міркування. Ти, видимо, зовсім забуваєш, що це мені ти повинен дякувати за свою посаду курортного лікаря.

Доктор Стокман. Ні, я повинен дякувати тільки собі самому, нікому іншому. Я перший заговорив про те, що місто може стати блискучим курортом. Я єдиний говорив тоді про це, і я один тільки боронив цю думку протягом багатьох років, і писав, писав...

Бурмістер. Безперечно, але тоді це було не на часі. Ти, звісно, не міг цього зрозуміти, сидячи в своєму ведмежому кутку. А коли прийшов слухний час, то я... і інші, ми взяли діло до своїх рук.

Доктор Стокман. І понівечили весь мій чудовий плян. Видно, що розумні голови там сиділи!

Бурмістер. А мені здається, що в тебе знову бажання битись, і цьому бажанню потрібен вихід. Тобі хочеться зачепити тих, хто вищий за тебе—твоя давня манера. Ти не терпиш ніякої руки над собою, скоса позираєш на всякого, хто має вищу посаду, і почуваш до нього особисту неприязнь. Щоб нападати, для тебе всяка зброя добра. Але я вже звернув твою увагу на те, що на карту поставлені інтереси цілого міста і, виходить, що й мої також. Отже я кажу тобі, Томасе, що я буду непохитний у тих вимогах, що я маю тобі поставити.

Доктор Стокман. Що ж це за вимоги?

Бурмістер. Ти був такий довгоязикий, що говорив

про цю делікатну справу з зовсім непричетними до неї особами, хоч на неї варто було б тобі дивитись, як на секретну справу дирекції, і, звісно, затерти її тепер уже не можна. Підуть усякі чутки й поговори, і недобррозичливі люди з-поміж нас почнуть прикрашати їх ще всякими додатками. Отже, дуже важно, щоб ти відверто виступив і розвіяв їх, ці чутки.

Доктор Стокман. Я? Яким же це чином? Я не розумію тебе.

Бурмістер. Усі сподіваються, що ти зробив нове дослідження й прийдеш до висновку, що справа далеко не така кепська й небезпечна, як ти в першу мить уявив собі.

Доктор Стокман. Ага, то он чого ти сподіваєшся!

Бурмістер. Далі—сподіваються, що ти почуваш і відверто виявляєш свою довіру до уряду Правління в тому, що воно совісно й ґрунтовно вживе всіх заходів, щоб запобігти всім можливим неприємним випадкам.

Доктор Стокман. Ви нічого в світі не зробите, як будете тільки латки латати. Я це тобі кажу, Петере. І це моє найглибше переконання.

Бурмістер. Тобі, як службовцеві, не дозволяється мати свої якісь особливі переконання...

Доктор Стокман *(спиняється)*. Не дозволяється мати?..

Бурмістер. Як службовцеві, кажу я. Як приватна особа—зроби ласку. Це зовсім інша справа. Але як підлеглій особі, курортному службовцеві, тобі не дозволяється висловлювати переконання, що суперечать переконанням твого начальства.

Доктор Стокман. Це вже занадто далеко заходить! Щоб я, лікар, учений, не мав дозволу...

Бурмістер. Справа, що про неї тут іде мова, не тільки наукова. Це складна справа і технічного, і економічного характеру.

Доктор Стокман. Про мене, нехай вона буде чорт знає якого характеру! Я хочу мати волю висловлюватись про всі на світі справи.

Бурмістер. Тільки не про курортні. Ми це тобі забороняємо.

Доктор Стокман *(кричить)*. Ви забороняєте? Ви! Такі!..

Бурмістер. Я забороняю тобі. Я, твоє вище начальство. І коли я тобі забороняю, ти мусиш коритись!

Доктор Стокман *(стримуєчись)*. Петере! Коли б ти не був мій брат...

Петра (*відчиняє широко двері*). Тату, ти не повинен терпіти цього!

Фру Стокман (*вибігає за нею*). Петро! Петро!

Бурмістер. Підслухували?

Фру Стокман. Там усе так чути, і ми не могли...

Петра. Авжеж, я стояла й слухала.

Бурмістер. Я, власне, навіть радий...

Доктор Стокман (*підходить ближче*). Ти кажеш, що забороняєш мені?.. Що я мушу коритись?

Бурмістер. Ти примусив мене сам узяти такий тон з тобою.

Доктор Стокман. Отже я мушу прилюдно оголосити й спростувати самого себе?

Бурмістер. Ми вважаємо за безумовно потрібне, щоб ти зробив таку заяву, яку я вимагаю.

Доктор Стокман. А коли я не послухаю?

Бурмістер. Тоді ми самі зробимо таку заяву, щоб заспокоїти людність.

Доктор Стокман. Дуже добре. Але я тоді напишу спростовання. Я наполягаю на своє. Я доведу, що я маю рацію, а ви ні. Що ви тоді будете робити?

Бурмістер. Тоді я не спинюсь перед тим, що ти дістанеш відставку.

Доктор Стокман. Що?

Петра. Тато — відставку?

Фру Стокман. Відставку?

Бурмістер. Відставку від посади курортного лікаря. Я подбаю, щоб зараз дати на розгляд питання про твою негайну відставку й про те, щоб тебе усунено від усякого втручання в справу курорту.

Доктор Стокман. І ви наважились би?

Бурмістер. Ти сам повів небезпечну гру.

Петра. Дядьку, це обурливе ставлення до такої людини, як мій батько!

Фру Стокман. Ти краще мовчи, Петро.

Бурмістер (*дивиться на Петру*). Ага, тут уже дозволяється висловлювати свої погляди. Хоч правда, зрозуміло. (*До фру Стокман*). Слушайте, братова, тут у домі ви, видимо, найрозсудливіша людина. Уживіть усю силу вашого впливу на чоловіка, примусьте його зрозуміти, які наслідки потягне за собою це все для його родини, і...

Доктор Стокман. Справи моєї родини не торкаються нікого, крім мене самого.

Бурмістер. І для його родини, кажу я, і для того міста, де він живе.

Доктор Стокман. Я якраз хочу справжнього добра для міста. Я хочу виявити всі вади, які однаково, рано чи пізно, мусять спливати наверх. Тоді й видно буде, чи я люблю своє рідне місто!

Бурмістер. Ти? Коли ти в своїй сліпій упертості відриваєш у нього його найважливіше джерело, що з нього воно живиться!

Доктор Стокман. Це джерело отруєне, мій друже. Ми живемо з того, що продаємо болото й гнилизну. Наш громадський добробут живиться брехнею.

Бурмістер. Фантазія, або й ще гірше. Людина, що може шпурляти такі мерзенні інсинуації своєму рідному місту — не хто, як ворог суспільству!

Доктор Стокман *(кидається до нього)*. І ти на-смілюєшся!..

Фру Стокман. Томасе! *(Кидається між ними)*.

Петра *(хапає батька за руки)*. Заспокойся, тату.

Бурмістер. Я не хочу наражатись тут на якийсь насильство. Тебе попереджено. Подумай добре про свої обов'язки до самого себе й до своєї родини. Прощай! *(Виходить)*.

Доктор Стокман *(ходить по кімнаті)*. І я мушу терпіти таке поведження!.. У своєму власному домі! Катрін, що ти на це скажеш?

Фру Стокман. Звісно, сором і ганьба, Томасе...

Петра. О, коли б я тільки могла добратися до дядька!

Доктор Стокман. Я сам, звісно, винен. Давно треба було визвірितись... показати йому зуби й огризнутися!.. Назвати мене ворогом суспільству!.. Ні, заприсягаюсь своєю душею і вічним раюванням, що я цього так не покину!

Фру Стокман. Але, милий Томасе, у твого брата в руках сила!

Доктор Стокман. А на моїй стороні — право!

Фру Стокман. Право, право! А що тобі з того, що воно на твоїй стороні, коли сили в тебе нема?

Петра. Мамо!.. — Як ти можеш говорити подібні речі!..

Доктор Стокман. По-твоєму виходить, у вільному суспільстві нічого не значить мати на своїй стороні право? Чудна ти, Катрін! А крім того, хіба в мене в авангарді не стоїть незалежна преса, що має вільну думку, а за плечима — об'єднана більшість. Я гадаю — чимала сила!

Фру Стокман. Але, Томасе, чи не думаєш ти!..

Доктор Стокман. Чого я не думаю?

Фру Стокман... іти проти свого брата, я хочу сказати.
Доктор Стокман. А якого біса ти б хотіла? Що ж мені робити, коли не обстоювати те, що є істина й право?

Петра. І я тебе про це саме питаю.

Фру Стокман. Жадної тобі від цього користи не буде. Як вони не хочуть — то вже не хочуть.

Доктор Стокман. Ого, Катрін. Дай тільки час, тоді побачиш, що я здобуду цією війною.

Фру Стокман. Здобудеш може те, що дістанеш відставку. Це ти можеш!

Доктор Стокман. У всякім разі відбуду свій обов'язок перед людністю... перед суспільством. Я той, що вони називають ворогом суспільства!

Фру Стокман. А перед своєю родиною, Томасе? Перед нами всіма тут у цій хаті? Невже ти думаєш, що цим відбуваєш свій обов'язок перед тими, за кого ти повинен дбати?

Петра. Мамо, не думай ти, будь ласка, насамперед за нас!

Фру Стокман. Тобі це легко казати. В крайньому разі ти можеш стояти на своїх ногах. Але ти подумай про хлоп'ят, Томасе, подумай трохи і про себе, та й про мене...

Доктор Стокман. Я думаю, Катрін, що ти геть глузду відбилась. Коли б я, як нікчемний боягуз, поклонився в ноги цьому Петерові та його клятій зграї, хіба б у мене могла бути хоч одна щаслива година в житті?

Фру Стокман. Цього я не знаю, але хай бог боронить від такого щастя, яке нас усіх чекає, коли ти підеш на це діло. Знову зостанешся без хліба, без постійних прибутків. Здається, доволі ми цього зазнали за давніших часів. Згадай про це, Томасе, подумай, що тепер може бути.

Доктор Стокман *(бореться з собою і стискає кулаки)* І щоб ці конторські запроданці могли витворяти таке з чесною, вільною людиною. Ну, хіба ж це не жахливо, Катрін?

Фру Стокман. Правда, гріх таке вчинити з тобою, Томасе, це все так. Але хіба мало на віку всякої кривди доводиться терпіти! Ось й хлопці, Томасе! Глянь на них! Що з ними буде? Ні, ні, ти ніколи не можтимеш...

(Ейліф і Мартен увіходять із своїми книжками).

Доктор Стокман. Хлопці! *(Раптом перемагає себе й говорить рішуче)*. Ні! Нехай увесь світ завалиться, а я не схилю своєї голови в ярмо!

(Іде до себе в кімнату).

Фру Стокман *(услід за ним)*. Томасе, що ти хочеш робити?

Доктор Стокман (на порозі). Я хочу мати право сміливо дивитися у вічі хлопцям, коли вони виростуть вільними людьми (Виходить до себе).

Фру Стокман (вибухає слізьми). Господи, змилуйся!

Петра. Молодець тато, він не поступиться!

(Хлопці здивовано питають, що трапилось. Петра киває їм, щоб мовчали).

ДІЯ ТРЕТЯ.

Контора редакції «Народнього Вісника». Ліворуч, у глибині сцени, вхідні двері; на тій самій стіні правіше—другі двері з скляними шибками; крізь них видно друкарню. В стіні з правого боку також двері. Посеред кімнати—великий стіл, закиданий паперами, газетами й книгами. Спереду, ліворуч—вікно, перед ним бюрко з високим табуретом. Коло столу двоє крісел. Упововж стін—кілька стільців. Кімната трохи темна, непривітна, меблі старі, крісла брудні й подерті. В друкарні двоє складачів за роботою, там само далі видно ручний друкарський прес у рухові.

Редактор Говстад сидить за бюрком і пише. З дверей праворуч увіходить Білінг з докторовим рукописом у руках.

Білінг. Ну, скажу я вам!

Говстад (пише). Прочитали?

Білінг (кладає рукописа на стіл). Прочитав, звісно.

Говстад. Ну, як... ріже?

Білінг. Що там ріже! Він, хай йому біс, просто розбиває на кавалки! Кожне слово падає з такою силою, неначе сокирою рубає!

Говстад. Так, тільки ті люди не впадуть за один раз.

Білінг. Правда, але ми будемо бити їх раз-по-раз, поки не виб'ємо всю їхню міць. Коли я сидів там і читав, то мені здавалось, що я бачу, як здалеку сунеться революція.

Говстад (озирається). Тихше, не говоріть голосно. Не треба, щоб Аслаксен чув.

Білінг. Аслаксен — мокра курка, боягуз. У ньому ніякої чоловічої відваги. Цей раз поставите ви на своє, га? Пустите докторову доповідь?

Говстад. Так, коли тільки бургомістер не поступиться сам, доброю волею, то...

Білінг. Чорт знає, як би було досадно!

Говстад. На щастя, ми можемо використати становище, нехай би там хоч що трапилось. Коли бургомістер не пристане на докторову пропозицію, то в нього на шиї опиняться всі дрібні обивателі, уся спілка домовласників та інших. Коли погодиться, то примушений буде розійтися з цілою групою великих акціонерів курорту, що досі його найбільше підтримували.

Білінґ. Так, правда. Але ж їм довелось би потрусити гаманцем. Треба було б великих грошей.

Говстад. Еге; можете навіть забожитись, що це так. А коли їхнє коло буде розірване, то ми почнемо день-у-день поясняти людності, що бургомістер — не тямуща людина, і що відповідальні посади, так само як і керування громадськими справами, повинні перейти до рук таких людей, що мають вільну думку.

Білінґ. Хай мені біс, коли це не цілком справедливо. Сам бачу, що справедливо. Ми тепер стоїмо, неначе перед початком революції.

(Стукають).

Говстад. Тихше! (кричить): Прошу! (Доктор Стокман увиходить з дверей у глибині сцени, ліворуч).

Говстад (іде йому назустріч). А, це ви, докторе! Ну, як?

Доктор Стокман. Друкуйте, пане Говстаде.

Говстад. На цьому таки кінчилось?

Білінґ. Ура!

Доктор Стокман. Друкуйте, кажу вам. Авжеж, кінчилось на цьому. Самі захотіли. Нехай тепер мають. Тепер у місті почнеться війна, пане Білінґу.

Білінґ. Ножами, сподіваюсь? Просто з ножем до горла, пане докторе!..

Доктор Стокман. Доповідь — це тільки початок. У мене в голові вже склався плян ще чотирьох чи п'ять'ох статтів. Де у вас тут Аслаксен?

Білінґ (кричить у друкарню). Аслаксене! На хвилинку зайдіть сюди.

Говстад. Чотири чи п'ять статтів, кажете? І все про ту саму справу?

Доктор Стокман. Ні, далеко ні, мій дорогий, зовсім на інші теми. Але вихідний пункт, звісно, — водогін і багно. Одно тягне за собою друге, розумієте? Подібне до того, як ламають стару будівлю, точнісінько так.

Білінґ. Щоб я так жив, коли неправда! Мабуть ніколи не кінчимо, доки не винищимо всього мотлоху.

Аслаксен (з друкарні). Доки не винищимо... Невже доктор має намір знищити нашу водолікарню?

Говстад. Далеко до цього. Не лякайтесь.

Доктор Стокман. Ні, справа йде зовсім про інше. Ну, що ви мені скажете про мою доповідь, пане Говстаде?

Говстад. На мою думку — майстерно написано.

Доктор Стокман. Правда? Ну, я радий, дуже радий.

Говстад. Так усе ясно, зрозуміло, що не треба бути

й спеціалістом, щоб зрозуміти загальний зв'язок. Насмілюсь сказати, що ви будете мати на своїй стороні кожную культурну, освічену людину.

Аслаксен. І всіх розсудливих людей також.

Білінг. І розсудливих, і нерозсудливих. Я думаю, що ціле місто.

Аслаксен. Отже, тоді ми можемо друкувати.

Доктор Стокман. Авжеж, я так гадаю.

Говстад. Стаття вийде завтра вранці.

Доктор Стокман. Авжеж, чорт забирай, не можна гаяти й одного дня. Слухайте, пане Аслаксене, я ось про що хочу вас попросити. Ви повинні самі вже взяти на себе мій рукопис.

Аслаксен. Це я зроблю.

Доктор Стокман. Бережіть його так, ніби це щире золото. Жадної помилки. Там кожне слово має велику вагу. Я потім ще зайду сюди. Може встигну проглянути коректу. Не можу вам висловити, як я прагну, щоб цю мою статтю видруковано й випущено.

Білінг. Випущено... еге, як бомбу.

Доктор Стокман... і подано на суд усім культурним громадянам. О, ви й уваяти собі не можете, на що я сьогодні наражався! Мені загрозували хто знає чим, хотіли позбавити мене моїх цілком натуральних притаманних людських прав...

Білінг. Що? Ваших людських прав?

Доктор Стокман... хотіли принизити мене, зробити з мене мерзенну людину, вимагали, щоб я поставив свій особистий інтерес вище за мої найсвятіші, людські переконання...

Білінг. А щоб я так жив, це вже нахабство!

Говстад. Можна всього сподіватись від кожного з них.

Доктор Стокман. Але зо мною їм буде зась — це буде їм чорним по білому. Щодня я буду, так би мовити, закидати ківту в «Народньому Віснику» й обсипати їх вибуховими статтями одною по одній.

Аслаксен. Але ви тільки послухайте...

Білінг. Нехай живе війна! Буде війна!

Доктор Стокман... Я зігну їх до самої землі, розіб'ю, рознесу їхні фортеці перед очима всіх розсудливих людей! Я зроблю це!

Аслаксен. Тільки робіть усе помірковано, пане докторе. Стріляйте, додержуючи поміркованости...

Білінг. Ні, ні! Динаміту не шкодуйте!

Доктор Стокман (спокійно каже далі). Бо, бачите,

справа тут не в одному тільки водогоні та багні. Ні, тепер треба чистити й дезинфікувати саме суспільство.

Білінґ. Ось воно, це слово визволення!

Доктор Стокман. Геть цих старих дідів, набитих ганчір'ями, геть звідусюди! Сьогодні передо мною розкрились неосяжні обрії. Вони ще не зовсім виразні для мене, але я зорієнтуюсь. Нам потрібні молоді, свіжі люди, щоб несли нам стяг і щоб ми за ними йшли; потрібні нові командири на всіх аванпостах!

Білінґ. Слухайте, слухайте!

Доктор Стокман. Треба тільки триматися разом, тоді все піде рівно, так плавко. Увесь переворот ми зробимо так плавко, як спускають корабля на воду. Що, ви не вірите цьому?

Говстад. Я також вірю, що ми маємо тепер повну надію на те, що громадське стерно перейде туди, де йому, по праву, належить бути.

Аслаксен. І коли ми підемо вперед з поміркованістю, то я не думаю, щоб це було зв'язане з небезпекою.

Доктор Стокман. Та який біс думає про те, чи це безпечно, чи ні. Те, що я роблю, я роблю в ім'я правди й задля моєї совісті.

Говстад. Ви людина, що заслуговує на те, щоб її підтримали.

Аслаксен. Так, це вже певна річ, доктор — справжній друг міста, щирий друг суспільству.

Білінґ. Доктор Стокман, щоб я так жив, друг народів, Аслаксене.

Аслаксен. Я гадаю, що Спілка Домовласників незабаром запровадить до вжитку цю назву.

Доктор Стокман *(зворушений стискає всім руки)*. Дякую, дякую, вам, мої дорогі, вірні! Так втішно чути все це! Мій брат називає мене зовсім інакше. Але, слово чести, йому все повернеться, з відсотками! Тепер я піду. Треба ще відвідати одного бідолаху. Я зайду ще потім, як я вже казав. То ви вже, будь ласка, припильнуйте рукописа, пане Аслаксене, і, благаю вас, не пропустіть якомсь знаку поклику. Краще додайте ще пару. Ну, гаразд. Покищо прощайте, прощайте!

(Прощаються й проводять доктора до дверей).

Говстад. Він може стати для нас безцінно корисною людиною.

Аслаксен. Еге, поки він тримається тільки водолікарні. А коли він піде далі, то я не раяв би йти за ним.

Говстад. Гм... усе буде залежати від того...

Білінґ. Який же ви проклятий боягуз, Аслаксене!

А слаксен. Боягуз? Авжеж, коли справа торкається місцевої влади, то я боюся, пане Білінгу. Мушу вам сказати, що я дечого навчився в школі досвіду. Але пустіть мене до великої політики, в опозицію хоч би, навіть до уряду,— побачите тоді, чи я буду боятись!

Білінг. Звісно, не будете! От у цьому то й суперечність у вас.

А слаксен. Я людина з совістю, це вам скаже всякий. Коли напосістись на уряд, то суспільству від цього ніякої шкоди не буде. Ті пани, бачте, і уваги не звертають, стоять собі твердо. А місцева влада — вона може злетіти, і коло стерна можуть опинитись зовсім нетямущі люди. і завдати непоправної шкоди і домовласникам і іншим.

Говстад. А що ви скажете про виховання громадян через участь у самоврядуванні?

А слаксен. Коли людина має щось таке на руках, про що їй треба потурбуватись, то вона ні про що вже більше не стане думати, пане Говстаде.

Говстад. Тоді я не хочу, не хочу ніколи нічого мати на руках.

Білінг. Слухайте, слухайте!

А слаксен (*усміхається*). Гм... (*Показує на бюрко*). Перед вами на редакторському столі сидів наш місцевий губернатор Стенсюрд.

Білінг (*спльовує*). Тьфу! Перекинчик!

Говстад. Я не належу до тих людей, що вагаються, і ніколи таким не буду.

А слаксен. Політик не повинен зрікатись нічого на світі, пане Говстаде. А вам, пане Білінгу, не завадило б цими днями прибрати трохи вітрила. Аджеж ви, що не кажіть, а добуваєтесь посади секретаря в магістраті.

Білінг. Я?..

Говстад. Ви справді добуваєтесь, Білінгу?

Білінг. Авжеж... чорт забирай... хіба ви не розумієте, що це для того тільки, щоб подратувати мудрих панів.

А слаксен. Мені, звісно, все одно. Але коли говорять про мене, про мою боязкість та поміркованість, то я можу подати тільки одно: політичне минуле друкаря Аслаксена відоме всім і кожному. У мене не було ніяких змін, хіба тільки став трохи поміркованіший, як бачите. Моє серце й надалі завжди буде з народом, але розум почасти схиляє мене й до тих, що держать владу, до тутешніх. (*Виходить у друкарню*).

Білінг. Чи не могли б ми якнебудь його позбутись, Говстаде?

Говстад. Ви знаєте когось іншого, хто давав би авансом і на папір і на видатки щодо друку?

Білінг. Прокляття, що ми не маємо потрібного оборотного капіталу.

Говстад (*сідає до бюрка*). Так, коли б ми його мали, то...

Білінг. А що, коли б вам звернутись до доктора Стокмана?

Говстад (*перегортає папери*). А яка з того користь? У нього ж нічого нема.

Білінг. Так, але в нього в запасі добрий чолов'яга, старий Мартен Кйїл — барсук, як вони його звать.

Говстад (*пише*). А ви певні, що в того щось є?

Білінг. А щоб я так жив, коли нема! І якась частина всього конче перепаде й родині Стокманів. Повинен же він подумати, що треба забезпечити хоч би дітей, у всякому разі.

Говстад (*напівобернувшись*). Ви на це розраховуєте?

Білінг. Розраховую? Звісно, що я ні на що не розраховую.

Говстад. І добре робите, На посаду в магістраті вам нічого сподіватись. Можу вас запевнити, що ви її ніколи не дістанете.

Білінг. Ви гадаєте, що я сам цього не знаю добре?— Але для мене саме те й важно, щоб я її не дістав. Такі речі тільки розпалюють бойовий запал. Дістаєш ніби новий запас жовчі. А це дуже потрібно тут, у цьому воронячому кутку, де рідко трапляється щось таке, що може зачепити людину.

Говстад (*пише далі*). Так... так.

Білінг. Ну — вони незабаром про мене почують. А тим часом треба піти й написати відозву до домовласників. (*Виходить у кімнату праворуч*).

Говстад (*сидить коло бюрка, гризе ручку й поволі говорить*). Гм... так. (*Стукають*). Прошу!

(*Петра входить з дверей, що в глибині ліворуч*).

Говстад. Як, це ви? Зайшли сюди до нас?

Петра. Так... прошу вибачити.

Говстад (*присуває їй крісло*). Може сядете?

Петра. Ні, дякую, я на хвилинку.

Говстад. Може щось від вашого батька...

Петра. Ні, я в своїй справі. (*Виймає з пальта з кишені книжку*). Ось вам, ваше англійське оповідання.

Говстад. Чому ви його повертаєте?

Петра. Бо я його перекладати не буду.

Говстад. Але ви ж обіцяли...

Петра. Тоді я його ще не читала. Ви також мабуть не читали?

Говстад. Ні, ви ж знаєте, що я не орудую англійською мовою, але...

Петра. Гаразд, через те я вам і кажу, що вам доведеться пошукати щось інше. *(Кладе книгу на стіл)*. Ця не підходить до «Народнього Вісника».

Говстад. Чому ні?

Петра. Бо вона цілком перечить вашим поглядам.

Говстад. Ну, то через це...

Петра. Ви мене не розумієте. Тут справа йде про те, як надприродні сили піклуються так званими добрими людьми і для них це робиться на краще, а так звані погані люди зазнають карі.

Говстад. Ну, що ж? Чудово. Саме те, що читають.

Петра. Невже ви хочете підносити людям такі речі? Ви ж самі не вірите жадному слову з цього всього, і добре знаєте, що в дійсності нічого подібного не буває.

Говстад. Ви маєте рацію. Але редактор не завжди може робити так, як він хотів би. У питаннях не таких важких доводиться рахуватись не раз із думкою читачів. Політика — це найголовніше в житті, у всякому разі — в житті газети. І коли я хочу вести людей за собою до волі й до поступу, то я не повинен відстрашувати їх від себе. Коли побачать навчальне оповідання в підвалі газети, то охотніше послухають і того, що ми пишемо вище, і почуватимуть себе неначе більше забезпеченими.

Петра. Фе! Ви не можете бути таким зрадником і розставляти павутиння для своїх читачів. Ви ж не павук.

Говстад *(усміхається)*. Дякую за добру думку про мене. Власне, це, звісно, не я, це Білінг так міркує.

Петра. Білінг?

Говстад. У всякому разі цими днями якось він казав щось подібне. Та Білінг же й прагне пустити це оповідання. Я сам не читав книги.

Петра. Але як може Білінг, з його вільними поглядами...

Говстад. О, Білінг, багатостороння людина. Тепер, як я чув, він клопочеться, щоб дістати посаду секретаря при магістраті.

Петра. Ніколи б я не сказала такого про Білінга.

Говстад *(пильно дивиться на неї)*. Не сказали б. Для вас це зовсім несподівано?

Петра. Авжеж... А втім, може бути... хоч я власне не знаю...

Говстад. Ми, робітники преси, мало до чого придатні, фрекен.

Петра. Ви це говорите серйозно?

Говстад. Іноді так думається.

Петра. Під впливом усяких таких буденних дрібниць? Я розумію це. Але тепер, коли ви взяли до своїх рук таке велике діло...

Говстад. Ви говорите про діло вашого батька?

Петра. Авжеж, про нього. Мені здається, тепер ви повинні почувати себе далеко вищим за більшість.

Говстад. Так, сьогодні я відчуваю щось подібне.

Петра. Правда? Почуваєте? О, це прекрасна доля, що ви ^ввибрали собі! Відкривати шлях невизнаним істинам, провадити нові, сміливі погляди... А це одно? Стати на оборону гваної людини...

Говстад. А надто, коли ця гвана людина... гм... не знаю навіть, як я повинен...

Петра. Коли ця гвана людина така справедлива, така глибоко чесна... так?

Говстад (*притишуючи голос*)... і надто, коли це — ваш батько, хотів я сказати.

Петра (*вражена*). Хто?

Говстад. Так, Петро, фрекен Петро!

Петра. То он що стоїть у вас на першому місці! Не сама справа? Не правда? Не велике палке серце мого батька?

Говстад. Ну, звісно, і це також.

Петра. Ні,— дякую вам. Ви викрили себе самого. Ніколи тепер ні в чому не повірю вам.

Говстад. Невже ви можете гніватись на мене за те, що я головне, заради вас...

Петра. Так, я гніваюсь на вас за те, що ви не були чесні з моїм батьком. Ви з ним говорили так, ніби істина й громадський добробут були вам найближчі. Ви обдурили і батька, і мене. Ви не така людина, яку вдасте з себе. Я вам ніколи не прощу цього, ніколи...

Говстад. Вам не слід би говорити зо мною так гостро, а надто — тепер.

Петра. Чому саме тепер?

Говстад. Бо тепер ваш батько не може обійтись без моєї помочі.

Петра (*дивиться на нього згори вниз*). То ви ще й такий! Он як!

Говстад. Ні, ні, я не такий! Це в мене просто якось вихопилось. Ви не повинні цьому вірити!

Петра. Я знаю, чому мені вірити. Прощайте.

Аслаксен (*виходить з друкарні. Поспішаючи з таємним виглядом*). Ну й штука, пане Говстаде... (*Бачить Петру*). Це кепсько...

Петра. Он там лежить книга. Можете віддати її комусь іншому.

(Іде до надвірних дверей).

Говстад *(іде за нею)*. Але, фрекен...

Петра. Прощайте. *(Виходить)*.

Аслаксен. Пане Говстаде, послухайте.

Говстад. Ну, що там ще таке?

Аслаксен. Бурмістер у друкарні.

Говстад. Бурмістер?

Аслаксен. Авжеж. Йому треба поговорити з вами. Прийшов задвірками. Не хоче, щоб його бачили, розумієте?

Говстад. Що це таке може значити? Стривайте, я сам. *(Іде до дверей у друкарню, відчиняє, уклоняється й запрошує бурмістра увійти).*

Говстад. А ви, Аслаксене, подивіться, щоб ніхто...

Аслаксен. Розумію. *(Виходить у друкарню)*.

Бурмістер. Ви, пане Говстаде, не сподівались бачити мене тут?

Говстад. Правду кажучи, не сподівався.

Бурмістер. Ви дуже мило тут улаштувались, дуже захисно.

Говстад. О!

Бурмістер. Я до вас приходжу без ніяких церемоній і забираю вам час.

Говстад. Прошу, пане бурмістре. Я до ваших послуг. Дозвольте відзволити вас від цього. *(Кладе на стілець шапку й палицю бурмістрову)*. Зволите сісти?

Бурмістер *(сідає коло столу)*. Дякую вам.

(Говстад сідає по другий бік столу).

Бурмістер. У мене сьогодні була, правду кажучи, величезна неприємність, пане Говстаде.

Говстад. Так? Коли стільки справ, як у пана бурмістра, то...

Бурмістер. Сьогодні ця неприємність від курортного лікаря.

Говстад. Так? Від доктора?

Бурмістер. Він склав щось подібне до доповіді Курортній Управі про цілий ряд дефектів, що, на його думку, має наша водолікарня.

Говстад. Склав таку доповідь?

Бурмістер. Хіба він вам нічого не казав? Мені здавалось, він щось таке казав...

Говстад. Так, дійсно, він кинув кілька слів...

Аслаксен (*виходить з друкарні*). Мені треба взяти рукописа.

Говстад (*з досадою*). Гм... він лежить там на бюрку.

Аслаксен (*знайшовши папір*). Гаразд.

Бурмістер. Стривайте, та це ж якраз...

Аслаксен. Це стаття докторова, пане бурмістре.

Говстад. Це ви про неї говорили?

Бурмістер. Так, так, про неї. Ну, як вона вам здається?

Говстад. Я не спеціаліст. Я тільки так проглянув її.

Бурмістер. Проте ви її надрукуєте?

Говстад. Мені незручно відмовляти, коли людина ставить своє ім'я.

Аслаксен. Я не маю голосу в газеті, пане бурмістре.

Бурмістер. Ну, натурально.

Аслаксен. Я друкую, що мені дають у руки.

Бурмістер. Так і годиться.

Аслаксен. Отже я повинен... (*Іде в друкарню*).

Бурмістер. Почейкате хвилинку, пане Аслаксене. З вашого дозволу, пане Говстаде?..

Говстад. Прошу, пане бурмістре.

Бурмістер. Ви розумна й розсудлива людина, пане Аслаксене...

Аслаксен. Дуже приємно, що пан бурмістер такої думки.

Бурмістер... і маєте вплив у широких колах.

Аслаксен. Більше серед дрібних обивателів.

Бурмістер. Дрібні платільники,— найчисленніші, — тут, як і в інших місцях.

Аслаксен. Цілком справедливо.

Бурмістер. І я не маю сумніву, що вам відомий настрій більшості з них.

Аслаксен. Так, насмілюсь сказати, що мені відомий.

Бурмістер. І коли серед бідніших громадян міста панує така гідна хвали готовість жертви...

Аслаксен. Як це?

Бурмістер. Це втішний вияв духу громадськості, надзвичайно втішний. Можу сказати, що я цього не сподівався. Але ви знаєте настрої глибше, ніж я...

Аслаксен. Але, пане бурмістре...

Бурмістер. І звісно, це не мала жертва, яку доведеться принести місту.

Говстад. Місту?

Аслаксен. Але ж я не розумію... аджеж це діло торкається водолікарні...

Бурмістер. За попереднім підрахунком ті переїми, що їх курортний лікар вважає за бажані, стануть нам у дві сотні тисяч корон.

Аслаксен. Це величезні гроші, але...

Бурмістер. Натурально, що місто мусить зробити позику.

Говстад (*підводиться*). Та ж ніколи ніхто й не думав, щоб місто...

Аслаксен. То це, виходить, з міської каси? З нуждених кишень дрібних обивателів?

Бурмістер. Але, шановний пане Аслаксене, звідки ж інакше взяти засобів?

Аслаксен. Нехай за це подбають ті, кому належить водолікарня.

Бурмістер. Ні, власники водолікарні не бачать для себе можливості тягнути далі, як тепер.

Аслаксен. І цьому всьому правда, пане бурмістре?

Бурмістер. Авжеж, я в цьому пересвідчився: якщо ці великі перебудови бажані, то платити за них доведеться місту.

Аслаксен. А, нехай вони заваляться!.. вибачте, але тоді це зовсім інша справа, пане Говстаде.

Говстад. Звісно, інша.

Бурмістер. А найгірше знищить нас те, що нам доведеться закрити водолікарню на рік-два.

Говстад. Закрити? Зовсім закрити?

Аслаксен. Аж на два роки?

Бурмістер. Атож. Робота забере стільки часу, коли не більше.

Аслаксен. А нехай воно завалиться!.. Ми не витримаємо, пане бурмістре. З чого ж цей час жити нам, домовласникам?

Бурмістер. На жаль, на це питання дуже важко відповісти вам, пане Аслаксене. Але що ж ви хочете? Що ми можемо зробити? Невже ви сподіваєтесь, що хоч одна жива душа поїде до нас, коли люди уявляють собі, що вода отруєна, що ґрунт заражений, що все місто...

Аслаксен. І це все цілком сама тільки уява?

Бурмістер. З усім моїм бажанням я не можу мати іншого переконання.

Аслаксен. Але тоді це зовсім непросто з боку доктора Стокмана... прошу вибачити, пане бурмістре, але...

Бурмістер. Ви висловили дуже сумну істину, пане Аслаксене, Мій брат, на жаль, завжди був не обачною людиною.

Аслаксен. А ви ще хочете його підтримати, пане Говстаде!

Говстад. Але хто ж міг думати, що...

Бурмістер. Я склав коротенький звіт про стан справи так, як це треба розуміти з погляду здорового розуму, і тут же дав свої пояснення, як усі можливі неприємні випадки можна буде усунути не дуже важким для курортної каси способом.

Говстад. Цей звіт не при вас, пане бурмістре?

Бурмістер. При мені. Я захопив його на той випадок, коли б ви... *(Шукає в кишені)*.

Аслаксен. А, чорт забирай! Це ж він!

Бурмістер. Хто? Мій брат?

Говстад. Де? Де?

Бурмістер. Неприємно! Мені на хотілось би здибатися з ним саме тут, а треба було б ще поговорити з вами.

Говстад *(показує на двері ліворуч)*. Зайдіть покищо туди.

Бурмістер. Але...

Говстад. Там тільки Білінґ.

Аслаксен. Швидше, швидше, пане бурмістре, зараз доктор буде тут.

Бурмістер. Добре, добре, тільки потурбуйтеся, щоб він скоріше пішов. *(Виходить у двері праворуч. Аслаксен за ним зачинає)*.

Говстад. Візьміть, Аслаксене, робіть щось. *(Сідає й пише. Аслаксен риється в купі газет на столі, праворуч)*.

Доктор Стокман *(виходить з друкарні)*. Ось і я знову. *(Кладе капелюха й палицю)*.

Говстад *(пише й далі)*. Уже, пане докторе? Поспішіть з тим, про що ми говорили, пане Аслаксене. У нас сьогодні часу дуже мало.

Доктор Стокман *(до Аслаксена)*. Ніякої коректи ще нема, як я чую?

Аслаксен *(не повертається)*. Ні, хіба можна думати, що вже є, пане докторе!

Доктор Стокман. Ні, ні, Розумієте, мені не терпиться. Не заспокоюся, доки не побачу, що все вже надруковане.

Говстад. Мабуть ще не так то скоро... Як ви гадаєте, Аслаксене?

Аслаксен. Авжеж, боюся, що так.

Доктор Стокман. Добре, добре, мої дорогі друзі. Я прийду ще раз. Можу залюбки ще й два рази прийти, коли треба буде. Справа така важна... добробут цілого міста... Ледачувати не доводиться. *(Хоче йти, але спиняється й вертається)*

назад). Послухайте... у мене ще є одна річ, про яку я хотів би поговорити з вами.

Говстад. Вибачте... але може б ми могли іншим разом?

Доктор Стокман. Тільки два слова. Справа ось у чому, бачте. Коли завтра прочитають мою статтю і дізнаються що я, нікому нічого не казавши, працював цілу зиму для добра всього міста...

Говстад. Але, пане докторе...

Доктор Стокман... Я знаю, ви скажете, що це мій природний обов'язок, звичайний обов'язок громадянина. Справедливо, я розумію це так само добре, як і ви. Але всі громадяни... добрі люди, так мене люблять...

Говстад. Так, до сьогодні громадяни дуже були до вас прихильні, пане докторе.

Доктор Стокман. Ну, от... саме через це я боюсь... Я ось що хочу вам сказати. Коли це все дійде до них... надто до неможливих кляс, коли, кажу я, це дійде до них, як поклик на майбутнє взяти міські справи до своїх рук...

Говстад (*підводиться*). Гм... пане докторе, не хочу таїти від вас...

Доктор Стокман. Ага, бачте, хіба я не міг думати, що там щось таке намислили? Але я не хочу знати про це. Коли там щось готується...

Говстад. Та що саме?

Доктор Стокман. Ну... якийсь там може похід... із смолоскипами, або врочистий обід, або підписка на якийсь там подарунок... одне слово, щось таке — ви мені мусите дати врочисту обіцянку, що не дозволите цього. І ви також, пане Аслаксене, чуєте?

Говстад. Вибачте, пане докторе, але чи зараз, чи потім — а треба вам сказати правду...

(*Фру Стокман у капелюсі і в пальті входить з дверей ліворуч у глибині сцени*).

Фру Стокман (*побачивши доктора*). Ну, так і є!

Говстад (*іде проти неї*). А, от і сама фру!

Доктор Стокман. Якого біса тобі тут треба, Катрін?

Фру Стокман. Можеш сам збагнути, що мені треба.

Говстад. Може сядете? А може...

Фру Стокман. Дякую, не турбуйтеся. Ви вже не гнівайтесь, що я приходжу й забираю Стокмана. Я ж мати трьох дітей, мушу вам сказати.

Доктор Стокман. Дурниці базикаєш. Ми всі це знаємо.

Фру Стокман. Так, але сьогодні, правду кажучи, ти

не дуже то думаєш про жінку й про дітей, бо інакше ти не пішов би сюди й не штовхав би нас усіх у біду.

Доктор Стокман. Та ти зовсім збожеволіла, Катрін. Невже людина, що має жінку й діти, не сміє проголошувати істину, не сміє бути корисним і діяльним громадянином, не сміє служити місту, де живе!

Фру Стокман. Усе в межах, Томасе.

Аслаксен. І я кажу це саме: поміркованість у всьому.

Фру Стокман. Великий це гріх з вашого боку, пане Говстаде, відтягати мого чоловіка від дому, від родини, і заплутувати в це все.

Говстад. Я то вже нікого не плутаю.

Доктор Стокман. Плутати! Та ти думаєш, що я дозволю це?

Фру Стокман. І дозволиш. Я знаю добре, що ти найрозумніша людина в місті, але тебе так легко обплутати, Томасе. *(До Говстада)*. Ви тільки подумайте, аджеж він втратить свою посаду тут, якщо ви надрукуєте те, що він пише.

Аслаксен. Що таке?

Говстад. Знаєте ви, пане докторе...

Доктор Стокман *(сміється)*. Ха - ха! Нехай тільки спробують!.. Ні... не наважаться... бо за мною, бач, стоїть об'єднана більшість.

Фру Стокман. О, це чисте нещастя, що за тобою щось таке є!

Доктор Стокман. Дурниці, Катрін. Іди додому й берись там до свого господарства, а мені не заважай працювати для суспільства. І як ти можеш чогось боятись, коли я веселий і спокійний? *(Тре руки й ходить по кімнаті)*. Правда й нарід переможуть у цьому бою, можеш повірити цьому! Я вже бачу, як усі громадяни, що мають вільні погляди, — з'єдналися в одну звитяжну лаву! *(Спинається коло стільця)*. Що це таке? Що за біс? Звідки це?

Аслаксен *(дивиться туди)*. Ой - Ой! . . .

Говстад *(також дивиться туди)*. Гм... . . .

Доктор Стокман. Ось — самий верх влади!.. *(Обережно, кінчиками пальців підіймає бурмістрову шапку)*.

Фру Стокман. Бурмістрова шапка!

Доктор Стокман. Командорське жезло тут! Але яким чином, чорт забирай?

Говстад. У такому разі...

Доктор Стокман. А, розумію! Він був тут, хотів переконати вас. Ха - Ха! Попав пальцем у небо! А коли побачив мене в друкарні *(вибухає сміхом)*, то втік, пане Аслаксене...

Аслаксен (*похапливо*). Утік, пане докторе.

Доктор Стокман. Утік без палиці й без... Ні, дурниці! Тепер ні від чого не побіжить. Але що ви, чорт забирай, зробили з ним? А — звісно, він там. Ну, тепер ти побачиш, Катрін!

Фру Стокман. Томасе, благаю тебе!

Аслаксен. Стережіться, докторе!

Доктор Стокман (*накладає на себе бурмістрового кашкета й бере його палицю. Тоді підходить до дверей, відчиняє їх й вітається, приклавши руку до козирка*).

(*Бурмістер виходить, червоний від гніву, за ним Білінг*).

Бурмістер. Що значить це блюзнірство?

Доктор Стокман. Пошани, дорогий Петере! Тепер я заступаю владу в місті. (*Ходить по кімнаті*).

Фру Стокман (*мало не плачучи*). Ні, Томасе, не треба...

Бурмістер (*ходить за ним*). Віддай мені мою шапку й палицю!

Доктор Стокман (*увесь час ходить*). Коли ти начальник поліції, то я бурмістер, начальник цілого міста, розумієш?

Бурмістер. Скинь зараз шапку, кажу тобі! Не забувай, що це офіційна шапка!

Доктор Стокман. Цить! Невже ти думаєш, що розбурканий народній лев злякається офіційної шапки? Ти повинен знати, що завтра ми робимо в місті революцію. Ти загрожував, що звільниш мене з посади... А тепер я звільню тебе з усіх твоїх посад. Ти не віриш? Думаєш, що я не можу? Еге!.. Зо мною йде переможна сила... Говстад і Білінг будуть громити в «Народньому Віснику», а друкар Аслаксен стане на чолі всієї Спільки домовласників.

Аслаксен. Я цього не зроблю, пане докторе

Доктор Стокман. Безперечно зробите..

Бурмістер. Ага! Пане Говстад, ви може волієте також пристати до агітації?

Говстад. Ні, пане бурмістре

Аслаксен. Пан Говстад не божевільний. Він не піде й не стане губити себе й газету заради якоїсь химери...

Доктор Стокман (*озирається навколо*). Що це все може значити?

Говстад. Ви подали нам вашу справу в неправдивому освітленні, пане докторе, через те я й не можу підтримати її.

Білінг. Після того, як пан бурмістер був такий ласкавий, і пояснив мені...

Доктор Стокман. У неправдивому освітленні! Це вже здайте на мене! Ви тільки надрукуйте мою статтю, а вже боронити її я потраплю й сам.

Говстад. Я не буду друкувати її. Не можу, не хочу, і не смію друкувати,

Доктор Стокман. Ви не смієте? Що це за розмова? Ви ж редактор, а я гадаю, що преса якраз у руках редакторів?

Аслаксен. Ні, в руках передплатників, пане докторе.

Бурмістер. На щастя, справді так.

Аслаксен. Громадська думка, освічена людність, домо-власники й інші всі — ось хто керує пресою.

Доктор Стокман (*перемігши себе*). І всі ці сили я маю проти себе?

Аслаксен. Так, усі вони проти вас. Надрукувати вашу статтю—це виходило б знищити всіх обивателів.

Доктор Стокман. Так. так...

Бурмістер. Мою шапку й палицю!

Доктор Стокман (*скидає шапку й кладе разом з палицею на стіл*).

Бурмістер (*бере їх*). Твоєму бурміструванню скоро прийшов край.

Доктор Стокман. Ще не зовсім. (*Звертається до Говстада*). Отже зовсім неможливо пустити мою статтю в «Народньому Віснику»?

Говстад. Ніяк неможливо, навіть заради вашої родини.

Фру Стокман. Про родину ви можете не турбуватись, пане Говстаде.

Бурмістер (*виймає з кишені папір*). Щоб поінформувати публіку, цілком доволі, коли це буде надруковано. Це офіційне пояснення. Прошу.

Говстад. Чудово! Буде надруковано.

Доктор Стокман. А моя стаття ні! Уявляють собі, що можуть примусити мовчати мене й істину! Ні, це далеко не так легко, як вам здається! Пане Аслаксене, візьміть мого рукописа й надрукуйте його окремою брошурою — моїм коштом. Це моє видання. Мені треба чотириста примірників... ні... п'ять... шістсот треба.

Аслаксен. Коли б ви навіть запропонували мені золотом, то й то я не став би служити своєю друкарнею такій справі, пане докторе. Не смію — заради громадської думки. Тут, у місті вам ніде, жадна друкарня не надрукує.

Доктор Стокман. Тоді віддайте мені рукописа.

Говстад (*протягає йому рукописа*). Будь ласка!

Доктор Стокман (*бере свого капелюха й палицю*). Проте вона вийде в світ. Я зберу сход і прочитаю. Нехай усі наші громадяни почують голос правди.

Бурмістер. Ніяка спілка в цілому місті не дасть тобі приміщення для цього.

Аслаксен. Ні однісінька! Це я напевне можу сказати.

Білінг. Ні, щоб я так жив, звісно не дадуть.

Фру Стокман. Та це ж чиста ганьба! Скажи мені, чого вони так проти тебе, геть усі?

Доктор Стокман (*спалахнувши*). Я зараз тобі скажу. Це через те, що тут, у місті, всі чоловіки — старі баби, отакі, як ти! Думає кожний тільки про свою родину, а не про громадянство.

Фру Стокман (*хапає його за руку*). Ну, добре... то я покажу їм, що й стара баба може хоч раз стати чоловіком! Тепер я з тобою, Томасе!

Доктор Стокман. Це добре сказано, Катрін! Доповідь моя однаково вийде, заприсягаюсь своєю душею! Коли не пощастить знайти приміщення, то найму барабанщика, піду з ним по місту й буду читати свою доповідь на всіх перехрестях.

Бурмістер. Невже дійдеш до такого божевілья?

Доктор Стокман. І дійду!

Аслаксен. Жаден чоловік у місті не згодиться піти за вами.

Білінг. Ні, щоб я так жив, ніхто не піде.

Фру Стокман. Не поступайся, Томасе, я скажу хлопцям — вони підуть!

Доктор Стокман. Чудесна вигадка!

Фру Стокман. Мартен з охотою піде, а Ейліф — він також піде.

Доктор Стокман. Так, і Петра, і ти, Катрін.

Фру Стокман. Ні, я сама не піду. Я стану коло вікна й буду дивитись на тебе. Це я буду!

Доктор Стокман (*обіймає й цілує її*). Спасибі! Ну, дорогі мої панове, тепер ми поміряємось! Побачим, чи стане їм підлоти, щоб затулити рота патріотові, коли він хоче відсвіжити суспільство. (*Він і фру Стокман виходять у двері ліворуч у глибині сцени*).

Бурмістер (*хитає головою*). Ну, тепер він і її зробив божевільною!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Старовинна велика зала в домі капітана Горстера. Відчинені стульні двері в глибині сцени, до передпокою. Ліворуч у стіні три вікна. Посеред прогледжної стіни зроблено підвищення, на ньому невеличкий стіл. На столі свічка, карафка з водою, шклянка й дзвінок. Кімната освітлена канделябрами на міжвіконнях. Ліворуч коло авансцени стіл із свічкою і стілець.

Праворуч спереду двері, а коло них два стільці.

Велике зібрання міських обивателів усякого стану. У юрбі видно окремі жіночі постаті й кілька школярів. З дверей у глибині сцени надходять усе нові люди, і зала ступнево повніє.

Обиватель *(до другого, що на нього він наскочив)*.

А, і ви тут, Ланстоде?

2-й обиватель. Я буваю на всіх сходах.

3-й обиватель *(що стоїть поруч)*. Свистка взяли з собою?

2-й обиватель. Ну ще б пак! Звісно захопив.

3-й обиватель. І я також. А шкіпер Евенсен казав, що принесе з собою великого рога.

2-й обиватель. Молодець Евенсен! *(Сміх у юрбі)*.

4-й обиватель *(підходить)*. Слушайте, скажіть мені, що це тут має бути?

2-й обиватель. Доктор Стокман стає сьогодні проти бурмістера.

Новий обиватель. Аджеж бурмістер йому брат!

1-й обиватель. Це нічого. Доктор Стокман не боїться.

3-й обиватель. Але в цьому ділі він не має слушности.

У «Народньому Віснику» було це надруковано.

2-й обиватель. Звісно, мабуть правда не на його боці — йому не дали приміщення ні в Спілці Домовласників, ні в Міському Клубі.

1-й обиватель. І Курортної Залі він не міг дістати.

2-й обиватель. Ще чого захотіли!

Обиватель *(з другого гуртка)*. Кого ж нам тепер триматись?

2-й обиватель *(з того самого гуртка)*. Стежте за друкарем Аслаксемом і робітьте, що він.

Білінг *(з палицею під пахвою прокладає собі в натовпі шлях)*. Я репортер «Народнього Вісника». Тисяча подяк! *(Сідає за стіл ліворуч)*.

Робітник. Хто це?

2-й робітник. Не знаєш хто? Це Білінг, працює для газети Аслаксена.

Капітан Горстер *(виводить фру Стокман і Петру з дверей праворуч. За ними йдуть Мартен і Ейліф)*. Тут, я гадаю, вам буде вигідно сидіти й можна легко вислизнути, коли треба.

Фру Стокман. Ви гадаєте, що може трапитись скандал?
Горстер. Ніколи не можна знати. Така сила народу...
Але сідайте спокійно.

Фру Стокман *(сідає)*. Ви зробили велику ласку Стокманові, запропонувавши йому вашу залю.

Горстер. Коли ніхто інший не хотів, то...

Петра *(також сідає)*. І як це було сміливо з вашого боку, Горстере!

Горстер. Ну, особливої сміливості на це не треба було, мені здається.

(Редактор Говстад і друкар Аслаксен з'являються в один час, але продираються крізь юрбу в різні сторони).

Аслаксен *(підходить до Горстера)*. Доктор ще не прийшов?

Горстер. Він чекає там у кімнаті. *(Рух коло дверей у глибині сцени)*.

Говстад *(до Білінга)*. А он і бурмістер! Бачите?

Білінг. Щоб я так жив, він не йде вперед!

(Бурмістер Стокман обережно пробивається серед юрби, чомно вклоняється їй стає при стіні ліворуч. Трохи згодом з дверей праворуч у глибині сцени входить доктор Стокман. Він у чорному фраківі й з білою краваткою. Окремі нерішучі оплески, але їх спиняє тихе шипіння. У залі все стихає).

Доктор Стокман. Ну, як ти себе почуваєш, Катрін?

Фру Стокман. Добре. *(Притишуючи голос)*. Ти тільки не розпалюйся дуже, Томасе.

Доктор Стокман. О, я умію панувати собою. *(Дивиться на годинника, виходить на підвищення й уклоняється до публіки)*. Тепер уже чверть. — Отже я починаю. *(Виймає свого рукописа)*.

Аслаксен. Спочатку треба обрати когось на голову.

Доктор Стокман. Цього зовсім не треба.

Голоси з натовпу *(кричать)*. Обрати! Обрати!

Бурмістер. Я також гадав би, що треба комусь головувати.

Доктор Стокман. Але я оголосив зібрання, щоб прочитати лекцію, Петере.

Бурмістер. Лекція курортного лікаря може викликати дебати.

Голоси з юрби. Голову! Голову!..

Говстад. Зібрання бажає голову.

Доктор Стокман. Гаразд. Нехай буде так, як зібрання хоче.

А слаксен. Може пан бурмістер дав би згоду взяти на себе цей обов'язок?

Трое з юрби. Браво! Браво!

Бурмістер. Через деякі легко зрозумілі причини я мушу відмовитись. Але на щастя серед нас є людина, яку, я гадаю, всі ухвалять. Я говорю про старшину Спілки Домовласників, пана друкаря Аслаксена.

Голоси. Так, так! Просимо Аслаксена! Хай живе Аслаксен!

Доктор Стокман *(бере рукописа й сходить з підвищення)*.

Аслаксен. Коли мене кличе довір'я громадян, то я не буду відмовлятись...

(Оплески й ухвальні вигуки. Аслаксен виходить на підвищення).

Білінг *(пише)*. Отже... пана друкаря Аслаксена обрано одногolosно...

Аслаксен. Тепер, коли я стою на цьому місці, я прошу дозволу сказати пару коротеньких слів. Я людина тихомирна, спокійна й додержую розсудливої поміркованости, або поміркованої розсудливости. Це відомо кожному, хто мене хоч трохи знає.

Голоси. Так, так! Правда, Аслаксене.

Аслаксен. І я з школи життєвого досвіду виніс переконання, що поміркованість — найкорисніша для громадянина чеснота...

Бурмістер. Слухайте!

Аслаксен... що розсудливість і поміркованість найбільше дають користи суспільству. Отже я порадив би шановному громадянинуві, що скликав це зібрання, по змозі триматися в межах поміркованости.

Голос у дверях. За Товариство Поміркованої Тверезости.

2-й голос. А нехай тобі чорт!..

Численні голоси. Цитуйте! Цитуйте!

Аслаксен. Прошу не перебивати, панове. Хто просить слова?

Бурмістер. Пане голово!

Аслаксен. Слово панові бурмістрові.

Бурмістер. Беручи до уваги мою, гадаю, всім відому кривність до курортного лікаря, я волів би сьогодні не висловлювати своєї думки. Але моє становище щодо водолікарні та міркування відносно найважливіших інтересів міста примушують мене вийти з пропозицією. Насмілююсь думати, що серед усіх присутніх тут громадян немає й жадного, хто бажав би, щоб

непевні й перебільшені чутки про санітарний стан міста й водолікарні розповсюдилися на ширші кола?

Г о л о с и. Ні, — ні, — ні! Зовсім ні! Протестуємо!

Б у р м і с т е р. Через те я пропоную шановному зібранню не дозволяти курортному лікареві читати або викладати його поглядів на справу.

Д о к т о р С т о к м а н (*спалахнувши*). Не дозволяти? Це ще що таке?

Ф р у С т о к м а н (*кашляє*). Кхи, кхи...

Д о к т о р С т о к м а н (*стримується*). Отже, виходить, не дозволяти...

Б у р м і с т е р. У своїй замітці, надрукованій у «Народньому Віснику», я познайомив людність з найважнішими фактами, і всі добродумні громадяни легко можуть мати свої думки про них. З цієї замітки можна бачити, що пропозиція курортного лікаря, — крім того, що вона є ніби вияв недовір'я до адміністрації, — суттю хилиться до того, щоб обтяжити обивателів, що платять податки, непотрібними витратами, щонайменше в сотні тисяч корон.

(*Вияви незадоволення й свистки*).

А с л а к с е н (*дзвонить у дзвоник*). Тихше, панове! Прошу дозволу підтримати пропозицію бурмістра. Моя думка така, що агітація доктора Стокмана має потайну думку. Він говорить про лікарню й добувається перевероту. Він хоче, щоб керування перейшло до інших рук. Чесність його намірів не викликає ніякого сумніву, про це не може бути двох думок. Я сам прихильник народного самоврядування, тільки коли це не занадто великим тягаром ляже на платільників. А це якраз тепер би й трапилось. Отже, — ні — з вашого дозволу, я цей раз не можу співчувати докторові Стокманові. Собі обійдеться дорогше. Ось моя думка.

(*Жаві, ухвальні вигуки з усіх сторін*).

Г о в с т а д. Я так вважаю, що я повинен з'ясувати своє становище. Агітація доктора Стокмана спочатку викликала співчуття, і я безсторонньо підтримував його, як міг. Але потім ми переконались, що нас поставлено на хибний шлях; через фалшиве освітлення справи.

Д о к т о р С т о к м а н. Фалшиве?

Г о в с т а д. Ну, скажімо, не зовсім точно. У бурмістровій замітці були докази цього. Сподіваюсь, що ніхто з присутніх тут не може підозрівати моїх ліберальних поглядів? Позиція «Народнього Вісника» в поважних політичних питаннях добре відома кожному. А щодо місцевих справ, то, — як я навчився

в досвідчених, мудрих людей, — газета повинна бути дуже обережна.

А слаксен. Цілком погоджуюся з промовцем.

Говстад. У даному питанні, безперечно, доктор Стокман іде проти суспільства, всупереч його волі. А який перший і найважніший обов'язок редактора, панове? Хіба він не повинен чинити в повній згоді з своїми читачами? Хіба він не має, так би мовити, негласного мандату невтомно й ретельно сприяти добробутові своїх однодумців? Чи може я помиляюсь у цьому?

Голоси. Ні, ні, ні! Редактор Говстад має рацію!

Говстад. Я зазнав важкої боротьби перше, ніж порвати з людиною, що в неї в домі я був частим гостем останніми часами, з людиною, що до останнього часу мала повну прихильність усіх громадян, — з людиною, що має єдину, або краще найважливішу хибу ту, що більше слухає свого серця, ніж голови.

Декілька окремих голосів. Правда! Правда! Нехай живе доктор Стокман!

Говстад. Але мій обов'язок перед суспільством вимагав, щоб я розійшовся з ним. Тут є ще одно міркування, що примусило мене стати йому на перешкоді, — якщо можливо, — спинити його на тому, повному фатальних випадків шляху, що на нього він став. Це міркування щодо його родини.

Доктор Стокман. Тримайтесь ближче водогону й болота!

Говстад... міркування щодо його дружини та його незабезпечених дітей.

Мартен. Це він про нас, мамо?

Фру Стокман. Тихше!

Аслаксен. Ставлю бурмістрову пропозицію на голосування.

Доктор Стокман. Не треба. Сьогодні я не маю наміру говорити про всю цю мерзоту там, у водолікарні. Мені треба сказати зовсім про інше.

Бурмістер (*півголосом*). Що б це могло тепер бути?

П'яний (*коло надвірних дверей*). Я—платільник! Отже я маю також голос... І я маю повну тверду, непереможну думку, що...

Кілька голосів. Мовчіть, ви там!

Ще голоси. П'яний! Викинути його геть! (*П'яного випихають*).

Доктор Стокман. Чи маю я слово?

Аслаксен. Слово за доктором Стокманом.

Доктор Стокман. Якихнебудь скільки днів перед цим, хто насмілювався б отак затулити мені рота, як оце сьогодні?

Я став би, як лев, на оборону своїх святих людських прав! Але тепер мені однаково. Тепер мені треба поговорити з вами про поважніші речі.

(Натовп щільніше обступає його. Серед нього видно Мартена Кийла).

Доктор Стокман *(говорить далі)*. Цими останніми днями я багато думав і багато міркував... так багато, що в голові мені все ніби запаморочилось...

Бурмістер *(кашляє)*. Гм...

Доктор Стокман. Але незабаром я все з'ясував і ясно побачив певний зв'язок. Через те я ось де з вами. Я хочу зробити перед вами великі викриття, мої громадяни. Я поділюсь з вами відкриттям зовсім іншого значіння, ніж те дрібне, що ваш водогін отруєний, що ваша водолікарня стоїть на зараженій міязмами землі.

Численні голоси *(кричать)*. Не треба про водолікарню! Не хочемо слухати! Нічого про неї!

Доктор Стокман. Я вже сказав, що буду говорити з вами про велике відкриття, що я зробив цими останніми днями, про те, що всі наші духовні джерела отруєні, що все наше громадське життя стоїть на просякнутому брехнею ґрунті...

Збентежені голоси *(неголосно)*. Що він таке каже?

Бурмістер. Подібні інсинуації...

Аслаксен *(поклавши руку на дзвоника)*. Кличу промовця до поміркованости!

Доктор Стокман. Я любив своє рідне місто так, як тільки може любити людина батьківщину, де пройшли її найкращі юні роки. Далечинь і туга, і спогади обгортали, неначе якоюсь авреолею, і місто, і людей у моїй уяві.

(Декілька оплесків, ухвальних вигуків)..

Доктор Стокман. Я просидів багато років у тому жажливому глухому кутку на півночі. Коли я здивався з ким-небудь з тих людей, що тулилися то тут, то там, поміж камінням, то мені не раз спадало на думку, що їм, отим нещасним пропашним істотам, далеко був би корисніший ветеринар, ніж така людина, як я. *(Гамір у залі)*.

Білінг *(кладає перо)*. Щоб я так жив, коли я чув коли-небудь щось подібне!

Говстад. Це глум з бідного люду, що вартий поваги й жалю!

Доктор Стокман. Почекайте трохи. Не думаю, щоб хтось міг сказати мені, що там, на півночі я забув про своє рідне місто. Як птиця висиджує пташенята, так я висиджував там свій плян курорту тут.

(Оплески й протести).

Доктор Стокман. І коли доля нарешті після довгого часу стала прихильна до мене, і я міг знову вернутись додому... о, мої дорогі громадяни, мені здавалось, що в мене вже більше нема ніяких бажань на світі! Але ні, одне бажання лишилось, палке, невгамовне, пекуче бажання працювати на благо батьківщині, на благо суспільству.

Бурмістер (*дивлячись угору*). Дуже дивним способом, гм...

Доктор Стокман. Я вернувся сюди, і в своїй сліпоті захлинався щастям. Але вчора вранці — ні це було позавчора ввечері — мені широко розкрились очі, і перше, що я побачив, було незміряне недоумство влади.

(*Гасла, вигуки, сміх. Фру Стокман страшенно кашляє*).

Бурмістер. Пане голово!

Аслаксен (*дзвонить*). Силою моїх уповноважень...

Доктор Стокман. Не чесно чіплятися до слів, пане Аслаксене. Я хочу тільки сказати, що я, між іншим, надивав на надзвичайну мерзоту, що за неї відповідають наші верховоди водолікарні. Я не зношу верховод. На своєму віку я чимало бачив їх, усякого ґатунку. Вони, як ті кози в капусті, на кожному ступені роблять шкоду й стають поперек дороги вільній людині, з усіх сторін. Я вважав би, що їх найкраще знищити, як шкідливі тварини.

(*У залі хвилювання*).

Бурмістер. Пане голово, хіба такі вислови дозволені?

Аслаксен (*поклавши руку на дзвоника*). Пане докторе!

Доктор Стокман. Я не розумію, чому я тільки тепер розібрав, що це за люди? Аджеж, у мене перед очима повсякчас був такий розкішний взірець, як мій брат, Петер, такий застиглий і зашкарублий у своїх забобонах.

(*Сміх, галас, свистки. Фру Стокман сидить і кашляє*).

Аслаксен (*несамовито дзвонить*).

П'яний (*знову з'являється*). Ви що, про мене? Правда, мене звуть Петерсон, але ні, чорт забирай...

Розгнівані голоси. Геть п'яницю! Викиньте його за двері! (*П'яного знову виштовхують*).

Бурмістер. Що воно за одне?

Обиватель (*що стоїть поруч*). Я не знаю його, пане бурмістре.

2-й обиватель. Він не міський.

3-й обиватель. Може це вантажник з... (*кінця не чути*).

Аслаксен. Мабуть чоловіга сп'янів від бавар-

ського пива. Просимо далі, пане докторе, тільки додержуйте ж нарешті поміркованости!

Доктор Стокман. Добре, громадяни, я більше не буду говорити про наших верховод. І коли з того, що я сказав, хтось подумав собі, що я хочу їх сьогодні притиснути до стіни, то він дуже помиляється. У мене є приємна певність, що всі ці пережитки світогляду, що вже вмирає, чудово самі подбають про те, щоб зникнути. Не треба й лікарської допомоги, щоб прискорити їхній відхід. Крім того, вони не такі люди, що являють собою загрозу суспільству, не ті, що намагаються отруїти життєві джерела духу й заразити під ними ґрунт. І не вони в нашому суспільстві найстрашніші вороги істини й свободи. *(Вигуки з усіх сторін: Хто ж тоді? Хто? Назовіть їх!)*

Доктор Стокман. Авжеж, можете бути спокійні, я назову їх. Бо це саме й є те велике відкриття, яке я зробив учора. *(Підвищує голос)*. Найнебезпечніші вороги істини й свободи — це об'єднана ліберальна більшість! Ось це хто! Тепер ви знаєте!

(Неймовірний галас, вигуки, тупання ногами, свистки. Деякі літні громадяни нишком презираються й видимо задоволені. Фру Стокман перелякано підводиться. Ейліф і Мартен з загрозою назирають на школярів, що галасують. Аслаксен дзвонить у дзвоник і закликає до порядку. Говстад і Білінг—обом говорять, але їх не чути. Нарешті натовп угамовується).

Аслаксен. Голова сподівається, що промовець візьме назад свої нерозмірковані слова.

Доктор Стокман. Ніколи в світі, пане Аслаксене! Оця саме об'єднана більшість у нашому суспільстві й позбавляє мене свободи й забороняє казати правду.

Говстад. Право завжди на стороні більшості.

Білінг. І істина також, щоб я так жив!

Доктор Стокман. Ніколи більшість не має на своїй стороні права. Ніколи, кажу я вам. Це брехня, одна з тих прийнятих у суспільстві, що проти неї повинен повставати всякий, хто почуває себе вільним, і хто вміє думати. Хто становить більшість у країні? Розумні чи дурні? Я гадаю, ви згодні зо мною, що в світі дурних людей незрівняно більше, ніж розумних. І хіба це може бути справедливо, щоб дурні керували розумними? *(Галас і крики)*. Ви, звісно, можете перекричати мене, але сперечатись зо мною ви не будете. Сила на стороні більшості, на жаль, але право — ніколи! Право маю я, і небагато інших. Меншість завжди має його на своїй стороні.

Говстад. Ха - ха! Доктор Стокман став аристократом з позавчорашнього дня.

Доктор Стокман. Я вже сказав, що я не буду витратити слів на невеличку купку ядушливих людей, що ледве волочаться ззаду. Життя вирує й клетотить, і не має до них жадного діла. Я думаю про тих небагатьох окремих одиниць серед нас, що вбирають у себе всі нові, з молодими паростками істини. Ці люди стоять ніби на форпостах, так далеко висунутих вперед, що об'єднана більшість не дійшла туди. Вони змагаються там за нові істини, що народилися в свідомості так недавно, що не мають ще коло себе більшості.

Говстад. Ну от, доктор став уже революціонером.

Доктор Стокман. Авжеж, чорт забирай, уже став, пане Говстаде, і наміслюю революцію проти тієї брехні, що істина завжди там, де більшість. І що це за істини, що навколо них товпиться й еднається більшість? Їм уже стільки років, що вони от-от розсиплються на порошок. А коли істина така стара, то їй недовго стати й брехливою, панове.

(Сміх і глузливі вигуки).

Доктор Стокман. Так, так! Як хочете, можете мені повірити. Але у всякому разі, істини далеко не такі живучі Мафусали, як дехто гадає. Нормальна істина живе, скажімо, 16 - 17 років. Від сили — 20. Рідко коли — довше. І такі старі завжди страшенно знесилені. Проте більшість тоді тільки й підхоплює їх і подає суспільству, як здоровий духовний харч. Але запевняю вас, мало поживности в таких харчах. Я, як лікар, розуміюся на цьому. Ці істини можна порівняти з торічним копченим м'ясом. Вони, як ті гнилі, попсовані, зацвілі шинки. Від них і розходитьсь моральна цинга, що ходить у суспільстві.

Аслаксен. Мені здається, що шановний доктор занадто далеко відійшов від теми.

Бурмістер. Я, по суті, приєднуюсь до думки голови.

Доктор Стокман. Ні, ти зовсім нерозумний, Петере. Я тримаюсь теми так близько, як тільки можна. Бо те, про що я хочу говорити, і є маса, юрба, бісова об'єднана більшість. Це вони, кажу я, отруюють джерела нашого духовного життя й заражають ґрунт під нашими ногами.

Говстад. Ви так думаєте через те, що вона, ця величезна вільна в своїх думках більшість, така розсудлива, що тримається безсумнівних і випробуваних істин?

Доктор Стокман. О, милий пане Говстаде, не говоріть мені про безсумнівні істини. Ті, що їх визнають маси, були безсумнівні ще за наших дідів. Ми, що змагаємось на форпостах і живемо тепер, ми їх більше не визнаєм. Я не думаю, щоб була ціла хоч одна, крім тієї, що ніяке суспільство не може жити здоровими життям, керуючися старими, заялзеними істинами.

Говстад. Замість того, щоб стояти й говорити абстрактно, було б краще пояснити нам, якими саме старими, заялзеними істинами ми живемо.

Доктор Стокман. О, я міг би налічити цілу купу такої мерзоти. Але для початку я обмежусь одною визнаною істиною, що є в дійсності огидна брехня, і що нею живуть і Говстад, і «Народній Вісник», і всі прибічники «Народнього Вісника».

Говстад. Отже, це?..

Доктор Стокман. Це — наука, що ви дістали в спадщину від своїх прадідів, і що ви безглуздо проповідуете на всі сторони, — наука про те, що чернь, юрба, маса являють собою народній осередок, що це є сам народ, що пересічні члени суспільства, неосвічені й некультурні, мають таке саме право судити й стверджувати, вести й керувати, як і поодинокі особи з аристократії духу...

Білінг. Тоді в мене, щоб я так жив...

Говстад (*кричить*). Громадяни, зверніть на це увагу!

Розлючені голоси. То ми, виходить, не нарід? То порядкувати можуть тільки аристократи?

Робітник. Геть його, того, що стоїть там і базікає!

2-й робітник. Вижбурнути його за двері!

Обиватель (*кричить*). Труби в ріг, Евенсене. (*Потужні звуки рога свистки й несамовитий галас*).

Доктор Стокман (*коли галас трохи виухає*). Будьте розумні, невже у вас зовсім нема терпцю, і ви не можете хоч раз вислухати голос істини? Я зовсім не вимагаю, щоб ви зараз же зо мною погоджувались. Хоч правда, я міг би сподіватись, що пан Говстад признає мені справедливість, коли зробить у себе маленький підсумок. Має ж пан Говстад претензію називати себе людиною, що вільно мислить.

Голоси (*оторопіло й неголосно*). Вільно мислить? Він? Що? — Редактор Говстад вільно мислить?

Говстад (*кричить*). Доведіть, докторе Стокмане! Коли я говорив це в пресі?

Доктор Стокман (*подумавши*). Ні, чорт забирай, ваша правда. Мужністю ви ніколи не могли похвалитись. Звісно, притискати вас до стіни я не буду. Нехай буде, що я сам вільно мислю. Через те, що я хочу прикладом з природознавства показати вам усім, що «Народній Вісник» стрійть з вас, дурнів, оповідаючи вам, що ви—чернь, маса й більшість—являєте собою справжнє зерно народу. Це, бачте, сама тільки газетна брехня! Чернь є не що, як сировий матеріял, що з нього нарід робить людей. (*Сміх, хвилювання*). Хіба тут не те саме, що в цілому тварин-

ному світі? Подивіться, яка відміна між культивованими й некультивованими свійськими тваринами! Візьміть звичайну селянську курку. Яку ціну може мати м'ясо цієї мізерної птиці? У всякім разі невелику. А які вона несе яйця? Порядна ворона несе такі самі. І візьміть тепер культивовану еспанську або японську курку, а ще краще породистого фазана або й індика. От ви й побачите відміну. Або візьмімо навіть собак, що до них ми, люди, так близько стоїмо. Уявіть спочатку простого надвірнього пса, тобто я хочу сказати, паршивого, обдертого, плебейського пса, що ганяє по вулицях і каляє стіни будинків. Тепер поставте його поруч із пуделем. Багато поколінь цього пуделя жили в панському домі, годувались там і мали нагоду чути гармонічні голоси й музику. І ви гадаєте, що череп у пуделя не розвинений зовсім інакше, як у надвірнього пса? Можете мені повірити, що зовсім інакше. Породистих цуценят—пуделів—і виучують кловни всяких неймовірних фокусів. Звичайний надвірній пес, хоч кіл йому на голові теши, ніколи такого не навчиться.

(Навколо гамір і сміх).

Обиватель *(кричить)*. Хочете нас до собак прирівняти? 2-й обиватель. Ми не звіри, пане докторе.

Доктор Стокман. Звіри, запрягають душею, голубе мій, такі хороші звіри, як тільки можна бажати. Але породистих серед нас, правда, небагато. І яка величезна віддаль між людиною - пуделем і людиною - надвірнім псом! Між іншим, дуже смішна річ: редактор Говстад цілком зо мною згоден —поки мова йде про чотириногих...

Говстад. Нехай вони будуть тим, чим вони є.

Доктор Стокман. Так. Але тільки но я поширюю той самий закон на двоногих, то пан Говстад раптом назад. Він не сміє мати своїх власних думок, не сміє продумати жадної думки до кінця. Він перекидає все догори ногами й проповідує в своєму «Народньому Віснику», що селянська курка й простий надвірній сірко—найблискучіші й найрідші примірники в звіринці. Це завжди трапляється, коли в тілі ще сидить мужицька заківка, і він ще не витворив з себе аристократа духу.

Говстад. Я не претендую ні на який аристократизм. Я походжу з простих селян і пишаюсь тим, що мої корні глибоко вросли в простий люд, який тут беруть на ілум.

Голоси робітників. Нехай живе Говстад! Ура!
Ура!

Доктор Стокман. Чернь, що про неї я кажу, не тільки внизу. Вона комашиться навколо нас... до самих верхів суспільства. Ви подивіться на вашого рідного, вишуканого

й чепурного бурмістра. Мій брат Петер, далєбі, такий самий щирий плебей, як і всякий, хто носить дерев'яні черевики. *(Сміх і шикання).*

Бурмістер. Я протестую проти подібних нападів на окремих осіб.

Доктор Стокман... Інакше й не може бути, бо він так само походить від старого, паскудного морського розбишаки з Померанії, чи звідки там інакше. Отже ми...

Бурмістер. Безглузді вигадки. Це вже спростовується.

Доктор Стокман. Він і через те ще плебей, що думає думками свого начальства й живе його переконаннями. Чре́з те ж то так мало в дійсності аристократизму в моєму шановному братові і, як наслідок цього, мало... здатности вільно мислити.

Бурмістер. Пане голово!..

Говстад. Виходить, що аристократи разом є такі люди, що мають здатність вільно мислити. Це зовсім нове освітлення. *(Сміх серед зібрання).*

Доктор Стокман. Еге, це частина мого нового відкриття, так само, як і те, що здатність вільно мислити є майже те саме, що й моральність. Тим то я й кажу, що не можна простити «Народньому Віснику», що він день-у-день проповідує безсумнівну брехню, ніби тільки в масі, в об'єднаній більшості можна знайти здатність вільно мислити й моральність, і що пороки, розпуста і всяка духовна мерзота просякають з культурних верств; як болото з чинбарень у Млиновій Долині просякає у водолікарню.

(Галас і крики).

Доктор Стокман *(сміється в своїм захопленні)*. І ще насмілюється цей «Народній Вісник» п'яткати про те, що треба піднести маси до вищих обставин життя! Бо коли так, то піднести маси виходило б справді жбурнути їх на загибель! Що культура деморалізує—це, на щастя, стара, одержана в спадщину брехня. Неуцтво, злидні, препаскудні обставини життя,—ось що лле воду на млин чортові. У тій хаті, де не щодня провітрюють повітря й замітають підлогу (моя дружина запевняє, що її треба мити щодня,—це питання суперечливе, звісно),—у цій самій хаті за 2—3 роки людина втрачає здатність думати й чинити морально. Совість стає кволою через брак кисню. І видимо цього кисню дуже бідно в багатьох і багатьох будинках у місті, коли об'єднана більшість безсовісним способом має намір добувати свої прибутки з болота брехні й обдурювання...

Аслаксен. Не можна кидати такого брутального обвинувачення в лице всьому міському громадянству.

Голос з юрби. Пропоную пану голові позбавити слова промовця.

Роздратовані голоси. Так! Так! Справедливо! Позбавити його слова!

Доктор Стокман *(запально)*. Тоді я буду кричати на рїжках усіх вулиць, буду друкувати в чужомїських газетах! Уся країна дізнається, що тут діється.

Аслаксен. Дуже скидається на те, що доктор хоче знищити місто.

Доктор Стокман. Правда, я так люблю своє рідне місто, що краще волію зруйнувати його, ніж бачити, як воно красується на брехні!

Аслаксен. Сильно сказано.

(Галас і свистки. Фру Стокман кашляє, але доктор уже нічого не чує).

Говстад *(силкується перекричати галас)*. Людина, що може хотіти зруйнувати все суспільство, без сумніву, ворог йому, ворог місту.

Доктор Стокман *(чимраз більше дратується)*. Це не має ваги, коли викорінено буде брехливе суспільство. Його треба зрівняти з землею. Треба винищити, як шкідників, усіх, хто живе брехнею! Ви зрештою заразите всю країну! Ви призведете її до того, що вона варта буде, щоб її зруйнували. Коли піде так далеко, то я скажу від широкого серця: нехай зруйнується країна і весь цей нарід нехай буде винищено!

Голос з натовпу. Так може говорити тільки ворог народові!

Білінг. Ось він, щоб я так жив, ворог народові!

Уся юрба *(кричить)*. Так, так, так! Він ворог народові! Він ненавидить усю країну! Він ненавидить свій нарід!

Аслаксен. Як громадянин, і як людина, я глибоко вражений усім, що мені довелося тут почути. Доктор Стокман виявив себе так, як мені й не снилось. На превеликий мій жаль, я мушу приеднатись до тієї думки, що її тільки висловили шановні громадяни. І я вважаю за потрібне формулювати цю думку. Я пропоную таке: зібрання ухвалило вважати курортного лікаря, доктора Стокмана,—ворогом народові! *(Бурхливі ухвальні вигуки. Громадяни товпляться навколо доктора, свистять. Фру Стокман і Петра підводяться з своїх місць. Ейліф і Мартен кидаються на школярів, що в них, як виявилось, також є свистки. Дехто з дорослих розводить їх).*

Доктор Стокман *(до свистунів)*. Ви дурні! Кажу вам, що...

Аслаксен *(дзвонить)*. Доктора позбавлено слова.

Треба поставити на голосування. З поваги до особистих почуттів воно буде таємне, без підписів. Чи є в вас чистий папір, Білінгу?

Білінг. Є. І синій, і білий...

Аслаксен. Чудово. Так піде швидше. Розрізайте на картки, так, так... (До зібрання). Синій значить—ні, білий—так. Я сам піду збирати голоси.

(Бурмістер виходить. Аслаксен і ще два обивателі роздають зібранню картки, що лежать у них у капелюсі).

1-й громадянин (до Говстада). Що таке з доктором? Як це розуміти?

Говстад. Ви знаєте, який він запальний.

2-й громадянин (до Білінга). Слухайте, ви туди вчашаєте. Скажіть, чи він не п'є?

Білінг. Щоб я так жив, зовсім не знаю, що вам і сказати. У всякім разі, пунш завжди на столі, коли не прийдеш.

3-й громадянин. Ні, я гадаю, що мабуть у нього з головою щось не той...

4-й громадянин. Чи нема в них у родині якого спадкового божевілля?

Білінг. Дуже можливо!

4-й громадянин. Ні, це злість, помста геть усім.

Білінг. Він цими днями дійсно щось казав про надбавку до платні, але він її не дістав.

Усі (хором). Он як! Тепер зрозуміло.

П'яний. Я хочу синій... і білий також!

Голос (кричить). Знову п'яний. Геть його!

Мартен Кийл (підходить до доктора). Ну, Стокмане, бачите, що часом виходить з таких штук?

Доктор Стокман. Я відбув свій обов'язок.

Мартен Кийл. А що ви там казали про чинбарні в Млиновій Долині?

Доктор Стокман. Ви ж чули. Я сказав, що вся мерзота йде від них.

Мартен Кийл. І від моєї чинбарні також?

Доктор Стокман. На жаль, ваша чинбарня чи не найгірша...

Мартен Кийл. І ви надрукуєте про це в газетах?

Доктор Стокман. Я нічого не затаю.

Мартен Кийл. Так, але це вам дорого обійдеться.

(Стокман виходить).

Гладкий громадянин (підходить до Горстера, не вклоняючись дамам). Що ж це ви, капітане? Віддасте свій будинок ворогові народу?

Горстер. Я гадаю, що могу робити з своєю власністю все, що захочу, пане комерсанте.

Комерсант. Тоді не розгнівайтесь, коли я так само зроблю із своєю *(повертається й виходить)*.

Петра. Ваш принципал, Горстере?

Горстер. Еге, комерсант Вік.

Аслаксен *(з картками в руці виходить на підвищення й дзвонить)*. Панове, я хочу оповістити вас про наслідки. Усіми голосами проти одного...

Молодий громадянин. Голоса п'яного...

Аслаксен. Усіми голосами проти одного голоса, нетверезого чоловіка, зібрання оголошує курортного лікаря, доктора Стокмана, ворогом народів! *(Крики й ухвальні вислови)*. Нехай живе наше старе, поважне міське громадянство! *(Ухвальні вигуки)*. Нехай живе наш енергійний, діяльний бурмістер, що так льюально затамував у собі голос крові! *(Ура!!)*. Оголошую зібрання закритим. *(Сходить долі)*.

Білінг. Нехай живе Голова!

Уся юрба. Слава друкареві Аслаксену!

Доктор Стокман. Мого капелюха й пальто, Петро. Капітане, чи не знайдеться у вас місця для пасажирів у Новий Світ?

Горстер. Для вас і для вашої родини завжди знайдеться, пане докторе.

Доктор Стокман *(одягає пальто. Петра йому помагає)*. Чудесно! Ходімо, Катрін! Ходім хлопці! *(Бере дружину під руку)*.

Фру Стокман *(тихо)*. Чи не краще нам, любий Томасе, задньою дорогою?

Доктор Стокман. Ніяких задніх доріг, Катрін. *(Підвищуючи голос)*. Ви ще почувете про ворога народів, поки він струсить порох із своїх ніг. Я не такий милосердний, як хтось, і не скажу: прощаю вам, бо не відаєте, що творите.

Аслаксен *(кричить)*. Блюзнірське порівнення, докторе Стокмане!

Білінг. Еге... щоб я так... для поважної людини годі всього цього.

Грубий голос. Ще він й загрожує!

Розлючені голоси. Вибити йому всі вікна! Скупати його в фйорді!

Чоловік з натовпу. Дми в ріг, Евенсене, дми, дми!

(Звуки труби, свистки, дикі вигуки. Доктор з родиною йде до виходу. Горстер пробиває їм дорогу).

Н а т о в п (*вие вслід докторові*). Ворог народів! Ворог народів! Ворог народів!

Б і л і н і (*упорядковує свої нотаки*). Ні, щоб я так жив, сьогодні ввечорі вже не піду до Стокманів пити пунш!

(*Громадяни сунуться до виходу. З вулиці долинає галас її вигуки*). Ворог народів! Ворог народів!

ДІЯ П'ЯТА.

Докторова робоча кімната. Уповожд стін полиц з книгами й з усякими препаратами. Углибині сцени вихід у передпокій. Спереду ліворуч, двері у вітальню, праворуч—два вікна. У вікнах повибивані шибки. Посеред кімнати письмовий стіл, закиданий книгами й паперами. У кімнаті нелад. Ранок.

Доктор Стокман у халаті, в капцях і ярмулці, стоїть зігнувшись і шукає чогось парасолею під шахвою—нарешті висуває звідти кременя.

Доктор Стокман (*говорить через відчинені двері у вітальню*). Катрін, знайшов ще одного.

Фру Стокман (*з вітальні*). Ще багато знайдеш.

Доктор Стокман (*кладе каменя на купу інших на столі*). Я берегтиму це каміння, як святиню. Ейліф і Мартен повинні щодня дивитись на них, а коли стануть дорослі, то дістануть їх від мене у спадщину. (*Шукає під полицями*). А не ходила... ця—ну, як її, в чорта, звуть... ця дівчина, не ходила ще до скляра?

Фру Стокман. (*увиходить у кімнату*). Ходила, але він сказав, що не знає, чи можна йому буде прийти сьогодні...

Доктор Стокман. Ти розумієш, він не наважується.

Фру Стокман. Рандіна теж гадає, що він боїться сусідів. (*Обернувшись до ідальні*). Чого тобі треба, Рандіно? А, ось що. (*Виходить туди й зараз повертається*). Тобі лист, Томасе.

Доктор Стокман. Побачимо. (*Розриває й читає*). Так.

Фру Стокман. Від кого?

Доктор Стокман. Від господаря. Відмовляє нам квартирі.

Фру Стокман. Невже справді? Такий пристойний чоловік.

Доктор Стокман. Пише, що не може інакше. Він робить це дуже неохоче, але не сміє,—заради громадян,—беручи на увагу громадську думку; він людина залежна,—не сміє йти проти впливових осіб.

Фру Стокман. От, бачиш, Томасе.

Доктор Стокман. Авжеж, бачу. Усі вони тут у місті боягузи. Ні один чоловік нічого не сміє з страху перед іншими. (*Кидає листа на стіл*). Але нам, Катрін, це все одно. Поїдемо в Новий Світ і...

Фру Стокман. Томасе, чи добре ти все обміркував про цей наш від'їзд?

Доктор Стокман. Не лишатися ж мені тут, де мене оганьбили, як ворога народові, затаврували й повибивали мені шибки. Подивись но сюди, Катрін, вони порвали мені мої чорні штани.

Фру Стокман. Та невже? Це ж у тебе найкращі!

Доктор Стокман. Ніколи не треба брати на себе найкращих штанів, коли йдеш боронити свободу й істину! Але мене не дуже обходить ця справа з штанами, ти мені якнебудь їх залатаєш. А от те, що чернь, юрба насмілилась нападати на мене, так ніби вони всі мені рівня,—от цього я ніколи не могтиму витерпіти.

Фру Стокман. Так, вони обійшлися з тобою страшенно брутально, Томасе, але все ж, невже через це треба виїздити з батьківщини, Томасе?

Доктор Стокман. Чи не думаєш ти, що плебеї в інших містах не такі нахабні? Більш-менш усі однакові. Дарма, нехай собаки собі брешуть. Це ще не найгірше. Найгірше те, що тут, у країні, усі люди—раби партій. Але, звісно, не через це... Там, на вільному заході може так само не краще. Там також панують і об'єднана більшість, і ліберальна громадська думка, і всяке таке чортовиння. Але обставини там, бач, ширші. Там можуть убивати, але там не будуть поволі катувати, там не будуть затискати в лещата вільну думку, як тут. А в крайньому разі можна стати й осторонь. (*Ходить по кімнаті*). Коли б я тільки знав, де можна за недорого ціну придбати трохи незайманого лісу, або якийсь невеличкий острівець у південному морі...

Фру Стокман. А хлопці, Томасе?

Доктор Стокман (*спиняється*). Яка ти чудна, Катрін. Невже тобі краще хотілось би, щоб хлопці росли серед такого суспільства, як наше? Ти ж сама говорила вчора ввечорі, що половина міської людности сказилась. А я тобі скажу, що коли друга половина не зійшла з ума, то тільки через те, що вони надвірні пси і їм нема з чого сходити.

Фру Стокман. Милий Томас, ти й сам не втримав язика.

Доктор Стокман. Ну от тобі! Хіба все те, що я казав, не правда? Хіба вони не ставлять догори ногами всі поняття,

хіба не мішають в одну купу і правду й неправду, хіба не називають брехнею те, що, я певен, єсть істина? А найбезглуздіше за все—це оті юрби дорослих лібералів, що хочуть переконати й себе й інших у тому, що вони здатні вільно мислити!.. Ти чула щось подібне, Катрін?

Фру Стокман. Авжеж, звісно, це чисте божевілля, але...
(З вітальні входить Петра).

Фру Стокман. Ти вже прийшла з школи?

Петра. Так, мені відмовили посади.

Фру Стокман. Відмовили?

Доктор Стокман. І тобі також?

Петра. Фру Букс відмовила мені, і я вирішила, що найкраще мені зараз і піти.

Доктор Стокман. Правда.

Фру Стокман. І хто б міг собі уявити, що фру Букс така людина!

Петра. Ні, мамо, фру Букс зовсім не погана людина. Я добре бачила, як їй було неприємно відмовляти мені. Але вона не сміла інакше зробити, і мусіла мене звільнити.

Доктор Стокман (сміється й тре руки). Вона не сміла зробити інакше... вона також. Це чудесно!

Фру Стокман. О, ні. Після вчорашнього огидного видовища...

Петра. Але це ще не все. Ти повинен знати, тату.

Доктор Стокман. Ну, що?

Петра. Фру Букс показала мені не менше як три листи. Вона одержала їх вранці.

Доктор Стокман. Без підписів?

Петра. Еге.

Доктор Стокман. Натурально, вони не насмілились важити своїми іменами, Катрін.

Петра. У двох з них було написано, ніби один добродій, що вчашав до нас, оповідав увечорі в клубі, що в мене занадто сміливі погляди на всякі речі.

Доктор Стокман. І ти, звісно, не перечила цьому?

Петра. Ну, ти сам знаєш, що ні. Фру Букс також висловлювала доволі вільні погляди, коли бувала вдвох зо мною. Але коли це стало відомо про мене, то вона вже не наважилась лишити мене в себе.

Фру Стокман. І подумай, що це хтось такий, хто вчашав до нас! Бачиш, що ти маєш за свою гостинність!

Доктор Стокман. З такими свиньми вже не доведеться більше жити. Скоріше вкладайся, Катрін. Що раніше виїдемо, то краще.

Фру Стокман. Тихше! Мені здалось, що хтось іде коридором. Подивись но, Петро.

Петра (*відчиняє двері*). А, це ви, капітане Горстер! Просимо, заходьте!

Капітан Горстер (*з передпокою*). Добридень! Я надумався зайти до вас і довідатись, що у вас тут робиться?

Доктор Стокман (*стискає йому руку*). Спасибі. Це, справді, добре з вашого боку.

Фру Стокман. Дякую й за те, що допомогли нам учора видертись, капітане.

Петра. Але як ви самі дійшли додому?

Горстер. Нічого, дійшов. Я маю чималу силу, а ті люди працюють більше язиком.

Доктор Стокман. Еге. Хіба не варта уваги ця їхня свиняча положливість. Ідть но сюди, я вам щось покажу. Ось тут у мене лежить каміння, що вони накидали в кімнату. Погляньте тільки: в усій купі, слово чести, нема й двох порядних каменів, усе тільки дрібні; сама якась жорства, тай годі. А стояли там, репетували, заприсягались, що знищать мене— а як до діла дійшлось... Ні, тут у місті не побачиш чогось видатного.

Горстер. Але цього разу це вийшло для нас на добре, пане докторе.

Доктор Стокман. Звісно, на добре. А все ж досадно коли б тут трапилась якась справжня баталія, ви побачили б, пане Горстере, як громадська думка накивала б п'ятами, а об'єднана більшість шугнула б до лісу, як та отара овець. Ось про що сумно думати, ось що мені болить усередині. Ну, та до біса! Усе це дурниці! Коли вже вони сказали, що я ворог народові, то нехай я й буду такий!

Фру Стокман. Правду казавши, ти ним ніколи не будеш, Томасе.

Доктор Стокман. Не лайся, Катрін. Погане слово впливає так, неначе дряпнути по легенях. О, це кляте слово,— не можу ніяк відкараскатись від нього. Міцно засіло воно в серці і роз'їдає й смокче його, як кислота. Ніяка магнезія не pomoже.

Петра. Нічого тату, ти повинен тільки сміятися з цього.

Горстер. Люди, безперечно, колись схаменуться, пане докторе.

Фру Стокман. Заспокойся, Томасе, це так само вірно, як те, що ти стоїш отут.

Доктор Стокман. Так, можливо, тільки занадто пізно. Але в усякім разі, вони добре дістануть за це. Будуть

мерзити в своєму багні й будуть каятися, що примусили патріота тікати з батьківщини. Коли ви відпливаєте, капітане Горстер?

Горстер. Гм... ось про це то я, власне, і прийшов поговорити з вами.

Доктор Стокман. Якась може затримка з судном?

Горстер. Ні, але справа в тому, що я сам не йду з ним.

Петра. Невже вас звільнили?

Горстер (*усміхаючись*). Авжеж, звільнили.

Петра. І вас також!

Фру Стокман. Бачиш, Томасе!

Доктор Стокман. І все це задля істини! Коли б я тільки міг сподіватись чогось подібного!..

Горстер. Ви не повинні до цього так гаряче ставитись. Посада знайдеться—у якомусь іншому місті, в якійсь іншій пароплавній компанії.

Доктор Стокман. І цей комерсант Вік—заможна людина, незалежна ні від кого й ні від чого. Тьху, чорт би їх позабирав!

Горстер. Він зовсім порядна людина. І він сам сказав, що охоче лишив би мене, коли б він посмів.

Доктор Стокман. Так, і він також не сміє! Це я розумію!

Горстер. Ніяково, коли належиш до партії—сказав він.

Доктор Стокман. Поважний чоловік виголосив істину. Партія, як та м'ясорубка,—меле всі голови в одну вівсянку, і через те у всіх тут такі осяччі, набиті вівсянкою голови.

Фру Стокман. Ну, ти скажеш, таке, Томасе!

Петра (*до Горстера*). Коли б ви нас не проводили додому, то може до цього не дійшло б.

Горстер. Я не жалію.

Петра (*протягає йому руку*). Спасибі вам.

Горстер (*до доктора*). Я ось що хотів вам сказати: коли ви остаточно вирішили їхати, то в мене є інший шлях...

Доктор Стокман. Дуже добре. Нам би тільки виїхати.

Фру Стокман. Тихше! Хтось стукає, здається.

Петра. Це дядько, звісно.

Доктор Стокман. Ага. (*Кричить*). Заходь!

Фру Стокман. Тільки вже ти обіцяй мені, коханий Томасе...

(*З передпокою входить бурмістер Стокман*).

Бурмістер. Ти зайнятий? тоді я краще...

Доктор Стокман. Ні, ні! Заходь!

Бурмістер. Але я хотів би поговорити з тобою сам-на-сам.

Фру Стокман. Ми підемо тим часом у вітальню.
Горстер. А я потім зайду.

Доктор Стокман. Не йдіть, капітане Горстер, мені хочеться довідатися докладніше.

Горстер. Гаразд, тоді я почекаю.

(Іде за Фру Стокман і Петрою до вітальні).

Бурмістер *(нічого не каже й дивиться на вікна).*

Доктор Стокман. Тобі може холодно тут? Візьми на себе шапку.

Бурмістер. Дякую, як можна. *(Накладає на голову шапку).* Я, здається, вчора застудився. Я стояв і ввесь час мерз.

Доктор Стокман. Хіба? А мені здалось, що було доволі гаряче.

Бурмістер. Я дуже жалію, що я не мав змоги запобігти всім цим нічним ексцесам.

Доктор Стокман. Ти маєш ще щось мені сказати?

Бурмістер *(виймає великого пакета).* Це ось тобі від курортної дирекції.

Доктор Стокман. Відставка?

Бурмістер. Так, з сьогоднішнього числа. *(Кладає пакета на стіл).* Нам дуже боляче, але, щиро кажучи, ми не сміли через громадську думку.

Доктор Стокман *(з посмішкою).* Не сміли! Так, я вже не раз чув сьогодні це слово!

Бурмістер. Будь ласка, з'ясуй собі своє становище тут у місті. На майбутнє в цьому місті ти не можеш більше сподіватись ніякої практики.

Доктор Стокман. Та ну її до біса, цю практику! Але звідки ти це знаєш?

Бурмістер. Спілка Домовласників пустила підписного листа, що його передають з одного будинку до другого. Від усіх доброзичливих громадян вимагається, щоб вони не звертались до тебе, — і я можу тобі ручитись, що жаден господар родини не наважиться відмовити свого підпису, не посміє, просто не посміє.

Доктор Стокман. Звісно, не посміє, я в цьому не сумніваюсь. Але що ж далі?

Бурмістер. Коли я можу тобі дати пораду, то скажу, що тобі найкраще було б на деякий час виїхати з міста.

Доктор Стокман. Та я й сам маю намір перемінити місце свого пробування.

Бурмістер. Добре. А потім, за яких півроку, — у тебе доволі було б часу все гарненько обміркувати — коли б ти,

розміркувавши все як слід, погодився в коротеньких словах висловити свій жаль, признати свої помилки...

Доктор Стокман. То ти гадаєш, що мені може повернули б мою посаду?

Бурмістер. Може бути: У всякому разі тут нема нічого неможливого.

Доктор Стокман. Ну, а як же з громадською думкою? Ви ж через неї не смієте лишити мене!

Бурмістер. Громадська думка—річ надзвичайно мінлива. І, відверто кажучи, для нас дуже важно мати від тебе таку поступку.

Доктор Стокман. Ще б пак! Уже мабуть наперед облизуєтесь. Але ти, пам'ятаєш, чорт забирай, що я колись тобі сказав з приводу всяких лисячих хитрощів.

Бурмістер. Тоді твоє становище було інше, дуже сприятливе. Тоді ти міг сподіватися, що за тобою стоїть ціле місто.

Доктор Стокман. А тепер мені довелось відчутти, що воно сидить мені на шиї. (*Запалившись*). Але коли б навіть сам чортяка з своєю бабуною сіли мені на шию...! Ніколи, ніколи, кажу я...

Бурмістер. Батько родини не сміє так чинити. Ти не маєш права, Томасе...

Доктор Стокман. Не сміє! Є одна тільки річ на світі, якої не сміє зробити вільна людина. Знаєш ти, що таке?

Бурмістер. Ні.

Доктор Стокман. Звісно, не знаєш. Я тобі скажу. Вільна людина не сміє, як свиня, валятися в багні, не сміє поводитись так, щоб треба було самому собі плюнути у вічі!

Бурмістер. Це звучить дуже правдиво. І коли б не було іншої причини, щоб пояснити твою упертість... але вона справді є...

Доктор Стокман. Що ти хочеш сказати цим?

Бурмістер. Ти сам добре розумієш. Але, як твій брат, і розсудлива людина, я порадив би тобі не дуже заноситися в химери й не складати плянів, що легко можуть і не справдитись.

Доктор Стокман. На що це ти, нарешті, натякаєш?

Бурмістер. Невже ти справді хочеш переконати мене, що нічого не знаєш про заповіт старого чинбаря, Мартена Кійла?

Доктор Стокман. Я знаю, що якісь там його копійки повинні перейти на притулок для старих бідних робітників. Але ж при чому тут я?

Бурмістер. Насамперед, це далеко не копійки. Чинбар Кійл заможний таки чоловік.

Доктор Стокман. Не мав ні найменшого підозріння.

Бурмістер. Гм... Невже справді? Ти також не догадуєшся й про те, що чимала частина майна й грошей перейде до твоїх дітей, а ти й твоя дружина будете до живоття користатися з відсотків. Хіба він тобі не казав цього?

Доктор Стокман. О, саме він такий, щоб сказав! Навпаки, він завжди казився, що на нього накладають такі непомірно високі оплати. Але ти це напевне знаєш, Петере?

Бурмістер. Знаю з цілком певних джерел.

Доктор Стокман. Боже мій! І Катрін забезпечена, і діти також! Зараз же треба сказати. *(Кричить)*. Катрін! Катрін!

Бурмістер. Мовчи тим часом! Ще ні слова!

Фру Стокман *(відчиняє двері)*. Що таке?

Доктор Стокман. Нічого, іди до себе.

(Фру Стокман зачиняє двері).

Доктор Стокман *(ходить по кімнаті)*. Забезпечені! Тільки подумати, всі забезпечені! І до самої смерти! Яке раювання—знати, що ти забезпечений.

Бурмістер. Але цього якраз ще й нема. Ти ще не забезпечений. Чинбар Кійл може анулювати свій заповіт щодня й щогодини, коли йому прийде охота.

Доктор Стокман. Але він цього не зробить, милий Петере. Барсук задоволений, що я взявся до тебе та твоїх мудрих приятелів.

Бурмістер *(здивовано й допитливо дивиться на нього)*. Ага, це пускає світло на деякі обставини.

Доктор Стокман. На які там ще обставини?

Бурмістер. Значить, усе це був скомбінований маневр. Ці скажені, нерозсудливі напади на міських верховод, що ти їх кидав ніби в ім'я істини...

Доктор Стокман. Ну? Що вони були таке?

Бурмістер. Вони були не що, як наперед намислена подяка мстивому, старому Мартену Кійлові за його заповіт.

Доктор Стокман *(майже зовсім забувши мову)*. Петере, ти найпаскудніший з усіх плебеїв, яких я тільки знав коли на світі.

Бурмістер. Між нами всьому кінець. Твою відставку не візьмуть назад. Ми тепер маємо зброю проти тебе! *(Виходить)*.

Доктор Стокман. Тьху, тьху, тьху! *(Кричить)*. Катрін, треба підлогу помити після нього! Нехай прийде з відром... ну, як її? ат, чорт... ну, в неї ще завжди сажа коло носу...

Фру Стокман. Тихше ти, тихше, Томасе.

Петра (*також на порозі*). Тато, дідуньо прийшов і питає, чи можна з тобою поговорити віч-на-віч?

Доктор Стокман. Звісно, можна. (*Підходить до дверей*).

Заходьте, тестю.
(*Мартен Кийл увіходить у кімнату. Доктор зачиняє за ним двері*).

Доктор Стокман. Ну, що таке? Примошуйтесь.

Мартен Кийл. Ні, сидіти не буду. (*Озирається*). Ну й гарно ж у вас сьогодні, Стокмане!

Доктор Стокман. Авжеж, хіба ні?

Мартен Кийл. Дуже гарно—і повітря свіже, і цього самого кислого повітря, що ви про нього вчора говорили, досхочу. Ваша совість також, я гадаю, страшенно чиста?

Доктор Стокман. Так, у мене чиста совість.

Мартен Кийл. Можу собі уявити. (*Б'є себе по грудах*). А знаєте, що це таке, отут у мене?

Доктор Стокман. Сподіваюсь, що також мабуть чиста совість.

Мартен Кийл. Ні, щось краще. (*Витягає грубу записну книжку; розгортає й показує частину паперів*).

Доктор Стокман (*здивовано дивиться на нього*). Акції водолікарні?

Мартен Кийл. Сьогодні не важко було їх добути.

Доктор Стокман. І ви ходили й скуповували?

Мартен Кийл. Стільки, скільки грошей стало.

Доктор Стокман. Але, любий тестю, аджеж водолікарня тепер у розпачливому стані.

Мартен Кийл. Коли ви будете поводитись тепер, як розумна людина, ви знову зіпнете її на ноги.

Доктор Стокман. Ви бачите самі, я роблю все, що в моїй силі, але тут у місті всі ніби подуріли.

Мартен Кийл. Ви вчора сказали, що найбільше болото йде з моєї чинбарні. Коли це так, то виходить, що мій дід, мій батько передо мною, і тепер я сам багато років живемо й паскудимо місто, неначе якісь троє злочинців. Ви гадаєте, що я можу помиритися з таким соромом?

Доктор Стокман. На жаль, доведеться.

Мартен Кийл. Ні, дякую вам. Я шаную своє добре ім'я й свою славу. Я чув, що мене називають барсуком. Це що ж таке? Також щось подібне до свині? Ні, вони ніколи не матимуть на це права. Я хочу жити і вмерти охайною людиною.

Доктор Стокман. Як же ви це зробите?

Мартен Кийл. Ви повинні почистити мене, Стокмане.

Доктор Стокман. Я?

Мартен Кийл. Знаєте, на які гроші я купив оці облігації? На ті гроші, що їх Катрін, Петра й хлопці повинні були б одержати після мене. Я, бачте, відклав проте дещицю.

Доктор Стокман. І ви пішли й витратили гроші що належать Катрін?

Мартен Кийл. Авжеж. Тепер усі гроші в водолікарні. І тепер я побачу, чи ви справді й остаточно з глузду з'їхали? Коли ви пустите з моєї чинбарні всіх звірів і всяку гидоту, то це буде все одно, що вирізати широкі паси з шкури в Катрін, у Петри й у хлопців. Але цього не зробіть ні один порядний батько родини, якщо він не божевільний.

Доктор Стокман. Але я—божевільний! Я—божевільна людина!

Мартен Кийл. Але не зовсім, коли справа йде про жінку й діти.

Доктор Стокман *(спиняється перед ним)*. І чому б не сказати мені, перше ніж іти й купувати ввесь цей мотлох?

Мартен Кийл. Що вже зроблено, те міцніше.

Доктор Стокман *(неспокійно ходить по кімнаті)*. Коли б я ще не був певен... Але ж я глибоко певен, що моя правда.

Мартен Кийл *(важить у руці записну книжку)*. Як будете провадити далі це безумство, то всьому цьому буде невелика ціна. *(Засуває її до себе в кишеню)*.

Доктор Стокман. Чорт забирай, але може ж наука чимсь запобігти, чи так, чи так...

Мартен Кийл. Ви хочете сказати—убивати їх?

Доктор Стокман. Або, щонайменше, знешкодити їх.

Мартен Кийл. А коли спробувати арсеном?

Доктор Стокман. Дурниці, дурниці!.. Але кажуть же, це сама тільки уява... Ну й нехай буде уява, так їм і треба! Хіба ці недоумкуваті бездушні пси не вилаяли мене ворогом народу? Хіба не мали наміру здерти мені одержу з тіла?

Мартен Кийл. І хіба не повибивали шибок у вікнах?

Доктор Стокман. Так, а тут ще обов'язок перед родиною!.. Мені треба поговорити з Катрін, вона розуміється на справах.

Мартен Кийл. Це добре. Тільки ви повинні слухатись порад вашої розумної дружини.

Доктор Стокман *(підходить до нього)*. І треба ж було вам перекинути все догори ногами! Поставити на карту гроші Катрін! Поставити мене в таке жахливе, в таке болісне становище! Коли я дивлюсь на все, то мені здається, що я бачу самого чорта!..

Мартен Кийл. Найкраще мені, в такому разі, піти. Але до другої години я повинен мати вашу відповідь—так, чи ні. Коли ні, то всі акції йдуть на притулок, і навіть сьогодні.

Доктор Стокман. А що ж одержить Катрін?

Мартен Кийл. А ні копійки.

(Двері в передпокій відчиняються й з'являється редактор Говстад і друкар Аслаксен).

Мартен Кийл. Ні, ви тільки подивіться на цих двох.

Доктор Стокман *(дивиться на них здивовано)*. Що таке? І ви наслідуетесь прийти до мене, сюди?

Говстад. Так, правда, прийшли.

Аслаксен. Бачте, нам треба з вами поговорити.

Мартен Кийл. Так чи ні,—до другої години.

Аслаксен *(ізираються з Говстадом)*. Ага!

(Мартен Кийл виходить).

Доктор Стокман. Ну, чого вам від мене треба? Коротко.

Говстад. Я цілком розумію, ви незадоволені з нашої позиції на вчорашньому зібранні.

Доктор Стокман. Ви називаєте це позицією? Добра позиція! Я називаю це боягузством. Поводились, як старі баби. Тьху! чорт...

Говстад. Називайте це як вам завгодно, але інакше ми не могли.

Доктор Стокман. Не сміли інакше, правда?

Говстад. Коли хочете—правда.

Аслаксен. Але чому було не натякнути раніше, хоч одним словом?.. Ну тільки хоч би підморгнули мені, або пану Говстадові!

Доктор Стокман. Підморгнув? про що?

Аслаксен. Про те, що за всім цим криється.

Доктор Стокман. Я зовсім вас не розумію.

Аслаксен *(конфіденційно)*. Будьте певні, докторе Стокмане...

Говстад. Далі вже критись нема чого.

Доктор Стокман *(дивиться то на одного, то на другого)*. Чотр би його побрав...

Аслаксен. Можна вас запитати: правда, що ваш тесть никав сьогодні по місту й скуповував акції?

Доктор Стокман. Так, він був у місті й купував акції, але...

Аслаксен. Розумніше було б послати когось, такого, хто не стоїть до вас так близько.

Говстад. І зовсім не треба було виступати під своїм ім'ям. Не треба було, щоб хтось знав, що напади на лікарню йдуть від вас. Вам треба було порадитись зо мною, докторе.

Доктор Стокман (*дивиться перед себе, потім його проймає думка, і він говорить, ніби з неба впавши*). Невже можна припустити? Невже такі речі роблять?

Аслаксен (*з посмішкою*). Виходить, що роблять. Тільки тонко роблять, розумієте?

Говстад. І робити їх треба не самому. Менше відповідальности, коли людина чинить разом з іншими.

Доктор Стокман (*опанувавши себе*). Коротко й зрозуміло, чого ви хочете, панове?

Аслаксен. Це вже пан Говстад найкраще...

Говстад. Ні, кажіть ви, Аслаксене.

Аслаксен. Справа ось у чому. Ми знаємо, як усе одно з одним зв'язане, і гадаємо, що тепер ми можемо запропонувати до ваших послуг «Народній Вісник».

Доктор Стокман. І ви на це насмілюєтесь? А громадська думка? Ви не боїтесь зняти проти себе цілу бурю?

Говстад. Спробуємо закинути кітву.

Аслаксен. А докторові доведеться лавірувати. І тільки не ваші напади дадуть наслідки...

Доктор Стокман. Ви хочете сказати, коли ми вдвох з тестем матимемо всі акції за дешеву ціну..?

Говстад. Більше можна думати, що ви намагаєтесь прибрати до своїх рук керування водолікарнею з наукових міркувань.

Доктор Стокман. Натурально. З тих самих наукових міркувань я під'юдив і старого барсука на це діло. Ми трошки полагодимо водогін і трошки побабраємось коло берега так, щоб міській касі це не коштувало й копійки... Гадаєте, піде? як на вашу думку?

Говстад. Сподіваюсь... коли «Народній Вісник» буде за вас.

Аслаксен. У вільному суспільстві преса велика сила, пане докторе.

Доктор Стокман. Так, звісно. Громадська думка також. А ви, пане Аслаксене, берете на свою совість Спілку Домовласників?

Аслаксен. І Спілку Домовласників, і Товариство Друзів Поміркованости, будьте певні.

Доктор Стокман. Але, панове, мені трохи ніяково запитати вас... Яку ж винагороду...?

Говстад. Найбільше ми хотіли б допомогти вам без-

користовно, ви й самі усе розумієте. Але «Народній Вісник» не твердо стоїть на ногах. Він не пішов ще як слід. А спинити газету тепер, коли так багато роботи в царині вищої політики, було б для мене дуже небажано.

Доктор Стокман. Розуміється, це було б важко для такого друга народів, як ви. *(Не витримавши)*. Але ж я ворог народів. *(Кидається по кімнаті)*. Куди я дів свою палицю? Де я її, в біса, задів?

Говстад. Що це значить?

Аслаксен. Не наміряєтесь же ви?..

Доктор Стокман. А як я вам не дам жадного ере з усіх моїх акцій? У нас, у багачів, гроші міцно тримаються, не забувайте цього.

Говстад. Але ви не повинні забувати, що справу з акціями можна освітлити різно.

Доктор Стокман. І ви саме така людина. Коли я не стану до помочі «Народньому Вісникові», то ви подасте цю справу в паскудному освітленні, почнете, мабуть, цькувати мене й хпати за горлянку, як собаки зайця.

Говстад. Такий закон природи. Кожен звір мусить себе годувати.

Аслаксен. І брати поживу, де тільки трапиться. Розумієте?

Доктор Стокман. Отже й шукаєте її в помийних канавах. *(Знову бігає по кімнаті)*. Тепер, чорт забирай, буде видно, хто з нас найдужчий звір. *(Знаходить парасолю, хапає й починає розмахувати нею)*. Ну...!

Говстад. Сподіваюсь, що ви не хочете образити нас?

Аслаксен. Обережніше з парасолею...

Доктор Стокман. Геть у вікно, пане Говстаде!

Говстад *(коло дверей у передпокій)*. Ви збожеволіли!

Доктор Стокман. Геть, у вікно, пане Аслаксене! Скачіть, кажу вам, що швидше, то краще для вас.

Аслаксен *(бігає навколо письмового столу)*. Поміркованість, пане докторе! Я квола людина... мені небагато треба! *(Кричить)*. Рятуйте, рятуйте!

(Фру Стокман, Петра й Горстер вибігають з вітальні).

Фру Стокман. Що таке, Томасе, що тут скоїлось?

Доктор Стокман *(розмахує парасолею)*. Скачіть, кажу вам! У канаву!

Говстад. Напад на безборонну людину! Беру вас за свідка, капітане Горстере. *(Поквапливо відходить через передпокій)*.

Аслаксен *(розгублено)*. Хто знає місцеві обставини... *(шугає у вітальню)*.

Фру Стокман (*стримує доктора*): Та опам'ятайся, Томасе.

Доктор Стокман. Проте втекли!..

Фру Стокман. Чого вони вимагали від тебе?

Доктор Стокман. Потім дізнаєшся. Зараз мені треба про інше подумати. (*Іде до письмового столу й пише на візитовій картці*). Дивись сюди, що я написав!

Фру Стокман. Тричі «Ні» великими літерами. Що це значить?

Доктор Стокман. Потім. (*Простягає картку*). Ось, Петро, нехай та замурзана... як її, в біса... нехай вона миттю біжить до барсука й віддасть йому це. Тільки зараз мені! (*Петра з картою виходить через передпокій*).

Доктор Стокман. Коли в мене сьогодні не перебували з візитом всі чортові слуги, то я—не я. Ну й нагострю ж я тепер проти них своє перо! Умочу в отруту й жовч, а калама-рем шпурну їм просто в голову!

Фру Стокман. Ми ж виїдемо, Томасе.

(*Петра входить*).

Доктор Стокман. Ну?

Петра. Відіслала.

Доктор Стокман. Добре!.. Виїдемо, ти кажеш? Ні, чорт нас забирай, коли виїдемо,.. Ми лишаємось, лишаємось, Катрін!

Петра. Лишаємось?

Фру Стокман. Тут, у місті?

Доктор Стокман. Еге, саме тут у місті! Тут—поле бою! Тут відбудеться бій! Тут я буду переможцем!.. Тільки но мої штани... Я піду шукати квартиру. Треба ж проти зими мати дах над головою!

Горстер. Можете знайти її в мене.

Доктор Стокман. У вас? Справді?

Горстер. Можете непогано влаштуватись. Місця багато, а я майже ніколи не буваю вдома.

Фру Стокман. Як це ласкаво з вашого боку, Горстере!

Петра. Спасибі вам.

Доктор Стокман (*стискає йому руку*). Спасибі, спасибі! Отже з цією турботою—кінець. Я ще цими днями візьмусь як слід до діла. Тут сила-силенна всього, Катрін. Це добре, що в моїм розпорядженні весь мій час, бо, треба тобі знати, Катрін, я маю відставку...

Фру Стокман (*зідхнувши*). Я так і знала...

Доктор Стокман... і практику вони також відберуть

у мене! Нехай. Бідарі все одно не втечуть, ті, що їм платити нічим. Але, чорт забирай, слухати мене вони проте будуть. І коли треба, і коли не треба, буду їм кричати.

Фру Стокман. Коханий Томасе, мені здається, що ти вже бачив, до чого це призводить.

Доктор Стокман. Ти, далєбі, смішна, Катрін. Невже я повинен поступитись перед громадською думкою та об'єднаною більшістю, і всяким таким чортовинням? Ні, дякую красно! Те, чого я хочу—просто й зрозуміле. Я хочу тільки втовкмачити в голови собакам, що ліберали—найдукавіші вороги вільним людям, що їхні партійні програми хапають за горлянку людей і просякнені життям істини, що всякі такі міркування так перекручують мораль і справедливість, що кінець-кінцем, страшно стає жити! Як ви гадаєте, капітане Горстере, чи пощастить мені втовкмачити це в голови людям?

Горстер. Може й пощастить... Я не дуже розуміюсь на таких речах.

Доктор Стокман. Але, бачите, ви тільки послухайте. Треба насамперед знищити ватагів-партій. Кожен з них, як той вовк, розумієте, хижий, ненажерний вовк! Йому треба проіснувати. Подивіться на Говстада й на Аслаксена! Скільки дрібної худоби вони порішили. Покалічили й порвали так, що з неї ніколи вже не вийде нічого, крім домовласників та передплатників «Народнього Вісника». *(Підходить до столу і сідає на нього)*. Катрін, ходи сюди! Поглянь, як тепло світить сьогодні сонце!.. і яке тут у мене живодайне, весняне повітря!

Фру Стокман. Так, коли б можна було жити тільки сонцем та весняним повітрям, Томасе!

Доктор Стокман. А ти вже якнебудь там ошадніше—скоротись трохи, то ми й викрутимось. Це мене найменше турбує. Далєко гірше те, що я не знаю й жадної вільної благородної людини, що могла б після мене вести далі моє діло.

Петра. Не думай про це, тату! Ти ще маєш перед собою багато часу. А, ось і хлопці. *(Ейліф й Мартен увиходять у вітальню)*.

Фру Стокман. Вас уже пустили?

Мартен. Ні, ми побилися на перемінці.

Ейліф. Цьому неправда. З нами побились.

Мартен. Пан Рерлунд сказав, що найкраще нам посидіти скілька день удома.

Доктор Стокман *(схоплюється зі столу)*. А, знаю!—Слово чести, знаю тепер! Ноги вашої не буде ніколи більше в школі!..

Хлопці. Ніколи не буде в школі?

Доктор Стокман. Ніколи, кажу вам. Я сам буду вас учити, тобто я нічого в світі вас не буду вчити...

Мартен. Урра!

Доктор Стокман. Я тільки зроблю з вас вільних, чесних людей. Слухай, Петро, ти повинна допомогти мені.

Петра. Добре, тату, будь певен.

Доктор Стокман. Школа в нас буде в тій залі, де мене прозвали ворогом народів. Тільки нам треба дітей скільки чоловіка, щонайменше хлопців двадцять на початок.

Фру Стокман. Ти, звісно, не знайдеш їх у місті.

Доктор Стокман. Побачимо. *(До хлопців)*. Слухайте, ви знаєте якихнебудь вуличних хлопчиків? Таких, справжніх голодранців?

Мартен. Я знаю багато їх, тату.

Доктор Стокман. Чудесно! Приволочи їх скільки сюди до мене—хочу хоч раз зробити спробу з надвірними псами. Між ними іноді трапляються визначні голови.

Мартен. А що ми будемо робити, коли станемо вільними, чесними людьми?

Доктор Стокман. Проженете всіх сірих вовків далеко на захід.

(Ейліф дивиться замислено. Мартен скаче й кричить «Урра!»).

Фру Стокман. Коли б тільки ці сірі вовки не прогнали тебе самого, Томасе.

Доктор Стокман. Ти зовсім збожеволіла, Катрін! Прогнали мене! Тепер, коли я найсильніша людина в місті?

Фру Стокман. Найсильніша—тепер?

Доктор Стокман. Так, наслідуюсь навіть сказати, що тепер я один з найсильніших людей у цілому світі!

Мартен. Оце то вже ні!

Доктор Стокман *(притишуючи голос)*. Тихше, про це ви не повинні ще нікому говорити. Я зробив велике відкриття!

Фру Стокман. Знову!

Доктор Стокман. Так, так! *(Збирає всіх навколо себе)*. Річ у тому, що найсильніша в світі людина та, що найбільше самотня!

Фру Стокман *(посміхається й хитає головою)*. Ну й скажеш ти вже, Томасе!..

Петра *(хапає його за руку сміливо і з захватом)*. Тату!

ДИКА КАЧКА

ДРАМА НА 5 ДІЙ

ДИКА КАЧКА

Драма на 5 дій.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Верле, комерсант, має свій завод.

Грегерс Верле, його син.

Старий Екдаль.

Яльмар Екдаль, його син.

Гіна Екдаль, Яльмарова дружина.

Гедвіг, їхня донька, 14 років.

Фру Сербю, ключниця у Верле.

Реллінг, лікар.

Мольвік, колишній богослов.

Гроберг, бухгалтер.

Петерсен, льокай у домі Верле.

Єнсен, найманий льокай.

Блідий огрядний добродій.

Лисий добродій.

Близькозорий добродій.

Шестеро чоловіків, гостей, запрошених на обід.

Декілька найманих льокаїв.

Перша дія відбувається в домі комерсанта Верле, а чотири інші дії— в домі фотографа Екдаля.

ДІЯ ПЕРША.

У домі Верле. Його кабінет. Розкішна й комфортабельна обстава. Шахви з книжками. М'які меблі. Посеред кімнати великий письмовий стіл з паперами й конторськими книгами. На засвічених лямпах зелені абажури і від цього в кімнаті м'яке тьмяне світло. У задній стіні відчинені двері, і відслонена порт'єра. Крізь двері видно велику елегантну кімнату, ясно освітлену лямпами й канделябрами. У кабінеті, праворуч, маленькі двері під шпалерами, що ведуть у контору. Ліворуч, проти них коминак, у ньому горить вугілля; далі за ним подвійні двері в їдальню. Льокай Єнсен у лівреї і найманий льокай у чорному прибирають у кабінеті. У великій кім-

наті позаду видко ще двоє чи троє найманих льокаїв. Вони також причепурюють кімнату. Засвічують свічки. З ідальні чути сміх і голоси, чути, як стукає хтось ножем у шклянку, і серед раптової тиші хтось виголошує тост. Вигук «браво!» і знову гомін розмови.

Петерсен. *(Засвічує на коминку лампу й накладає на неї абажура)*. Ні, ви тільки послухайте, Енсене, наш старий стоїть і виголошує тоста за фру Сербю!..

Енсен *(висуваючи крісло)*. Кажуть, що між ними щось є. Правда цьому?

Петерсен. А чорт їх розбере!..

Енсен. За молодих років він був дуже ласий до цього.

Петерсен. Може бути.

Енсен. Кажуть, що цей обід він справляє на честь сина.

Петерсен. Авжеж. Учора приїхав син.

Енсен. От, ніколи не знав, що в комерсанта Верле є син.

Петерсен. А як же!.. Звісно, що є. Тільки він завжди живе на Гойдальському заводі. Я вже скільки років служу тут у домі, а він і разу не приїздив.

Льокай найманий *(у дверях великої кімнати)*. Слушайте но, Петерсене! Там якийсь старий.

Петерсен *(бурчить)*. І якого біса шалаються тут.

(Старий Екдаль показується праворуч у великій кімнаті. На ньому приношене пальто з наставленим коміром і вовняні рукавички. У руках палиця й хутряна шапка. Під пахвою пакунок в обгортковому папері. Рудява, брудна перука і невеличкі сиві баки).

Петерсен *(іде до нього)*. Боже мій... Чого вам тут треба?

Екдаль *(у дверях)*. Конче треба пройти в контору, Петерсене.

Петерсен. Контора замкнена вже цілу годину, і...

Екдаль. Я вже чув це, друже мій. Мені сказали коло брами. Але Гроберг ще сидить там. Будь ласка, Петерсене, пропустіть мене сюдою *(показує на двері під шпалерами)*; перше я проходив цими дверима.

Петерсен. Гаразд, можете йти. *(Відчиняє двері)*. Тільки пам'ятайте, назад ідіть тудою, де всі ходять. У нас сьогодні чужі люди.

Екдаль. Я знаю, гм... Дякую, Петерсене, друже... Аджеж старий приятель... Дякую!.. *(бурмотить півголосом)* Йолоп! *(проходить у контору)*. *(Петерсен зачинає за ним двері)*.

Енсен. Це також з конторських?

Петерсен. Та ні, він іноді щось там пише, коли їм треба. Але колись старий Екдаль був також поважною людиною.

Енсен. Та воно так і показує, що він не з простих.

Петерсен. Він був лейтенантом. Можете мені повірити?

Енсен. От чорт... лейтенантом!..

Петерсен. Еге. Потім він почав лісову справу, чи щось подібне і, як кажуть, кепсько довелось тоді з ним нашому комерсантові, дуже кепсько. Цей Гойдальський завод належав тоді їм обом—розумієте?.. О, я добре знаю старого Екдаля, добре! Ми з ним частенько у мадам Еріксон випиваємо по чарчині гіркої, або й пляшку баварського.

Енсен. Йому й частувати, мабуть, нема за що?

Петерсен. Та як ви не розумієте, Енсене? Частую, звісно, я. На мою думку треба співчувати благородним людям, що зазнали лиха.

Енсен. Він збанкрутував?

Петерсен. Ні, далеко гірше. Він потрапив у кріпость.

Енсен. У кріпость?

Петерсен. А може це була виправна в'язниця, не знаю добре. *(Дослухається)*... Тихше... Устають із-за столу.

(Двоє льокаїв ширяко відчиняють двері з їдальні. Увійходить фру Сербю, розмовляючи з двома добродіями. За ними ступнево з'являється й решта тих, що були на обіді. Серед них і комерсант Верле. Останні входять Яльмар Екдаль і Грете Верле).

Фру Сербю *(проходячи)*. Петерсене, каву подасте в музичну залу.

Петерсен. Слухаю, фру Сербю. *(Вона з двома добродіями проходить в ясно освітлену кімнату і всі йдуть праворуч. Петерсен і льокай виходять у ті самі двері)*.

Блідий огрядний добродій *(до лисого)*. Пху! Ну й обід! Поважна була робота!..

Лисий добродій. Еге. Але як надзвичайно багато можна зробити за три години навіть з невеликим бажанням.

Огрядний добродій. Звісно, але потім! Потім! Милий камергерє!

Третій добродій. Я чую, що каву й мараскін подадуть у музичній кімнаті?

Огрядний добродій. Розкішно! Може фру Сербю щось нам заграє?

Лисий добродій *(притишивши голос)*. Коли б часом вона не заграла нам на відступ.

Огрядний добродій. О, ні, звісно, ні. Берта не зрадить своїх старих приятелів. *(Обоє сміються й виходять у кімнату за кабінетом)*.

Комерсант Верле *(притишивши голос, збентежено)*. Я сподіваюсь, що ніхто на це не звернув уваги, Грете?

Грегерс (*дивиться на нього*). Уваги... На що?

Верле. То й ти, виходить, цього не зауважив?

Грегерс. Та що я мусів зауважити?

Верле. Нас було тринадцятеро за столом.

Грегерс. Справді? Тринадцятеро?

Верле (*глянувши на Яльмара Екдала*). Ми звикли, що нас завжди дванадцятеро (*до гостей*). Будь ласка, панове... прошу. (*Він і гості, окрім Яльмара і Грегерса, переходять у ясно освітлену кімнату і йдуть праворуч*).

Яльмар (*що чув розмову*). Тобі не варто було посилати мені запрошення.

Грегерс. Що? Кажуть, що обід на мою честь... і я не можу запросити мого єдиного й найкращого друга?

Яльмар. Але твоєму батькові це, здається, не по душі. Аджеж я сюди не вчашаю.

Грегерс. Я знаю це. Але мені треба було тебе бачити й поговорити з тобою. Я, мабуть, незабаром знову поїду... Ми з тобою давні приятелі, ще з шкільної лави, і наші шляхи так далеко розійшлись. Скільки ми років не бачились? Шістнадцять чи сімнадцять.

Яльмар. Невже так давно?

Грегерс. Авжеж, так давно. Як же тобі живеться? Ти маєш добрий вигляд. Став такий огрядний, поважний!

Яльмар. Не знаю, чи можна це назвати поважністю. Безперечно, я змужнів проти того часу.

Грегерс. Звісно, змужнів. Але з вигляду ти мало змінився.

Яльмар. А зате всередині... повір мені, я став зовсім інший. Ти ж, звісно, знаєш, яке лихо спобігло нас після того, як ми бачилися востаннє з тобою.

Грегерс (*трохи притишивши голос*). Що тепер з твоїм батьком?

Яльмар. Любий друже, краще не говорімо про це. Мій нещасливий, бідолашний батько живе, звісно, зо мною. Крім мене, він не має нікого в світі, хто підтримав би його. Але, бачиш, мені так боляче, так важко говорити про це... Розкажи мені краще, як ти там живеш у себе на заводі?

Грегерс. Чудово... зовсім на самоті... можу думати, і думати про все. Підійди сюди. Сядьмо вигідніше. (*Сідає в крісло біля коминка і рухом показує Яльмарові на друге крісло поруч*).

Яльмар (*лагідно*). Але я насамперед повинен подякувати тобі, Грегерсе, що ти запросив мене на обід до твого батька. Тепер я бачу, що ти вже нічого на маєш проти мене.

Грегерс. Звідки тобі сплило на думку, що я повинен щось мати проти тебе?

Яльмар. Аджеж першими роками було?

Грегерс. Якими це першими роками?

Яльмар. А після того, як скоїлось це жахливе лихо. І цілком природно, що в тебе з'явилося до мене важке почуття. Тоді твій батько ледве-ледве тільки врятувався, його мало не заплутали були в цю.., у ці всі жахливі події.

Грегерс. І через це я мусів би мати щось проти тебе? Хто тобі це навів?

Яльмар. Я знаю, Грегерсе. Твій батько сам сказав мені.

Грегерс (*здивовано*). Батько!.. так... гм... і з цієї самої причини, мабуть, з тої пори ти й разу не нагадував мені про себе... ніколи, жадним словом?

Яльмар. Так.

Грегерс. Жадного разу з того часу, як ти тут, і як став фотографом.

Яльмар. Твій батько сказав, що не варт і писати тобі ні про що.

Грегерс (*дивлячись просто перед собою*). Ні! ні!... він може й мав у цьому слушність... Але скажи мені тепер, Яльмаре, чи ти відчуваєш якесь задоволення в своєму теперішньому становищі?

Яльмар (*тихо зідхаючи*). Звісно відчуваю; іншого нічого не можу сказати. Спочатку,—ти сам можеш зрозуміти,—усе було якось чудно для мене. Мої обставини так раптово змінились... та й решта все прикро змінилось. Тяжке нещастя, що роздавило мого батька—сором і ганьба. Грегерсе...

Грегерс (*здрігаючись*). Так, так!..

Яльмар. Звісно, нічого було й думати продовжувати освіту. Нам не лишилося й шилінга... ще гірше... лишилися борги, і головне твоєму батькові.

Грегерс. Гм!..

Яльмар. Я вирішив, що найкраще враз—розумієш?—враз порвати і з колишнім життям і з усіма зв'язками. І це було якраз те, що й твій батько радив мені зробити. А що він став мені до помочі...

Грегерс. Батько?

Яльмар. Авжеж. Хіба ж ти не знаєш? Звідки ж я міг би роздобути засобів, щоб вивчити фотографію, устаткувати ательє, і взагалі якось перебутися. Повір мені, що все це варт грошей.

Грегерс. І на все це дав батько?

Яльмар. Так, любий друже. Невже ти не знав цього? Я так зрозумів, що він сам писав тобі про все.

Грегерс. І жадного слова про те, що це він. Може забув. Ми пишемо один одному тільки ділові листи. То виходить, що це батько...

Яльмар. Звісно, що він. Тільки він не хотів, щоб хтось про це знав. Але він усе налагодив. Він також допоміг мені й одружитись. Але може ти й про це не знаєш?

Грегерс. Авжеж, і про це не знав. (*Стискає йому руку*). Але, милий Яльмаре, я не можу навіть сказати тобі, як це мене тішить і... разом мені це трохи болить. Може я трохи був несправедливий до батька—де в чому. Виявляється, що в ньому є, проте, серце і навіть видно щось подібне до сумління?

Яльмар. Сумління?

Грегерс. Так, так, або називай це, як занеш... Ні, мені навіть бракує слів, щоб висловити тобі, як мене тішить те, що я почув про батька. То ти, виходить, одружився, Яльмаре? Мені ще до цього далеко, якщо я взагалі до цього колись дійду. Сподіваюсь, що ти цілком щасливий?

Яльмар. Авжеж, цілком. У мене така мила спритна жінка, якої тільки можна бажати собі. І навіть не зовсім без освіти.

Грегерс (*трохи здивовано*). Ну, звичайно, ні.

Яльмар. Знаєш, життя само виховує. А ще до того повсякчасна близькість зо мною... частенько приходять до нас двоє дуже талановитих людей... одно слово, ти не пізнав би Гіни, запевняю тебе.

Грегерс. Гіни?

Яльмар. Любий друже, невже ж ти забув, що її звали Гіна?

Грегерс. Кого звали Гіна? Я зовсім не уявляю собі...

Яльмар. Хіба ти не пам'ятаєш, що якийсь час вона служила тут у вашому домі?

Грегерс (*дивиться на нього*). Гіна Ганзен?

Яльмар. Авжеж, звісно, Гіна Ганзен.

Грегерс. Та, що держала господарство в нас останні рік, коли мати лежала хора?

Яльмар. Ота сама. Але, милий друже, я достоменно знаю, що твій батько писав тобі про моє одруження.

Грегерс (*підводячись з крісла*). Так, він дійсно писав... тільки не згадав (*ходить по кімнаті*)... стривай, може ж він однак... коли я подумаю... батько пише завжди так коротко... (*сідає на поруччя крісла*). Послухай, Яльмаре, скажи мені,—це так цікаво,—як це трапилось... як ти познайомився з Гіною, з твоєю дружиною?

Яльмар. Та, власне, все сталося дуже просто. Гіна жила

у вас у домі недовго. У господарстві було дуже багато роботи, потім недуга твоєї матері... Їні було не до снаги. Вона відмовилась і пішла собі. Це було за рік до смерти твоєї матері— або й того самого року.

Грегерс. Це було того самого року. Я був тоді на заводі. Ну, а далі?

Яльмар. Вона стала жити з матір'ю мадам Ганзен. Дуже спритна, енергійна жінка. Вона тримала маленьку їдальню й наймала одну кімнату, чистеньку й дуже затишненьку.

Грегерс. І тобі пощастило в неї трапити?

Яльмар. Авжеж. І знову це твій батько напоумив мене. Тоді,—ти розумієш,—тоді я й спізнався з Їною.

Грегерс. І все завершилося шлюбом?

Яльмар. Звісно. Замолоду люди так легко закохуються...
Гм...

Грегерс (*підводиться й ходить по кімнаті*). Скажи мені, коли ти посватався до Їни, то батько тоді й дав тобі... ти тоді й узявся до фотографії?

Яльмар. Еге, якраз тоді. Мені, звісно, хотілось вибитись у люди якнайшвидше. Нам обом, і твоєму батькові, і мені, спало на думку, що найкраще взятися до фотографії. Їна була такої самої думки. Були ще деякі сприятливі обставини: Їна ще раніше вміла трохи ретушувати.

Грегерс. Аж дивно, як усе щасливо склалось.

Яльмар (*з задоволеним виглядом підводиться з місця*). А правда? Тобі також здається, що напрочуд щасливо?

Грегерс. Так, мушу признатись. І мій батько був тобі, ніби якийсь добрий бог.

Яльмар (*зворушено*). Він не покинув сина свого старого друга в тяжкий час! У нього, ти розумієш, є серце.

Фру Сербю (*увиходить з комерсантом Верле під руку*). Ні, шановний пане комерсанте, ніяких розмов. Вам нічого бути в тій кімнаті й дивитись на всі оті свічки. Для вас нічого доброго не може бути від цього.

Верле (*випускає її руку, а своєю проводить по очах*). І я так гадаю. Ви маєте слухність.

(*Петерсен і найманий льокай увиходять з тацями*).

Фру Сербю (*звертається до гостей у другій кімнаті*). Прошу, панове, хто хоче склянку пуншу, будь ласка сюди.

Огрядний добродій (*підходить до фру Сербю*). Боже мій, невже цьому правда, що ви скасували прекрасну свободу курити?

Фру Сербю. Так, в апартаментах пана комерсанта курити не дозволяється, пане камергерє.

Лисий добродій. Коли ж це ви запровадили ці немилосердні постанови в закон про куріння, фру Сербю?

Фру Сербю. Після минулого обіду, пане камергерє. Деякі особи дозволили собі тоді переступити межі.

Лисий добродій. А трошечки, зовсім трошечки переступити також не дозволяється, фру Берто? Невже ж таки зовсім не можна?

Фру Сербю. Ніяк не можна, ні з якого боку, камергерє Баллс. *(Більшість гостей переходить у кабінет, льокаї розносять пунш).*

Верле *(звертається до Яльмара, що стоїть коло столу)*. Що це ви там вивчаєте, стоячи коло столу, Едкалю?

Яльмар. Я розглядаю альбома, пане комерсанте.

Лисий добродій *(походжаючи по кабінеті)*. А, фотографії!—Вас вони безперечно цікавлять?

Огрядний добродій *(сидячи в кріслі)*. Ви нічого не взяли з собою з ваших робіт?

Яльмар. Ні, у мене з собою нічого нема.

Огрядний добродій. Шкода, варто було б щось узяти. Для травлення їжі дуже добре отак посидіти й подивитись на картки.

Лисий добродій. Тут завжди знайдеться й матеріал для розмови.

Близькозорий добродій. А кожний такий внесок приймається з подякою.

Фру Сербю. Камергерї вважають, пане Едкалю, що людина, запрошена на обід, мусить відробити за нього.

Огрядний добродій. У домі, де добре годують, це велика втіха.

Лисий добродій. Коли справа йде про існування, то...

Фру Сербю. Ви маєте повну рацію.

(Розмова точиться далі із сміхом і жартами).

Грегєрс *(тихо)*. Ти мусиш також узяти участь у розмові, Яльмарє.

Яльмар *(зіщулившись)*. Про що ж я буду говорити?

Огрядний добродій. Як на вашу думку, пане комерсанте, чи токайське вино можна вважати за більш-менш здорове на шлунок питво?

Верле *(коло коминка)*. У всякім разі за те, що ви пили сьогодні, я можу сміло поручитись. Воно—найкраще видержанє. Та ви це й самі, звісно, почуваетє.

Огрядний добродій. Так, смак його надзвичайно тонкий.

Яльмар (непевно). А хіба вина не однаково бувають видержані?

Огрядний добродій (сміється). Ну й добре ви сказали!

Верле (з посмішкою). Вам не варто навіть і пропонувати доброго вина.

Лисий добродій. З токайським те саме, що й з фотографією. Вона потребує соняшного світла. Хіба не так?

Яльмар. Авжеж, звісно, потребує.

Фру Сербю. Так само й камергери; кажуть, що вони також потребують сонячного світла.

Лисий добродій. Ох-ох... ви повторюєте заїжаний дотеп.

Близькозорий добродій. Фру глузує...

Огрядний добродій. Та ще й з нас. (Загрожує). Фру Берто, фру Берто!

Фру Сербю. Але ж це щира правда, що вина, неоднаково видержані, можуть бути й на смак зовсім неоднакові... Найкращі, звісно, найбільше видержані, давніх років.

Близькозорий добродій. Мене ви залічуєте, звичайно, до давніх років?

Фру Сербю. О, далеко ні!

Лисий добродій. Бачите? Ну, а мене, чарівна фру Сербю?

Огрядний добродій. І мене?

Фру Сербю. Я вас усіх залічую до солодких вин, панове. (Вона невеличкими ковтками п'є свій пунш. Камергери сміються й жартують з нею).

Верле. Фру Сербю завжди викрутиться, коли їй треба... Панове, не забувайте про свої склянки. Петерсене, пильнуй... Грегерсе, може б ми цокнулися з тобою? (Грегерс не ворухнетсья). Хочете випити зо мною, Екдалю? За обідом якось не довелося згадати про вас.

(Бухгальтер Гроберт визирає з дверей за шпалерами).

Гроберті. Прошу вибачити, пане комерсанте, але ніяк не можу вибратися звідси.

Верле. Знову вас там замкнули?

Гроберті. Знову. І Флакстад пішов з ключами.

Верле. Ну то пройдіть сюдою.

Гроберті. Та я не сам, ще тут є...

Верле. Ідіть обоє, не соромтесь. (Гроберт і старий Екдаль виходять з контори).

Верле (мимоволі). От що! (Сміх і голоси стихають. Яльмар здригається, побачивши батька, відсуває свою склянку й відвертається до коминка).

Екдаль (*іде, не підводячи ні на кого очей, злегка вкляється на обидва боки й бурмоче*). Прошу вибачити!.. прийшов не тою дорогою... брама зачинена... брама зачинена... прошу вибачити. (*Він і Гроберт ідуть у кімнату, що позад кабінету, і виходять праворуч*).

ерле (*крізь зуби*). Гроберт сказився!

регерс. (*відкривши рота й широко розкривши очі, до Яльмара*). Та не може бути!...

Огрядн. доброд. Що таке? Хто це був?

Грегерс. Ніхто. Наш бухгалтер та ще там один.

Близькозор. доброд. (*до Яльмара*). Ви знаєте цього чоловіка?

Яльмар. Ні... Не знаю... та я й не звернув уваги.

Огрядн. доброд. (*Підводиться з місця*). Що за біс? Що таке скоїлось? (*Підходить до групи гостей, що розмовляють півголосом*).

Фру Сербю (*шепче до прислужника*). Дайте йому там... виберіть щось кращеньке.

Петерсен (*нахиляє голову*). Зараз буде виконано (*виходить*).

Грегерс (*тихо й схвильовано, до Яльмара*). То це справді він?

Яльмар. Так.

Грегерс. І ти тут стоїш і зрікаєшся його!

Яльмар (*палко, пошепки*). Але хіба я міг...

Грегерс. Визнати свого батька?

Яльмар (*гірко*). Та коли б ти був на моєму місці, то... (*Гості, що розмовляли були півголосом, починають говорити навмисне голосно*).

Лисий доброд. (*підходить до Яльмара й Грегерса. Дружнім тоном*). Стоять собі вдвох і згадують про старі часи свого студентства... Що? Ви не курите, пане Екдалю? Хочете вогню? Правда, тут не дозволено...

Яльмар. Дякую, я не...

Огрядн. доброд. Чи нема в вас якоїнебудь невеличкої, гарньої поеми, щоб продеклямувати нам, пане Екдалю? Колись, минулого часу ви чудесно деклюмували.

Яльмар. На жаль, я тепер нічого не пам'ятаю.

Огрядн. доброд. О, дуже шкода. Що ж би нам таке вигадати, Балле? (*Обоє ходять по кімнаті й проходять у другу*).

Яльмар (*похмуро*). Слухай, Грегерсе, я піду собі. Коли людині довелось зазнати руйніщого вдару по голові, то він... бачиш... перекажи своєму батькові мій привіт.

Грегерс. Гарзд, гарзд! Ти йдеш просто додому?

Яльмар. Так. А хіба що?

Грегерс. Я може зайду до тебе пізніше.

Яльмар. Ні, не треба. До мене не заходь. Моя хата невесела, Грегерсе, а надто після такого пишного бенкету. Ми завжди можемо побачитися з тобою десь у місті.

Фру Сербю *(підходить і говорить півголосом)*. Ви вже йдете, Екдалю?

Яльмар. Так.

Фру Сербю. Вітайте Гіну.

Яльмар. Дякую.

Фру Сербю. Перекажіть, що якимось цими днями я навідаюся до неї.

Яльмар. Дякую. *(До Грегерса)*. Лишайся тут. Я вийду непомітно. *(Поволі йде через кімнату, переходить другу й зникає праворуч)*.

Фру Сербю *(тихо до прислужника, що тільки що вернувся назад)*. Ну що? Узяв старий щонебудь?

Петерсен. О, так. Я сунув йому пляшку коньяку.

Фру Сербю. Не знайшов нічого кращого!

Петерсен. Та ні, фру Сербю, кращого за коньяк для нього нічого немає.

Огрядн. доброд. *(у дверях, тримаючи в руках ноти)*. Може б ми щось заграли, фру Сербю?

Фру Сербю. З охотою, заграймо.

Гості. Браво, браво!

(Фру Сербю й гості йдуть у суміжну кімнату й виходять праворуч. Грегерс стоїть коло коминка. Верле шукає чогось на письмовому столі й видимо дожидає, поки він вийде. Грегерс не рухається з місця. Верле простує до дверей, куди всі пішли).

Грегерс. Батьку, чи не можеш ти трохи почекати?

Верле. Що таке?

Грегерс. Мені хотілося б тобі сказати кілька слів.

Верле. Хіба не можна пождати, поки ми будемо самі?

Грегерс. Ні, не можна. Може нам і не доведеться лишитись самим.

Верле *(підходить ближче)*. Що це значить?

(Увесь час розмови з цього моменту, здалеку, з музичної кімнати долинають звуки роялю).

Грегерс. Як можна було допуститися, щоб уся родина дійшла до такого нужденного стану?

Верле. Я гадаю, що ти говориш про Екдалів?

Грегерс. Так, я говорю про них. Лейтенант Екдаль був колись дуже близький тобі.

Верле. На жаль занадто навіть близький. Чимало років потім довелось мені це почувати й платити за це. Йому я повинен дякувати також і за те, що на моїй репутації й на моєму чесному йменні лежить тепер пляма.

Грегерс. Але хіба він, справді, сам тільки винен?

Верле. А хто ж іще, як ти гадаєш?

Грегерс. Аджеж цей ліс ви разом купували, і він і ти...

Верле. Але хіба не Екдаль здіймав пляни з ділянок? Ці несправедливі пляни? А хто ж, як не він, проти закону ліс вирубував на казенній землі? Він стояв на чолі всього. Я не мав навіть звіту про те, коло чого лейтенант Екдаль заходжувався там.

Грегерс. Лейтенант Екдаль, мабуть, і сам не мав про це звіту.

Верле. Дуже можливо. Але факт той, що його засуджено, а мене виправдано.

Грегерс. Так, я знаю, що проти тебе не було ніяких свідчень.

Верле. Виправдання—є виправдання. Але нащо ти перетресаєш ці старі й забуті, прикрі справи, що від них я посивів без пори? Невже ці всі роки, сидючи на заводі, ти про це тільки й думаєш? Запевняю тебе, Грегерсе, тут у місті всі ці історії про мене давно вже забуті.

Грегерс. Але ця нещаслива родина Екдалів!

Верле. Що ж ти хочеш, щоб я для них робив? Коли Екдаль вийшов на волю, то він був покаліченою людиною, йому нічим уже не можна було допомогти. Є такі люди на світі. Їм доволі дістати пару протин у тіло, щоб пуститися берега. Потім вони вже ніколи не вертаються. Ти можеш повірити моїм словам, Грегерсе. Я допомагав їм чим тільки міг, навіть коли мені не слід було виставляти себе й давати привід до всяких підозрінь і поговорів.

Грегерс. Підозрінь? Так, звісно!

Верле. Я дав Екдалеві працю в конторі й плачу йому далеко, далеко більше, ніж варта його робота.

Грегерс (*не дивлячись на нього*).. Гм... не маю сумніву...

Верле. Ти смієшся? Може думаєш навіть, що я кажу неправду? У мене в книгах цього, звісно, нема. Такі видатки я ніколи не записую в них.

Грегерс (*з холодною усмішкою*). Натурально, що існують такі видатки, що їх найкраще не заводити в книги.

Верле (*здивовано*). Що ти хочеш цим сказати?

Грегерс (*палко*). А чи завів ти в книги ті гроші, що заплатив, щоб Яльмар навчився фотографувати?

Верле. Я? А нащо мені було їх заводити?

Грегерс. Я знаю тепер, що ти за це заплатив. Також знаю й те, що ти не жалів коштів, щоб допомогти йому налагодити справу.

Верле. Ну і це все показує, виходить, що я нічого не зробив для Екдалів? Запевнюю тебе, що ці люди варті мені чимало рошей.

Грегерс. А ти щось із цих видатків провів у книгах?

Верле. Чому ти про це питаєшся?

Грегерс. У мене є підстави. Скажи мені, чи той час, що ти виявив стільки співчуття й приязні до сина свого давнього друга, не збігся з його одруженням?

Верле. А чорт... як я можу це пам'ятати, коли вже минуло стільки часу?

Грегерс. Ти писав мені раз,—це був, звісно, діловий лист,—і в приписці коротенько повідомив про те, що Яльмар Екдаль одружився з фрекен Ганзен.

Верле. Цілком вірно. Її так звали.

Грегерс. Але ти нічого не написав про те, що ця фрекен Ганзен—наша колишня ключниця.

Верле (*з сидуваною насмішкою*). Не писав, бо ніяк не міг думати, що ти почуваєш якийсь особливий інтерес до цієї колишньої нашої ключниці.

Грегерс. Та я й не почуваю його, але (*притишуючи голос*) у нас у домі були інші, що особливо цікавились нею.

Верле. Що ти цим хочеш сказати? (*Запально*). Що це?.. Ти може на мене натякаєш?

Грегерс (*тихо, але рішуче*). Так, я на тебе натякаю.

Верле. І ти це смієш! Дозволяєш собі! А цей невдячний, цей фотограф, та як же він може? Дійти до такого зухвальства, щоб прийти сюди з подібним обвинуваченням!..

Грегерс. Яльмар і словом не зачепив цього. Та я не думаю, щоб йому могло таке спасти на думку.

Верле. Ну, то звідки ж ти взяв? Хто міг тобі сказати подібну дурницю?

Грегерс. Мені сказала це моя нещасна, безталанна мати, востаннє, як я бачив її.

Верле. Твоя мати? Так... Як міг я зразу не подумати про неї? Ти й вона—ви завжди були заодно. Вона й підбурювала тебе проти мене.

Грегерс. Ні, не вона, а все те, що вона вистраждала, що вона терпіла, доки, нарешті, не загинула, як жалюгідна істота!

Верле. О, їй нічого було особливо страждати й терпіти, у всякім разі не більше, як багатьом іншим. Але що можна зробити з хорим, екзальтованим створінням? Я вже випробував це. А тепер ти носишся з своїми підозріннями, копаєшся у всяких давніх і забутих поговорах і брехнях на твого рідного батька. Слухай, Грегерсе, далекі, я гадаю, що в твоєму віці пора було б тобі взятись до чогось кориснішого.

Грегерс. Авжеж, мабуть таки, порі...

Верле. Може б тоді й настрої тобі був кращий, як тепер. Ну скажи, чого це воно так, що рік-у-рік ти сидиш там на заводі, працюєш без провітку, як звичайнісінький конторник і не хочеш узяти й жадного шилінга більше за заведену платню? Чи ж це, не справжнє глумство?

Грегерс. Так, коли б я був певен, що це так.

Верле. Я розумію тебе. Ти хочеш бути незалежним, нічим мені не бути обов'язаним. Але ось тобі якраз тепер є нагода стати й незалежним і паном самому собі.

Грегерс. Так? Яким же це чином?

Верле. Я писав тобі, щоб ти конче зараз же приїхав до міста... гм...

Грегерс. Та що тобі, власне, треба було від мене? Я цілий день дожидав, що ти поясниш мені...

Верле. Я хочу запропонувати тобі увійти компаньйоном у фірму.

Грегерс. Мені? У твою фірму? Компаньйоном?

Верле. Так, але це, звісно, не зобов'язує нас бути весь час укупі. Ти міг би вести діло тут, у місті, а я переїхав би на завод...

Грегерс. На завод? Ти?

Верле. Авжеж. Тепер, я, бачиш, не такий уже працівник, як був раніше. До того ще й очі варто поберегти, Грегерсе, вони вже слабнуть.

Грегерс. Та вони й раніше в тебе були не дуже здорові.

Верле. Проте далеко не так, як тепер. Та й обставини можуть бути такі, що для мене бажано буде пожити там хоч деякий час.

Грегерс. Ніколи б цього не подумав.

Верле. Слухай, Грегерсе. Звісно, є багато й багато чого такого, що стоїть між нами. Але як там не є, проте ми з тобою—батько й син, і мені здається, що ми могли б прийти з тобою до якоїсь згоди.

Грегерс. Про людське око, ти думаєш?

Верле. У всякім разі і це вже дещо. Подумай гарненько, Грегерсе. Чи це можливо? Як на твою думку?

Грегерс *(холодно дивлячись на нього)*. Під цим щось криється?

Верле. Як то, криється?

Грегерс. Напевне криється щось таке, для чого я тобі потрібен.

Верле. Бувши такими близькими родичами, як ми з тобою, один завжди потрібен другому.

Грегерс. Еге, так кажуть.

Верле. Мені дуже хотілось би, щоб ти деякий час пожив зо мною. Я дуже самотній, Грегерсе. Завжди, ціле життя був самотній, а тепер, коли йдеться до старости, то я особливо це відчуваю. Мені треба, щоб хтось був коло мене.

Грегерс. У тебе ж є фру Сербю.

Верле. Так, вона є, і навіть я без неї тепер не можу обійтись. Із своєю жвавою, веселою вдачею вона відживляє весь будинок, а мені так це потрібно.

Грегерс. Ну, виходить, у тебе є все, чого ти бажаєш.

Верле. Але я боюсь, що так тривати довго не може. Жінка в таких обставинах легко може опинитись у фалшивому становищі в людських очах. Не скажу, що й чоловікові краще...

Грегерс. Коли чоловік справляє такі обіди, як ти, то він може собі дещо дозволити.

Верле. Так, але вона, Грегерсе? Я боюсь, що вона цього не витримає. Коли б з відданости до мене вона й не зважала на поговори та обмови всякі, то... як тобі здається, Грегерсе? У тебе так сильно розвинене почуття справедливости...

Грегерс *(перебиває його)*. Скажи мені коротко й ясно, ти маєш намір одружитися з нею?

Верле. А коли б я справді мав такий намір? Що з того?

Грегерс. От і я також питаю, що з того?

Верле. Ти був би рішуче проти цього?

Грегерс. Зовсім ні, ні в яким разі.

Верле. Я, звісно, міг думати, що може ти, поважаючи пам'ять покійної матері...

Грегерс. Я не хорий на екзальтованість.

Верле. Хоч ти хорий, хоч ні, а ти скинув мені з плечей великий тягар. Мені надзвичайно втішно, що в цьому ділі я можу спертись на твоє співчуття.

Грегерс *(не відриваючись, дивиться на нього)*. Так, тепер я розумію, для чого тобі треба мене використати.

Верле. Використати тебе? Що за слово?

Грегерс. Не будьмо занадто делікатні, добираючи слова —сам-на-сам, особливо. *(З коротким сміхом)*. Звісно, через це

я мусів, живий чи мертвий, з'явитися в місто, власною персоною. Треба було, ради фру Сербю, створити в домі родинну обставу. «Табльо» з сина й батька—це щось нове.

Верле. Як ти смієш говорити таким тоном?

Ґреґерс. І хіба в нас була коли родинна обстава? Скільки я пам'ятаю—ніколи. А тепер треба хоч щось подібне до неї. Звичайна річ, справді буде чудесно, коли стануть казати, що й син на крилах синові любови прилинув додому, щоб бути при врочистих заручинах свого старого батька. Що ж тоді лишиться від усіх поговорів про те, що бідолашна небіжка витерпіла? А ні порошини! Син чисто розвіє їх.

Верле. Ґреґерсе, мені здається, що нікого немає на світі, кого б ти ненавидів більше, як мене.

Ґреґерс (*тихо*). Я занадто близько придивився до тебе.

Верле. Ти дивився на мене очима своєї матері! (*трохи притишивши голос*), але ти мушиш пам'ятати, що ці очі... часом бували затуманені.

Ґреґерс (*з тремтінням*). Я розумію, на що ти натякаєш. А хто винен за цю нещасливу материну помилку? Хто, як не ти, і не всі ці...? Остання з них—та жінка, що ти з нею одружив Яльмара Екдаля, коли вона тобі стала... О!

Верле (*знизавши плечима*). Слово в слово те, що я почув би від твоєї матері.

Ґреґерс (*не звертаючи на нього уваги*). І він, з його великою, довірливою дитячою душею, живе, мерзючи в брехні, живе під одним дахом з такою жінкою й не знає, що те, що він називає своєю домівкою, збудовано на обмані! (*Робить крок до батька*). Коли я озираюсь назад, на той шлях, що ти пройшов, то мені здається, що я бачу щось подібне до поля бою, де скрізь лежать розбиті людські життя.

Верле. Я переконуюсь, що провалля між нами занадто вже широке.

Ґреґерс (*опанувавши себе, з уклоном*). Я це також зауважив, через це беру капелюха й іду.

Верле. Ідеш? з дому?

Ґреґерс. Тепер я бачу перед собою мету, для якої буду жити.

Верле. Яка ж це мета?

Ґреґерс. Ти тільки засміявся б, коли б дізнався.

Верле. Самотні люди не часто сміються, Ґреґерсе.

Ґреґерс (*показуючи на задні кімнати*). Ех, батьку!.. Чуєш, як камергери грають у піжмурки з фру Сербю? Надобраніч—і прощай! (*Іде в кімнату за кабінетом і зникає право-*

руч. З лівого боку в ній з'являються гості. Долинає сміх і жартливі вигуки).

Верле (зневажливо бубонить услід Гретерсові). Гм... Нещасний! А ще каже, що не хорий на екзальтованість!

ДІЯ ДРУГА.

Ательє Яльмарг Екдаля. Доволі велика кімната, видимо колишне горіще. Стеля похила на лівій бік. Великі шибки в стелі наполовну запнуті синьою завісою. У кутку праворуч, надвірні двері. З того самого боку двері в інші кімнати. У лівій стіні також двоє дверей, між ними залізна грубка. На задній стіні широкі розсувні двері. Обстава скромна й захисна. Між дверима праворуч, на деякій відстані від стіни—канапа, стіл і декілька стільців. На столі засвічена лампа під абажуром. У кутку, коло грубки старе крісло. У кімнаті стоять фотографічні апарати і всяке приладдя. При задній стіні ліворуч від розсувних дверей—поліці, на них книги, скриньки, пляшечки з хемічними рідинами, усяке справилля, поиладдя й інші речі. На столі всякій мотлох: фотографії, олівці, папір тощ.

Гіна Екдаль сидить на стільці коло столу й шие. Гедвіг сидить на канапі, і заслонивши очі руками й позатикавши пальцями вуха, читає.

Гіна (разів два позирає на неї з затаєною тривогою). Гедвіг!

Гедвіг (не чує).

Гіна (голосніше). Гедвіг!

Гедвіг (відіймає руки й підводить очі). Чого, мамо?

Гіна. Гедвіг, дитино моя, не можна читати.

Гедвіг. Ну, мамо, хіба не можна трошечки? Зовсім трошечки почитати?

Гіна. Ні, ні! Забери книгу. Ти знаєш, що батько твій цього не любить. Він і сам ніколи не читає вечорами.

Гедвіг (закриває книгу). Так, він не дуже то любить читати.

Гіна (відеуває шитво й бере зі столу олівець й маленького зшитка). Чи ти не пам'ятаєш, скільки ми сьогодні заплатили за масло?

Гедвіг. Одну крону, шістдесят п'ять ере.

Гіна. Правда. (Записує). Страшенно багато в нас іде масла. Потім ще була копчена ковбаса й сир,—а ну подивлюсь,—ще шинка... гм. (Підраховує). Так, тепер ми...

Гедвіг. Ще йде в нас пиво.

Гіна. Звичайно. (Записує). Все зростає... а все треба.

Гедвіг. Сьогодні батька немає, і ми з тобою обійшлись без гарячої страви на обід.

Гіна. Так, це дуже добре склалось. Сьогодні я ще одержала за фотографії 8 корон і 50 ере.

Гедвіг Подумай, як багато!

Гіна. Рівно 8 корон і 50 ере.

Мовчанка. Гіна знову береться до шитва. Гедвіг бере олівця й папір і починає щось рисувати, заслонивши від світла очі лівою рукою.

Гедвіг. Хіба не кумедно, що тато зараз на пишному обіді в комерсанта Верле?

Гіна. Ти не можеш сказати, що він у комерсанта. Аджеж по нього прислав син. *(Помовчавши)*. У нас нічого спільного немає з самим комерсантом.

Гедвіг. Я вже радію, тільки не подумай, що батько повернеться додому. Він обіцяв попросити фру Сербю чогось смаченького для мене.

Гіна. Еге, в цьому домі, повір мені, знайдеться багато смаченького.

Гедвіг *(усе щось рисує)*. Я навіть почуваю ніби голод. *(У надвірних дверях з'являється старий Екдаль з паперовим пакунком під пахою, і з другим у пальті, в кишені)*.

Гедвіг. Як пізно сьогодні, дідуню!

Екдаль. Затримали в конторі. Довелося чекати Гроберга. Я пройшов через... гм.

Гедвіг. Дідуню, тобі ще дали писати?

Екдаль. Цілу паку. Подивись тільки.

Гіна. Це добре.

Гедвіг. У тебе в кишені ще пакунок?

Екдаль. Який? Що ти верзеш? Нічого там нема. *(Ставить палицю в куток)*. Цієї роботи, Гіно, надовго стане. *(Трохи відсуває одну половинку дверей убік)*. Тихше! *(Зазирає в неї і знову обережно засуває)*. Знову всі на одній купі; сплять, звісно. А вона лягла собі в кошику. Хе-хе.

Гедвіг. Дідуню, а ти певен, що вона не замерзне в кошику?

Екдаль. Як тобі могло таке на думку спасти? Замерзне!. Стільки соломи в неї! *(Іде до других дверей ліворуч)*. Там є сірники?

Гіна. Сірники на комоді.

(Екдаль іде в свою кімнату).

Гедвіг. Як добре, що дідуньо знову одержав роботу.

Гіна. Так... бідолашний старий... хоч трохи щось собі заробить.

Гедвіг. І не можна буде сидіти вранці в шинку цієї огидної мадам Еріксон.

Гіна. Правда, і це. *(Коротке мовчання)*.

Гедвіг. Як тобі здається, вони ще обідають?

Гіна. Хто їх знає, може й обідають.

Гедвіг. Подумати тільки про всі ті смачні речі, що батько їсть! Я певна, що він повернеться веселий і задоволений. Як ти думаєш?

Гіна. Авжеж. І коли б ми могли ще сказати йому, що кімнату вже найняли.

Гедвіг. Нічого, якимось і без цього обійдемося.

Гіна. О, це було б так добре! Вона ж стоїть без ніякої користи.

Гедвіг. Ні, я хотіла сказати тільки, що обійдемося сьогодні ввечері, бо батько й так буде в доброму настрої. Краще, коли з кімнатою ми його потішимо вдруге.

Гіна *(глянувши на неї)*. А ти рада, коли маєш щось гарненьке розказати йому, коли він повертається ввечері?

Гедвіг. Ну, звісно. У нас стає враз так приємно.

Гіна *(неначе думаючи сама з собою)*. Еге, може й так. *(Увіходить старий Екдаль і простує до других дверей ліворуч)*.

Гіна *(напівобернувшись на стільці)*. Дідуню, вам щось треба в кухні?

Екдаль. Так, треба. Сиди, не вставай. *(Виходить)*.

Гіна. Коли б він тільки не почав там розгрібати жар. *(Сидить і чекає)*. Гедвіг, піди но глянь, що він там робить? *(Екдаль виходить з кухні з маленьким кухликом окропу, що парує)*.

Гедвіг. Дідуню, ти ходив по окріп?

Екдаль. Авжеж, по окріп. Мені треба багато писати, а чорнило густе, як каша... гм...

Гіна. Ви б, дідуню, спочатку повечеряли. Там ваша вечеря стоїть.

Екдаль. Ну, і нехай собі стоїть, Гіно. Кажу тобі, що в мене сила роботи. І ніхто не заходить до мене в кімнату. Ніхто... гм... *(виходить до себе. Гіна й Гедвіг презирються)*.

Гіна *(тихо)*. Як ти гадаєш, звідкіля в нього гроші?

Гедвіг. Мабуть одержав від Гробрерга.

Гіна. О, зовсім ні. Гробрерг завжди пересилає гроші мені.

Гедвіг. Може він узяв десь набір пляшку?

Гіна. Навряд. Бідолашному дідуньові не дають нічого набір.

(Яльмар Екдаль у пальті й у сірому пояркового капелюсі входить з дверей праворуч).

Гіна *(кидає шитво й підводиться)*. Як, ти вже повернувся, Екдалю?

Гедвіг *(зіскакуючи)*. Подумайте, тато вже прийшов!

Яльмар (*кладає капелюха*). Багато дехто вже пішов.

Гедвіг. Так рано?

Яльмар. Аджеж це був обід. (*Хоче скинути з себе пальто*).

Гіна. Дай, я тобі допоможу!

Гедвіг. І я!

(*Скидають з нього пальто. Гіна вішає його на задній стіні*).

Гедвіг. Багато було гостей, тату?

Яльмар. Не дуже багато. Нас сиділо за столом дванадцятро-чотирнадцятро.

Гіна. І ти з ними, з усіма, розмовляв?

Яльмар. Трошки. До мене, головне, заповзявся Грегерс.

Гіна. Що він, і досі все такий самий поганючий?

Яльмар. Так, він далеко не вродливий. Старий вернувся?

Гедвіг. Дідуньо в своїй кімнаті. Він пише.

Яльмар. Розказував він щонебудь?

Гіна. Нічого. Що б він міг розказати?

Яльмар. Ні про що не згадував? Я, здається, чув, що він був у Гроберга. Зайду до нього на хвилинку.

Гіна. Не треба. Не варто.

Яльмар. Чому не треба? Хіба він сказав, щоб я до нього не заходив?

Гіна. Сьогодні ввечері він хоче, щоб до нього ніхто не заходив.

Гедвіг (*показує на митах*). Гм... гм!

Гіна (*не помічає*). Він тут був і взяв окропу.

Яльмар. Ага, значить він сидить і...?

Гіна. Еге, мабуть, що так.

Яльмар. Боже мій! Мій нещасний старий, сивий батько! Ну, нехай собі сидить і втішається.

(*Старий Екдаль у буденній куртці, з люлькою в руці виходить із своєї кімнати*).

Екдаль. Ти вже вернувся? Я чую, що ти тут говориш.

Яльмар. Я щойно прийшов.

Екдаль. Ти мене там не бачив?

Яльмар. Ні, але мені сказали, що ти пройшов... і мені захотілось піти за тобою.

Екдаль. Дуже мило, Яльмаре. Що там були за люди?

Яльмар. Були всякі. Був камергер Балс, камергер Флор, камергер Касперсен, камергер такий, і такий—я не знаю всіх...

Екдаль (*киває головою*). Гіно, чуєш? Він був з самими камергерами.

Гіна. Еге, тепер у них у домі все страшенно пишно.

Гедвіг. А ці камергери, тату? Вони співали щось, чи читали?

Яльмар. Ні, вони базікали тільки всякі дурниці. Їм хотілось, щоб я їм щось продеклямував, але їм не пощастило.

Екдаль. Не пощастило їм?

Гіна. А ти ж би мабуть залюбки продеклямував?

Яльмар. Так, але не можна ж для кожного з шкури рватися. (*Ходить по кімнаті*). Я вусякім разі цього не зроблю.

Екдаль. Ні, Яльмар у нас не з таких.

Яльмар. Я не знаю, чого я мушу конче всіх забавляти, в тих рідких випадках, коли я буваю десь між людьми? Нехай інші стараються. День-у-день люди ходять то в один дім, то в другий, їдять там і п'ють, нехай же вони й зроблять ласку, щоб з них була якась користь за ті смачні речі, що ними їх частують.

Гіна. Але там, звісно, ти цього не казав?

Яльмар (*наспівує*). Хо-хо-хо,—їм довелось дещо вислухати.

Екдаль. Самим камергерам?

Яльмар. Авжеж, і їм. (*Неначе між іншим*). Потім у нас зайшла суперечка, щодо токайського.

Екдаль. Токайського, кажеш? Чудесне вино!

Яльмар. Може воно й чудесне, але треба тобі знати, що все залежить від того, чи добре видержане, та чи багато було соняшного світла на виноград.

Гіна. Ну, ти й це знаєш?

Екдаль. Вони взялися з тобою сперечатись?

Яльмар. Намагалися були, та дістали добру відповідь про те, що й з камергерами так само—також треба, щоб були добре видержані.

Гіна. Як тільки це могло тобі на думку спливати?

Екдаль. Хе-хе! І це все їм так на тарілочки й піднесено?

Яльмар. Просто, у вічі.

Екдаль. Гіно, чуєш? Він сказав це камергерам просто у вічі.

Гіна. Ну, подумайте тільки, просто у вічі!

Яльмар. Але я не хочу, щоб про це пішли розмови. Про такі речі не варто оповідати. Усе це говорилося, звісно, найприятнішим тоном. Люди вони веселі, приємні... Нащо мені їх ображати? Ні.

Екдаль. Отак-о, просто у вічі?

Гедвіг (*лащиться до батька*). Приємно на тебе дивитись, тату. У фраку ти здаєшся такий вродливий.

Яльмар. Хіба? Тобі так здається? Він сидить на мені, справді, бездоганно, неначе на мене шитий. Трохи тільки тисне під пахвами. Поможі но мені, Гедвіг. (*Скидає фрак*). Я краще вдягну свою куртку. Куди ти її заділа, Гіно?

Гіна. Ось вона (*приносить куртку й допомагає вдягти її*).
Яльмар. Не забудь тільки, що фрака треба віднести
Мольвікові завтра раненько.

Гіна (*забирає фрака*). Я подбаю за це.

Яльмар (*потягаючись*). А-а—почуваєш себе просторіше,
як удома. Вільне, просторе вбрання більше мені личить; як
тобі здається?

Гедвіг. О, звісно, тату!

Яльмар. Я ще поправлю краватку, ось так, щоб кінці
стирчали—ну, глянь тепер! Як?

Гедвіг. Дуже личить до твоїх усів та до довгого куче-
рявого волосся.

Яльмар. Я б не назвав його, власне, кучерявим, воно
більше хвилясте.

Гедвіг. Це правда. Воно не крутиться, а тільки хвилями
спадає.

Яльмар. Зовсім, як справжні хвилі.

Гедвіг (*помовчавши, тягне його за куртку*). Тату!

Яльмар. Ну, чого?

Гедвіг. Ти добре знаєш чого...

Яльмар. Ні, зовсім не знаю.

Гедвіг (*сміючись і пхинькаючи*). Ой, тату, не треба ж
більше мене мучити.

Яльмар. Але в чому ж справа?

Гедвіг. Дурниці! Ну, давай, ти знаєш, те смачне,
що ти обіцяв.

Яльмар. Он що!—Ну, ти подумай, аджеж я забув!

Гедвіг. Ні, ні, це ти тільки жартуєш. Як тобі не сором!
Ну, куди ти заховав?

Яльмар. Та, справді таки, забув. Але зажди, у мене
знайдеться для тебе щось інше, Гедвіг. (*Іде й шукає по кишенях
фрака*).

Гедвіг (*скаче й ляскає в долоні*). Мамо! мамо!

Гіна. Бачиш, коли ти даси спокій, то...

Яльмар (*з папірцем у руці*). Бачиш, що в нас є?

Гедвіг. Це! Звичайний тільки папірець!

Яльмар. Це картка, де записано всі страви, що були
на обіді. Бачиш, тут написано «тепи»—це значить картка
страв.

Гедвіг. А більше в тебе нічого нема?

Яльмар. Ти ж чула вже, що я забув. І потім, повір
мені, дуже це нерозумна втіха—їсти ласощі. Сідай но краще
до столу й читай, що написано тут на цій картці, а я тобі буду
оповідати, який смак має кожна страва. Чуєш, Гедвіг?

Г е д в і г (*ковтаючи сльози*). Дякую.
(*Вона сідає до столу, але не читає. Гіна показує їй щось на митах. Яльмар помічає це*).

Я л ь м а р (*ходить по кімнаті*). Яка сила всяких різноманітних речей, що про них доводиться пам'ятати тому, хто годує родину, а нехай він забуде хоч якусь найменшу дрібницю,—зараз кривляться. До цього також уже звикаєш. (*Спинається коло груби, проти старого*). Ти, тату, заглядав туди ввечері?

Е к д а л ь. А як же! Подумай тільки, вона забралася в кошик!

Я л ь м а р. Бачиш ти, забралась таки! Вона також починає звикати до нього.

Е к д а л ь. Я завжди це казав. Тепер, бач, є деякі маленькі...

Я л ь м а р. Поліпшення, так?

Е к д а л ь. Так, і їх треба зробити.

Я л ь м а р. Поговорім про це трохи, батьку. Ходи сюди, сядьмо на канапу.

Е к д а л ь. Гарзд! Гм... тільки мені треба наперед набити люльку... і прочистити треба. (*Іде в свою кімнату*).

Г і н а (*усміхаючись, до Яльмара*). Прочистити люльку треба...

Я л ь м а р. Авжеж так, дай йому спокій! Безталанний старий, зійшов на нівець... деякі поліпшення... Найкраще зватра ж їх позбутись.

Г і н а. Завтра тобі не буде часу, Яльмаре.

Г е д в і г (*втручається*). Авжеж, мамо, звісно!

Г і н а. Не забувай, що в тебе є фотографії, що їх треба ще ретушувати; по них уже скільки разів приходили.

Я л ь м а р. От! знову фотографії.—Звісно, вони повинні бути готові! Може є й нові замовлення?

Г і н а. На жаль, нових нема. Уранці було тільки два портрети, що про них ти знаєш.

Я л ь м а р. І більше нічого? Звісно, коли люди не дбають, то...

Г і н а. Але що ж мені робити? Здається ж я оголошую в газетах усе, що можу.

Я л ь м а р. Газети, газети! Ти бачиш сама, що це не помагає. А кімната?.. також ніхто не приходив дивитись?

Г і н а. Нікого ще не було.

Я л ь м а р. Так! Цього й треба було сподіватись. Коли не подбати, то... Треба тобі, Гіно, як слід узятися до діла!

Г е д в і г (*підходить до нього*). Може тобі, тату, принести флейту?

Я л ь м а р. Які там флейти! Ніякої в світі втіхи мені не

треба! *(Ходить по кімнаті)*. От, узавтра, звісно, знову сяду до роботи. За цим не стане. Буду працювати, доки стане сили.

Гіна. Але, милий мій Екдалю, я ж зовсім не для цього сказала.

Гедвіг. Хочеш, тату, я принесу тобі пляшку пива?

Яльмар. Не треба, зовсім не треба. Мені нічого не треба. *(Спинається)*. Пиво? То ти кажеш, пиво?

Гедвіг. Еге, добре, свіже пиво.

Яльмар. Ну... коли вже тобі так хочеться, то ти, звісно, можеш принести пляшечку.

Гіна. От і добре, і нам стане веселіше. *(Гедвіг біжить до дверей у кухню)*.

Яльмар *(спиняє її коло грубки, дивиться на неї, бере за голову й притискає до себе)*. Гедвіг, Гедвіг!

Гедвіг *(радісно, із сльозами)*. Любий, хороший тату!

Яльмар. Ні, не називай мене так. Я сидів за столом у багатія, сидів і наїдався стравами, що під ними ломився стіл!.. І я ще міг...

Гіна *(сидить коло столу)*. Дурниці, Яльмаре, дурниці!

Яльмар. Проте ви не повинні мене дуже за це винувати. Ви ж знаєте, що я вас проте дуже люблю.

Гедвіг. А ми тебе страшенно, страшенно любимо, тату!

Яльмар. А коли зо мною скоїться часом який гріх, то—боже мій,—не забувайте, що мене обсіли з усіх боків турботи. Ні! *(Втирає собі очі)*. У таку хвилину не треба пива. Дай мені сюди флейту.

(Гедвіг біжить до полиці й дістає флейту).

Яльмар. Дякую! От так! Флейта в руках, і ви навколо мене! О! *(Гедвіг сідає коло столу поруч із Гіною. Яльмар ходить уперед і назад, починає грати богемський народній танок, але грає його притишеним темпом, в елегічному тоні і з великим чуттям)*.

Яльмар *(перериває мелодію, простягає до Гіни ліву руку й говорить зворушеним голосом)*. Нехай будуть злидні, нехай буде й тісно в нашій хаті, Гіно—а все ж це наша хата. І... я тобі скажу,—хороше тут!

(Починає знову грати. Раптом чути, що хтось стукає в надвірні двері).

Гіна *(підводиться)*. Тс... Екдалю. Здається до нас хтось.

Яльмар *(кладає флейту на полицю)*. От тобі! Подивисьно!

Гіна. *(Іде й відчиняє двері)*.

Грегерс *(за дверима)*. Прошу вибачити...

Гіна *(трохи відсахнувшись)*. Ох!..

Грегерс. Чи не тут часом живе фотограф Екдаль?

Гіна. Тут.

Яльмар (*підходить до дверей*). Грегерсе! То це ти, проте, прийшов? Ну заходь, коли так.

Грегерс. Я ж тобі казав, що мені хочеться зайти до тебе сьогодні.

Яльмар. Але як же це так, у такий вечір? Ти покинув гостей?

Грегерс. Пішов і від гостей і з батькового дому. Добрий вечір, фру Екдаль, не знаю, чи ви мене пізнали?

Гіна. Ну, якже! Молодого пана Верле не важко пізнати.

Грегерс. Я подібний до матері. А її ви в усякому разі повинні пам'ятати.

Яльмар. Ти кажеш, що пішов з дому?

Грегерс. Еге. Я вже переїхав до готелю.

Яльмар. Так, так. Ну, коли ти вже прийшов сюди, то розбирайся й сідай.

Грегерс. Дякую.

(*Скидає пальто. На ньому тепер просте сіре вбрання, сільського фасону*).

Яльмар. Іди сюди на канапу й сідай, як тобі зручніше.

(*Грегерс сідає на канапу, Яльмар—на стілець коло столу*).

Грегерс. Це, власне, ательє, як ти сам бачиш...

Гіна. Але тут просторіше, тим то ми здебільшого тут сидимо.

Яльмар. Раніше ми жили краще, але це приміщення має велику перевагу: розкішне місце!

Гіна. По той бік коридору в нас є ще одна кімната; ми її наймаємо.

Грегерс (*звертаючись до Яльмара*). Так, так... і вже хтось найняв?

Яльмар. Ще ні... У тебе все щось дуже швидко робиться! Треба ще подбати про комірника. (*До Гедвіг*) Там було десь пиво...

Гедвіг (*киває головою і йде в кухню*).

Грегерс. Твоя донька?

Яльмар. Так, це Гедвіг.

Грегерс. Вона—єдина твоя дитина?

Яльмар. Так, вона в нас одна. Вона наша найбільша в світі втіха, а також (*притишує голос*)—найважче наше горе, Грегерсе.

Грегерс. Та що ти кажеш?

Яльмар. Їй загрожує страшна небезпека зовсім осліпнути.

Грегерс. Осліпнути?

Яльмар. Так. Тепер тільки перші ознаки, і ще це може бути дуже нескоро. Але лікар попередив нас, що це неминуче.

Грегерс. Та це велике нещастя! Звідки це в неї?

Яльмар *(зідхаючи)*. Мабуть спадкове.

Грегерс *(вражений)*. Спадкове?

Гіна. У Екдалевої матері були хорі очі.

Яльмар. Так, принаймні, батько запевняє. Я сам не пам'ятаю її.

Грегерс. Нещасна дитина! А як вона до цього ставиться?

Яльмар. Ну, ти розумієш, що нам не стає мужности сказати їй про це. Вона не підозріває жадної небезпеки. Вона щаслива й безжурна, і щебечучи, як маленька пташинка, летить у вічну ніч життя. *(Пригнічений)*. Це мені до болю важко!

(Гедвіг вносить пиво й шклянку і ставить на стіл).

Яльмар *(гладить її по голові)*. Дякую, дякую, Гедвіг.

Гедвіг *(обіймає його за шию руками й шепоче на вухо)*.

Яльмар. Ні, бутербродів не треба. *(Дивиться перед-себе)*. Може Грегерс перекусить?

Грегерс *(відмовляючись)*. Ні, дякую.

Яльмар *(усе ще скорботним тоном)*. Ти, проте, принеси. Добре, коли б там знайшовся крайчик. Тільки нехай він як слід буде намащений маслом, розумієш?

Гедвіг *(весело киває головою й знову виходить у кухню)*.

Грегерс *(слідкує за нею очима)*. Вона, мені здається, має такий свіжий, здоровий вигляд.

Гіна. Так, хвалити бога, їй нема на що інше жалітись.

Грегерс. Ваша дочка буде згодом дуже подібна до вас, фру Екдаль. Скільки їй може бути років?

Гіна. Якраз позавтрьому їй мине чотирнадцять.

Грегерс. Доволі велика, як на свій вік.

Гіна. Цей рік вона страшенно вигналась.

Грегерс. Дивишся отак на них, як вони ростуть, і тоді тільки помічаєш, який сам стаєш старий. А скільки вже років, як ви побрались?

Гіна. Я замужем з... та незабаром уже 15 років.

Грегерс. Ну, скажіть, як давно вже!

Гіна *(пильно на нього поглядає)*. Так, давненько.

Яльмар. Так, уже 15 років без скількох місяців. *(Іншим тоном)*. А тобі, Грегерсе, ці роки мабуть он-як довго тяглись—там на заводі?

Грегерс. Вони були довгі тоді, коли я їх переживав, а тепер, озираючись назад, я не знаю, куди вони ділись? *(Старий Екдаль виходить із своєї кімнати. Він без люльки,*

із старим військовим кашкетом на голові. Хода не зовсім певна).

Екдаль. Ну, Яльмаре, тепер можна посидіти й поговорити про... гм... про що ж це ми мали говорити?

Яльмар (*іде до нього*). Батьку, у нас гість,—Ґреґерс Верле. Не знаю, чи ти його пам'ятаєш?

Екдаль. (*дивиться на Ґреґерса, що підвівся з місця*). Верле? син? Чого йому треба від мене?

Яльмар. Нічого не треба. Він до мене прийшов.

Екдаль. То виходить, що нічого такого нема?

Яльмар. Та ні, звісно, що ні.

Екдаль (*розмахуючи руками*). Це зовсім не через те, що я боюсь, тільки...

Ґреґерс. Я приніс вам привіт від тих місць, де ви колись полювали, лейтенанте Екдалю.

Екдаль. Де я полював?

Ґреґерс. Авжеж, від тих місць, що навколо Гойдальського заводу.

Екдаль. А, он де! Колись я добре знав ці місця.

Ґреґерс. Колись ви були такий невтомний мисливець.

Екдаль. Був такий... та... це може бути. Ви що? Дивитесь на мого кашкета? Я ношу його вдома, ні в кого не питаючи дозволу. Тільки на вулицю не виходжу в ньому... так. (*Гедвіг приносить тарілку з бутербродами й ставить на стіл*).

Яльмар. Сідай і ти, батьку, випий з нами шкляночку пива. Прошу, Ґреґерсе.

(*Екдаль щось бубонить і йде до канапи. Ґреґерс сідає на стілець ближче до нього. Яльмар по другий бік від Ґреґерса. Гіна сидить трохи осторонь від столу й шие. Гедвіг стоїть коло батька*).

Ґреґерс. Чи ви пам'ятаєте, лейтенанте Екдалю, як ми з Яльмаром приїздили до вас туди в гості, літом і об різдві?

Екдаль. Приїздили?.. ви? ні, ні! щось не пригадую. А можу сказати, що я був лютий мисливець! І на ведмедів ходив. Цілих дев'ять поклав.

Ґреґерс (*дивиться на нього з співчуттям*). А тепер уже ніколи не полюєте?

Екдаль. О, я не скажу цього, голубе мій. Часом ще й тепер полюю. Звісно, не так, як колись. Бо ліс, бачите,—так, ліс, ліс!.. (*П'є*). Що, він такий самий там?

Ґреґерс. О, вже не той, що був за ваших часів! Дуже повирубано!

Екдаль. Повирубано? (*притишивши голос і ніби з оглядом*). Це небезпечне діло! Не минеться дурно. Ліс уміє мститись.

Яльмар *(наливає йому шклянку)*. Будь ласка... ще трошки, батьку.

Грегерс. Але як може людина така, як ви, призвичаєна до вільного простору, свіжого повітря, жити тут серед задухи, в чотирьох стінах?

Екдаль *(посміхається й поглядає на Яльмара)*. О, тут не так то вже й кепсько... зовсім не погано.

Грегерс. Але все те, з чим ви зжились? Лісова прохолода, вільне життя в лісових просторах, разом з птицями й з тваринами?..

Екдаль *(з усмішкою)*. Яльмаре, покажім йому.

Яльмар *(покvapливо й зняковівши)*. Ні, ні, батьку, не сьогодні!

Грегерс. Що він хоче мені показати?

Яльмар. Та там у нього таке... Колись іншим разом подивишся.

Грегерс. І от я що надумав, лейтенанте Екдалю. Вам треба їхати зо мною на завод. Я, безперечно, незабаром туди повернусь. А переписувати й там вам знайдеться що. Тут ви нічого не маєте такого, що могло б вам дати почуття спокою й відживити вас.

Екдаль *(дивиться на нього здивовано)*. Нема нічого такого, що могло б!..

Грегерс. Звісно, є Яльмар, але в нього своя родина. А для такої людини, як ви, яку завжди вабило все вільне й дике...

Екдаль *(ударивши по столі)*. Яльмаре, він повинен побачити це...

Яльмар. Чи варто, батьку? Та й темно ж зараз...

Екдаль. То пусте. Місяць світить. *(Підводиться з місця)*. Він повинен глянути, кажу тобі. Пропустіть но мене. Ходім, допоможи мені, Яльмаре!

Гедвіг. Так, так, іди, тату!

Яльмар *(підводиться)*. Ну, добре вже.

Грегерс *(до Гіни)*. Що там у них таке?

Гіна. У всякім разі не думайте, що щось надзвичайне. *(Яльмар і Екдаль підходять до задньої стінки й розсувають двері. Гедвіг допомагає старому. Грегерс стоїть коло канапи. Гіна сидить спокійно й шие. Крізь щілину в дверях видно велике довге горіще з поворотом і з лежачками. Крізь дахові вікна яскраве місячне проміння освітлює деякі місця, а інші ховаються в тіні)*.

Екдаль *(до Грегерса)*. Можете підійти сюди.

Грегерс *(іде до них)*. Що це, власне, таке?

Екдаль. А ось побачите самі... гм...

Яльмар (*трохи зніяковіло*). Там усе належить батькові, ти розумієш...

Грегерс (*стоїть коло дверей і заглядає на горище*). Ви тримаєте кури, лейтенанте Екдалю?

Екдаль. А чому ж би нам і не тримати курей? Вони зараз позлітали. Вам треба подивитись на них удень.

Гедвіг. О, там ще...

Екдаль. Мовчи, мовчи! Нічого ще не кажи.

Грегерс. І голуби у вас, як я бачу, також є?

Екдаль. А так, і голуби може знайдуться. Бачите там під карнізами коробки на кубла? Голуби люблять мостити кубла високо, ви знаєте?

Яльмар. Тут, звісно, не прості породи.

Екдаль. Прості!.. Та як можна таке подумати! У нас тут голуби—турмани, а також ще пара туркотів. Але ходіть но краще сюди. Бачите там оті засіки при стіні?

Грегерс. Бачу. Для чого це вони у вас?

Екдаль. Там, голубе мій, ночують королики.

Грегерс. І вони у вас є?

Екдаль. Авжеж, чорт забирай, що ж би ви думали, звісно є. Яльмарє, чуєш, він питає, чи в нас є королики? Гм... а ось тут і воно... справжнісіньке—нарешті й до нього дійшли. Відступися, Гедвіг. Станьте там... Отак. Дивіться туди, вниз. Бачите кошика з соломою?

Грегерс. Бачу. У ньому сидить якийсь птах.

Екдаль. Гм... Птах...

Грегерс. Чи не качка, часом?

Екдаль (*обережно*). Ще б пак, не качка!..

Яльмар. А яка це качка, як тобі здається?

Гедвіг. Вона, не проста, і...

Екдаль. Тс...

Грегерс. І не турецька.

Екдаль. Ні, пане Верле, це не турецька качка. Це—дика качка.

Грегерс. Хіба? невже? А справді, дика качка.

Екдаль. Авжеж, справді. Птах, як ви мали слухність сказати, є справжня дика качка... наша дика качка, голубе мій.

Гедвіг. Це моя качка. Вона належить мені.

Грегерс. І вона живе тут у вас на горищі й добре себе почуває?

Екдаль. Ви розумієте, коло неї стоїть корито з водою, і вона може собі хлюпатись у ньому.

Яльмар. Що два дні наливають туди свіжої води.

Гіна (*звертається до Яльмара*). Милий Екдалю, ви такого холоду сюди напустили...

Екдаль. Гм... ну, тоді зачинімо. Та й не добре турбувати їх серед ночі. Берись, Гедвіг.

(*Яльмар і Гедвіг засувають двері*).

Екдаль. Іншим разом можете роздивитись на неї як слід. (*Сідає в крісло коло груби*). Вони надзвичайні, ці дикі качки, ви розумієте?

Грегерс. Яким чином вам пощастило її зловити, лейтенанте Екдалю?

Екдаль. Я її не зловив. А є така людина тут у місті, що від неї я дістав її.

Грегерс (*трохи здивовано*). Невже ця дюлина—мій тько?

Екдаль. Правда. Як раз ваш батько... гм...

Яльмар. Цікаво, як ти догадався, Грегерсе?

Грегерс. Ти мені оповідав, що багато за що завдячуєш моєму батькові, от мені мимоволі й це спало на думку.

Гіна. Але ж качку ти не просто від нього самого одержав?

Екдаль. У всякім разі, Гіно, дякувати за неї ми повинні Гокенові Верле. (*До Грегерса*). Він плив човном і стрілив у неї. Але тепер він так погано бачить, ваш батько. Качку він тільки зачепив.

Грегерс. Так, угородив у неї пару шротинок.

Яльмар. Авжеж, дві-три штуки влучили в неї, не більше.

Гедвіг. Шротинки трапили під крило, і вона не могла літати.

Грегерс. І пірнула на дно?

Екдаль (*сонним, невизначним голосом*). Ви розумієте? Дикі качки завжди так, голубе мій. Зараз же пірнуть на дно—якнайглибше, закопаються в баговиння, у водорість, у всяке чортвиння, що там є,—і ніколи вже не випливають на поверхню.

Грегерс. Як же це, лейтенанте Екдалю? Аджеж ваша проте впливля?

Екдаль. У нього, у вашого батька, безперечно, був дуже запальний пес. Він пірнув за качкою й виніс її на поверхню.

Грегерс (*до Яльмара*). Отак ви її й дістали?

Яльмар. Не зразу. Спочатку вона трапила до твого бабтка, але там стала хиріти, і Петерсенові наказано докінчити її.

Екдаль (*засинаючи*). Гм... так. Петерсен—йолоп...

Яльмар (*притишуючи голос*). Отак вона й опинилась у нас, як бачиш. Батько знається трохи з Петерсеном, і коли довідався, що йому наказано докінчити її, то зробив так, що дістав її собі.

Грегерс. І тепер вона живе собі любісінько у вас на горищі?

Яльмар. Аж дивно навіть. Погладшила. Правда, вона тут так давно, що вже забула своє колишнє дике життя—як звичайно буває.

Грегерс. Ти, безперечно, маєш слухність, Яльмаре. Не треба тільки, щоб вона колись знову побачила небо й море. Але я не смію більше залишатись. Твій батько вже спить.

Яльмар. Ну, через це...

Грегерс. Ні, час уже. Ти казав, що в тебе є вільна кімната—що ти наймаєш її?

Яльмар. Є, а хіба що? Може ти кого знаєш?..

Грегерс. А я міг би її найняти в тебе?

Яльмар. Ти?

Гіна. Ні, пане Верле...

Грегерс. Чи можеш ти віддати її? Тоді я переїду завтра раненько.

Яльмар. З великою приємністю.

Гіна. Ні, пане Верле, ця кімната вам зовсім не пасує.

Яльмар. Гіно, що це ти там говориш?

Гіна. Звісно не пасує. Вона і не велика, і не світла, і...

Грегерс. Це не має ваги, фру Екдаль.

Яльмар. А мені здається, що кімната зовсім гарненька, ба й меблі не погані.

Гіна. А ти забув про тих двох, що живуть під нею?

Грегерс. Хто ж ці двоє?

Гіна. Один був домашній учитель.

Яльмар. Кандидат Мольвік.

Гіна. А другий лікар, зветься Реллінг.

Грегерс. Реллінг? Я його трохи знав. Якийсь час він практикував у нас у Гойдальській долині.

Гіна. Це двоє таких балакунів. Вони частенько вечорами йдуть з дому й повертаються пізно вночі, і не завжди по-тверезому.

Грегерс. До цього можна призвичаїтись. Сподіваюсь, що зі мною буде те саме, що й з вашою дикою качкою.

Гіна. А проте мені здається, що вам варто подумати про це.

Грегерс. Вам, я бачу, не хочеться пустити мене в хату, фру Екдаль.

Гіна. Ні, навпаки. Як ви могли це подумати?

Яльмар. Так, Гіно, це навіть дивує мене. *(До Грегерса)*. Але скажи мені насамперед, ти справді маєш лишитись тут у місті?

Грегерс. Я гадаю тепер, що лишусь.

Яльмар. Але не вдома, не в батька свого? До чого ж ти гадаєш узятись?

Ґреґерс. Коли б я це знав, то, звісно, не почував би себе так, неначе після якоїсь аварії. Але коли маєш нещастя зватися Ґреґерсом, та ще Ґреґерсом Верле... Скажи мені, будь ласка, чи ти чув щось жажливіше за це?

Яльмар. Та мені це зовсім не здається таким...

Ґреґерс. Ну, а мені здається, що я залюбки міг би плюнути на людину з таким ім'ям. Але, коли вже маєш таке нещастя й зवेशь Ґреґерс Верле...

Яльмар (*сміється*). А коли б ти не був Ґреґерсом Верле, то ким би ти хотів бути?

Ґреґерс. Якби я міг вибирати, то найохотніше я був би добрим собакою.

Ґіна. Собакою?

Гедвіґ. Ні, не може бути.

Ґреґерс. Авжеж, справжнім, надзвичайно розумним собакою, таким, що кидається за дикою качкою, коли вона пірнає на дно й закопується в баговиння, у водорість...

Яльмар. Знаєш, що я тобі скажу, Ґреґерсе?— Я нічого ніяк не можу зрозуміти з цього всього.

Ґреґерс. Та власне, тут нічого особливо й розуміти. Отже, завтра вранці я переїду сюди. (*До Ґіни*). Зо мною вам ніяких турбот не буде, я все роблю сам. (*До Яльмара*). А про решту ми поговоримо з тобою завтра. Надобраніч, фру Екдаль (*Киває головою до Гедвіґа*). Надобраніч.

Ґіна. Надобраніч, пане Верле.

Гедвіґ. Надобраніч.

Яльмар (*засвічує свічку*). Пожди хвилинку, я тобі по-свічу. На сходах уже, мабуть, темно.

(*Ґреґерс і Яльмар виходять у надвірні двері*).

Ґіна (*дивиться перед себе, склавши на колінах роботу*). Що це за балачки такі дивні... хотів би бути собакою!

Гедвіґ. Я скажу тобі, мамо, одну річ: він думав друге, а не те, що казав.

Ґіна. Що ж би це могло бути?

Гедвіґ. Цього я не знаю. Але весь час він говорить не те, що в нього на думці.

Яльмар (*повертається*). Світло ще горить. (*Гасить свічку й ставить її*). Ну, нарешті можна й підживитися трохи (*береться до бутербродів*). Бачиш, Ґіно, треба тільки трохи попильнувати, і...

Ґіна. Як же це попильнувати?

Яльмар. А так. Аджеж це у всякому разі велике щастя,

що ми нарешті віддали кімнату, та ще й кому?—такій людині, як Грегерс, давньому другові.

Гіна. Не знаю, що й сказати на це?

Гедвіг. От побачиш, мамо, буде так весело!

Яльмар. Ти також чудна трохи. Раніше ти тільки й думала, щоб найняти її комусь, а тепер незадоволена.

Гіна. Так, Екдалю; якби ми найняли її комусь іншому, то... але, як ти гадаєш, що на це скаже пан комерсант?

Яльмар. Старий Верле? Та йому до цього немає діла.

Гіна. Але ж ти розумієш, коли молодий пішов з дому, то це значить, що між ними щось скоїлось. Ти ж знаєш, як вони між собою.

Яльмар. Так, звісно, можливо, що це й так, проте...

Гіна. І старий може подумати, що ти тут з ним...

Яльмар. Ну, то й нехай собі думає. Комерсант Верле зробив дуже багато для мене. Я це цілком визнаю. Але не можу ж я через це ставити себе вічно в залежність від нього!

Гіна. А коли, мій любий, це відіб'ється на твоєму старому батькові? Коли він утратить і той злиденний маленький зарібок у Гроберга?

Яльмар. Я сказав би тоді—нехай і так! Ну, признайся, хіба не принижує таку, як я, людину бачити, що його сивоволосий батько, неначе якийсь зацураний? На щастя, настане колись такий час, я певен цього. *(Бере ще одного бутерброда)*. Я, безперечно, маю своє завдання в житті, а коли це так, то я й здійснию його!

Гедвіг. Здійсни тату! Зроби це!

Гіна. Тихо! Не розбуди дідуня!

Яльмар. Я здійснию його, кажу вам. Прийде той день, коли... отже, дуже добре, що ми найняли кімнату, мені трохи руки розв'яжуться, а це найголовніше для такої людини, що має якесь своє завдання в житті. *(Підходить до крісла і з почуттям)*. Безталанний, старий, сивоволосий батьку! Здайся на свого Яльмара! У нього широкі плечі... дужі плечі... колись, одного дня ти прокинешся і... *(До Гіни)*. Може ти не віриш?

Гіна *(підводиться)*. Вірю, звісно, вірю. Але зараз віднесім його краще на ліжко.

Яльмар. Віднесім.

(Обережно заходжються коло старого).

ДІЯ ТРЕТЯ.

Ательє Яльмара Екдаля. Ранок. Соняшне світло падає з великого вікна в стелі. Завіса відсунена.

Яльмар сидить за столом і ретушує картку. Перед ним лежать ще декілька. У надвірні двері входить Гіна в капелюшку, в тальмі і з плетеним кошичком на руці.

Яльмар. Ти вже повернулась, Гіно?

Гіна. Еге, довелось поспішити. *(Ставить кошика на стіл і виймає з нього куплене).*

Яльмар. Не заходила до Грегера?

Гіна. Заходила. Ну, та й гарно ж у нього! Не встиг ще приїхати, як причепуриив уже кімнату так, що не треба краще!

Яльмар. Справді?

Гіна. Він усе хотів робити сам. Пам'ятаєш, він казав? Ну от, сьогодні він запалив у грубі, не відіткнувши кагли і, звісно, напустив повну хату диму. Такий сморід!

Яльмар. Та що ти кажеш?

Гіна. А найкраще... він узявся гасити дрова й вилляв на них усю воду, поставлену, щоб умиватись. На підлозі таке робиться... Страшний бруд!

Яльмар. Це вже неприємно.

Гіна. Я мусіла покликати двірничку, щоб повишкрібувати оте все болото після нього, але ввійти в кімнату можна буде не раніше, як по обіді.

Яльмар. Де ж він сам дінеться на цей час?

Гіна. Сказав, що піде кудись ненадовго.

Яльмар. Я до нього також заходив на хвилинку, як ти пішла.

Гіна. Чула. Ти запросив його снідати?

Яльмар. Ти приготуй невеличкий, легкий сніданок. Розумієш? Сьогодні перший день... Незручно якось не запросити. Аджеж у тебе завжди щось найдеться в хаті.

Гіна. Треба подивитись, що там є.

Яльмар. Тільки щоб не було так, аби-аби,—а вдозвіль усього. Я гадаю, що прийдуть також Реллінг і Мольвік. Я здибався з Реллінгом на сходах, і якось так вийшло, що мені довелось...

Гіна. Як то, ще й ці обоє прийдуть?

Яльмар. Ну, та що там, на два кавалки більше, чи менше, хіба це має якесь значіння?

Старий Екдаль. *(Відчиняє свої двері й визирає відтіля).* Слухай ти, Яльмаре. *(Бачить Гіну).* Ох!

Гіна. Вам щось треба дідуся?

Екдаль. Ні, нічого. Однаково. Гм... *(зникає)*.

Гіна *(бере кошика)*. Допильнуй його, щоб не пішов куди.

Яльмар. Добре, добре, я допильную. Слухай, Гіно, добре було б трохи, знаєш, цієї закуски з оселедця... Реллінг і Мольвік, мабуть, добре гуляли вночі...

Гіна. Коли б тільки не прийшли зараз, а то...

Яльмар. Ні, звісно, ні! Устигнеш.

Гіна. І ти ще тим часом попрацюєш.

Яльмар. Я й так, здається, сиджу й працюю. Роблю все, що в силі.

Гіна. Кінчиш—і все, як гріх з душі. Сам знаєш. *(Бере кошика й виходить у кухню)*.

Яльмар *(сидить і деякий час водить пензликом по фотографії. Працює старанно й похмуро)*.

Екдаль *(виглядає з дверей, озирається навколо й говорить тихим голосом)*. Ти що? Занятий?

Яльмар. Сиджу й з усіх сил працюю над цими картками.

Екдаль. Авжеж, звісно... коли ти такий зайнятий, то... гм. *(Зникає в своїй кімнаті. Двері лишаються відчинені)*.

Яльмар *(мовчки працює далі, потім, через деякий час кладе пензлика й підходить до дверей)*. Ти зайнятий, батьку?

Екдаль *(бурчить у себе в кімнаті)*. Коли ти зайнятий, то й я зайнятий... гм...

Яльмар. Ну, коли так... *(Іде й сідає знову за роботу)*.

Екдаль *(через деякий час виходить знову з дверей)*. Гм... знаєш, Яльмаре, я не сказав би, що я вже такий дуже зайнятий...

Яльмар. Ти ж, здається, сидів і писав?

Екдаль. А чорт його не візьме, цього Гроберга, коли він пожде день-два. Аджеж ніхто не вмере від цього.

Яльмар. І ти ж йому не раб якийсь!

Екдаль. А он там, із цим треба було б...

Яльмар. А так, звичайно... Хочеш туди? Може тобі відімкнути?

Екдаль. Та не від того.

Яльмар *(підводячись)*. Краще кінчати з цим.

Екдаль. Звісно, треба кінчити. Буде готове на завтра на ранок? Аджеж завтра? гм?

Яльмар. Розуміється, завтра.

(Обоє розсувають двері. Кріз дахові вікна світить сонце. Голуби—одні літають, інші—походжають і туркочуть. З глибини горища від часу до часу чути, як кудкудачуть кури).

Яльмар. Готово. Можеш іти, батьку.

Екдаль *(іде на горище)*. А ти хіба не зо мною?

Яльмар. А знаєш?—Я також гадаю... *(Бачить Гіну на по-*

розі з кухні). Я? Мені нема часу, треба працювати... ось тільки цей механізм... (Тягне за шнур. Усередині, за дверима падає завіса. Нижня її частина з старої пасастої парусини, а верхня—кавалок напнутого рибальського невода. Від цього підлоги на горщі не видно).

Яльмар (вертається до свого столу). Ну, тепер, принаймні, засяду й спокійно попрацюю хоч з годину.

Гіна. А йому конче треба було йти й вовтузитись там? Яльмар. А краще було б, коли б він утік до мадам Еріксон? (Сідає). Тобі щось тут треба? Ти бачиш...

Гіна. Я хотіла тільки спитати, як ти думаєш, чи можна тут накрити стіл до сніданку?

Яльмар. Я гадаю, що можна. Навряд чи хто прийде так рано.

Гіна. Сьогодні я нікого не сподіваюсь, крім одної пари закоханих, що хотіли зфотографуватись укупі.

Яльмар. А, чорт! Не могли зфотографуватись колись іншим разом!..

Гіна. Вони не стануть на перешкоді, любий Екдалю. Я призначила їм прийти по обіді, коли ти спиш.

Яльмар. А, ну—це добре. Снідати ми будемо тут.

Гіна. Але зараз ще рано. Поспішати нічого. Можеш сидіти за столом ще цілу годину...

Яльмар. Ти, здається, бачиш, що я сиджу й працюю, скільки можу.

Гіна. Зате потім будеш вільний, розумієш? (Виходить до кухні).

(Невеличка павза).

Екдаль (показується в дверях за неводом). Яльмаре!

Яльмар. Ну?

Екдаль. Боюсь, що нам доведеться пересунути корито з водою.

Яльмар. Я весь час говорив про це.

Екдаль. Гм... гм... гм... (Відходить від дверей).

Яльмар (працює, але незабаром кидає, підводиться й дивиться на горщце).

(Гедвіг увиходить з кухні).

Яльмар (поквапливо сідає). Чого тобі тут треба?

Гедвіг. Мені захотілось до тебе, тату.

Яльмар (після короткого мовчання). Що ж ти тут бродиш, і неначе щось винюхуєш. Може назираєш за чим?

Гедвіг. Зовсім ні.

Яльмар. А мати що робить?

Гедвіг. Мама порастється коло цієї своєї закуски з осе-

ледця. (*Підходить до столу*). Може б я тобі допомогла щось, тату?

Яльмар. Ні, не треба. Найкраще я сам... працюватиму, скільки сили стане. Тобі нема ніякої потреби... поки в твого батька є здоров'я...

Гедвіг. Не треба, не говори таких страшних речей, тату. (*Ходить по кімнаті, спиняється коло відчинених дверей на горище й дивиться туди*).

Яльмар. Ну, що там? Що він робить?

Гедвіг. Мабуть новий прохід до корита.

Яльмар. Ніколи в світі він сам, своїми руками не розчистить його! А я повинен тут сидіти, неначе заклятий!

Гедвіг (*підходить до столу*). Дай мені пензлика, тату. ж умію!

Яльмар. Дурниці! Попсуєш собі тільки очі!

Гедвіг. Зовсім ні. Давай сюди пензлика!

Яльмар (*підводиться*). Ну, хіба тільки на одну хвилинку або на дві,— не більше.

Гедвіг. Дурниці! Що від цього може статись! (*Бере пензля*). Так! (*Сідає*). Тут є з чим і звіряти?

Яльмар. Тільки не поспуй очей! Чуєш? Я не беру на себе ніякої відповідальності; ти повинна будеш сама за себе відповідати—це я тобі наперед кажу!..

Гедвіг (*ретушує*). Добре, добре, буду.

Яльмар. Ти дуже здібна, Гедвіг. Я тільки на кілька хвилин, розумієш? (*Обережно, коло краю зовсім проходить на горище. Гедвіг сидить і працює. Чути, що Яльмар і Екдаль про щось сперечаються*).

Яльмар (*підходить до сітки*). Гедвіг, дістань но мені кліщі, вони десь там, на полиці. І долото також. (*Повертається назад*). Ти зараз побачиш, батьку. Дозволь мені тільки показати тобі, як я це вигадав.

Гедвіг (*приносить інструменти й просуває йому*).

Яльмар. Дякую. Тепер усе гаразд. Я йду. (*Іде в глибину. Працюють і щось підганяють*).

Гедвіг (*стоїть коло дверей і дивиться на них. Хтось стукає в надвірні двері. Вдна не звертає уваги*).

Грегерс Верле (*без шапки-й без пальта. Увіходить і спиняється*). Гм...

Гедвіг (*обертається і йде до нього*). Добридень. Будь ласка, заходьте.

Грегерс. Дякую. (*Дивиться на горище*). У вас, здається, хтось працює там?

Гедвіг. Ні, це батько з дідуньом. Я зараз їм скажу.

Грегерс. Ні, ні, не варто! Я краще пожду. *(Сідає на канапі).*

Гедвіг. Тут такий у нас безлад *(забирає фотографії, щоб занести).*

Грегерс. Покиньте, нехай лежать. Це ті картки, що треба кінчити?

Гедвіг. Так. Там уже небагато. Я хотіла допомогти татові.

Грегерс. Будь ласка, не зважайте на мене.

Гедвіг. О, ні! *(Сідає й присуває до себе роботу. Грегерс якийсь час мовчки на неї дивиться).*

Грегерс. Дика качка добре спала вночі?

Гедвіг. Дякую. Сподіваюсь, що добре.

Грегерс *(повертається до горища).* У денному світлі все має інший вигляд, ніж учора при місяці.

Гедвіг. Так, тут усе дивно міняється. Уранці зовсім не той вигляд, що опівдні. У дощ усе здається не таке, як у соняшний день.

Грегерс. Ви на це звертали увагу?

Гедвіг. Та це ж видно.

Грегерс. Ви любите ходити туди до дикої качки?

Гедвіг. Так, коли можна, то...

Грегерс. Але ви мабуть не маєте часу. Ви ходите до школи?

Гедвіг. Ні, тепер уже не ходжу. Батько боїться, щоб це не пошкодило мені на очі.

Грегерс. То він, звісно, сам вас учить?

Гедвіг. Він обіцяв, що буде вчити, але ніяк ще не вибере часу.

Грегерс. А хіба більше нема кому допомогти вам?

Гедвіг. Є кандидат Мольвік, тільки він не завжди такий, як слід, такий...

Грегерс. П'є?

Гедвіг. Звичайно, п'є.

Грегерс. Виходить, що вам часу повинно вистачати на все. А там, за дверима, мабуть, зовсім відмінний світ, як я гадаю?

Гедвіг. Так, зовсім, зовсім інший, і там стільки дивовижного!

Грегерс. Дивовижного?

Гедвіг. Великі скрині з книгами, і багато книг з малюнками.

Грегерс. Ого!

Гедвіг. Старе бюрко з шухлядами, з відкидними дошками,

старий годинник, що на ньому вискакують ляльки; тільки годинник давно вже не йде.

Грегерс. То в дикої качки, виходить, спинився час?

Гедвіг. Авжеж. Потім там є скринька з фарбами й багато іншого. І дуже, дуже багато книг.

Грегерс. Ви їх читаете?

Гедвіг. Тоді, коли можу приходити сюди. Тільки там дуже багато англійських книг, а я по-англійському не розумію. Я дивлюсь тільки на малюнки. Є дуже велика книга, зветься Історія Лондона, Гаррісона. Йй, мабуть, років зо сто. У ній дуже багато малюнків. На першому намальовано смерть із соняшним годинником, і молоду дівчину. На мою думку—огидний малюнок. Потім на інших—церкви, палати, вулиці, великі кораблі, що плавають по морі.

Грегерс. Але скажіть мені, звідкі в вас ці всі дива?

Гедвіг. Тут колись жив старий морський капітан. Він і привіз це все. Його прозивали «Летючим Голяндцем». Так чудно! Він не був голяндець.

Грегерс. Хіба не був?

Гедвіг. Ні. Він потім зник десь. Після нього все це й лишилось.

Грегерс. Слухайте, скажіть мені, коли ви там сидите й дивитесь на малюнки, то не виникає у вас часом бажання поїхати й самій подивитись на весь цей великий, справжній світ?

Гедвіг. Ні. Я хочу завжди жити вдома й допомагати татові й мамі.

Грегерс. Ретушувати картки?

Гедвіг. Не тільки це. Найбільше мені хотілось би рисувати такі самі малюнки, як в англійських книгах.

Грегерс. А що на це каже ваш батько?

Гедвіг. Я гадаю, що йому це не подобається. Він чудний. Подумайте, він каже, що найкраще для мене вивчитись плести кошики й інші речі з соломи. Не знаю, чим воно добре?

Грегерс. Так, і мені здається, що тут нема нічого.

Гедвіг. Батько, звісно, має слушність, бо коли б я вивчилась плести кошики, то я могла б виплести нового для дикої качки.

Грегерс. А напевне могли б, і вам треба найбільше про це подбати.

Гедвіг. Авжеж, бо це моя дика качка.

Грегерс. Отже.

Гедвіг. Так, вона належить мені. Тато й дідуньо позичають у мене її, коли хочуть.

Грегерс. А що вони їй роблять?

Гедвіг. Садовлять її, прибирають тощо.

Грегерс. Уявляю собі! Аджеж дика качка найважлиша там на горищі.

Гедвіг. Авжеж, найважлиша. Вона ж справжня дика качка. І її так шкода! Вона, бідненька, не має з ким ходити.

Грегерс. І родини нема, як у короликів?

Гедвіг. Нема. У курей також багато своїх, що з ними разом вони були курчатами. А вона покинула всіх своїх. Найдивніше в ній те, що ніхто не знає її, не знає навіть, звідки вона.

Грегерс. Вона ж з безодні морської.

Гедвіг (*швиденько скидає очима на нього і, стримуючи усмішку, питає*). Чому ви кажете «з безодні морської»?

Грегерс. А як же мені сказати?

Гедвіг. Могли б сказати «з дна моря», або «з морського дна».

Грегерс. Хіба не так само гарно «з безодні морської»?

Гедвіг. Так, але мені завжди буває чудно чути, коли інші люди говорять так.

Грегерс. Чому чудно? Скажіть.

Гедвіг. Не скажу! Дуже вже це нерозумно.

Грегерс. Ні, не може бути. Скажіть, чого ви посміхнулись?

Гедвіг. Бо що разу, як я несподівано згадаю про вас там, то мені чомусь хочеться назвати все горище з усім тим, що в ньому є—безоднею морською. Звісно, що це нерозумно.

Грегерс. Ні, не кажіть!

Гедвіг. Це ж тільки горище.

Грегерс (*пильно дивиться на неї*). Ви певні, що це так?

Гедвіг (*здивовано*). Що це горище?

Грегерс. Еге. Ви це знаєте напевне?

Гедвіг (*мовчить і дивиться на нього, розкривши рота*).

Гіна (*іде з кухні із скатеркою*).

Грегерс (*підводиться*). Я, здається, прийшов до вас занадто рано?

Гіна. Треба ж вам кудись піти! Незабаром усе буде готове. Гедвіг, забери все зі столу.

Гедвіг (*прибирає й допомагає матері накривати стола. Грегерс сідає в крісло й перегортає альбома*).

Грегерс. Я чув, фру Екдаль, що ви також ретушуєте?

Гіна (*глянувши скося на нього*). Так, я вмію.

Грегерс. Як це щасливо все збіглось.

Гіна. Тобто, чому щасливо?

Грегерс. Я гадаю тому, що Екдаль став фотографом.

Гедвіг. Мама вміє й фотографувати.

Гіна. Довелось навчитися й цієї науки.

Грегерс. Ви, може, і всю справу самі провадите?

Гіна. Звісно, коли Екдаль не має коли, то...

Грегерс. Йому багато часу забирає, мабуть, його старий батько. Мені так, принаймні, здається.

Гіна. Так. А до того, хіба ж може така людина, як Екдаль, фотографувати кого попало?

Грегерс. І я так думаю, але коли вже він пішов цим шляхом, то...

Гіна. Пане Верле, ви, звісно, розумієте, що Екдаль не належить до звичайних фотографів?

Грегерс. Так, але...

(На горищі лунає постріл).

Грегерс *(схоплюється)*. Що це таке?

Гіна. От! Знову стріляють!

Грегерс. Вони також і стріляють там?

Гедвіг. Вони полюють.

Грегерс. Полюють? На кого? *(підходить до дверей на горище)*. Яльмар, ти там полюєш?

Яльмар *(з-поза сітки)*. Ти вже прийшов? А я й не знав. Я був такий занятий. *(До Гедвіг)*. Чому ж ти не сказала? *(Увходить в ательє)*.

Грегерс. То, виходить, ти ходиш на полювання й стріляєш у себе на горищі?

Яльмар *(показує двохрульного пістоля)*. Тільки з цього.

Гіна. Ви з старим батьком колись таки достріляєтесь до якоїсь біди з цим пістолем!

Яльмар *(роздратовано)*. Я вже тобі, здається, казав, що така вогнепальна зброя зветься пістолем, а не пістолем.

Гіна. Мало чим краще, як мені здається.

Грегерс. Ти також став мисливцем, Яльмар?

Яльмар. Тільки на короликів, та й то дуже рідко. Ти, звісно, розумієш, що це, головне, ради батька.

Гіна. Чоловіки—дивний нарід! Їм конче потрібна якась розвага.

Яльмар *(злісно)*. Авжеж. Ми повинні розважатись.

Гіна. Отже я й кажу.

Яльмар. Гм... *(До Грегерса)*. Бачиш, горище так якось удало влаштоване, що ніхто не чує, як ми стріляємо. *(Кладає пістоля на горішню полицю)*. Гляди не зачіпай пістоля, Гедвіг. Одно дуло набите. Пам'ятай це.

Грегерс *(дивиться крізь сітку)*. У тебе, як я бачу, є й мисливська рушниця?

Яльмар. Це стара батькова рушниця. Вона вже не стріляє. Щось там попсоване в замку, але цікава річ. Ми її роз-

бираємо, іноді чистимо кістковою олією, а тоді знову складаємо. Більше, звісно, батько ходить коло цього.

Гедвіг (*до Грегера*). Тепер вам можна й на дику качку роздивитись.

Грегерс. Я саме так і стою, що мені добре її видно. Мені здається, що в неї одно крило трохи висить.

Яльмар. Звісно, висить, і нічого тут дивного нема. Її ж підстрелено.

Грегерс. І ногу неначе трохи волоче. А може це мені так тільки здається.

Яльмар. Може трошечки й волоче.

Гедвіг. Собака тоді й схопив її за ногу.

Яльмар. Але в іншому вона не має ніяких вад. Це справді дивна річ для птиці, що дістала цілий набій шроту й побувала в зубах у собаки...

Грегерс (*кинувши погляд на Гедвіг*)... і на дні безодні морської стільки часу.

Гедвіг (*усміхається*). Так.

Гіна. Щаслива качка. Усі так і крутяться навколо неї.

Яльмар. Гм... скоро буде накритий стіл?

Гіна. Зараз. Гедвіг, ходім, допоможеш мені.

(*Гіна й Гедвіг виходять у кухню*).

Яльмар (*півголосом*). Не варто тут стояти, Грегерсе, і дивитись на батька. Він не любить.

Грегерс (*відступає від дверей на горішце*).

Яльмар. Краще замкнути, поки не прийшли інші. (*Махає руками й лякає птиць...*). Киш! Киш! Чи ви прокинеться? (*Підіймає завісу й засуває двері*). Ця штука—власний мій винахід. Дуже втішно поратись коло чогось такого, лагодити, коли щось попсувалось; цей механізм до того ж конче потрібен. Гіна, бач, не хоче, щоб кури й королики були в ательє.

Грегерс. Ну, звісно. Але твоя дружина, видимо, всім орудує?

Яльмар. Загалом я склав на неї всі поточні справи. Так я можу сидіти в нашій вітальні й думати про те, що далеко важніше.

Грегерс. Що ж це таке?

Яльмар. Я дуже був здивований, що ти досі мене не спитав про це. А може ти навіть і не чув про винахід?

Грегерс. Винахід? Ні, не чув.

Яльмар. Так? Справді не знаєш? Ну, правда, ти там серед своїх пущ і нетрів.

Грегерс. Ти що ж? Зробив якийсь винахід?

Яльмар. Ще не все кінчене, але я працюю над ним. Ти

розумієш, що коли я наважився віддати себе на жертву й узятися до фотографії, то, звісно, не для того, щоб прийти сюди й фотографувати всяких людей.

Грегерс. Звісно, що ні. Твоя дружина щойно казала мені про це.

Яльмар. Я запрягся, що коли вже мені довелося присвятити себе якомусь ремеслу, то я піднесу його на таку височінь, що воно стане мистецтвом і наукою. Так я вирішив—і зробив надзвичайний винахід.

Грегерс. У чому ж він, цей винахід? До чого він призведе?

Яльмар. О, любий мій, покищо не питай про подробиці. Ти розумієш, ще потрібен час. Але ти не повинен думати, що це з шанобливого, що це я працюю для себе. Ні, передо мною і день і ніч стоїть завдання мого життя.

Грегерс. Яке ж це завдання?

Яльмар. А ти забув старого, з білим срібним волоссям?

Грегерс. Твого бідолаха—батька? Тільки, що ж ти, власне, можеш для нього зробити?

Яльмар. Я можу відродити його самосвідомість, повернути честь і пошану імені Екдалів.

Грегерс. І це твоє завдання в житті?

Яльмар. Я хочу врятувати збезнадієно покалічену людину. Коли буря схопилась над ним—він був уже розбитий. Як почалося це жахливе слідство, то він був уже не він. Он той пістоль, що з нього ми звичайно стріляємо короліків,—він відіграв не абияку роль в трагедії Екдалівської родини.

Грегерс. Пістоль? Що ти кажеш?

Яльмар. Коли вирок було виголошено, і батько мусів іти у в'язницю—тоді пістоль опинився в нього в руках.

Грегерс. Він хотів... ?

Яльмар. Так, але не наважився. Йому не стало сміливості. Він тоді вже був з розбитою й пригніченою душею. О, ти можеш це зрозуміти? Щоб така людина як він, вояка, що ходив колись на ведмедів і поклав їх дев'ятеро, нащадок двох лейтенантів (тобто в хронологічному порядку, звісно), щоб він... ти можеш це зрозуміти, Грегерсе?

Грегерс. Звісно, я це добре розумію.

Яльмар. А я от не розумію!.. Потім пістоль ще вдруге відбув роль в нашому роду. Коли на батька наклали сіру одягу, і він сів за ґрати—о, для мене це був жахливий час, ти можеш мені повірити... Я спустив завіси на обох вікнах. Коли я визирав з-поза них, я бачив, що сонце світить, як звичайно—я не міг цього зрозуміти!.. Коли я бачив, що люди

йдуть по вулицях і розмовляють про всякі дурниці—я не міг цього зрозуміти. Мені здавалось, що всяке життя повинно спинитись, як тоді, коли міниться сонце!

Грегерс. У мене було таке саме почуття, коли моя мати померла.

Яльмар. У ту хвилину Яльмар Екдаль приставив пістоля собі до грудей.

Грегерс. Як? І ти також думав про...

Яльмар. Так.

Грегерс. Але ти не стрілявся?

Яльмар. Ні. У цю рішучу хвилину я переміг себе. Я лишвся жити. Але повір мені, треба було не абиякої мужности, щоб у таких обставинах вибрати життя.

Грегерс. Ну, як хто на це дивиться.

Яльмар. Так, безперечно, треба було мужности. Сталося, звісно, на краще. Минуло небагато часу і я зробив свій винахід. Доктор Реллінг, так само, як і я, гадає, що батько, можливо, дістане дозвіл носити знову свій мундир. Єдина моя нагорода, про яку я буду просити.

Грегерс. Невже це за мундиром він так...

Яльмар. Так. Він найбільше думає й сумує за ним. Ти не можеш собі уявити, як мені серце стискається за нього. Щоразу; як ми справляємо якесь наше маленьке родинне свято, чи то день нашого одруження з Гіною, чи щось інше—старий завжди з'являється в своїй лейтенантській формі, що збереглася в нього з старих, щасливих днів. Але нехай тільки хто стукне в надвірні двері, як він схоплюється й кидається чимдуж своїми старечими ногами до себе в кімнату—боїться, щоб хтось із сторонніх не побачив його в цьому вбранні. Моє синівське серце розривається, дивлячись на це.

Грегерс. Коли приблизно в тебе готовий буде твій винахід?

Яльмар. Ну, боже мій, хіба можна питати про такі подробиці, як час? Винахід—це така річ, що коли й не цілком, то у великій мірі залежить від надхнення, від навіяння, коли хочеш, через те й не можна наперед розрахувати час.

Грегерс. Але у всякім разі воно у тебе посувається?

Яльмар. Ну, а то як же? Звісно, посувається. Нема такого дня, щоб я не працював над своїм винаходом. Я ввесь заглибився в нього. Щоразу, по обіді, я замикаюся у вітальні, де я можу розмірковувати й спочивати. Але не можна ж підганяти мене. Однаково користі не буде ніякої. Це й Реллінг каже.

Грегерс. А тобі не здається, що вся ота твоя поранина на горіщі дуже відтягає тебе й заваджає?

Яльмар. Ні, звісно, ні. Як тобі може навіть на думку таке спливти? Навпаки, не можу ж я вічно сушити собі голову всякими важкими міркуваннями. Треба ж мати щось таке, щоб заповнити час, коли я вичікую. Надхнення, навіяння, коли приходить, то вже приходить скрізь...

Ґреґерс. Любий Яльмаре, я починаю думати, що в тебе є щось спільне з дикою качкою.

Яльмар. З дикою качкою? Що ти хочеш сказати?

Ґреґерс. Ти також глибоко пірнув і міцно вчепився у водорість на дні.

Яльмар. Ти натякаєш на той, мало не смертельний, постріл, що підбив крило батькові,—та й мені також?

Ґреґерс. Не зовсім це. Я не хочу сказати, що він тебе зачепив. Ні, але ти трапив в отруйне багно. У твоїм тілі кублиться недуга, і ти йдеш на дно, щоб там умерти серед мороку.

Яльмар. Я? Умерти серед мороку? Ні, Ґреґерсе, покинь ти ці балачки.

Ґреґерс. Ні, заспокойся. Я подбаю, щоб витягти тебе на поверхню. Бачиш, у мене також є завдання в житті. Я знайшов його вчора.

Яльмар. Що ж? Дуже можливо, тільки мені ти вже дай спокій. Можу тебе запевнити, що,—коли не лічити моєї зрозумілої меланхолії,—я почуваю себе так добре, як тільки може людина бажати.

Ґреґерс. Коли так, то й це через отруту.

Яльмар. Та годі тобі, милий Ґреґерсе, говорити про недугу та про отруту. Я зовсім не звик до таких розмов. У мене в хаті ніколи ніхто не говорить зо мною про неприємні речі...

Ґреґерс. О, я охоче вірю цьому.

Яльмар. Бо мені від цього не добре. І нема тут ніяких болотних випарів, що ти про них говориш. Хата бідного фотографа має низьку стелю, це я знаю, і обстава в мене бідна. Проте я винахідник, і до того ще в мене родина за плечима є, а це все підносить мене вище за моє скромне становище. А, ось ідуть із сніданком!

(Гіна й Гедвіг уносять пляшки з пивом, карафку з горілкою, шклянки й інший посуд. З надвірних дверей входять Реллінг і Мольвік. Обоє без капелюхів і без пальт. Мольвік у чорному).

Гіна *(ставить усе на стіл)*. Ну, ви обоє прийшли саме в пору.

Реллінг. Мольвікові здалось, що він чує дух закуски з оселедця, і вже не можна було його втримати. Ще раз, добридень, Екдалю!

Яльмар. Грегерсе, дозволь рекомендувати тобі кандидата Мольвіка й доктора... та Реллінґа ти ж знаєш?

Грегерс. Так, трошки.

Реллінґ. О, пан Верле-молодший! Ми колись стиналися з вами там на Гойдальському заводі. Переїхали сюди?

Грегерс. Так, я переїхав сьогодні вранці.

Реллінґ. А під вами живемо ми з Мольвіком, отже вам недалеко йти по лікаря й по священника, коли треба когось.

Грегерс. Дякую вам. Може й треба буде когось. Учора нас за столом сиділо тринадцять.

Яльмар. Не починай ти, будь ласка, знову говорити про неприємні речі.

Реллінґ. Заспокойся, Екдалю, тебе це не торкається.

Яльмар. Ради моєї родини дуже я хотів би цього. Ну, можна сідати! Нумо їсти, пити й веселитись.

Грегерс. А хіба ми не почекаємо твого батька?

Яльмар. Ні, йому потім подадуть у його кімнату. Сідайте ж, панове!

*(Чоловіки сідають до столу, їдять і п'ють. Гіна й Гедвіг при-
слугують, виходять і входять знову).*

Реллінґ. Учора з Мольвіком було кепсько, фру Екдаль.

Гіна. Як? Учора знову?

Реллінґ. Хіба ви не чули, як ми з ним вернулись уночі?

Гіна. Ні, я нічого не чула.

Реллінґ. І дуже добре, що не чули. Уночі Мольвік був такий паскудний.

Гіна. Цьому правда, Мольвіку?

Мольвік. Краще закреслити події вчорашньої ночі. Моє краще «Я» не має до них ніякого діла.

Реллінґ *(до Грегерса)*. На нього часом падає нападає, і тоді я мушу йти й пиячити з ним. Через те, що, бачте, кандидат Мольвік—демонічна вдача.

Грегерс. Демонічна?

Реллінґ. Еге, у Мольвіка саме така вдача.

Грегерс. Гм!

Реллінґ. А демонічні вдачі не так створені, щоб іти по світі простим шляхом. Від часу до часу їм треба збочувати. А ви? Ще й досі живете на цьому брудному, чорному заводі?

Грегерс. Жив досі.

Реллінґ. І щось діставали на ті свої вимоги?

Грегерс. Вимоги? Які? *(Збагнувши)* А, так.

Яльмар. Які вимоги, Грегерсе? Грошові?

Грегерс. Дурниці.

Реллінг. Звісно. Ходив скрізь і ставив вимоги, те, що він називав ідеальними вимогами.

Грегерс. Я був тоді дуже молодий.

Реллінг. Це правда. Ви були страшенно молоді. Ідеальні вимоги! Поки я там був, то вони, здається ніколи не були в вас задоволені.

Грегерс. Та й потім ніколи.

Реллінг. Ну що ж? Ви стали мудріший і трохи скинули, я гадаю, з тих вимог.

Грегерс. Ніколи, а надто, коли передо мною справжня людина.

Яльмар. На мою думку, це цілком розумно... Трошки масла, Гіно.

Реллінг. А Мольвікові кавалочок сала.

Мольвік. Ух!.. тільки не сала!

(Стукають у двері з горища).

Яльмар. Відімкни, Гедвіг. Це дідуньо.
(Гедвіг іде й прочиняє двері. Старий Екдаль виходить із свіжою шкуркою короліка. Гедвіг знову замикає двері).

Екдаль. Доброго здоров'я, панове. Сьогодні добре полювалось. Підстрелив дуже здорового.

Яльмар. І вже оббілував його, бачу...

Екдаль. Навіть і посолив. Чудове, ніжне м'ясо в короліка, таке солодке, неначе цукор у роті. Смачного, панове.
(Іде до себе в кімнату).

Мольвік *(підводиться з місця)*. Вибачте, я не можу... мушу якнайшвидше бігти вниз...

Реллінг. Випий содової води, хлопче!

Мольвік *(покvapливо йде до дверей)*. Ух-Ух! *(виходить)*.

Реллінг *(до Яльмара)*. Випиймо по чарці за старого мисливця.

Яльмар *(цокається з ним)*. За спортсмена, що стоїть уже одною ногою в могилі, так.

Реллінг. За сивоволосого... *(П'є)*. А, до речі, скажи мені, чи в нього сиве волосся, чи зовсім біле?

Яльмар. Скоріше середнє. Власне, в нього вже мало що лишилось на тімені.

Реллінг. Можна й з штучним жити на світі. І який же ти, правду сказати, щасливий чоловік, Екдалю. У тебе є завдання в житті, щоб працювати над ним.

Яльмар. Авжеж. І працюю, можеш мені повірити.

Реллінг. І є в тебе розумна дружина. Вона нечутно ступає своїми м'якими підшвами туди й сюди, похитуючи стегнами, і вічно піклується за твої вигоди.

Яльмар. Чуєш, Гіно? *(Киває до неї)*. Ти—добра товаришка на життєвому шляху.

Гіна. Нічого мене роздивляйтесь з усіх боків!

Реллінг. І потім у тебе є Гедвіг, Екдалю.

Яльмар *(з почуттям)*. Дитина, так! Дитина найперше. Гедвіг, підійди сюди. *(Гладить її по голові)*. А який у нас день завтра, га?

Гедвіг *(торсає його)*. Не треба, не треба, на кажи, тату, нічого.

Яльмар. Мені, неначе ножем у серце, коли я подумаю, як це буде вбого, це маленьке свято на горищі!

Гедвіг. Але дуже буде весело.

Реллінг. Почекай, доки дивовижний винахід твого батька вийде, нарешті, на світ.

Яльмар. О, тоді ти подивишся! Гедвіг, я вирішив забезпечити твоє майбутнє, щоб ціле життя тобі було добре! Я дечого проситиму для тебе, хоч того, хоч іншого. Це буде єдина нагорода бідному винахідникові.

Гедвіг *(обіймає його й шепоче)*. Милый, коханий тату!

Реллінг *(до Грегєрса)*. Хіба не приємно для різноманітності посидіти за повним столом, серед щасливої родини.

Яльмар. О, я дорого ціную такі години.

Грегєрс. А щодо мене, то я не можу себе добре почувати серед болотних випарів.

Реллінг. Серед болотних випарів?

Яльмар. Не починай ти знову своїх отих дурниць.

Гіна. Тут, пане Верле, не може бути ніяких болотних випарів. Я це знаю добре, бо щодня тут провітрюю.

Грегєрс *(відходячи від столу)*. Той сморід, що я про нього кажу, ви навряд чи могли б вивітрити звідси.

Яльмар. Сморід?

Гіна. Як це тобі подобається, Екдалю?

Реллінг. Вибачте, може це ви самі його принесли з собою, з ваших заводських ям.

Грегєрс. Це тільки ви можете називати смородом те, що я приношу в цю хату.

Реллінг *(підходячи до нього)*. Слушайте, пане Верле, я дуже підозріваю, що ви прийшли сюди з вашими ідеальними вимогами в задній кишені, та ще й нічого не скинувши з них.

Грегєрс. Я ношу їх у себе в грудях.

Реллінг. Однаково, де б вони в біса не були у вас, тільки я не раджу вам показувати їх тут, поки я є.

Грегєрс. А коли я це, проте, зроблю?

Реллінг. Вас скинуть із сходів, так і знайте.

Яльмар *(підводиться)*. Ну, Реллінгу...

Ґреґерс. Ну, що ж! Скидайте зі сходів...

Ґіна. Ні, Реллінгу, цього вам ніхто не дозволяє. Але ось що я хочу сказати вам, пане Верле: після тої гидоти, що ви нарobili в себе з грубкою, я прошу вас не приходити до мене й не говорити про якийсь там сморід.

(Стукають у надвірні двері).

Гедвіґ. Мамо, хтось стукає.

Яльмар. Ще тільки бракує, щоб хтось приплентався!

Ґіна. Пустити мене. *(Іде до дверей, відчиняє їх і, стрепенувшись здивано, поступається назад)*. О—о!

(Комерсант Верле, в хутрі, ступає один крок у кімнату).

Верле. Прошу вибачити. Мені сказали, що мій син живе тут у цьому домі?

Ґіна *(задихаючись)*. Так...

Яльмар *(підходячи)*. Може пан комерсант будуть такі ласкаві...

Верле. Дякую. Мені треба поговорити з сином.

Ґреґерс. Що таке? Я тут.

Верле. Я хотів би поговорити з тобою в твоїй кімнаті.

Ґреґерс. У моїй кімнаті? Ну, що ж. *(Хоче йти)*.

Ґіна. Ні, прошу вас... вона в такому вигляді.

Верле. Тоді вийдімо в коридор. Мені треба поговорити з тобою віч-на-віч.

Яльмар. Це можна й тут, пане комерсанте. Ходім, Реллінгу, до вітальні.

(Яльмар і Реллінг виходять праворуч. Ґіна бере з собою Гедвіґ до кухні).

Ґреґерс *(після короткої павзи)*. Тепер ми з тобою віч-на-віч.

Верле. Ти вчора ввечорі сказав кілька слів... а що ти оселився в Екдалів, то я маю підставу сподіватись, що ти намислив щось проти мене.

Ґреґерс. Я хочу зняти полуду з очей Яльмарові. Нехай він бачить своє становище так, як воно є, от і все.

Верле. І це те завдання в житті, що ти казав?

Ґреґерс. Іншого ти мені не лишив нічого.

Верле. Що ж, Ґреґерсе? На твою думку, це я покалічив тобі душу?

Ґреґерс. Ти покалічив мені все життя. Я не думаю зараз про те, що було з моєю матір'ю... Але я повинен тобі дякувати за те, що тепер я мучусь і місця собі не знайду від докорів сумління?..

Верле. А, тепер це вже сумління?

Грегерс. Я повинен був утрутитись ще тоді, коли наставляли пастку лейтенантові Екдалеві. Я повинен був перестерегти його. Я почував, до чого це йдеться.

Верле. Звісно, ти повинен був заговорити.

Грегерс. Я не наважився. Я був наляканий і боявся. Я невимовно боявся тебе і тоді, і потім.

Верле. Видимо, цей страх уже пройшов у тебе.

Грегерс. На щастя, пройшов. Того, що зроблено з старим Екдалем, що зроблено зо мною і... з іншими—того вже вернути не можна—але Яльмара я визволю з брехні, з облуди, де він заплутався і йде до загину.

Верле. І ти певен, що цим ти зробиш добре діло?

Грегерс. Так, я певен.

Верле. Ти, може, також гадаєш, що фотограф Екдаль така людина, що подякує тобі за таку дружню послугу.

Грегерс. Він така людина.

Верле. Гм... побачим.

Грегерс. Крім того,—коли я буду далі жити, то мушу ж я знайти ліки на своє хоре сумління.

Верле. Ти ніколи не добереш на нього ліків. Твоє сумління, Гергерсе, хоре з самого твого дитинства. Це материна спадщина, єдина, що вона тобі лишила.

Грегерс (*зневажливо, з посмішкою*). Ти ще й досі не можеш перетравити того, що помилився, сподіваючись, що вона принесе з собою капітал.

Верле. Не варто відхилятися ні до чого, що не стосується до справи. Ти твердо тримаєшся свого наміру навести Екдаля на той слід, що ти його вважаєш за справедливий?

Грегерс. Так, я твердо його тримаюсь.

Верле. У такому разі я міг би й не приходити сюди. Мабуть нема чого й питати, чи ти повернешся до мене, до дому?

Гергерс. Не повернусь.

Верле. І до фірми не вступиш?

Грегерс. Ні.

Верле. Добре. Але, що я маю намір одружитись, нам треба зробити поділ.

Грегерс (*жваво*). І цього я також не хочу.

Верле. Ти не хочеш?

Грегерс. Мені не дозволяє сумління.

Верле (*помовчавши*). На завод повернешся?

Грегерс. Ні, я вважаю, що вже покинув службу.

Верле. Що ж ти маєш робити?

Грегерс. Розв'язати завдання мого життя і нічого більше.

Верле. А потім? з чого ж ти житимеш?

Ґреґерс. Я маю деякі заощадження, що відкладав із своєї платні.

Верле. А чи на довго тобі стане цього?

Ґреґерс. Я сподіваюсь, що на мій вік стане.

Верле. Що ти хочеш цим сказати?

Ґреґерс. На це я тобі не буду відповідати.

Верле. Тоді—прощай, Ґреґерсе.

Ґреґерс. Прощай.

(Комерсант Верле виходить).

Яльмар *(виглядає)*. Пішов?

Ґреґерс. Пішов.

(Яльмар і Реллінґ увіходять. Гіна й Гедвіґ також виходять з кухні).

Реллінґ. Сніданок наш, виходить, пропав?

Ґреґерс. Одягайся, Яльмаре, нам з тобою треба довгенько прогулятись.

Яльмар. З охотою. Але чого твоєму батькові треба було? Щось може про мене?

Ґреґерс. Ходім, нам треба поговорити з тобою. Я тільки піду й візьму на себе пальто. *(Виходить у надвірні двері).*

Гіна. Тобі зовсім нема чого йти з ним, Екдалю.

Реллінґ. Справді, не ходи краще, лишися вдома.

Яльмар. Та що таке? Друг юнацьких літ почуває потребу розгорнути передо мною свою душу...

Реллінґ. А, чорт, невжеж ти сам не бачиш, що в чоловіка не всі вдома, що він божевільний зовсім?

Гіна. Ти чуєш? У його матери теж бували часом такі напади.

Яльмар. Тим паче йому потрібна дружня увага й турбота. *(До Гіни)*. Гляди, щоб обід був готовий упору. Покищо—прощайте. *(Виходить)*.

Реллінґ. Велике нещастя, що цей чоловік не завалився в пекло десь там, у якійсь своїй Гойдальській ямі!

Гіна. Та що це ви... Для чого ви так кажете?

Реллінґ. А в мене свої міркування.

Гіна. Ви справді гадаєте, що молодий Верле божевільний?

Реллінґ. На жаль, ні. Він не більше божевільний, ніж люди звичайно бувають. Проте недуга сидить у ньому.

Гіна. Що ж це таке? На що він хорий?

Реллінґ. Я вам скажу, фру Екдаль. Він хорий на гарячку чесности в гострій формі.

Гіна. Гарячка чесности?

Гедвіґ. Хіба є така недуга?

Реллінг. А як же? Це наша національна недуга, але вона виявляється тільки спорадично. *(Киває головою до Гіни)*. Дякую за сніданок. *(Виходить)*.

Гіна *(збентежено ходить по кімнаті)*. Ох... Цей Герс Верле завжди був якимсь страховищем.

Гедвіг *(стоїть коло столу й пильно дивиться на неї)*. Як це все чудно!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Ательє Яльмара Екдаля. Знати, що хтось недавно фотографувався. Стоїть фотографічний апарат під сукном, тут же пара крісел, штатив, консоль і інші речі. Вечоріє. Сонце сідає. Згодом починає темніти.

Гіна з маленькою касеткою й мотком негативом у руках стоїть у відкритих надвірних дверях і з кимсь розмовляє.

Гіна. Так, це напевне. Коли я щось обіцяю, то завжди додержую обіцянки. У понеділок буде перша дюжина готова. Прощайте, бувайте здорові!

(Чути, що хтось спускається сходами. Гіна зачиняє двері, кладе негатив у касетку й ставить її в середину фотографічного апарату під сукном).

Гедвіг *(виходить з кухні)*. Пішли?

Гіна. Пішли, хвалити бога; нарешті спекалась.

Гедвіг. Можеш ти уявити собі, батько ще не вернувся.

Гіна. А ти певна, що його нема внизу, у Реллінга?

Гедвіг. Ні, його там нема. Я шойно бігала туди сходами з кухні й питала.

Гіна. А обід стоїть; зовсім захолоне, поки він прийде.

Гедвіг. Еге, подумай, батько завжди так пильнує, щоб бути вчасно на обід.

Гіна. Незабаром прийде, побачиш.

Гедвіг. Коли б тільки вже прийшов! У мене таке почуття, наначе все якось не так.

Гіна *(скрикує)*. Ось і він.

(Яльмар Екдаль увиходить з надвірних дверей).

Гедвіг. О, як ми тебе ждали, тату!

Гіна *(швидко підходить до нього)*. Ти щось дуже спізнився, Екдалю.

Яльмар *(не дивлячись на неї)*. Так, я сьогодні спізнився. *(Схиляє пальто. Гіна й Гедвіг хочуть допомогти йому. Він відхиляє їх)*.

Гіна. Ти може обідав з Верле?

Яльмар *(вішає пальто)*. Ні!

Гіна *(іде в кухню)*. Я зараз принесу тобі обідати.

Яльмар. Не треба. Покинь. Я не буду обідати.

Гедвіг (*підходить до нього*). Тобі погано, тату?

Яльмар. Погано? Ні, нічого, не погано! Ми зробили з Грегерсом дуже важку прохідку.

Гіна. Тобі не варто було робити цього. Ти не призвичаєний.

Яльмар. Чимало є такого на світі, до чого людина мусить призвичаюватись. (*Тихо ходить по кімнаті*). Приходив хто, коли мене не було?

Гіна. Нікого, крім тих двох закоханих.

Яльмар. І ніяких нових замовлень?

Гіна. Ні, сьогодні не було.

Гедвіг. Нічого, тату! Завтра конче хтось прийде, побачиш.

Яльмар. Добре було б, коли б так. З узавтрашнього дня хочу сам до всього взятись.

Гедвіг. З узавтрашнього? Хіба ж ти забув, який завтра день?

Яльмар. Так, правда. Ну то з позавтрашнього. Я буду робити все сам, хочу сам-один узяти на себе всю роботу.

Гіна. А для чого це, Екдалу? Щоб зробити своє життя важким? Я ж даю раду з фотографією, а в тебе є твій винахід.

Гедвіг. І дика качка, тату, і кури, і королики, і...

Яльмар. Не кажи мені нічого про це. З узавтрашнього дня й ноги моєї не буде на горіщі.

Гедвіг. Як же так? Ти ж обіцяв, що завтра там буде свято...

Яльмар. Правда. Ну, то з післязавтрього. І з якою охотою б я скрутив в'язи отій дикій качці!..

Гедвіг (*скрикуючи*). Дикій качці?

Гіна. Зроду не чула такого!

Гедвіг. Але, тату... аджеж це моя качка.

Яльмар. Тим то я й не займаю її. Мені не стає духу це зробити через тебе, не стає духу, Гедвіг. А глибоко в душі я певен, що це треба зробити. Я не можу терпіти в своїй хаті створіння, що було в тих руках.

Гіна. І через те, що старий батько дістав його від того поганця Петерсена, то...

Яльмар. Єсть певні потреби... ну як їх назвати?.. Ідейні поривання, ідеальні вимоги, що від них людина не може відхилитись, не поранивши своєї душі.

Гедвіг. Але ти подумай тільки, дика качка—бідненька дика качечка!

Яльмар. Ти ж чуєш, я не торкнувся її—ради тебе не торкнувся. Жаден волос не спаде їй... Сказано—не торкнувся.

У мене є завдання поважніші за твою дику качку... Але тобі треба трохи проходитись, як звичайно. Саме смеркає, і для тебе добре освітлення, Гедвіг.

Гедвіг. Ні, сьогодні мені не хочеться йти.

Яльмар. Іди, іди. Ти, здається, дуже натрудила очі. Та й взагалі під цією стелею—задушливе повітря, і тобі шкодять усі ці випари.

Гедвіг. Добре. Я піду кухонними сходами й пробігаюсь трошки. Моя накидка й капелюх? Та вони в моїй кімнаті. Тату, ти ніякого лиха не заподієш дикій качці, поки мене не буде?

Яльмар. Жадна пір'їна не спаде з неї. *(Притягає її до себе)*. Ти і я, Гедвіг, нас двоє... Ну, іди вже.

(Гедвіг киває головою до батьків і йде через кухню).

Яльмар *(ходить по кімнаті, не підводячи очей)*. Гіно! Гіна. Ну?

Яльмар. Завтра, або скажім краще, позавтрьому, я сам хочу взятись записувати прибутки й видатки в книгу.

Гіна. Хочеш і в книгу сам записувати?

Яльмар. Так. У всякім разі хочу перевірити прибутки.

Гіна. На це не треба багато часу.

Яльмар. Це хто його знає. Мені здається, що тобі занадто на довго вистачає грошей. *(Спиняється й дивиться на неї)*. Як це так?

Гіна. Це через те, що нам з Гедвіг треба дуже мало.

Яльмар. А правда, що батькові дуже щедро платять за переписування в комерсанта Верле?

Гіна. Не знаю, чи це щедро. Я ніколи не чула, як платять за таку роботу.

Яльмар. Скільки він приблизно одержує? Скажи мені.

Гіна. Не завжди однаково. Приблизно стільки, скільки він нам коштує, та ще йому лишається дещиця.

Яльмар. Скільки він нам коштує! І ти досі нічого мені про це не казала?

Гіна. Не могла я тобі цього казати. Ти так тішився, думаючи, що він усе має від тебе.

Яльмар. А батько, виходить, усе одержував від комерсанта Верле!

Гіна. Ну, комерсант має звідки дати.

Яльмар. Засвіти лампу.

Гіна *(засвічує)*. І потім, як ми можемо знати, чи сам комерсант дає, чи може це Гроберг?

Яльмар. До чого ці викрутки про Гроберга?

Гіна. Я не знаю, я думаю тільки...

Я л ь м а р. Гм...

Г і н а. Це ж не я дістала це переписування твоєму старому батькові. Усе це зробила Берта, коли стала туди на службу.

Я л ь м а р. Мені здається, що в тебе тремтить голос.

Г і н а (*накладає абазура*). Тремтить?

Я л ь м а р. І руки тремтять. Хіба ні?

Г і н а (*рیشуче*). От що, Екдалю, ти мені краще просто скажи, що він там наплів тобі на мене?

Я л ь м а р. Чи правда тому... чи може це бути... між тобою й комерсантом Верле було щось, коли ти служила в нього в домі?

Г і н а. Ні, неправда. Тоді цього не було. Комерсант чіплявся до мене, це правда, от хазяйка й уявила, що між нами щось є. Вона стала витворяти всякі фокуси, біла мене, шарпала. Так, вона це все робила, і мені довелось відцуратися й тої роботи.

Я л ь м а р. Ну, а потім?

Г і н а. Я вернулась додому. А мати—вона зовсім не була така добра людина, за яку ти її мав. Вона не переставала мені говорити то те, то друге... На цей час комерсант овдовів...

Я л ь м а р. Далі?

Г і н а. Далі?.. Ну, що ж, мабуть найкраще розповісти тобі вже все. Одно слово—він не відчепився, доки не дійшов того, що хотів...

Я л ь м а р (*сплескує руками*). І це мати моєї дитини! Як могла ти затаїти від мене таку річ?

Г і н а. Так, це було безглуздя. Давним-давно мені треба було все тобі розказати.

Я л ь м а р. Ти повинна була б зараз же мені все розказати! Тоді б я знав, що ти таке...

Г і н а. А скажи, хіба б ти тоді проте одружився зо мною?

Я л ь м а р. Як ти можеш навіть думати таке?

Г і н а. Ну от, через те ж то я й не наважилась тоді сказати тобі. Я невимовно тебе покохала, ти це знаєш,—і хіба я могла сама зробити себе нещасливою?..

Я л ь м а р. І це мати моєї Гедвіг! Тільки подумати! Усе, що перед моїми очима (*відштовхує крісло*), увесь мій родинний захисток—усім цим я мушу завдячувати милостям свого попередника! О, цей спокусник, цей Верле!

Г і н а. Але невже ти қаєшся за ті 14—15 років, що ми з тобою прожили разом?

Я л ь м а р (*стісняється проти неї*). Скажи мені, а ти? Чи ти, принаймні, каялась щодня, щогодини, за ту павутину

брехні, що нею ти, як той павук, облутала мене? Ну скажи мені, невже тебе не катують докори сумління й каяття?

Гіна. О, любий Екдалю, в хаті завжди знайдеться так багато про що подумати, про що подбати...

Яльмар. Що тобі не було коли кинути допитливий погляд на своє минуле?

Гіна. Правду казавши, я майже зовсім забула про ці давні інтриги.

Яльмар. О, цей тупий, безчулий спокій! Він мене найбільше й обурює. Тільки подумати! Навіть каяття немає!

Гіна. А скажи мені, Екдалю, що б з тебе вийшло, коли б у тебе не було такої жінки, як я?

Яльмар. Такої!

Гіна. Авжеж такої. Я хазяйновитіша за тебе, і краще пристосовуюсь до всього. Це й зрозуміло, бо я на два роки старша від тебе.

Яльмар. Що б з мене вийшло?

Гіна. Коли ми зустрілися з тобою, то ти був на похилій стежці, ти не будеш заперечувати!

Яльмар. Ти це називаєш на похилій стежці? Але хіба ти розумієш, що коїться з людиною, коли її спіткає горе, і вона в розпачі—а надто, коли в неї ще до цього полум'яна душа!

Гіна. Так, так! Це дуже можливо. Я не ставлю це тобі на карб, бо ти став таким надзвичайно добрим і хорошим, коли завівся своєю домівкою. І як у нас гарно, затишно! Тепер і ми з Гедвіг могли б собі дозволити трохи краще ходити й ситіше з'їсти...

Яльмар. У цьому болоті брехні й облуди!

Гіна. О, огидний чоловік! Треба було йому прийти до нас!

Яльмар. І мені було добре вдома. Але це була облуда. І звідки мені взяти тепер потрібної сили, щоб мій винахід перенести в реальний світ? Можливо, що він умер разом зо мною. І це твоє минуле, Гіно, воно уб'є його.

Гіна *(мало не плачучи)*. Прошу тебе, не говори таких речей, Екдалю. Я ж ціле своє життя тільки й думала про те, щоб тобі було добре.

Яльмар. Я питаю—що станеться тепер з мріями того, хто годує родину? Лежачи там на канапі й думаючи про свій винахід, я почував, що він забирає всі мої останні сили, і що той день, коли я триматиму в руках патента,—буде останній мій день. І я мріяв, що будши вдовою небіжчика-винахідника, ти житимеш у достатках!

Гіна *(утираючи сльози)*. Не кажи цього. Бог дасть, що я ніколи не доживу до того дня, коли стану вдовою.

Яльмар. Ах, усе одно! Тепер кінець усьому! Усьому!
Грегерс Верле (*обережно відчиняє надвірні двері й зазирає*). Можна ввійти?

Яльмар. Заходь!

Грегерс (*іде з осяйним, задоволеним лицем і простягає їм руки*). Ну, любі мої. (*Дивиться то на одного, то на другого і шепоче до Яльмара*). Ще не завершилось?

Яльмар (*голосно*). Завершилось!

Грегерс. Так?

Яльмар. Я пережив найважчу годину в своєму житті!

Грегерс. І найпіднесенішу, я гадаю?

Яльмар. У всякому разі—справі кінець!

Гіна. Нехай вам бог простить, пане Верле!

Грегерс (*дуже здивовано*). Але я не розумію.

Яльмар. Чого ти не розумеш?

Грегерс. Такий великий розрахунок,—розрахунок, що повинен був стати підвалиною до зовсім нового життя, родинного життя, правдивого, без ніякої брехні...

Яльмар. Знаю, добре знаю.

Грегерс. Я сподівався, що коли відчиню двері, то зустріч мені засяє ясне світло просвітлення в оновленого подружжя... А замість цього я бачу тільки морок, сумний, темний!

Гіна. Ну, ось вам. (*Скидає абажура*).

Грегерс. Ви не хочете мене зрозуміти, фру Екдаль. Ні, ні! Вам потрібен, звісно, час. Але ти, Яльмаре? У тебе повинен бути піднесений настрій після того, як ти зробив великий розрахунок.

Яльмар. Натурально, що він у мене є. Я хочу сказати, що до певної міри є.

Грегерс. Бо хіба щонебудь на світі може зрівнятися з тим почуттям, коли прощаєш провинну душу й своєю любов'ю підносиш її до себе!

Яльмар. А ти гадаєш, що легко прийти до пам'яті після тої гіркої, що мені довелося спити зараз?

Грегерс. Звичайній людині воно може й не легко. Але такій, як ти...

Яльмар. А, я знаю й це. Але ти не повинен приганяти мене, Грегерсе. На все, бач, треба часу.

Грегерс. Так, у тобі багато спільного з дикою качкою, Яльмаре.

(*Реллінг увиходить з надвірних дверей*).

Реллінг. Як, знову дика качка?

Яльмар. З підбитим крилом. Мисливська здобич комерсанта Верле.

Реллінг. Комерсанта Верле? То це ви про нього говорите?

Яльмар. Про нього—і про нас.

Реллінг (*півголосом до Грегера*). О, щоб вас чорт забрав!

Яльмар. Що ти там говориш?

Реллінг. Висловлюю найпалкіше бажання, щоб цей блазень забирався геть звідси. Коли він довше тут залишиться, то чисто спантеличить вас обох.

Грегера. Цих двох важко спантеличити, пане Реллінгу. Про Яльмара нема чого казати: ми його знаємо. Але й вона своєю вдачею чесна й певна...

Гіна. Ілишили б мене такою, яка я вже є.

Реллінг (*до Грегера*). Чи не буде зухвальством спитати, чого вам, власне, треба в цій хаті?

Грегера. Я хочу покласти підвалину для чесноі подружньої спілки.

Реллінг. То ви вважаєте, що подружжя Екдалів не таке, як треба?

Грегера. Воно таке, як і інші, таке, яких, на жаль, дуже багато. Але справжнім подружжям його, звісно, не можна назвати.

Яльмар. Ти ж ніколи не звертав уваги ні на які ідеальні вимоги, Реллінгу!

Реллінг. Дурне базікання, мій друже! Вибачте, пане Верле, а скільки ви бачили справжніх подружжів на своєму віку? Хоч так, приблизно?

Грегера. Гадаю, що навряд чи бачив хоч би одно.

Реллінг. І я також не бачив.

Грегера. Але я бачив багато, без краю багато подружжів протилежного роду, і я мав нагоду близько спостерігати, як така спілка занпащає життя подружжя.

Яльмар. Іноді буває, що під людиною захитаються всі її моральні підвалини, Реллінгу. У цьому й є ввесь жах!

Реллінг. Я, власне, ніколи не був жонатий, через те й говорити мені не доводиться. Я знаю тільки одне, що до подружжя належить і дитина. І дитини ви не займайте, дайте їй спокій.

Яльмар. О, Гедвіг! Нещаслива моя Гедвіг!

Реллінг. Авжеж, Гедвіг. Ви, будь ласка, не вплутуйте її сюди. Ви дорослі люди. Заплутуйте, розплутуйте свої відносини, коли маєте охоту—це ваша справа, але з Гедвіг стережіться, кажу вам, бо можете призвести її до нещастя!

Яльмар. Нещастя!

Реллінґ. Бо вона сама щось заподіє собі, а може й іншим.

Гіна. Звідки ви це можете знати, Реллінґу?

Яльмар. Щось із очима?

Реллінґ. Ні, очам, звісно, від цього нічого не станеться. Але Гедвіґ у небезпечному віці. Хто знає, які дурниці можуть їй спливати на думку!

Гіна. А з нею трапляється. Недавно якось почала по-дурному бавитись з огнем у кухні. Каже, що грається в пожежу. Скільки разів я побоювалась, щоб вона не підпалила хати часом.

Реллінґ. От, бачите! Я так і знав.

Яльмар. Чим же це ти пояснюєш?

Реллінґ. У неї переступний вік, друже.

Яльмар. Але поки дитина має батька... поки мої ноги ще ступають по землі...

(Стукають у надвірні двері).

Гіна. Тихше, Екдалю, хтось іде. *(Голосно)*. Прошу!

(Увіходить фру Сербю в пальті).

Фру Сербю. Добрий вечір.

Гіна *(іде проти неї)*. Берто, невже це ти?

Фру Сербю. Я, звісно, я. Але може й не в пору?

Яльмар. Та крий боже! Вісниця з того дому!

Фру Сербю *(до Гіни)*. Правду казавши, я не сподівалась, що застану в таку пору чоловіків удома. Я забігла поговорити з тобою й попрощатись.

Гіна. Як? ти виїздиш?

Фру Сербю. Завтра вранці—до Гойдалю: комерсант уже поїхав туди сьогодні по обіді. *(Поглядає на Гретерса)*. Можу переказати вам привітання від нього.

Гіна. Та як же це так?

Яльмар. То пан Верле, виходить, виїхав? І ви їдете за ним також туди?

Фру Сербю. А що б ви на це сказали, Екдалю?

Яльмар. Сказав би: стережіться його.

Гретерс. Я зараз поясню тобі все. Мій батько бере шлюб з фру Сербю.

Яльмар. Бере шлюб? З нею?

Гіна. Ну, Берто, нарешті!

Реллінґ *(голос помітно тремтить)*. Але ж цьому не правда?

Фру Сербю. Ні, любий Реллінґу, щира правда!

Реллінґ. Ви знову хочете вийти заміж?

Фру Сербю. Виходить, що так. У Верле готові вже всі папери, і на заводі ми тихенько справимо своє весілля.
Грегерс. Дозвольте мені, як доброму пасинкові, побажати вам усякого щастя.

Фру Сербю. Дякую, якщо ви це говорите щиро. Я сподіваюсь, що ми обоє будемо щасливі, і Верле, і я.

Реллінг. Ви цілком на це можете сподіватись. Комерсант Верле ніколи не напивається п'яний, скільки я знаю, а також не має звичаю лупити своїх жінок, як покійний ветеринар.

Фру Сербю. Ах, дайте спокій Сербю там, де він тепер лежить. Хоч який він був, а проте й у нього були хороші риси.

Реллінг. Гадаю, що в пана Верле знайдуться ще кращі риси.

Фру Сербю. У ньому вже те гарне, що він не загубив того кращого, що в ньому є. А той, хто зробив це, мусить узяти на себе й наслідки.

Реллінг. Ну й загуляємо ж ми сьогодні з Мольвіком!

Фру Сербю. Не треба, Реллінгу! Не робіть цього—для мене не робіть!

Реллінг. Нічого більше не лишається. *(До Яльмара)*. Хочеш з нами? Ходім!

Гіна. Дякую вам. Яльмар не ходить по таких місцях.

Яльмар. *(злісно, стиха)*. Та замовчи!

Реллінг. Прощайте фру... Верле. *(Виходить через навірні двері)*.

Грегерс. Я бачу, що ви з доктором Реллінгом знаєтесь дуже близько?

Фру Сербю. Так, ми знаємо один одного вже чимало років. Був навіть такий час, коли між нами мало-мало не трапилось чогось.

Грегерс. Для вас у всякім разі дуже добре, що цього не трапилось.

Фру Сербю. Ви маєте слухність. Але я завжди була обережна в своїх почуттях. Жінка не може бути необачною.

Грегерс. А ви не боїтесь, що я візьму й розкажу батькові про це давнє знайомство?

Фру Сербю. Можете бути певні, що я сама йому все розказала.

Грегерс. Так?

Фру Сербю. Ваш батько знає все до найменшої дрібниці, що люди могли б з деякою підставою розказати йому про мене. Я все сказала сама. Це було перше, що я зробила, коли він натякнув мені про свої наміри.

Грегерс. О, ви відвертіші, ніж звичайно буває.

Фру Сербю. Я завжди була відверта. Це нам, жінкам, корисно.

Яльмар. Що ти на це скажеш, Гіно?

Гіна. Жінки різні бувають. Одна так робить, друга інакше.

Фру Сербю. Це правда, Гіно, але тепер я переконалася, що найкраще так рсбити, як я зробила. Верле так само нічого не затаїв від мене про своє минуле; і це тільки тісніше зв'язало нас. Тепер він може про все говорити зо мною щиро й відверто, як дитина. Раніше він ніколи не міг собі цього дозволити. Він здоровий, міцний чоловік, усю свою молодість, усі найкращі роки тільки й чув, що самі докори та проповіді, та й то найчастіше без ніякого приводу, як я чула.

Гіна. Авжеж, кажуть, що це саме так і було.

Грегерс. Коли вже фру починають заходити в такі подробиці, то мені найкраще піти собі геть.

Фру Сербю. Можете лишитись, я більше й слова не скажу. Мені хотілось тільки, щоб ви знали, що я не влавалась до брехні, чи до хитрощів. Може комусь здається, що для мене це величезне щастя. Так, до певної міри, дійсно, воно так. А проте я думаю, що беру не більше, як сама даю. Я, звісно, ніколи його не покину. Буду дбати й доглядати його, як ніхто інший, надто тепер, коли він от-от стане зовсім безпорадний.

Грегерс (до фру Сербю). Тут не можна про це говорити.

Фру Сербю. Хоч як він хоче це заховати, проте воно, однаково, мусить виявитись. Він осліпне.

Яльмар (вражено). Він осліпне? Як дивно! Він також осліпне?

Гіна. О, таких сліпих багато.

Фру Сербю. Ви можете собі уявити, яково це діловій людині! От я й буду, скільки можна, допомагати йому в його сліпоті. Але довше мені не можна тут лишатись, я маю стільки клопоту ці дні! Ага, от що треба вам ще сказати, Екдалю: коли може вам щось треба буде, в чому Верле міг би вам стати в пригоді, звертайтеся до Гробрерга.

Грегерс. Яльмар Екдаль, безперечно, обмежиться тільки тим, що подякує за таку ласку.

Фру Сербю. Хіба? Мені здавалось, що раніше...

Гіна. Ні, Берто, тепер уже не годиться Екдалеві брати щось від комерсанта Верле.

Яльмар (повільно і з притиском). Вітайте, будь ласка, від мене вашого майбутнього чоловіка й перекажіть, що я недовзі маю зайти до бухгалтеря Гробрерга...

Грегерс. Що? Ти хочеш піти до нього?

Яльмар. ...зайти до бухгалтера Гроберга, кажу я, й взяти в нього рахунок усіх тих сум, що я винен його принципалові. Я хочу виплатитися з цього боргу чести... Ха-ха-ха... борг чести! Але годі про це. Я хочу сплатити все з відсотками... по п'ять відсотків.

Гіна. Любий Яльмаре, у нас же нема на це грошей!

Яльмар. Скажіть своєму нареченому, що я безугавно працюю над своїм винаходом. Скажіть йому також, що в цій напруженій роботі підтримує в мені силу духу єдине бажання скинути з себе важкий тягар цього боргу. Усе, що зароблю, я віддам на те, щоб визволитись від грошової залежності вашому чоловікові.

Фру Сербю. Тут у вас, я бачу, щось трапилось.

Яльмар. Так, трапилось.

Фру Сербю. Бувайте здорові. Мені треба було б ще де про що поговорити з тобою, Гіно. Ну та нехай, колись іншим разом. Прощайте!

(Яльмар і Грегерс мовчки вклоняються. Гіна випроваджує Фру Сербю до дверей).

Яльмар. За поріг не смій, Гіно.

(Фру Сербю виходить, Гіна зачинає за нею двері).

Яльмар. Ну, Грегерсе, я позбувся, нарешті цього гнітючого боргу!

Грегерс. У всякому разі незабаром уже позбудешся.

Яльмар. Сподіваюсь, що я поведився цілком коректно?

Грегерс. Ти був таким, за якого я завжди вважав тебе.

Яльмар. Бувають такі обставини, коли не можна поступатись ідеальними вимогами... Маючи за своїми плечима родину, мені доведеться зігнутись від праці й муки. Ти ж розумієш, що не маючи ніяких засобів, не абияка легка річ сплатити борги багатьох років, що припали вже порохом забуття... Але що там казати! Людина в мені об'являє своє право!

Грегерс *(кладає йому обидві руки на плечі)*. Любий друже Яльмаре, хіба не добре, що я прийшов до вас?

Яльмар. О, звісно, добре!

Грегерс. І хіба не добре, що ти з'ясував усі свої стосунки?

Яльмар *(трохи нетерпляче)*. Так, безперечно, це все дуже добре, але є одна річ, що збурує в мені почуття справедливості.

Грегерс. А що саме?

Яльмар. Бачиш... тільки я не знаю, чи можу я вільно висловлюватись про твого батька?

Грегерс. Будь ласка, не зважай на мене.

Яльмар. Ну, добре. Ти розумієш, мене обурює думка, що не мені, а йому судилося здійснити ідею справжнього подружжя.

Грегерс. Як ти можеш казати подібні речі?

Яльмар. Безперечно, це так. Твій батько й фру Сербю беруть шлюб, уґрунтований повною довірою, повною щирістю з обох сторін. Вони нічого не ховають одно від одного, ні з чим не криються. Між ними, коли можна так висловитись, обопільне прощення гріхів, розґрішення.

Грегерс. Ну й що ж з того?

Яльмар. Та в цьому ж усе. Це важко, але як ти сам кажеш, усе це, конче потрібно для того, щоб утворити справжню подружню спілку.

Грегерс. Але ж це зовсім інша річ, Яльмаре. Хіба ж ти можеш рівняти себе й Гіну—з тими двома? Я гадаю, що ти мене розумієш?

Яльмар. Так, я розумію, а проте не можу збутися думки, що в цьому є щось таке, що збурює моє розуміння справедливості. Мимоволі починає здаватись, що не вона керує світом.

Гіна. Ну, Екдалю, ти б уже краще не говорив про такі дечі.

Грегерс. Не варто заглиблюватись у такі питання.

Яльмар. Але знов же з другого боку—я бачу, що є ніби провідна рука долі: він спігне.

Гіна. Ну, це ще не знати.

Яльмар. Немає найменшого сумніву. У всякім разі ми це знаємо напевне. І в цьому саме й знати справедливу відплату. Він колись навів сліпоту на свого довірливого ближнього...

Грегерс. На жаль, на багатьох навіть.

Яльмар. А тепер на нього насувається таємниче, невблаганне й вимагає його власних очей.

Гіна. І як ти наважуєшся говорити таке! Просто аж страх бере.

Яльмар. Іноді корисно поринати в темний бік нашого існування.

(Гедвіґ весела, задихана показується з надвірніх дверей. Вона в капелюшку й пальті).

Гіна. Ти вже вернулась?

Гедвіґ. Мені більше не захотілось гуляти. І добре, бо я в дверях когось зустріла.

Яльмар. Мабуть фру Сербю.

Гедвіґ. Так, її.

Яльмар. Сподіваюсь, що це ти бачила її востанне.
(Мовчанка. Гедвіг швидко й розгублено переводить погляд з одного на другого, силкуючися зрозуміти загальний настрій).

Гедвіг (підходить і лащитья до батька). Тату!

Яльмар. Ну, чого тобі, Гедвіг?

Гедвіг. Фру Сербю щось мені принесла.

Яльмар (спиняється). Тобі?

Гедвіг. Те, що я повинна одержати завтра.

Гіна. Берта завжди приносила тобі в цей день якийсь подарунок.

Яльмар. Що ж це таке вона принесла?

Гедвіг. Сьогодні ти про це не дізнаєшся. Завтра вранці мама дасть мені, коли я тільки прокинусь.

Яльмар. А! Усе це тільки для того, щоб обдурити мене.

Гедвіг (покwapливо). Ні, звісно, тобі можна подивитись.. Це великий лист. (Виймає його з кишені пальта).

Яльмар. Навіть лист?

Гедвіг. Так, тільки лист. Інше, мабуть, потім принесе. Але ти подумай тільки—лист! Я ще зроду не одержувала листів. На ньому написално «фрекен». (Читає). «Фрекен Гедвіг Екдаль».

І це я—фрекен!

Яльмар. Покажи но сюди.

Гедвіг. Дивись. (Подає йому листа).

Яльмар. Рука комерсанта Верле.

Гіна. Ти певен, Екдалю?

Яльмар. Сама подивись.

Гіна. Ти думаєш, я розберу щось?

Яльмар. Гедвіг, можна розрізати й прочитати листа?

Гіна. Ні, не сьогодні, Екдалю, треба лишити до завтра.

Гедвіг. Чому ти не дозволяєш йому прочитати? Там напевне щось гарне. Тато буде радий, і в нас буде знову весело.

Яльмар. То значить можна розрізати?

Гедвіг. Прошу, тату. Цікаво, що там таке?

Яльмар. Добре! (Розрізає конверта, виймає листа й читає, видимо ніяковіючи). Що ж це таке?

Гедвіг. Що, тату, скажи швидше!

Яльмар. Та замовчіть! (Ще раз перечитує, блідне, але стримується). Це дарчий лист тобі, Гедвіг.

Гедвіг. Що ти кажеш? Що ж мені дарують?

Яльмар. Читай сама.

Гедвіг (підходить до столу й читає до лампи).

Яльмар (стиха, стискаючи кулаки). Очі! Очі!.. І цей лист!

Гедвіг (*перериває читання*). Мені здається, що це дідуньо має все одержати.

Яльмар. Ти, Гіно, можеш тут щонебудь розібрати?

Гіна. Та я ж нічого в світі не знаю. Що там таке, скажи мені?

Яльмар. Комерсант Верле пише до Гедвіг, що її старому дідові нема великої потреби гнути спину над переписуванням, що з цього часу він буде одержувати з контори по сто крон щомісяця.

Грегерс. Ага!

Гедвіг. Сто крон, мамо! Це я теж прочитала.

Гіна. Що ж, це дуже добре для старого.

Яльмар. Сто крон, поки він потребує їх, тобто, поки він не склепить своїх очей.

Гіна. Значить він, сердешний, тепер уже забезпечений!

Яльмар. А тепер ось це! Ти не прочитала до кінця, Гедвіг. Після нього це все переходить до тебе.

Гедвіг. До мене? Усе?

Яльмар. Ці гроші забезпечені за тобою на все життя. Ти чуєш це, Гіно?

Гіна. Чую.

Гедвіг. Тільки подумати!—Я одержу всі гроші! (*Шарпає батька*). Тату, тату, невже ж ти не радий?

Яльмар (*відхиляє її*). Радий! (*Ходить по кімнаті*). О, яка далечинь, які перспективи розгортаються передо мною! І це Гедвіг! Це про неї він подумав!

Гіна. Так, бо завтра ж день її народження.

Гедвіг. Тату, все ж це тобі буде. Ти ж знаєш, що я всі гроші віддаватиму тобі й мамі.

Яльмар. Мамі! ще б пак!

Грегерс. Яльмаре, це тобі ставлять пастку.

Яльмар. Як? Ти думаєш, що це пастка?

Грегерс. Коли він був тут, сьогодні вранці, то він сказав: Яльмар не така людина, за яку ти його маєш...

Яльмар. Не така людина!

Грегерс ... і ти це сам побачиш,—сказав він.

Яльмар. Так, ти побачиш, чи я дозволю собі заткнути рота грішми...

Гедвіг. Мамо, та що ж це таке?

Гіна. Піді ї скинь з себе пальто.

Гедвіг (*мало не плачучи виходить у кухенні двері*).

Грегерс. Так, Яльмаре, побачимо, хто мав рацію,—він чи я.

Яльмар (*поволі розриває папір по половині й кладе на стіл*). Ось моя відповідь.

Грегерс. Я й сподівався такої!

Яльмар (*підходить до Гіни, що стоїть коло грубки, і говорить глухо*). Ніяких таємниць більше! Якщо між вами вже нічого не було, коли... коли ти покохала мене, як ти це називаєш... то чого ж він допомагав нам побратись?

Гіна. Може він сподівався вхіджати до нас у хату.

Яльмар. Тільки це? А чи не боявся він часом яких-небудь наслідків?

Гіна. Я не розумію, про що ти питаєш.

Яльмар. Я хочу знати, чи твоя дитина має право жити під моєю стріхою?

Гіна (*блиснувши очима, уся вирівнюється*). І ти мене про це питаєш?

Яльмар. Відповідай мені тільки одно: Гедвіг моя дитина? Чи?.. ну?

Гіна (*дивиться на нього холодно й заціпливо*). Не знаю.

Яльмар (*голос йому трохи тремтить*). Ти цього не знаєш?

Гіна. Як я можу знати? Така, як я...

Яльмар (*тихо, відвертаючись від неї*). У цій хаті мені нема чого більше робити.

Грегерс. Ти перше подумай добре, Яльмаре.

Яльмар (*бере на себе пальто*). Такій людині, як я, нема про що думати.

Грегерс. Ні, є про що. І навіть багато де про що треба подумати. Ви повинні бути всі вкупі, якщо ти хочеш підвестись на височінь самопожертви й усепрощення.

Яльмар. Ні, не хочу! Ніколи! Ніколи! Де мій капелюх? (*Бере капелюха*). Моя домівка розсипалась порошком навколо мене! (*Вибухає сльозами*). Грегерсе, у мене нема дитини!

Гедвіг (*відчиняє кухенні двері*). Що ти кажеш, тату? (*Кидається до нього*).

Гіна. Подивись!

Яльмар. Не підходь до мене, Гедвіг! Іди собі! Я не маю сили тебе бачити! О, ці очі!.. Прощайте! (*Поривається до дверей*).

Гедвіг (*чіпляється за нього й кричить*). Ні! Не йди! Не кидай мене!

Гіна (*кричить*). Подивись на дитину, Екдалю! Глянь на неї!

Яльмар. Не хочу! Не можу! Я мушу піти! Геть від цього всього!

(*Виривається від Гедвіг і швидко виходить*).

Гедвіг (*з блудними очима*). Він пішов від нас, мамо! Пішов! Він не повернеться вже більше!..

Гіна. Ти тільки не плач, Гедвіг. Звісно, тато вернеться.

Гедвіг (*ридаючи, кидається на капану*). Ні, ні! Він ніколи, ніколи вже не прийде додому!

Грегерс. Чи вірите ви мені, фру Екдаль, що я бажав тільки добра?

Гіна. Я може й вірю, тільки... нехай вам бог простить.

Гедвіг (*лежить на капані*). О, мені здається, що я умру від цього! І що я йому зробила? Мамо, верни його, верни!

Гіна. Добре, добре! Заспокойся тільки, а я зараз піду й пошукаю його. (*Одягається*). Може він пішов до Реллінга. Тільки ти не повинна лежати тут і плакати. Обіцяєш мені це?

Гедвіг (*здригається, ридаючи*). Добре, я спробую. Тільки б тато вернувся!

Грегерс (*до Гіни*). А чи не краще дати йому час, щоб переміг свій біль?

Гіна. Устигне й потім. Насамперед ми повинні заспокоїти дитину. (*Виходить у надвірні двері*).

Гедвіг (*сідає й витирає сльози*). Тепер ви скажіть, що це все значить? Чому тато не хоче мене й знати?

Грегерс. Ви не повинні тепер про це питати, пождіть поки виростете.

Гедвіг (*хлипає*). Але не можу ж я аж до того часу так мучитись! Та я вже й догадуюсь, у чому справа. Може я не рідна дитина татова?

Грегерс (*збентежено*). Як же це може бути?

Гедвіг. Може мама знайшла мене десь, а тепер тато про це дізнався. Я читала, що таке часом трапляється.

Грегерс. Ну, а коли б і справді таке було?..

Гедвіг. Він, усе одно, повинен любити мене, ще навіть більше, мені здається. Дику качку нам подарували, а проте ж я страшенно її люблю.

Грегерс (*намагаючись відвернути її увагу*). Дику качку? Так, правда! Поговорім трохи про дику качку, Гедвіг.

Гедвіг. Бідолашна вона, ця дика качка! Він її також не хоче бачити! Подумайте, він хотів скрутити їй в'язи!

Грегерс. Проте, звісно, він цього не зробив.

Гедвіг. Ні, тільки він сказав. І це, мені здається, дуже погано з його боку! Я щовечора молюся за дику качку, щоб їй чогось поганого не сталось, і щоб вона не вмерла.

Грегерс (*дивиться на неї*). Ви молитесь щовечора?

Гедвіг. А якую!

Грегерс. А хто вас привчив до цього?

Гедвіґ. Сама. Одного разу тато був дуже хорий, і йому поставили п'явки на шию. Він казав, що в нього смерть за плечима.

Ґреґерс. Он як?

Гедвіґ. Тоді я й почала молитись за нього, перед тим як лягати спати. З того часу й призвичаїлась.

Ґреґерс. А тепер і за дику качку молитесь?

Гедвіґ. Авжеж, мені здавалось, що краще вже й за неї помолитись. Вона так усе хиріла спочатку.

Ґреґерс. А ранками ви також молитесь?

Гедвіґ. Ні, звісно, ні.

Ґреґерс. А чому ж ні?

Гедвіґ. Уранці видно, і нічого не страшно.

Ґреґерс. І цій вашій качці, що ви її так ніжно любите, батько хотів скрутити в'язи?

Гедвіґ. Ні, він казав, що для нього найкраще було б це зробити, але що ради мене він не зачепить її. Як це гарно з його боку, правда?

Ґреґерс (*трохи присуваючись до неї*). А коли б ви, ради батька, самі, з своєї волі віддали її на жертву?

Гедвіґ. Мою дику качку?

Ґреґерс. Коли б ви пожертвували для нього найкращим, що у вас є в цілому світі?

Гедвіґ. Ви гадаєте, що це допомогло б?

Ґреґерс. Спробуйте, Гедвіґ.

Гедвіґ (*тихо з блискучими очима*). Я спробую!

Ґреґерс. Ви думаете, що вам стане духу?

Гедвіґ. Я попрошу дідуня! Він для мене застрелить дику качку.

Ґреґерс. Так, зробіть це, тільки ні слова не кажіть мамі.

Гедвіґ. Чому не казати?

Ґреґерс. Вона не зрозуміє.

Гедвіґ. Дику качку!.. Завтра вранці спробую.

(*Ґіна входить з надвірніх дверей*).

Гедвіґ (*кидається до неї*). Найшла його, мамо?

Ґіна. Ні, але мені сказали, що він був у Реллінґа й потягнув його з собою.

Ґреґерс. Ви певні, що це так?

Ґіна. Мені це двірничка сказала. І Мольвік з ними був.

Ґреґерс. І це тепер, коли в його тяжкій, душевній боротьбі треба бути на самоті!

Ґіна (*скидає пальто*). Чоловіки завжди лишаяться чоловіками. Бог знає, куди його Реллінґ потяг! Я бігала до мадам Еріксон, але їх там нема.

Гедвіг (*стримуючи сльози*). А як він більше вже ніколи не вернеться додому?

Грегерс. Вернеться! Завтра я принесу йому таку звістку, що ви побачите, як він вернеться. Спіть спокійно, Гедвіг. Добраніч! (*Виходить у надвірні двері*).

Гедвіг (*рідуючи, кидається Гіні на шию*). Мамо! Мамо!

Гіна (*гладить її по спині й зідхає*). Так, Реллінг правду казав. Так завжди буває, коли з'явиться якийсь божевільний із своїми заплутаними ідеальними вимогами.

ДІЯ П'ЯТА

Ательє Яльмара Екдаля. Холодний сірий ранок. На великих шибках у стелі лежить мокрий сніг.

Гіна у фартусі з щіткою й ганчіркою виходить з кухні і йде до дверей у вітальню. З надвірних дверей поквапливо входить Гедвіг.

Гіна (*спиняючись*). Ну?

Гедвіг. Мамо, мені здається, що він у Реллінга.

Гіна. А що? Бачиш!

Гедвіг. Двірничка чула, як Реллінг привів із собою двох уночі.

Гіна. Я так і думала.

Гедвіг. Але це все нічого, коли він не захоче вернутись до нас.

Гіна. Ну, я піду, хоч поговорю з ним.

(*Старий Екдаль у халаті й капцях із закуреною люлькою виходить із своєї кімнати*).

Екдаль. Яльмаре—що? Яльмара нема вдома?

Гіна. Ні, він уже пішов.

Екдаль. Так рано! І в таку хуртовину! Сніг так і крутить! Так... так... прошу, я можу й сам зробити вранішній обхід. (*Відсуває двері. Гедвіг йому допомагає. Він іде на горище, вона засуває за ним двері*).

Гедвіг (*стиха*). Уяви собі, мамо, що буде, коли бідний дідуньо дізнається, що тато хоче нас покинути.

Гіна. Дурниці! Йому не треба й знати нічого про це. Ще щастя, що його вчора не було, коли ввечері знялась оця колотнеча.

Гедвіг. Так, а проте...

(*Грегерс увиходить з надвірних дверей*).

Грегерс. Ну, як? Натрапили на його слід?

Гіна. Кажуть, що він у Реллінга.

Грегерс. У Реллінга? То він справді пішов з цими людьми?

Гіна. Виходить, що так.

Грегерс. А йому так треба було лишитись на самоті, щоб зібрати думки!

Гіна. Так, вам добре так казати.

(Реллінг показується з надвірних дверей).

Гедвіг *(кидається до нього)*. Батько у вас?

Гіна *(в той самий час)*. Він там, у вас?

Реллінг. А звичайно там.

Гедвіг. І ви нічого нам не сказали!

Реллінг. Так, я тва-арюка! Але поперше, мені довелося поратись коло другої тварюки, цієї демонічної вдачі, а подруге, я так заснув, що...

Гіна. Що Екдаль сьогодні каже?

Реллінг. Нічого не каже.

Гедвіг. Зовсім не говорить?

Реллінг. І жадного живого слова!

Грегерс. Ну, звісно. Я це добре розумію.

Гіна. Чому ж він мовчить?

Реллінг. Лежить на канані й хропе.

Гіна. Так? Правда, Екдаль завжди страшенно хропе.

Гедвіг. Спить? Він може спати?

Реллінг. Ого, ще й як!

Грегерс. Цілком зрозуміло. Після тої душевної боротьби, що він витерпів...

Гіна. Це зрозуміло, він же не звик шалатися ночами.

Гедвіг. Може це й добре, мамо, що він спить, нехай виспитья.

Гіна. І я так думаю. Не варто будити його занадто рано. Дякую, Реллінгу. Я піду спочатку поприбираю в хаті. Ходім, Гедвіг, допоможеш мені.

(Гіна й Гедвіг виходять у вітальню).

Грегерс *(звертаючись до Реллінга)*. Чи можете ви мені з'ясувати той душевний процес, що переживає тепер Яльмар Екдаль?

Реллінг. Можу запрягтись вам, що ніякого душевного процесу я в ньому не помічав.

Грегерс. Та що ви кажете? У людини поворотний пункт у житті! Усе воно зараз будується в нього на нових підвалинах! Як ви можете думати, щоб така особистість, як Яльмар...

Реллінг. Особистість! Це ви про нього? Якщо в нього й був колись нахил до такої аномалії, яку ви звете особистістю, то його з коренем вирвано йому ще з дитячих років. Можу запевнити вас у цьому.

Грегерс. Це було б дуже дивно, знаючи, з якою любов'ю його виховували.

Реллінг. Оті дві екзальтовані, гістеричні старі дівки, його тітки, ви про них кажете?

Грегерс. Мушу вам сказати, що це були жінки, які ніколи не забували про ідеальні вимоги. Але, звісно, ви тільки будете глузувати з цього.

Реллінг. Ні, зовсім не маю такого настрою. А загалом я доволі добре обізнаний з цим. Він чимало викладав риторики про цих його «двох духовних матерів». Тільки я не думаю, щоб у нього знайшлось багато за що їм дякувати. Усе лихо Екдалеве було в тому, що в своєму колі його завжди вважали за світило.

Грегерс. А хіба він не був такий? Своєю душевною глибиною, я хочу сказати.

Реллінг. Я не помічав нічого подібного. Що його батько вірив цьому—я не дивуюсь: старий лейтенант ціле своє життя зроду був дурень.

Грегерс. Він ціле своє життя був з дитячою душею. Але вам це не може бути зрозуміло.

Реллінг. Нехай так. Коли милий, чарівний Яльмар став до певної міри студентом, то серед товаришів він зразу вславився, як світило в майбутньому. Він був уродливий, приємний, білий, рожевий, такий, яким собі уявляють дорослого чоловіка, особливо підлітки-дівчата. До того ще в нього була палка вдача, голос, що йде вглиб серця, і він умів чудово деклямувати чужі слова й чужі думки.

Грегерс (*обурено*). Це ви про Яльмара Екдаля так говорите?

Реллінг. Так, про нього, з вашого дозволу, бо ось такий внутрішній зміст того божка, що перед ним ви лежите ниць.

Грегерс. Ніколи не думав, що я зовсім сліпий.

Реллінг. Та не далеко від того. Але ви також хора людина!

Грегерс. Це ви правду кажете.

Реллінг. У вас складна недуга. Поперше—важка форма гарячки чесноти, а подруге,—і це найгірше,—у вас манія преклонства. Вам вічно треба перед чимсь преклонятись, поза колом ваших власних справ.

Грегерс. Звісно, я повинен шукати цього поза своїм колом.

Реллінг. Але ви знову ганебно помиляєтесь, коли вам здається, що ви чуєте й бачите навколо себе якісь великі страховинні мухи. Ви з вашими вимогами знову трапили в хату, де живуть люди, неспроможні їх справдити.

Грегерс. Якщо ви дійсно такої, а не вищої думки про Яльмара Екдаля, то яка ж нам може бути приємність повсякчас бувати в нього.

Реллінг. Боже мій, я ж, проте, якийсь лікар, з вашого дозволу, і не можу ж я не звертати уваги на нещасних хорих, що живуть зо мною в одному домі.

Грегерс. Он як! То виходить, що Яльмар Екдаль також хора людина?

Реллінг. На жаль кожна людина більш-менш хора.

Грегерс. Які ж ви ліки даєте Яльмарові?

Реллінг. Мої звичайні ліки. Я підтримую в ньому життєвув брехню.

Грегерс. Життєвув брехню? Може я не дочув?

Реллінг. Ні, так я й сказав, життєвув брехню. Бо це, бачте, принцип, що все в житті стимулює.

Грегерс. Скажіть, будь ласка, що ж це за життєва брехня така, що нею пройнятий Яльмар?

Реллінг. Ні, дуже дякую, але я не викриваю чужих таємниць шахраям. Ви тоді потрапили б його ще більше покалічити. Але моя метода випробувана. Я застосував її також і до Мольвіка. Я зробив з нього демонічну вдачу: це як фонтанель йому на потилиці.

Грегерс. То він зовсім не такій у дійсності?

Реллінг. А що таке по-вашому, чорт забирай, демонічна вдача? Це чиста нісенітниця, яку я вигадав, щоб зберегти йому життя. Коли б не моя метода, то ця нікчемна свиня з чулливим сумлінням давно знемогла б від розпачу й самозневаги. Знов же взяти старого лейтенанта... хоч, правда, він сам натрапив на певні ліки.

Грегерс. Лейтенант Екдаль? Що ж у нього?

Реллінг. А що ж ви скажете на те, що він, старий мисливець на ведмедів, блудить тепер по темному горищі й полює там на короліків? Аджеж у цілому світі ви не знайдете мисливця, щасливішого за цього старого, коли він вовтузиться там серед отого сміття. Чотири-п'ять сухих різдвяних ялинок якнайкраще правлять йому за величезний, зелений Гойдальський ліс, а півень з курами—за глушців на вершках сосен! А короліки, що скачуть там по підлозі, здаються йому ведмедями, і він полює на них, цей розбитий, лісовий дід!

Грегерс. Справді, нещасливий цей старий лейтенант Екдаль. Йому довелось багато скинути з своїх юнацьких ідеалів.

Реллінг. От, щоб не забути, пане Верле-молодший!—не вживайте ви краще цього чужоземного слова «ідеали». Ми маємо чудове своє слово «брехня».

Грегерс. І ви гадаєте, що вони мають одно значіння?

Реллінг. Так, приблизно, як тиф і гнила гарячка.

Грегерс. Знаєте ви що, докторе Реллінгу? Я не поступлюся, доки не видеру Яльмара з ваших пазурів.

Реллінг. Для нього це буде найгірше. Відберіть пересічній людині життєву брехню—разом з нею ви відберете їй і щастя. *(Звертається до Гедвіг, що вийшла з вітальні)*. Ну, маленька качина мати, тепер я піду до себе й подивлюсь, що робить ваш батько, чи й досі ще лежить і роздумує про свій дивовижний винахід? *(Відчиняє надвірні двері й виходить)*.

Грегерс *(підходить до Гедвіг)*. Бачу по вас, що нічого ще не зроблено.

Гедвіг. Що?—А, це ви про дику качку! Ні.

Грегерс. Мабуть духу не стало, коли дійшло до діла?

Гедвіг. Н, не через те. Але, коли я прокинулась сьогодні вранці й згадала, про що ми з вами вчора говорили, то мені все це здалось таким чудним.

Грегерс. Чудним?

Гедвіг. Так, я сама не знаю... Учора ввечорі це здавалось так гарно, а сьогодні, коли я прокинулась і згадала, то воно вже мені не здалось таким.

Грегерс. Уже не здалось... Що ж, і не диво, бо ви тут зросли, і натурально, дещо і в вас заглухло.

Гедвіг. Це мене мало обходить. Коли б тільки тато вернувся.

Грегерс. О, коли б ваші очі розкрились на те, що дає справжню ціну життю, коли б у вас був здоровий, бадьорий і відважний дух, коли б ви були здатні на жертву—о, тоді ви побачили б, яким він вернувся б до вас!.. Проте я ще не гублю віри в вас, Гедвіг. *(Виходить у надвірні двері)*.

(Гедвіг ходить по кімнаті, тоді йде в кухню. Чути стукіт у двері з горища. Вона підходить і трохи прочиняє їх. Звідти виходить старий Екдаль. Вона засуває за ним двері).

Екдаль. Гм... мало втіхи самому рсбити цю вранішню прохідку.

Гедвіг. А тобі нема охоти полювати, дідуно?

Екдаль. Не така сьогодні погода, щоб полювати. Там так темно, що спереду майже нічого не видно.

Гедвіг. Скажи, тобі взагалі ніколи не хотілось підстрелити щось інше, крім короликів?

Екдаль. А чим погані королики?

Гедвіг. Так, а якби дику качку?

Екдаль. Ха-ха-ха! Боїшся, щоб не застрелив твоєї дикої качки? Ніколи в світі,—чуєш?—ніколи цього не зроблю!

Гедвіг. Та ти напевне й не міг би. Мабуть диких качок дуже трудно стріляти.

Екдаль. Не міг би? Ні, я гадаю, що може й застрелив би.

Гедвіг. А як би ти став стріляти, дідуно? Не в мою, звісно, дику качку, а в інших?

Екдаль. Я б угородив їй кулю просто в груди, розумієш, це найпевніше. І стріляти треба проти пера, а не за пером.

Гедвіг. Вони відразу вмирають?

Екдаль. А звісно, відразу,—тільки як влучити. Ну, треба мені піти до себе, трохи причепуритись—розумієш? Гм!.. гм!
(Виходить у свою кімнату).

Гедвіг (озирнувшись на вітальню, підходить до полиці, стає навшпиньки, дістає дворульного пістоля й розглядає його. Гіна з щіткою й ганчіркою виходить з вітальні. Гедвіг покvapливо й непомітно кладе пістоля на місце).

Гіна. Чого ти там пораяєшся в батькових речах, Гедвіг?

Гедвіг (відходить від полиці). Я тільки хотіла там прибрати.

Гіна. Піди краще на кухню й доглянь каву, щоб не проходила. Хочу занести йому, як спущуся вниз.

(Гедвіг виходить. Гіна починає замітати й прибирати в кімнаті. Надвірні двері помалу відчиняються, і Яльмар Екдаля зазирає в кімнату. Він у пальті, але без капелюха, невмитий, з розкуйовдженим волоссям. Очі заспані й каламутні).

Гіна (стоїть із щіткою в руках і дивиться на нього). Екдалю—ти? Ну, заходь же.

Яльмар (заходить і говорить приглушеним голосом). Приходжу... щоб у ту ж мить зникнути...

Гіна. Так, так! Я розумію. Але, боже мій, який ти маєш вигляд!

Яльмар. Вигляд?

Гіна. А твоє таке добре зимове пальто! Ну й дісталось же йому!

Гедвіг (у кухенних дверях). Можна мені, мамо?.. (Бачить Яльмара, голосно скрикує з радості й кидається до нього). Тату!.. Тату!..

Яльмар (відвертається й відмахується руками). Іди собі геть, геть, геть! (До Гіни). Та забери ж ти її геть від мене, кажу тобі.

Гіна (стиха). Іди покищо у вітальню, Гедвіг!
(Гедвіг тихо йде туди).

Яльмар *(заклопотано висуває шухляду в столі)*. Мені потрібні мої книги. Де вони?

Гіна. Які книги?

Яльмар. Ну, розуміється, мої наукові твори... технічні журнали для мого винаходу.

Гіна *(шукає на полицях)*. Це не вони, отут, без палятурок?

Яльмар. Авжеж, вони й є.

Гіна *(кладає на стіл купу журналів)*. Може покликати Гедвіг, щоб вона тобі порозрізала їх?

Яльмар. Мені не треба, щоб їх для мене розрізали.

(Коротка павза).

Гіна. Проте... Ти хочеш виїхати від нас, Екдалю?

Яльмар *(перебирає книги)*. Я гадаю, що це зрозуміло само собою.

Гіна. Так, так.

Яльмар *(спалахнувши)*. Не можу ж я жити там, де мені щохвилини будуть устромлювати ножа в серце.

Гіна. Нехай тобі бог простить, що ти так кепсько про мене думаєш.

Яльмар. Доведи.

Гіна. Мені здається, що це ти повинен довести.

Яльмар. Після такого минулого, як твоє? Знаєш, є певні вимоги... Я назвав би їх навіть ідеальними вимогами...

Гіна. А як же з старим батьком? Що ж буде з ним, бідолашним?

Яльмар. Я знаю свої обов'язки. Безпорадний старий піде зо мною. Я поїду в місто і все влаштую... гм... *(Нерішуче)*. Чи не знайшов хто мого капелюха на сходах?

Гіна. Ні. Ти що, згубив його?

Яльмар. Він був, звісно, на мені, коли я вернувся вночі. Тут не може бути ніякого сумніву. А сьогодні не можу ніде його знайти.

Гіна. Боже мій, де ж це ти був з отими двома ледацями?

Яльмар. А, не питай мене про такі дрібниці. Невже ти думаєш, що я в такому настрої, що можу пам'ятати про якісь там дурниці?

Гіна. Що б ти хоч не застудився, Екдалю. *(Виходить у кухню)*.

Яльмар *(спорожняє шухляду і стиха злісно розмовляє сам з собою)*. Падлюка ти, Реллінг! паскуда! Мерзенний спокуєник! І не придушить тебе ніхто!.. *(Відкладає в бік скільки старих листів, знаходить розірваний напередодні папір, бере й розглядає його, але, побачивши, що входить Гіна, похапцем відсуває його від себе)*.

Гіна (ставить на стіл тацю з знаряддям до кави). Випий шклянку гарячого, коли хочеш. Тут і бутерброди і трошки солоненького.

Яльмар (позирає скося на тацю). Солоненького? Ні-защо в світі нічого в цій хаті! Правда, уже мало не цілу добу я не мав у роті нічого тривного... Але це все одно!.. Мої нотатки! Мої початі спогаді! Де ж мій щоденник та важні папери? (Відчиняє двері до вітальні й поступається назад). І там вона!

Гіна. Боже мій, треба ж дитині десь бути!

Яльмар. Іди собі. (Відходить убік, щоб поступитися місцем перед Гедвіг. Вона злякано входить в ательє).

Яльмар (тримаючись за ручку дверей, звертається до Гіни). У ці останні хвилини мої, в колишній моїй хаті, я хочу, щоб дали мені спокій і відзволіли мене від сторонніх. (Проходить у втальню).

Гедвіг (кидається до матері й тихим схвильованим голосом питає). Це про мене?

Гіна. Ти побудь покищо в кухні, Гедвіг; або ні... піди краще до себе в кімнату. (Іде за Яльмаром і каже йому). Почекай Екдалю, не порайся там у комоді. Я знаю, де вони лежать.

Гедвіг (злякана й збентежена стоїть з хвилину не рухаючись і закусивши губи, щоб не розплакатись. Потім у розпачі стискає руки й тихо вимовляє). Дика качка! (Іде нечутно до полиці, бере звідти пістоля, прочиняє двері на горище, прослизає туди й засуває за собою двері. З вітальні чути, як сперечаються Гіна й Яльмар).

Яльмар (виходить, тримаючи в руках кілька старих зшитків і окремих аркушів паперу. Кладе все на стіл.) Ну, до чого може придатись оцей твій саквояж? Набереться тисяча речей, що мені доведеться тягти їх із собою.

Гіна (іде за ним із саквояжем). Ти покищо покинь усе тут. Візьми з собою тільки сорочку й пару сподників.

Яльмар. Ух! Як утомлюють ці збори! (Скидає пальто й сідає на канапу).

Гіна. Кава стоїть і холоне.

Яльмар (машинально ковтає раз, потім удруге).

Гіна (втирає порох із стільця). Найважче тобі буде знайти таке велике горище для короліків.

Яльмар. Що? Я повинен ще тягти за собою й короліків?

Гіна. А то як же? Старий не може жити без них.

Яльмар. Доведеться відвикнути від цього. Я мушу зректись більшого, ніж короліки.

Гіна (стирає порох на полицях). А флейту покласти в саквояж?

Яльмар. Ні. Ніякої флейти мені не треба. А пістоля поклади.

Гіна. Ти хочеш узяти з собою пістоля?

Яльмар. Хочу взяти свого наладованого пістоля.

Гіна *(шукає його)*. Тут його нема. Мабуть старий його взяв.

Яльмар. Він на горищі?

Гіна. Напевне там.

Яльмар. Гм... самотній старець. *(Бере бутерброда, їсть і випиває каву)*.

Гіна. От, коли б ми не віддали кімнату, то ти міг б туди перейти.

Яльмар. Щоб я жив у тій самій хаті, що... Ні! Ніколи!

Гіна. А якби ти оселився в Реллінга й Мольвіка?

Яльмар. Не називай їх при мені; на саму тільки думку про них гублю апетит. Ні, я бачу, що мені доведеться в бурю й хугу ходити від хати до хати, шукати притулку для старого батька й для себе!

Гіна. Але ж у тебе нема капелюха, Екдалю, ти згубив його.

Яльмар. О, ці відмети, де кубляться всі гріхи! Капелюха у всякім разі треба роздобути! *(Бере ще бутерброда)*. Треба все влаштувати! Я, звісно, немаю наміру позбавити себе життя. *(Шукає чогось на таці)*.

Гіна. Чого ти шукаєш?

Яльмар. Масла.

Гіна. Зараз принесу. *(Іде в кухню)*.

Яльмар. Не треба. Я можу їсти й сухий хліб.

Гіна *(приносить масло)*. Ось! Щойно збите. *(Наливає йому чашку кави, він сідає на канапу, намащує маслом хліб, з хвилину їсть і п'є мовчки)*.

Яльмар. А міг би я лишитись на день, на два у вітальні, тільки щоб ніхто, ніхто не чіплявся до мене?

Гіна. Коли хочеш, то, звісно, міг би.

Яльмар. Я не бачу ніякої можливості відразу зібрати всі батьківські речі.

Гіна. І тобі треба буде ще насамперед пояснити йому, що ти не хочеш з нами жити.

Яльмар *(відсуваючи чашку)*. Так, і це теж. Знову доведеться говорити про ці заплутані обставини. Треба все обміркувати... перепочити нарешті. Не можу ж я в один день скинути все собі на плечі.

Гіна. Та ще в таку жакливу погоду, як сьогодні.

Яльмар *(перекладає комерсантового листа)*. Цей паперіць, я бачу, ще валяється тут.

Гіна. Я не торкалась до нього.

Яльмар. Мене він, звісно, не обходить...

Гіна. Та й я у всякім разі не маю наміру використовувати його.

Яльмар. Але не варто, щоб його вимели разом з усяким сміттям, а серед метушні, коли я буду вибиратись, це легко може трапитись.

Гіна. Я сховаю його.

Яльмар. Дарчий лист насамперед належить моєму батькові, і він сам повинен вирішити, чи скористатися з нього чи ні.

Гіна (зідхає). Бідний старий!

Яльмар. Про всякий випадок—де в тебе клей?

Гіна (іде до полиці). Ось тут слоїк з клеєм.

Яльмар. А квачик?

Гіна. І квачик також. (Подає йому й те й друге).

Яльмар (бере ножиці). Треба паперову смужечку з другого боку. (Вирізає й підклеює). Я собі, звісно, і в голову не покладу важити на чужу власність, і найменше—на власність німецького діда... та й інших, теж... Готове. Нехай так полежить, а коли висхне, то забори його десь. Я не хочу більше, щоб мені муляв очі цей документ. Ніколи!

(Грегерс показується з надвірних дверей).

Грегерс (трохи здивований). Як—ти сидиш тут, Яльмаре?

Яльмар. Я впав від утоми.

Грегерс. І ти, як я бачу, снідав?

Яльмар. Тіло часом також ставить свої законні вимоги.

Грегерс. Що ж ти вирішив?

Яльмар. Для такої людини, як я, один тільки шлях. Я саме збираю найпотрібніші свої речі. Але на все потрібен час, ти сам розумієш.

Гіна (нетерпляче). Що ж мені робити? Опоряджувати тобі кімнату, чи складати речі в саквояж?

Яльмар (похмуро скоса глянувши на Грегерса). Складай... і опоряди там...

Гіна. Я покладу на спід сорочку, а зерху все інше. (Виходить у вітальню й зачиняє за собою двері).

Грегерс (після короткої павзи). Ніколи я не думав що все так кінчиться. Невже тобі справді так треба покинути свою хату й родину?

Яльмар. А що ж, на твою думку, я повинен робити? Я не для того створений, щоб бути нещасливим, Грегерсе. Мені треба, щоб навколо мене було спокійно, тихомирно, приємно.

Грегерс. А хіба цього не могло б бути? Спробуй. Мені здається, що в тебе є тепер міцний ґрунт, щоб збудувати все спочатку. Та крім того згадай про свій винахід, що для нього варто жити.

Яльмар. Нє кажи мені про цей винахід. Він так далеко в майбутньому.

Грегерс. Як то?

Яльмар. І потім, що ти, власне, хочеш, щоб я винайшов? Здебільшого все вже без мене винайдено. Що не день, то це все важче й важче...

Грегерс. Але ти стільки вже вклав праці...

Яльмар. Це вже той ледащо, Реллінґ. Це він підмовив мене на це.

Грегерс. Реллінґ?

Яльмар. Еге. Він перший сказав мені, що в мене є талант, що я здатен винайти щось нове в фотографії.

Грегерс. Он як. То це, виходить, Реллінґ.

Яльмар. І який я був глибоко щасливий, працюючи, і не через те, що вірив сам у свій винахід, або через себе самого... а через те, що в нього вірила Гедвіґ, вірила всією силою своєї дитячої душі... тобто через те, що я, дурень, уявляв собі, що вона вірила.

Грегерс. Невже ти справді думаєш, що Гедвіґ могла бути нещира з тобою?

Яльмар. Тепер я можу думати все. Поперек дороги мені стоїть Гедвіґ, і заступе сонце в моїм житті.

Грегерс. Гедвіґ? Невже ти говориш про Гедвіґ? Як вона може тобі бути на перешкоді?

Яльмар *(не відповідаючи на питання)*. Я так безмірно любив цю дитину! Який невимовно щасливий я був, коли повертався додому, в свою вбогу хатину, а вона вибігала проти мене, трохи примруживши свої милі очиці!.. А я, довірливий дурень! Я так без пам'яті любив її. І я присипляв себе мріями, уявляючи собі, що вона так само любить мене!

Грегерс. І ти можеш казати, що це ти уявляв тільки?

Яльмар. Як я можу знати? Від Гіни нічого не вивідаєш. Крім того, їй зовсім бракує розуміння ідейного боку цієї заплутаної інтриги. Але мені хочеться розгорнути перед тобою душу, Грегерсе... Цей жажливий сумнів... Може Гедвіґ ніколи не любила мене щиро...

Грегерс. Можливо, що ти матимеш певний доказ... *(Дослухається)*. Що це? Здається, дика качка криче?

Яльмар. Так, це вона криче. Батько на горищі.

Грегерс. Він там? *(Прояснівши)*. Кажу тобі, ти будеш мати певний доказ того, що бідна дівчина щиро любить тебе!

Яльмар. Який доказ вона мені може дати? І хіба я можу вірити чомунебудь з того боку?

Грегерс. Гедвіг не знає брехні.

Яльмар. Ах, Грегерсе, якраз у цьому не можна бути певним. Ця фру Сербю частенько навідувалася сюди, і хто знає, про що вони шептались тут з Гіною. А Гедвіг завжди дослухалась. Може й цей самий дарчий лист зовсім не був їм несподіванкою. Мені здається, що я навіть дещо запримітив.

Грегерс. Який в тебе дух вселився, Яльмаре?

Яльмар. Мені тільки полуда спала з очей. Пожди, і ти побачиш сам, що цей дарчий лист тільки початок. У фру Сербю й раніше завжди було багато дечого для Гедвіг, а тепер вона має можливість зробити все, що захоче. Вони можуть і зовсім забрати її в мене, коли їм спаде охота.

Грегерс. Ніколи в світі Гедвіг не піде від тебе!

Яльмар. Не будь такий певний. Коли вони придуть з повними руками й покличуть її?.. А я?.. Я так безмежно любив її! Я вважав для себе за найбільше щастя взяти її обережно за руку й вести в житті, як ведуть через велику порожню кімнату дитину, що боїться темряви. А тепер мені так боляче! Я певен, що бідний, убогий фотограф на горіщі не був для неї всім на світі! Вона тільки закралась йому в серце, щоб запобігти його ласки до слухного часу.

Грегерс. Та ти й сам цьому не віриш, Яльмаре.

Яльмар. Увесь жах у тому, що я сам не знаю, чому я повинен вірити, і ніколи знати не буду! Але хіба ти справді маєш сумнів у тому, що я кажу? Ха-ха! Ти занадто покладаєшся на свої ідеальні вимоги. А як вони придуть — оті, з повними руками — і крикнуть до дитини: покинь його, у нас тобі буде життя...

Грегерс *(похапливо)*. Ну, і що ж, як ти гадаєш?

Яльмар. І коли б я її спитав: Гедвіг, можеш ти зректися цього життя задля мене? *(Іронічно сміється)*. Дякую красно... ти почув би її відповідь!

(На горіщі чути постріл з пістоля).

Грегерс *(голосно й радісно)*. Яльмаре!

Яльмар. От вам! Він там полює.

Гіна *(входить)*. Екдалю, мені здається, що там на горіщі старий стріляє... сам один...

Яльмар. Зараз побачу.

Грегерс *(схвильований, затримує його)*. Стривай! Ти знаєш, що це таке?

Яльмар. Звісно, знаю.

Ґреґерс. Ні, ти не знаєш. А я знаю. Це доказ!

Яльмар. Який доказ?

Ґреґерс. Дитяча жертва. Вона упросила твого батька застрелити дику качку.

Яльмар. Застрелити дику качку?

Ґіна. Що ви кажете?

Яльмар. На що ж це?

Ґреґерс. Вона хотіла тобі віддати на жертву найкраще, що в неї було на світі, бо вона думала, що тоді ти знову полюбиш її й повіриш їй.

Яльмар (*м'яко й розчулено*). О, любя моя дитина!

Ґіна. Треба ж отаке вигадати!

Ґреґерс. Вона хотіла конче вернути твою любов, Яльмаре. Їй здавалось, що вона не може жити без неї.

Ґіна (*стримуючи сльози*). Тепер сам бачиш, Екдалю!

Яльмар. Ґіно, де ж вона?

Ґіна (*хлипаючи*). Бідненька, вона, мабуть, сидить у кухні.

Яльмар (*іде до дверей і відчиняє їх*). Гедвіґ, іди... іди сюди, до мене. (*Зазирає в кухню*). Та її там нема!

Ґіна. Ну, тоді вона в себе, в своїй кімнаті.

Яльмар (*з кімнати*). І там її нема. (*Вертається назад*). Мабуть десь вийшла з хати?

Ґіна. Ти ж не хотів бачити її. Їй ніде було дітись.

Яльмар. Коли б тільки швидше вона вернула, щоб я міг як слід сказати їй... Тепер усе буде добре, Ґреґерсе! Тепер я вірю, що ми можемо почати нове життя!

Ґреґерс (*тихо*). Я знав, що відродження прийде через дитину.

(*Старий Екдаль виходить із своєї кімнати. Він у повній формі й силкується причепити шаблю*).

Яльмар (*вражений*). Батьку, ти тут?

Ґіна. Він стріляв у себе в кімнаті?

Екдаль (*підходить і каже сердито*). Що ж це таке? Ти вже сам полюєш, Яльмаре?

Яльмар (*збентежено*). То це не ти? Не ти стріляв на горищі?

Екдаль. Я стріляв? Гм...

Ґреґерс (*кричить до Яльмара*). Вона с ма застрелила дику качку!

Яльмар. Що ж це таке? (*Біжить до дверей на горище, швиденько відсуває їх, зазирає в середину й голосно скрикує*). Гедвіґ!

Ґіна (*біжить до дверей*). Боже мій, що там скоїлось?

Яльмар (на горищі). Вона лежить на підлозі!

Грегерс. Лежить? Гедвіг? (Кидається за Яльмаром).

Гіна (одночасно). Гедвіг! (Кидається на горище). Ні, ні, ні!

Екдаль. Ха-ха! Вона й собі—полювати!..

(Яльмар, Гіна й Грегерс виносять Гедвіг в ательє, права рука з міцно затиснутим у ній пістолем, звисла).

Яльмар (не в собі). Пістоль вистрелив! Вона влучила в себе! Кличте людей! Івалт! Івалт!

Гіна (біжить до надвірних дверей і кричить вниз). Реллінгу! Реллінгу! докторе Реллінгу! Біжіть сюди швидше! Якнайшвидше!

(Яльмар і Грегерс кладуть Гедвіг на канапу).

Екдаль (тихо). Ліс помстився.

Яльмар (на колінах перед Гедвіг). Вона зараз прийде до пам'яті. Вона опритомніє!.. Так, так!..

Гіна (вертається). Куди вона влучила? Я нічого не бачу. (Увіходить покvapливо Реллінг, за ним Мольвік у фраківі, але без камізелки й без краватки).

Реллінг. Що трапилось?

Гіна. Вони кажуть, що Гедвіг застрелилась.

Яльмар. Іди сюди, допоможи!

Реллінг. Застрелилась! (Відсуває стола й починає оглядати Гедвіг).

Яльмар (на колінах, злякано). Що, не дуже небезпечно? Ну, що, Реллінгу? Майже нема крові? Небезпеки нема?

Реллінг. Як це трапилось?

Яльмар. Хіба я знаю?

Гіна. Вона хотіла застрелити дику качку.

Реллінг. Дику качку?

Яльмар. Мабуть пістоль розладувався.

Реллінг. Гм... так, так!

Екдаль. Ліс помстився! А я проте не боюсь!

(Іде на горище й засуває за собою двері).

Яльмар. Реллінгу, чому ж ти нічого не кажеш?

Реллінг. Куля влучила в груди.

Яльмар. Але ж вона опам'ятається?

Реллінг. Хіба ти не бачиш, що вона вже не жива?

Гіна (вибухаючи слізьми). Дитино моя! Доню моя!

Грегерс (хрипко). У безодні морській...

Яльмар. Ні, ні! Вона повинна жити! Реллінгу! Хоч на хвилину, заклинаю тебе богом на мить,—тільки сказати їй, що я завжди любив, без міри любив її!..

Реллінг. Пробито серце. Унутрішній крововилив. Вона вмерла враз, на місці.

Яльмар. Я гнав її від себе, немов дикого звіра і вона, перелякана, забилась на горище, щоб умерти там з любови до мене! (Ридає). Ніколи не поправити цього, не сказати їй... (Стискає й заломлює руки й кричить угору). О, ти... там!.. Якщо ти тільки є там... Нащо ти зробив це зо мною?

Гіна. Мовчи, мовчи! Не треба бога хулити. Ми недостойні були, мабуть, мати її!

Мольвік. Дитина не вмерла. Вона спить.

Реллінг. Дурниці.

Яльмар (стиха, підходить до канапи й схрестивши руки дивиться на Гедвіг). Ось вона лежить... тиха... непорушна...

Реллінг (силкується виїняти пістоля). Міцно тримає! Дуже міцно!

Гіна. Ні, Реллінгу, не треба. Не ламайте їй пальчиків. Покиньте пістоля.

Яльмар. Нехай вона забере його з собою.

Гіна. Так, покиньте його. Але ж дитина не повинна лежати тут, неначе на показ. Її треба занести в її кімнату. Несімо, Екдалю!

(Яльмар і Гіна піднімають Гедвіг).

Яльмар. О, Гіно, як ти це витерпиш?

Гіна. Будемо одно одному помагати, тепер нема чого ділити.

Мольвік (простягає руки й бурмотить). Хвала богові!.. У землю відійдеш... у землю відійдеш...

Реллінг. Заткни свою пельку, друже, ти п'яний! (Яльмар і Гіна проносять Гедвіг через кухенні двері. Реллінг зачинає за ними. Мольвік скрадається в надвірні двері).

Реллінг (підходить до Грегера). Ну, мене ніхто не обдурить і не переконає, що це був випадок.

Грегерс (що ввесь час стояв окам'янілий з жаху, здригається). Хто може знати, як трапився цей жах!

Реллінг. Їй обсмалило сукню. Вона, видимо, приставила пістоля до гудей і стрелила.

Грегерс. Гедвіг проте померла не дарма. Ви бачили, яку величність душі він виявив у горі?

Реллінг. Багато людей виявляють величність душі, стоячи над трупом. Але чи на довго йому стане цієї величності?

Грегерс. На ціле життя, на віки!

Реллінг. Не мине й року, як маленька Гедвіг стане для нього прекрасною темою для деклямації.

Грегерс. Як ви дозволяєте собі говорити так про Яльмара Екдаля?

Реллінг. Почекаємо й поговоримо тоді, коли зів'яне

перша трава в неї на могилі. Тоді ви почувете, як він, захлинаючись, буде говорити про дитину, без пори відірвану від батьківського серця, як він буде киснути в захваті собою і в жалі до себе самого... Почекайте трохи.

Грегерс. Коли ваша правда, а не моя, то не варто жити на світі!

Реллінг. Ні, життя проте було б не погане, коли б нам дали спокій ці благословенні кредитори, що оббивають пороги нам, бідним людям, і ставлять нам свої ідеальні вимоги!

Грегерс (*дивиться просто перед собою*). У таким разі я радий, що маю таку долю.

Реллінг. Дозвольте запитати, яка ж це доля?

Грегерс. Бути тринадцятим за столом.

Реллінг. Який вам біс повірить?

ПРИВИДИ

РОДИННА ДРАМА НА 3 ДІІ

ПРИВИДИ.

Родинна драма на 3 дії.

ДІЄВІ ОСОБИ

Фру Альвінг Гелена—удова капітана і камергера Альвінга.

Освальд Альвінг — син її, артист-маляр.

Пастор Мандерс.

Енгстранд — столяр.

Регіна Енгстранд — живе в домі фру Альвінг.

Дія перша відбувається в садибі фру Альвінг, на березі великого фйорду в західній Норвегії.

ДІЯ ПЕРША

Велика кімната виходить у сад. У стіні ліворуч—двері. Посеред кімнати круглий стіл. Навколо столу—стільці. На столі книжки, часописи й газети. Ліворуч, на передній частині сцени,—вікно, перед вікнами невеличка канапа, а коло неї жіночий робочий столик для шиття. У глибині кімната переходить у невеличку засклену терасу, заставлену квітами. На терасі праворуч у стіні двері з тераси в сад. Через скляні стіни видко псхмурий фйорд, ніби затканий сіткою рівного дрібного дощу.

Столяр Енгстранд стоїть при дверях у сад. Ліва нога в нього трсхи крива, під підошвою невеличка дерев'яна колодочка. Регіна з порожньою водолійкою в руках стоїть перед ним, заступаючи дорогу.

Регіна (*притишеним голосом*). Чого тобі треба? Стій, де стоїш! З тебе так і лле!

Енгстранд. Цей дощик від господи, дитино моя.

Регіна. Від чорта він, цей дощик!

Енгстранд. Бог з тобою, що це ти верзеш? Регіно! (*Підкульгуючи підступається два кроки в кімнату*). Але я, бач... Хотів би тільки сказати тобі...

Регіна. Та не стукай ти так своєю ногою. На горі спить молодий пан.

Енгстранд. Досі ще спить? Серед білого дня?

Регіна. Тебе це зовсім не обходить.

Енґстранд. Учора ввечорі я трошки загуляв.

Регіна. Цьому я охоче вірю.

Енґстранд. Бо, дитино моя, людина—кволе створіння.

Регіна. Ну, звісно, кволе.

Енґстранд. А спокус на цьому світі дуже багато! Проте, сьогодні рано,—от як перед богом кажу,—о пів на шосту я вже став до роботи.

Регіна. Так, так! Тільки забирайся ти звідси! Я зовсім не хочу стояти тут із тобою ніби на rendez-vous якому.

Енґстранд. Чого ти не хочеш?

Регіна. Не хочу, щоб тебе хтось тут побачив. Іди собі краще своєю дорогою.

Енґстранд (*робить ще два кроки ближче*). Ні, як перед богом кажу, не піду, доки не поговорю з тобою. По обіді я впораюсь з усією роботою там, у шкільному домі, а ввечорі подамся пароплавом додому, в місто.

Регіна (*крізь зуби*). Щасливої дороги!

Енґстранд. Дякую тобі за це, дитино моя. Тут узавтра будуть посвятини притулку. Буде всяка всячина... та й випити знайдеться, що... Розумієш? І я не хочу, щоб хтось сказав про Якова Енґстранда, що він дався на спокусу.

Регіна. О..!

Енґстранд. А так. Узавтра тут буде чимало значних панів. Пастора Мандерса також сподіваються з міста.

Регіна. Він має приїхати сьогодні.

Енґстранд. От бачиш! І я ніяк не хочу, щоб він міг щось про мене сказати.

Регіна. Ага, он воно як!

Енґстранд. А хіба що?

Регіна (*дивиться пильно на нього*). А те, що ти знов хочеш піддурити пастора Мандерса.

Енґстранд. Тс... що ти, знавісніла, чи що? Щоб я дурив пастора Мандерса? Та він завсіди такий добрий до мене, пастор Мандерс, і щоб я... та ніколи в світі! Але ось що я хотів тобі сказати. Бачиш, сьогодні ввечорі я від'їжджаю додому.

Регіна. Ну й їдь. І що швидше, то краще!

Енґстранд. Але я хочу взяти й тебе з собою, Регіно.

Регіна (*розкривши рота*). Мене з собою? Що це ти кажеш?

Енґстранд. Кажу, що хочу завести тебе до себе, до дому.

Регіна (*зневажливо*). Ніколи в світі не побачиш ти мене коло себе.

Енґстранд. Це ми ще побачимо!

Регіна. Будь певен, що побачимо! Щоб я, зріси ти та

викохавшись тут у домі камергерші Альвінг... мало не як рідна її дитина... і щоб я поїхала до тебе!... До тебе додому? Гидота яка!

Енґстранд. Та що це ти, чорт забирай? Ти стаєш проти свого батька, дівчино?

Регіна (*крізь зуби, не дивлячись на нього*). Ти сам не раз говорив, що я не твоя...

Енґстранд. Цить! Як ти можеш про це навіть думати...

Регіна. Скільки разів ти лаяв мене і називав... fi donс!

Енґстранд. Ні, боже борони, ніколи не сказав я такого поганого слова.

Регіна. О, я добре знаю, яке слово ти казав.

Енґстранд. Так, але це траплялось тоді, коли я був трошки не той... у житті стільки спокус, Регіно!

Регіна. Так.

Енґстранд. І найчастіше бувало це, коли твоя мати починала пиндючитись. Треба ж було мені чимсь допекти їй, дитино моя. Вона завсіди дуже високо неслась! (*Передражнюючи*). Дай мені спокій, Енґстранде! Пусти мене! Я ж бо три роки служила у камергера Альвінга в Розенвольді! (*Усміхається*). Якуже! борони боже! Вона ніколи не могла забути, що капітана зробили камергером саме тоді, коли вона там служила.

Регіна. Бідна мама—ти без пори висотав з неї життя!

Енґстранд (*ударивши себе*). Авжеж, я всьому винен!

Регіна (*відвернувшись, півголосом*). Пху! І ще ця нога!..

Енґстранд. Що ти кажеш, моя дитино?

Регіна. Pied de mouton...

Енґстранд. Це що? по-англійському?

Регіна. По-англійському.

Енґстранд. Так, тебе вивчили тут усяких наук, а от тепер тобі це й придасться, Регіно!

Регіна (*трохи помовчавши*). А чого тобі, власне, хочеться, щоб я поїхала з тобою до міста?

Енґстранд. І ти можеш питати, чому батько хоче жити разом із своєю єдиною дитиною? Самотній, покинутий удівець!

Регіна. Ну, ти не підспайся до мене з такими дурницями. На що я тобі здалася?

Енґстранд. Гаразд, я можу сказати тобі. Я, бач, хочу взятись до чогось новенького.

Регіна (*пхикнувши*). Ти не раз уже був брався до нового та крім дурниць ніколи з цього нічого не виходило.

Енґстранд. Але цей раз, Регіно, ти побачиш,—нехай мене чорт ізз'їсть!..

Регіна (*тупає ногою*). Годі тобі про чортів.

Енґстранд. Тс... Це ти справедливо кажеш, дитино моя... І ось що я хотів тобі сказати... я зібрав чимало грошенят з того, що заробляв у цьому новомі притулкуві.

Регіна. Зібрав? Ну, що ж? Це не погано для тебе.

Енґстранд. Куди тут, у селі витратити гроші?

Регіна. Так? Ну, що ж далі?

Енґстранд. От я й надумав, бач, вкласти ці гроші кудись так, щоб вони дурно не пропали. Це буде шиночок для моряків.

Регіна. Фе!

Енґстранд. Не якийсь там матроський свинюшник, ні! Щоб я з цього місця не встав, коли брешу... справжній гарний шиночок для капітанів, штурманів і всяких таких поважних панів—розумієш?

Регіна. І я повинна...?

Енґстранд. Допомогати мені! Так, тільки про людське око. Жадної важкої роботи тобі не буде, дитино моя. Як тобі забажається, так і буде!

Регіна. Ну, ще б пак!

Енґстранд. У хаті повинна бути жінка, це відома річ. Вечорами в нас будуть маленькі розваги зі співами, танцями тощо. Сама знаєш, моряки наріл обметаний, бувалий, по всяких у світі морях пливали. *(Підходить ближче)*. Не будь дурненька, Регіно, не заступай сама собі стежки. Що з тобою буде тут? Яка користь, що фру витратилась, щоб тебе вивчити? Я чув, ніби хочуть, щоб ти наглядала за дітьми в новому притулку. Хіба це діло для тебе? Невжеж у тебе є охота йти туди й марнувати своє здоров'я коло якихось там замурзаних дітлахів?

Регіна. Ні, але коли станеться так, як я хочу, то... а чому б і не сталось? Звісно, станеться!

Енґстранд. Що ж це таке станеться?

Регіна. Тобі за це нема чого турбуватись. Багато ти грошей тут зібрав?

Енґстранд. Усього набереться сот сім-вісім крон.

Регіна. Не зле.

Енґстранд. Доволі, щоб стати на рівні ноги, дитино моя!

Регіна. А ти не думаєш дати мені трошки?

Енґстранд. Ні, бог свідок, що не думаю!

Регіна. Хоч би на якусь злиденну сукенку!

Енґстранд. Поїдеш у місто, будеш зі мною жити, то й сукні будуть

Регіна. У місті, аби не тільки охота, то я й сама собі роздобуду!

Енґстранд. Ні, Регіно, краще буде, коли тебе поведе батькова рука. Тепер легко можна підшукати гарненький будиночок на Малій Гаванській вулиці. Готівкою не багато доведеться заплатити—і можна відкрити такий ніби притулок для моряків, рззумієш?

Регіна. Я з тобою жити не буду! У мене немає нічого спільного з тобою. Іди собі геть!

Енґстранд. Та ти довго й не житимеш зо мною, дитино моя. Звичайно доброго в цьому нічого не було б... Якщо вмітимеш поводитись... Така вродлива дівчина, якою стала ти за ці два роки...

Регіна. Ну?

Енґстранд. Не за довгий час може з'явиться який-небудь штурман, а то навіть і капітан...

Регіна. Я ніколи не вийду ні за одного. У моряків немає ніякого *savoir vivre*.

Енґстранд. Чого в них немає?

Регіна. Я знаю моряків, кажу тобі. Не такі вони люди, щоб виходити за них заміж.

Енґстранд. Ну, то й не виходь. Можна й так з них мати користь. (*Конфіденційно*). Він... отой... англієць, що приїздив своєю яхтою—він дав три сотні доларів, як стій. А вона була не краща за тебе.

Регіна (*підступаючи до нього*). Геть звідси!

Енґстранд (*посувається назад*). Ну, ну, та вже ж не вдариш!

Регіна. Побазікай ще про матір, то й вдарю. Геть звідси, кажуть тобі! (*Іде за ним до дверей*). Та не грюкай дверима. Молодий пан Альвінг...

Енґстранд. Спить, звісно. Щось ти дуже піклуєшся молодим паном Альвінгом. (*Тихше*). Хо, хо... хіба вже так, що він...?

Регіна. Геть! Зараз же геть! Ну й паскуда ж ти! Ні, не сюди. Сюдою йтиме пастор Мандерс. Іди кухенними сходами.

Енґстранд (*іде праворуч*). Іду, іду! А ти ось поговори з ним. Він така людина, що скаже тобі, як діти повинні поводитись з батьком. Нехай хоч як, а проте ж я тобі батько; і можу довести це церковною книгою.

(*Виходить у відчинені двері, які Регіна за ним зачиняє*).

(*Регіна швиденько оглядає себе в люстро, обмахується хустинкою, причепурює на шії бантика й заход жується коло квітів*).

(*Пастор Мандерс у пальті, з парасолею й маленькою подорожньою сумкою на паску через плече увиходить на терасу з саду*).

Пастор Мандерс. Добридень, йомфру Енґстранд.

Регіна (*обертається, радісно здивована*). О, добридень, пане пасторе. То пароплав уже прибув?

Пастор Мандерс. Щойно. (*Входить до кімнати*). Яка неприємна погода в нас ці дні.

Регіна (*іде за ним*). Так, але це дуже сприятлива погода для хлібороба, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Так, правда, ви маєте слухність. Ми, городяни, мало думаємо про це. (*Починає скидати пальто*).

Регіна. Чи не можу я допомогти? Так! Та й мокре воно! Я зараз повішу його в передпокої і парасолю візьму, туди... її треба розкрити, то скоріше висохне. (*Виходить з речами у двері праворуч. Пастор Мандерс здимає сумку й кладе її разом з капелюхом на стілець. Приходить Регіна*).

Пастор Мандерс. Як приємно дістатись до хати. Ну, що у вас тут, усе гаразд?

Регіна. Дуже дякую, усе гаразд!

Пастор Мандерс. Клопоту, мабуть, багато через за-
втрашне свято?

Регіна. А чимало!

Пастор Мандерс. Фру Альвінг, я сподіваюся, вдома?

Регіна. А якже! Вона нагорі й готує щоколяду для молодого пана.

Пастор Мандерс. Ага, скажіть мені, я чув на пристані, що Освальд уже вдома?

Регіна. Він приїхав позавчора. Ми його сподівались не раніше як сьогодні.

Пастор Мандерс. Я гадаю живий, здоровий?

Регіна. Так, дякую. Тільки він дуже втомився з дороги. Він приїхав просто з Парижу. Я гадаю, що навіть і без пересідки, цілу дорогу в тому самому поїзді. Зараз оце він, мабуть, задрімав, отже говорімо трошки тихше.

Пастор Мандерс. Ну, гаразд, будемо потихеньку.

Регіна (*підсуває крісло до столу*). Будь ласка, сідайте, пане пасторе, і спочиньте. (*Він сідає, вона підсовує йому під ноги стільчика*). От так. Тепер вам добре сидіти?

Пастор Мандерс. Дякую, дякую! Дуже добре. (*Дивиться на неї*) А знаєте що, йомфру Енгстранд, ви ще виростили з того часу, як я вас бачив востаннє.

Регіна. Вам так здається, пане пасторе? Фру каже, що я також і поповнішала.

Пастор Мандерс. Поповнішали? Хіба трошки,—так саме в міру. (*Невеличка павза*).

Регіна. Може б я сказала фру?

Пастор Мандерс. Ні, дякую, можна й почекати, моя люба дитино. Скажіть мені, мила Регіно, як ся має ваш батько?

Регіна. Досить добре, пане пасторе, дякую вам.

Пастор Мандерс. Він заходив до мене, коли був у місті останній раз.

Регіна. Правда? Він завжди буває дуже задоволений, коли йому щастить поговорити з паном пастором.

Пастор Мандерс. А ви часто навідуєтесь до нього?

Регіна. Я? Звичайно, я навідуюсь, коли маю час.

Пастор Мандерс. Ваш батько—кволої вдачі, йомфру Енгстранд, він щиро бажає, щоб хтось ним керував.

Регіна. Так, це дуже можливо.

Пастор Мандерс. Він хоче мати когось коло себе, кого б він любив, і чию думку він шанував би. Він сам щиро признався мені в цьому, коли був у мене останній раз.

Регіна. Він і зо мною говорив про це саме. Та не знаю я, чи захоче фру Альвінг пустити мене саме тепер, коли треба завідувати новим притулком. Та й самій мені важко було б покинути фру Альвінг; вона завсіди була така добра до мене...

Пастор Мандерс. Так, моя мила дівчинко, це так. Проте не треба забувати й про обов'язки дочки; але, звісно, насаперед нам треба мати згоду самої фру.

Регіна. До того ж іще—я не знаю, чи личить мені, в моєму віці господарювати в домі нежонатого чоловіка.

Пастор Мандерс. Як! Люба йомфру Енгстранд, та це ж ваш батько!

Регіна. Так, а проте... Звісно, коли б це був добрий дїм, і в справжнього якогось доброго пана...

Пастор Мандерс. Регіно!..

Регіна... що до нього я могла б почувати і приязнь, і бути йому за дочку...

Пастор Мандерс. Але ж, мила моя дитино...

Регіна. Тоді я, може, охоче поїхала б у місто. Тут я почуваю себе такою самотньою... а пан пастор самі знають, що то є бути самотнім у цілому світі. Про себе можу сказати, що я не ледача й жвава. Може пан пастор знають таку підхожу для мене посаду?

Пастор Мандерс. Я? Ні, слово чести, не знаю!

Регіна. Але ж милий, милий пан пастор згадають про мене, якщо?..

Пастор Мандерс *(підводиться)*. Добре, йомфру Енгстранд, це я обіцяю.

Регіна. Бо коли я...

Пастор Мандерс. Може ви будете ласкаві й підете до фру?

Ретіна. Вона зараз прийде, пане пасторе. *(Виходить наспівуючи)*.

Пастор Мандерс *(проходить по кімнаті разів два,— спиняється в глибині сцени на хвилину, і, заклавши руки за спину, дивиться в садок, потім повертається знов до столу, бере одну книжку, здивовано читає заголовок, перебирає інші)*. Гм... он що!

Фру Альвінґ *(виходить з дверей ліворуч. За нею йде Ретіна, але зараз же зникає в перших дверях праворуч)*.

Фру Альвінґ *(простягає йому руку)*. Вітаю вас, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Добридень, фру Альвінґ. Ось я й прибув, як вам обіцяв.

Фру Альвінґ. Ви, як завжди, пунктуальні.

Пастор Мандерс. Але не думайте, що мені так уже легко було видертись. Усі ці численні комісії, засідання, що в них я беру участь.

Фру Альвінґ. Тим більше доводиться цінувати, що ви приїхали задалегідь. Ми встигнемо впоратись з усіма нашими справами ще перед обідом. Але де ж ваші речі?

Пастор Мандерс *(похапцем)*. Мої речі в крамаря. Я в нього й ночуватиму.

Фру Альвінґ *(стримуючи усмішку)*. І цей раз вас не можна умовити залишитись тут?

Пастор Мандерс. Ні, ні, фру! Дякую вам, я вже залишусь там, де звик. Крім того, звідти мені дуже зручно й на пароплав.

Фру Альвінґ. Ну, нехай вийде на ваше. Мені, проте здається, що ми з вами такі вже літні люди...

Пастор Мандерс. О, ви жартуєте. Але натурально, що сьогодні вам дуже весело. І завтрашнє свято, і Освальд з вами вдома...

Фру Альвінґ. Еге, подумайте, яке це для мене щастя! Більше ніж два роки вже минуло, як він тут був останній раз. І він обіцяв мені, що лишиться зо мною цілу зиму.

Пастор Мандерс. Це дуже гарно й виявляє його любов до вас, бо як собі хочете, а я гадаю, що дуже привабливо жити в Римі, або в Парижі.

Фру Альвінґ. Але ж він знає, що вдома в нього мати, а в мого милого хлопчика в серці не згасає любов до своєї матері.

Пастор Мандерс. Було б дуже сумно, коли б розлука й мистецтво погасили в ньому найприродніші почуття.

Фру Альвінг. Так, ви маєте рацію. Але щодо нього, то боятись цього, у всякім разі, нема чого. Він незабаром прийде сюди, а зараз він нагорі, лежить і спочиває на канапі. Але сідайте, дорогий пане пасторе.

Пастор Мандерс. Дякую. Так вам зручніше?

Фру Альвінг. Так, звісно. *(Сідає до столу)*.

Пастор Мандерс. Чудесно! Зараз ви побачите... *(Підходить до стільця, що на ньому лежить його подорожня сумка, виймає з неї папери, сідає по другий бік столу й дивиться, куди б їх покласти)*. Уперед ми візьмем... *(Перебиває себе)*. Скажіть мені, фру Альвінг, як у вас опинились оці книжки?

Фру Альвінг. Ці книжки? Я читаю їх.

Пастор Мандерс. Читаєте подібні твори?

Фру Альвінг. Ну, звісно, читаю.

Пастор Мандерс. І що ж, відчуваєте, що вам краще, ви щасливіші від такого читання?

Фру Альвінг. Мені здається, що я відчуваю себе спокійніше.

Пастор Мандерс. Дивно! Але чому саме?

Фру Альвінг. О, ці книги пояснюють і стверджують багато чого з того, про що я й сама думаю. І що дивно, пане пасторе, нового в них, власне, нема нічого, нічого такого, про що багато дехто й самі не думали б. Але тільки люди або не здають собі в цьому справу, або не хочуть признатися.

Пастор Мандерс. Боже мій! І ви гадаєте, що багато людей...

Фру Альвінг. Певна цього!

Пастор Мандерс. Але ж не тут? Не серед нас, звичайно?

Фру Альвінг. Безперечно є й серед нас, також.

Пастор Мандерс. Ну, можу по правді сказати...

Фру Альвінг. Але що ви, власне, маєте проти цих книжок?

Пастор Мандерс. Що я маю? Невже ви гадаєте, що я стану марнувати свій час, читаючи подібні твори?

Фру Альвінг. Виходить, що ви зовсім не знаєте того, що самі ганите?

Пастор Мандерс. Я доволі читав про ці твори, щоб їх не похваляти.

Фру Альвінг. Але ваша власна думка...

Пастор Мандерс. Часто трапляється, що людині доводиться здаватись на думку інших. Так уже водиться в світі. І це добре. Бо інакше, що сталося б із суспільством?

Фру Альвінг. Може й ваша правда.

Пастор Мандерс. Я, звісно, не заперечую, що такі книжки можуть навіть захоплювати, і я зовсім не ставлю вам за провину бажання познайомитися з новими течіями думки, що, як кажуть, з'явилась у тому великому світі... куди ви так надовго відпустили вашого сина, але...

Фру Альвінг. Але...?

Пастор Мандерс (*знижуючи голос*)... але про це не говориться, фру Альвінг. Немає жадної потреби знати кожному, що людина читає й про що думає у себе, в своїх чотирьох стінах.

Фру Альвінг. Розуміється. І я такої самої думки.

Пастор Мандерс. Подумайте тільки, ви мусите тепер звачати на цей притулок, а ви ж надумались були його заснувати ще тоді, коли погляди ваші дуже відмінні буди від теперішніх, принаймні я так гадаю.

Фру Альвінг. Так, так, я з вами цілком погоджуюсь. Але саме про притулок...

Пастор Мандерс. Нам треба говорити, звичайно. Отже обережність, дорога фру. А тепер берімося до справ. (*Розкриває обгортку й виймає папери*). Бачите, ось ці?

Фру Альвінг. Документи?

Пастор Мандерс. Усі впорядковані як слід. Вірте мені, що їх було не легко роздобути впору. Я мусів просто видирати їх. Влада завжди буває занадто, навіть хоробливо обережна й делікатна, коли доводиться щось вирішувати. Але будь що будь, а вони вже в наших руках. (*Перегортає папери*). Ось документ про передачу від вас садиби Сольвік, що належить до маєтку Розенвольд з новими будівлями: шкільним будинком, будинком для вчителів і каплицею; а ось документ про заснування фонду і статут притулку. Послухайте. (*Читає*). Статут дитячого дому імени капітана Альвінга.

Фру Альвінг (*довго дивиться на папір*). Отже він є...

Пастор Мандерс. Мені здається, що краще буде «імени капітана Альвінга, а не камергера Альвінга», так воно скромніше.

Фру Альвінг. Авжеж, мабуть так краще.

Пастор Мандерс. А це книжка ощадної каси, де вкладено капітал з відсотками на витрати щодо утримання притулку.

Фру Альвінг. Дякую вам. Але, будь ласка, залишіть її в себе. Так буде зручніше.

Пастор Мандерс. З охотою. Я гадаю гроші, тим часом, залишити в ощадній касі. Рента, звісно, мене не дуже приваблює: шість відсотків і гроші видають тільки за шість місяців після того, як подати заяву. Потім при нагоді придбаємо

добре забезпечений заставний лист, звісно краще перший. Тоді ми з вами поговоримо про це докладніше.

Фру Альвіні. Гарзд, дорогий пасторе, ви на цьому розумієтесь краще за мене.

Пастор Мандерс. У всякім разі я буду пильнувати. Тут єще іще одно, про що я не раз хотів вас запитати.

Фру Альвіні. Що саме?

Пастор Мандерс. Чи треба ці всі будівлі застрахувати, чи ні?

Фру Альвіні. Розуміється, їх треба застрахувати.

Пастор Мандерс. Ні, стривайте, фру. Перше цю справу треба обговорити.

Фру Альвіні. Я страхую все: і будівлі, і рухоме майно, і худобу, і весь реманент.

Пастор Мандерс. Цілком натурально — це ваша власність. Я також у себе все страхую. Але тут, бачте, зовсім інша справа. Притулок призначено, так би мовити, на вищу мету.

Фру Альвіні. Але...

Пастор Мандерс. Шодо мене особисто, то я, звісно, не бачу нічого поганого в тому, щоб забезпечити себе від усяких несподіванок.

Фру Альвіні. Я так само думаю.

Пастор Мандерс. Але яке це справить вражіння на тутешню людність? Який у них настрій? Ви це краще знаєте.

Фру Альвіні. Гм... Який настрій...

Пастор Мандерс. Хіба не знайдеться навіть може й чимало поважних людей, дійсно поважних, що вважатимуть це за спокусу.

Фру Альвіні. А кого, власне, вважаєте ви за людей поважних?

Пастор Мандерс. Ну, я кажу про людей з незалежним становищем, які мають такий вплив, що мимоволі доводиться вважати на їхню думку.

Фру Альвіні. Такі безперечно тут знайдуться, і можливо, що вони вважатимуть, навіть, за непристойне, коли...

Пастор Мандерс. От бачите. У місті в нас таких людей також чимало. Пригадайте хоч би прихильників мого колеги. І звісно, дуже легко пояснити все тим, що нам з вами бракує щирої віри у вищу волю.

Фру Альвіні. Ну, а ви самі, дорогий пане пасторе, ви ж знаєте, що...

Пастор Мандерс. Знаю, знаю! Цілком розумію, що це все так, але ж хіба ми можемо затулити людям рота й уникнути

всяких неправдивих і несприятливих пояснень? А це може пошкодити й самій справі притулку.

Фру Альвінг. Ну, коли так, то...

Пастор Мандерс. Я мушу подумати також і про те, що може опинитись у скрутному й навіть у ніяковому становищі. Керівні кола в місті дуже цікавляться цим притулком. Він до деякої міри має обслуговувати й місто, і чимало полегшить громаді її піклування про бідних. Я весь час був вам порадником, за мною була вся ділова частина справи, отже я можу побоюватися, що найзавзятіші скидатимуть усе на мою голову.

Фру Альвінг. Ви не повинні наражати себе на це.

Пастор Мандерс. Не кажучи вже про ті напасті, що безперечно посплюються на мене з газет та часописів певного напрямку.

Фру Альвінг. Годі, дорогий пасторе Мандерс. Одного цього міркування доволі, щоб вирішити справу.

Пастор Мандерс. Отже ви не наполягаєте на тому, щоб страхувати?

Фру Альвінг. Ні, залишмо вже це.

Пастор Мандерс *(відхилившись на спинку стільця)*. А коли б трапилось нещастя? Ніколи не можна знати... Могли б ви сплатити всі втрати?

Фру Альвінг. Ні, просто вам кажу, ніколи б не сплатила.

Пастор Мандерс. Тоді знаєте що, фру Альвінг? Ми беремо на себе страшну відповідальність.

Фру Альвінг. Ви гадаєте, що можна інакше зробити?

Пастор Мандерс. Ні, отож то, що ми не можемо інакше, не можемо даватися на всякі наклепи й на обмову, і не маємо права наражатися на скандал у парафії.

Фру Альвінг. Вам, як священникові, ні в якому разі.

Пастор Мандерс. Я гадаю, ми мусимо здатись на те, що такий заклад повинен мати особливе щастя й вищу опіку.

Фру Альвінг. Будемо сподіватись на це, пасторе Мандерс.

Пастор Мандерс. Отже на цьому й постановимо.

Фру Альвінг. Так, звісно.

Пастор Мандерс. Гарзд. Як ви хочете. *(Записує)*. Отже не страхувати.

Фру Альвінг. Але дивно мені, що ви заговорили про це саме сьогодні.

Пастор Мандерс. Я давно хотів запитати вас про це.

Фру Альвінг. Бо вчора в нас там мало не трапилось пожежі.

Пастор Мандерс. Що таке?

Фру Альвінг. Але якось минулось. Зайнялися були стружки в столярні.

Пастор Мандерс. Де працює Енгstrand?

Фру Альвінг. Так. Уже не раз, кажуть, помічали, що він не стережеться з вогнем.

Пастор Мандерс. Голова в цього чоловіка забита всякою всячиною, всякими спокусами. Але тепер, дякувати богові, він став, здається, шануватись, як я чув.

Фру Альвінг. Так? Хто це вам сказав?

Пастор Мандерс. Він сам запевняв мене. А робітник знього добрий.

Фру Альвінг. Поки не нап'ється...

Пастор Мандерс. Так. Нещаслива легкодухість. Він каже, що це часто буває з ним, через його хору ногу. Останній раз, коли він був у місті, то я був просто зворушений. Він прийшов до мене й широко дякував, що я допоміг йому стати тут на роботу, і він мав нагоду бачитися з Регіною.

Фру Альвінг. Він не часто з нею бачиться.

Пастор Мандерс. Він щодня з нею розмовляє, принаймні він сам мені це казав.

Фру Альвінг. Може бути.

Пастор Мандерс. Він глибоко почуває, що коло нього повинен бути хтось такий, хто міг би втримувати його від спокуси. У Якова Енгstrandа це буває дуже зворушливо, коли він приходить такий безпорадний, кається й сам визнає свою легкодухість. Останній раз він був у мене й багато говорив... Слухайте, фру Альвінг, коли б він справді відчув серцем потребу повернути Регіну знов до себе...

Фру Альвінг *(швидко підводиться)*. Регіну?

Пастор Мандерс. Ви не повинні цьому противитись.

Фру Альвінг. Конче буду противитись. До того ж Регіна вже має роботу в притулку.

Пастор Мандерс. Але ж не забувайте, що він їй батько.

Фру Альвінг. О, я краще як хто інший знаю, яким він був їй батьком. Ні, з мого дозволу вона ніколи не повернеться до нього.

Пастор Мандерс *(підводиться)*. Не беріть цього так до серця, моя дорога фру. Дуже сумно, що ви так несправедливо ставитесь до столяра Енгstrandа. Ви, навіть, неначе злякались.

Фру Альвінг *(спокійніше)*. Однаково. Я взяла Регіну до себе, вона в мене залишиться. *(Дослухається)*. Тсс... Пасторе Мандерс, не будемо про це говорити. *(Радісно)*. Чуєте? Освальд іде сходами. Я хочу думати тільки про нього.

(З дверей ліворуч виходить Освальд у легкому пальті й з капелюхом у руках. У зубах у нього довга пінькова люлька).

Освальд (спиняючись коло дверей). Прошу вибачити,— я думав, що всі в конторі. (Підходить ближче). Доброго здоров'я, пане пасторе.

Пастор Мандерс (дивиться на нього). О, це аж дивно...

Фру Альвінг. Ну, що ви скажете про нього, пасторе Мандерс?

Пастор Мандерс. Я кажу... кажу... Та невже ж це справді...?

Освальд. Так, це справді блудний син, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Але, любий мій молодий друже...

Освальд. Ну, або син, що повернувся до батьківської оселі.

Фру Альвінг. Освальд пригадує, як ви тоді були проти того, щоб він став художником.

Пастор Мандерс. На людський погляд, багато дещо може здаватись непевним, що потім... проте... (Стискає йому руку). Радий вас вітати вдома! Дуже радий! Ні, мій дорогий Освальде, можна мені вас так називати?

Освальд. Ну, звісно, як же інакше ви б мене звали?

Пастор Мандерс. Добре. І ось що я хотів вам сказати, любий Освальде. Ви не повинні думати, що я безумовно засуджую все звання художників. Я гадаю, що й серед них багато дехто потрапив зберегти непорушне своє внутрішнє я.

Освальд. Треба сподіватись.

Фру Альвінг (радісна й задоволена). Я знаю одного, що в ньому і внутрішнє і зовнішнє залишилось непорушне! Гляньте на нього, пасторе Мандерс!

Освальд (ходить по кімнаті). Так, так люба мамо, але покиньмо про це.

Пастор Мандерс. Ну, звісно, заперечувати цього не можна. І ви вже почали заживати слави, Освальде. У газетах частенько пишуть про вас, і дуже навіть прихильно, тільки тепер, здається, трошки менше стали писати-

Освальд (спинившись біля квітів). Останній час я мало працював.

Фру Альвінг. Художник повинен іноді спочивати.

Пастор Мандерс. Я думаю! Треба вбитися в силу й підготувати себе до чогонебудь величного.

Освальд. Так, звісно!.. Мамо, скоро буде обід?

Фру Альвінг. За яких півгодини. Хвалити бога, апетит йому не пропав.

Пастор Мандерс. І смак до тютюну також.

Освальд. Я знайшов батьківську люльку, там на горі, в кімнаті, і...

Пастор Мандерс. Ага, он воно що!

Фру Альвінг. Що?

Пастор Мандерс. Коли Освальд увійшов у двері, з люлькою в зубах, мені здалось, що передо мною живий його батько.

Освальд. Так, справді?

Фру Альвінг. Як ви можете це казати? Освальд подібний до мене!

Пастор Мандерс. Так, але в куточках рота і в губах є якась риска, щось таке, що страшенно нагадує Альвінга, надто коли він курить.

Фру Альвінг. Нічого, нічогісінько нема. У Освальда в лініях рота скоріше є щось ніби пасторське, так мені здається.

Пастор Мандерс. Так, так де в кого з моїх колеґ дійсно є коло рота отака риска.

Фру Альвінг. Милий мій хлопчику, ти проте покинь краще люльку. Я дуже не люблю тут диму.

Освальд *(кладає люльку)*. Залюбки. Я хотів тільки скуштувати її. Одного разу, колись ще дитиною, я з неї курив.

Фру Альвінг. Ти?

Освальд. Так. Я був тоді зовсім маленький. Я пам'ятаю, ввечері якось, зайшов до батька в кімнату. Він був такий веселий.

Фру Альвінг. Ти нічого не можеш пам'ятати з того віку.

Освальд. Ні, я добре пам'ятаю, як він узяв мене, посадовив до себе на коліна й дозволив мені курити з своєї люльки. —Кури, кури,—казав він,—кури гарненько, хлопче.—А я й старався щосили доки не став почувати, що ввесь ізблід, і піт великими краплями зросив мені чоло. А тоді він так щиро почав сміятись.

Пастор Мандерс. Дуже мені дивно!

Фру Альвінг. Та це мабуть тільки приснилось Освальдові.

Освальд. Ні, мамо, це був не сон. Хіба ж ти сама не пам'ятаеш, як ти ввійшла тоді, взяла мені й занесла в дитячу кімнату. Мені було кепсько, і я бачив, що ти плакала. Чи батько часто витворяв такі штуки?

Пастор Мандерс. Замолоду він був напрочуд веселий і втішний.

Освальд. І встиг так багато зробити в житті. Так багато доброго й корисного, не доживши до старости.

Пастор Мандерс. Так, мій любий Освальде, дійсно ви дістали в спадщину ім'я діяльної й достойної людини. Це буде для вас, треба сподіватись, добрим прикладом.

Освальд. Мусіло б бути.

Пастор Мандерс. У всякім разі це дуже хвально, що ви приїхали додому на день його вшанування.

Освальд. Менше я не міг зробити для батька.

Фру Альвінг. А найкраще це те, що вінна довго залишиться зо мною.

Пастор Мандерс. Я чув, що ви маєте пробути вдома цілу зиму?

Освальд. Я ще сам не знаю, скільки я пробуду тут, пане пасторе. А як приємно повернутися додому!

Фру Альвінг *(радісно)*. Так, правда?

Пастор Мандерс *(дивиться на нього з співчуттям)*. Ви рано пішли між люди, мій дорогий Освальде.

Освальд. Авжеж рано. Часом мені здається, що навіть занадто рано.

Фру Альвінг. О, дурниці! Для здорового хлопця це саме якраз добре. Надто коли він—єдина дитина. Такий не повинен сидіти вдома, у батька—матері. Тільки розбещиться.

Пастор Мандерс. Це питання суперечливе, фру Альвінг, батьківська оселя єсть і буде найприродніше місце дитині.

Освальд. У цьому я цілком мушу погодитися з пастором.

Пастор Мандерс. Ви тільки гляньте на свого рідного сина. Про це ми можемо говорити при ньому. Які він має наслідки? Йому вже 27—28 років, а він ще й досі не мав нагоди довідатись, що то є справжнє родинне огнище.

Освальд. Прошу вибачити, пане пасторе, але тут ви цілком помиляєтесь.

Пастор Мандерс. Хіба? Я думав, що ви, так би мовити, обертались виключно в колах художників.

Освальд. Так, я водився з ними.

Пастор Мандерс. І то, мабуть, здебільшого, серед молодих художників?

Освальд. Безперечно.

Пастор Мандерс. Ну, я гадаю, що більшість з них не мають засобів придбати родину й мати своє родинне огнище.

Освальд. Деякі з них дійсно не мають за що одружитися, пане пасторе.

Пастор Мандерс. От це саме я й кажу.

Освальд. Але це не перешкоджає мати своє огнище. І багато з них мають зовсім пристойне й затишне родинне огнище.

(Фру Альвіні напружено стежить за розмовою, киває головою, але не говорить нічого).

П а с т о р М а н д е р с. Але я говорю не про це. Я говорю про родинне огнище, де чоловік живе з своєю дружиною, з своїми дітьми.

О с в а л ь д. Так, або з своїми дітьми й матір'ю своїх дітей.

П а с т о р М а н д е р с (дуже вражений, сплескує руками). О, боже милостивий!

О с в а л ь д. Що таке?

П а с т о р М а н д е р с. Живе вкупі з матір'ю своїх дітей!

О с в а л ь д. А ви чого хотіли б? Щоб він прогнав від себе матір своїх дітей?

П а с т о р М а н д е р с. Але ж це незаконне співжиття. Ви говорите про так звані дикі подружжя.

О с в а л ь д. Я ніколи не помічав нічого надто дикого в спільному житті цих людей.

П а с т о р М а н д е р с. Як це можливо, щоб добре вихований молодий чоловік, чи молода жінка, згодились жити таким способом,—та ще й у всіх перед очима?

О с в а л ь д. А що ж їм робити? Бідний художник, така сама бідна молода дівчина. Щоб узяти шлюб—потрібні гроші, що ж їм по-вашему робити?

П а с т о р М а н д е р с. Що робити? О, пане Альвінгу, я скажу вам, що треба робити. Треба уникати один одного, найперше. От що треба.

О с в а л ь д. Ну, з такими розмовами далеко не заїдете з молодими закоханими людьми, що мають палку кров.

Ф р у А л ь в і н і. Так, далеко не заїдете.

П а с т о р М а н д е р с (продовжуючи). І як це владаносить подібні речі? Дозволяє робити це відверто? (Спиняється перед Фру Альвіні). Ну хіба я не мав підстав турбуватися за вашого сина? У колах, де панує така відверта неморальність, де також...

О с в а л ь д. Я хочу дещо сказати вам, пане пасторе. Я щонеділі заходив у гості в дві такі незаконні родини.

П а с т о р М а н д е р с. Та ще й щонеділі!

О с в а л ь д. Авжеж, треба ж людині розважатись.—І ніколи не чув я там жадного поганого слова, і ще менше був свідком чогось такого, що можна було б назвати неморальним. Але знаєте, де й коли я здивався з неморальністю та розпущою в колі художників?

П а с т о р М а н д е р с. Ні, хвалити бога!

О с в а л ь д. То я дозволю собі розповісти вам. Я здивався з нею тоді, коли мені траплялось бачити котрогось із ваших

зразкових законних чоловіків і батьків родин, як вони приїздили туди, щоб трошки провітритись. Вони, звичайно, робили честь художникам. відвідуючи їхні всякі скоромні шиночки. От тоді ми було й наслухаємось усячини. Ці пани розповідають нам про такі місця, про такі речі, що нам ніколи й уві сні не снилось.

П а с т о р М а н д е р с. Що? Ви кажете, поважні люди, що приїзять з наших країв...

О с в а л ь д. Хіба ви ніколи не чули, як такі поважні пани, повернувшись додому, розповідають про розпусту за кордоном, що набирає незвичайних розмірів?

П а с т о р М а н д е р с. Звісно, що чув.

Ф р у А л ь в і н і. І я також чула.

О с в а л ь д. І ви можете повірити їм на слово. У цьому вони дуже досвідчені люди. (*Хапається за голову*), О... щоб таке прекрасне, світле вільне життя... і так паскудити...

Ф р у А л ь в і н і. Не хвилюйся Освальде. Це тобі шкодить.

О с в а л ь д. Так, це правда, мамо, Це недобре для мене. Усе це —проклята втома, як бачиш! Я піду трошки проходжусь перед обідом. Перепрошаю, пане пасторе. Ви на це не зважайте. На мене іноді находить. (*Виходить у другі двері ліворуч*).

Ф р у А л ь в і н і. Бідний мій хлопчик...

П а с т о р М а н д е р с. Так, ви можете це сказати! Як далеко вже зайшло!

Ф р у А л ь в і н і (*дивиться на нього й мовчить*).

П а с т о р М а н д е р с (*ходить по кімнаті*). Він назвав себе блудним сином. На жаль—це правда, правда!

Ф р у А л ь в і н і (*увесь час на нього дивиться*).

П а с т о р М а н д е р с. І що ви на це скажете!

Ф р у А л ь в і н і. Я скажу, що Освальд має рацію, кожне його слово—правда.

П а с т о р М а н д е р с. Має рацію! має рацію! З такими-принципами?

Ф р у А л ь в і н і. У своїй самоті і я прийшла до тієї самої думки, пане пасторе. Але я ніколи не наслідувалась торкнутись цього. Тепер мій син скаже за мене.

П а с т о р М а н д е р с. Ви жалюгідна жінка, фру Альвінг. Я хочу сказати вам декілька слів. І перед вами стоїть тепер не ваш порадник, не людина, що провадить ваші справи, і не друг дитячих років вашого небіжчика мужа й ваш. Тепер це—священик, той, що стояв перед вами, колись, у найрозпачливішу хвилину вашого життя.

Ф р у А л ь в і н і. І що цей священик має сказати мені?

П а с т о р М а н д е р с. Найперше я хочу дещо нагадати

вам, фру. Тепер саме слухний час: завтра якраз десять років, як помер ваш чоловік. Завтра відкриють пам'ятника небіжчикові. Завтра я буду говорити для цілого зібрання—а сьогодні хочу сказати вам одній.

Фру Альвінг. Гарзд, пане пасторе, говоріть.

Пастор Мандерс. Чи пригадуєте ви, що не минуло й року вашого подружнього життя, як ви вже стояли на краю безодні. Чи пам'ятаєте ви, що ви покинули своє родинне вогнище, і втекли від вашого мужа. Так, фру Альвінг, утекли, дійсно втекли й відмовились повернутися до нього, хоч як він просив і благав.

Фру Альвінг. Ви забули, якою без міри нещасливою почувала я себе в цей перший рік.

Пастор Мандерс. У вас якийсь дух обурення, і він вимагає щастя тут у цьому житті. А яке право ми, люди, маємо на щастя? Ми повинні виконувати свій обов'язок, фру. І ваш обов'язок був на все залишатися з чоловіком, що ви самі його обрали, і що з ним вас зв'язували священні зв'язки.

Фру Альвінг. Ви добре знаєте, яке життя провадив Альвінг тоді, і що він дозволяв собі.

Пастор Мандерс. Я добре знаю, які чутки про нього ходили, і якщо в них була хоч частина правди, то я менше ніж хтось похваляю таке життя, яке він вів за молодих своїх років. Але жінка зовсім не повинна бути суддею над своїм чоловіком. Ваш обов'язок був покірливо нести хреста, що його поклала на вас вища воля, для вашого ж добра. Замість цього ви збурились, скинули свого хреста, покинули того, хто схибив з дороги, хоч його ви повинні були підтримувати, втекли й не боялись важити своїм добрим ім'ям, своєю доброю славою, і мало не покрили соромом інших.

Фру Альвінг. Інших? Іншого, хочете ви сказати?

Пастор Мандерс. Так, з вашого боку було занадто нерозважливо шукати притулку в мене.

Фру Альвінг. У нашого духовного пан-отця? У приятеля нашої родини?

Пастор Мандерс. Ще більше нерозважливо. І дякуйте господеві богіві, що я мав потрібну твердість, що я відвернув вас від ваших непевних намірів і повернув до ваших обов'язків, до дому, до чоловіка, що любив вас.

Фру Альвінг. Так, пасторе Мандерсе, це було дійсно діло ваших рук.

Пастор Мандерс. Я бу втільки нікчемне знаряддя у вищій руці. І те, що я прихилив вас до ваших обов'язків і послуху, хіба не стало благословенням на все ваше життя? Хіба

не збулося все те, що я вам пророкував? Хіба Альвінг не зрікся всіх своїх помилок, і з того часу ціле своє життя не був для вас бездоганим подружжям, і не любив вас, як то подобає мужеві? Він був добродійцем для всіх цих околиць, і він підніс вас до себе так, що потім ви стали помічником йому у всіх його заходах; і добрим і розумним помічником, я знаю це, фру Альвінг, і не можу не віддати вам хвали. Тепер я наближаюсь до другої великої помилки у вашому житті.

Фру Альвінг. Що ви хочете цим сказати?

Пастор Мандерс. Так само, як ви раз зреклися обов'язків дружини, ви зреклися й обов'язків матері.

Фру Альвінг. Ось як!

Пастор Мандерс. Звідси, все ваше життя над вами панував нещасливий дух сваволі. Ви завжди поривалися до всього нестриманого, до всього свавільного. Ви ніколи не могли знести ніяких пут. Усе, що на вас було покладено у вашім житті,— усе ви свавільно й нерозважливо скинули з себе, ніби нести цей тягар залежало від вашої волі. Вам не сподобалось бути дружиною—і ви покинули вашого чоловіка. Вам здалось обтяжливо бути матір'ю—і ви віддали свою дитину на чужі люди.

Фру Альвінг. Правда, я це зробила.

Пастор Мандерс. А тепер ви самі стали йому чужою.

Фру Альвінг. Ні, ні! Я йому не чужа!

Пастор Мандерс. Чужа! Мусите бути чужою. І чого він повернувся додому? Подумайте добре, фру Альвінг. Ви багато нагрішили проти вашого мужа і ви визнаєте це; тепер ви зводите йому пам'ятника. Визнайте також, що ви погрішили й проти вашого сина. Може ще не пізно повернути його на правдивий шлях. Покайтесь і відживіть у ньому те, що можна ще віджити. Бо ви *(підіймає вказівного пальця)*—мати, обтяжена великою провинною! І я вважаю за свій обов'язок сказати вам це.

(Мовчання).

Фру Альвінг *(помалу й стримано)*. Ви сказали, пане пасторе,—завтра ви будете прилюдно говорити на спомин про мого мужа. Я завтра не буду говорити. Але зараз хочу дещо сказати вам, так само, як ви сказали мені.

Пастор Мандерс. Зрозуміло, ви хочете щось сказати, щоб себе виправдати.

Фру Альвінг. Ні, я хочу тільки вам розповісти...

Пастор Мандерс. Розповісти?

Фру Альвінг. Усе, що ви оце гоорили про мене, про мого мужа й про наше спільне з ним життя, після того, як, на вашу думку, ви повернули мене до моїх обов'язків,—усе це ви знаєте не з особистих спостережень. З того часу ви, наш друг,

щоденний наш гість, ви ні разу не переступили через наш поріг.

Пастор Мандерс. Ви з чоловіком зараз же виїхали з міста після того.

Фру Альвінг. І доки живий був мій муж, ви ніколи не приїздили до нас. І тільки заходившись коло цього притулку, тільки тоді ви в справах стали навідуватись до мене.

Пастор Мандерс (*тихо й нерішуче*). Гелено... якщо це докір, то прошу взяти до уваги...

Фру Альвінг...що ви не повинні були через своє становище. Звісно. Я ж була та жінка, що втекла від свого чоловіка. З подібними, нерозсудливими жінками ніколи не можна бути доволі стриманим...

Пастор Мандерс. Люба... фру Альвінг, це надмірне перебільшення.

Фру Альвінг. Так, так, так! Покиньмо це. Я тільки ось що хотіла вам сказати. Коли ви засуджували моє поведження, яко замужньої жінки, ви цілком здавались на загальну думку.

Пастор Мандерс. Ну так; що ж із того?

Фру Альвінг. І тепер, Мандерсе, я хочу сказати вам правду. Я заприсяглась перед самою собою, що ви про неї довідаєтесь. Ви єдиний!

Пастор Мандерс. І яка ж це правда?

Фру Альвінг. А така, що чоловік мій помер таким самим розпусником, яким він був усе своє життя.

Пастор Мандерс (*хапається за стільця*). Що ви таке говорите?

Фру Альвінг. Що по дев'ятнадцяти роках подружнього життя він помер таким самим розпусником, таким самим рабом своїх похотів, яким був, коли ви нас вінчали.

Пастор Мандерс. І ці юнацькі помилки, ці ненормальності, або, коли хочете—гультьяйства, ви називаєте розпустою?

Фру Альвінг. Так звичайно називав це наш домовий лікар.

Пастор Мандерс. Тоді я не розумію вас.

Фру Альвінг. І не треба.

Пастор Мандерс. Мені голова туманіє. Усе ваше подружнє життя, це довголітнє співжиття з вашим чоловіком було, як виявляється, не що, як затаєна від людських очей безодня?

Фру Альвінг. Не що інше. Тепер ви знаєте.

Пастор Мандерс. Це.. я не можу відразу опам'ятатись. Не можу ні зрозуміти, ні збагнути! Яким же чином можна було це... як таке можна було затаїти?

Фру Альвінг. О, я день-у-день невтомно змагалась, щоб затаїти це. Коли в нас народився Освальд, то мені здалось, що Альвінг став неначе трохи кращий. Але це було не довго. І довелось удвоє боротися до загину, щоб ніхто не довідався, що за людина був батько моєї дитини. Ви знаєте, який принадливий та милий був Альвінг. Ніхто не міг і помислити про нього чогось негарного. Він належав до тих людей, що в них життя не відбивається на їхній репутації. Але ви, Мандерсе, повинні знати й далі. Тепер найогидливіше.

Пастор Мандерс. Ще огидливіше, ніж це все?

Фру Альвінг. Я все терпіла, хоч і дуже добре знала, що діялось за стінами дому, нишком від мене. Але коли скандал зчинився в стінах нашого дому...

Пастор Мандерс. Що ви говорите? Тут?

Фру Альвінг. Так, тут, у нашому власному домі. Там *(показує на перші двері праворуч)* в ідальні я вперше потрапила на нього. Мені щось треба було там. Двері я не щільно зачинила. З саду ввійшла покоївка з водою, щоб полляти ва-зони.

Пастор Мандерс. І що?

Фру Альвінг. Трохи згодом до хати ввійшов Альвінг і щось тихенько сказав їй. А потім я почула... *(З уривчастим сміхом)*. О це, й досі бренть мені в ухах. Так безглуздо й так обурливо! Я почула, що моя власна покоївка зашепотіла: —Пустіть мене, пане камергерє. Дайте мені спокій!

Пастор Мандерс. Яка непристойна легковажність з його боку! Але це було не більш, як легковажність, фру Альвінг. Повірте мені.

Фру Альвінг. Незабаром мені довелось довідатись, що я повинна була думати. Камергер добувся свого від дівчини, і це мало наслідки, пане Мандерсе.

Пастор Мандерс *(скам'янівши)*. І все це в цьому домі? У цьому домі?

Фру Альвінг. Я багато витерпіла в цьому домі. Щоб утримати його вдома вечорами й ночами, я мусіла йому товаришувати, коли він потайки пиячив у кімнаті нагорі, мусіла цокатися й пити з ним, вислухувати його безсоромне, безглузде базікання, а потім битися з ним кулаками, щоб покласти його на ліжку.

Пастор Мандерс *(тяжко вражений)*. І ви могли це все терпіти?

Фру Альвінг. Мусіла заради мого маленького хлопчика. Але коли дійшло до останньої образи, коли моя власна покоївка... тоді я запряглась, що покладу цьому край. Я при-

брала до своїх рук усе в домі і його разом. Розумієте, у мене тепер була зброя проти нього. Він не смів писнути. Тоді ж я відіслала й Освальда. Хлопчику пішов сьомий рік. Він став помічати, ставив питання, як звичайно роблять діти. Цього вже я не могла знести, Мандерсе. Мені здавалось, що дитина вдихає отруту з кожним подихом повітря в цьому брудному домі. Тому то я й вирядила його з дому. І ви тепер розумієте, чому він не переступав порога в цьому домі, доки живий був його батько. Ніхто, звичайно, не знає, чого це мені коштувало.

П а с т о р М а н д е р с. Так, дійсно вам довелося чимало зазнати лиха в житті.

Ф р у А л ь в і н ґ. Я ніколи б цього не витерпіла, коли б не моя робота. Можу сказати, що я справді працювала. Прибільшення нашого маєтку, усі поліпшення, усі ці корисні реформи... Невже ви думаєте, що він зробив щось подібне? Він, що цілими днями валявся на канапі й читав старого урядового календаря. Ні, скажу я вам, це я підохочувала його до всього в хвилини просвітку, і я несла на собі весь тягар праці, коли він знов починав пиячити або нудитись та киснути.

П а с т о р М а н д е р с. І такій людині ви будете пам'ятника?

Ф р у А л ь в і н ґ. Не я, а моє нечисте сумління.

П а с т о р М а н д е р с. Нечисте? Що ви хочете сказати?

Ф р у А л ь в і н ґ. Мені завжди здається, що правда колись спливе наверх. Інакше не може бути. Вона виявиться. І ось цей притулок затулить людям рота, розвіє всі підозріння.

П а с т о р М а н д е р с. Так, ви, звісно, не помилились у ваших міркуваннях.

Ф р у А л ь в і н ґ. У мене була ще й друга причина. Я не хотіла, щоб Освальд, мій рідний хлопчик, дістав хоч щонебудь у спадщину після свого батька.

П а с т о р М а н д е р с. То виходить, що це все на Альвінгові гроші?

Ф р у А л ь в і н ґ. Так, ви розумієте, що як рік-у-рік відкладала на цей притулок і назбирала суму—я добре підраховувала,—саме таку, яку мав колись Альвінґ, коли його вславили, як вигідну пару.

П а с т о р М а н д е р с. Я вас розумію.

Ф р у А л ь в і н ґ. Це була ціна купівлі. Я не хотіла, щоб ці гроші перейшли до Освальдових рук. Мій син усе одержить від мене, геть усе.

(Освальд Альвінґ увиходить з других дверей праворуч. Пальто й капелюха він скинув за дверима).

Фру Альвінг. Ти вже повернувся, мій любий, дорогий хлопчику?

Освальд. Хіба можливо ходити під цим безнастанним дощем? Але я чую, що ми зараз сядемо за стіл. Чудесно!

Регіна (з пакетом виходить з їдальні). Пакет на ім'я Фру. (Простягає його їй).

Фру Альвінг (глянувши на пастора Мандерса). Мабуть кантати на завтрашній день.

Пастор Мандерс. Гм...

Регіна. Обід на столі.

Фру Альвінг. Добре. Ми зараз прийдемо. Я хочу тільки... (Розриває пакета).

Регіна (до Освальда). Пане Альвінгу, якого вам вина, червоного чи білого?

Освальд. І того й другого, йомфру Енгstrand.

Регіна. Vien ... Дуже добре, пане Альвінгу. (Виходить в їдальню).

Освальд. Піду допоможу відтикати пляшки. (Також виходить в їдальню, залишивши двері напів відчинені).

Фру Альвінг (розірвавши пакета). Так, правда, це кантати, пасторе Мандерс.

Пастор Мандерс (зложивши руки). Як я можу взавтра з спокійною душею виголошувати промову?

Фру Альвінг. Яюсь мусите це зробити.

Пастор Мандерс (намагаючись говорити, щоб не чути було в їдальні). Звісно, ми не повинні даватись на обмову.

Фру Альвінг. Не повинні... Так, цій огидній, довгій комедії прийшов нарешті край. Після завтрього в мене вже буде таке почуття, ніби небіжчик зовсім і не жив ніколи в цьому домі. Тут тільки мій хлопчик та його мати.

(В їдальні з гуркотом перекидається стілець і чути голос Регіни).

Регіна (гостро, але пошепки). Освальде, ви збожеволіли? Не займайте мене!

Фру Альвінг (жахнувшись). Ох!... (Вона дивиться як божевільна на прочинені двері. Чути, що Освальд кашляє й починає наспівувати. Потім чути, як відтикають пляшку).

Пастор Мандерс (обурено). Що це значить? Що це таке, Фру Альвінг?

Фру Альвінг (хрипко). Привиди! Та сама пара на терасі... вони знов!

Пастор Мандерс. Що ви кажете? Регіна? Це вона?..

Фру Альвінг. Так... Ходім. Ні слова.

(Хапає пастора Мандерса під руку й хитаючись іде до їдальні).

ДІЯ ДРУГА.

Та сама кімната, після дощу. Туман важко навис над ландшафтом.

Пастор Мандерс і фру Альвінг виходять з їдальні.

Фру Альвінг *(у дверях)*. На здоров'я, пане пасторе. *(Повернувшись до їдальні)*. Ти не йдеш з нами, Освальде?

Освальд. Ні, дякую, я хочу прогулятись.

Фру Альвінг. Прогуляйся. На дворі трохи випогодилось. *(Зачиняє за ним, іде до дверей у передпокій і кличе)*. Регіно!

Регіна *(з передпокою)*. Слухаю фру.

Фру Альвінг. Іди вниз і допоможи в'язати вінки.

Регіна. Слухаю, фру.

Фру Альвінг *(пересвідчившись, що Регіна вийшла зачиняє двері в передпокій)*.

Пастор Мандерс. Він там нічого не почує?

Фру Альвінг. Коли двері зачинені, то нічого не чути. Та й він же піде прогулятись.

Пастор Мандерс. Я ще й досі приголомшений. Не розумію, як я міг проковтнути хоч частину цього прекрасного обіду.

Фру Альвінг *(стримуючи тривогу, ходить по кімнаті)*. Я також. Що тепер робити?

Пастор Мандерс. Так, що робити? Скажу по правді, що не знаю. Я зовсім недосвідчений у таких справах.

Фру Альвінг. Я певна, що жадної біди ще не трапилось.

Пастор Мандерс. Ні, боронь боже! Але у всякім разі це непристойне поводження.

Фру Альвінг. Можете бути певні, що це тільки жарт з боку Освальда.

Пастор Мандерс. Я вже сказав, що не розуміюсь на таких справах. Але я гадаю, що, звісно...

Фру Альвінг. Її треба вирядити з дому зараз же. Це зрозуміло.

Пастор Мандерс. Само собою.

Фру Альвінг. Але куди? Не можемо ж ми забронити, щоб...

Пастор Мандерс. Куди? Звісно, до дому, до батька.

Фру Альвінг. До кого, ви кажете?

Пастор Мандерс. До свого... Так, але ж Енгстранд зовсім не... Боже мій, фру, невжеж це можливо? Чи не помиляєтесь ви?

Фру Альвінг. На жаль, тут не може бути жадної помилки. Йоганна мусіла признатись мені. Альвінг також не міг

заперечувати. Мені залишалось тільки якнебудь залагодити всю справу.

П а с т о р М а н д е р с. Звісно, це єдине тільки, що можна було зробити.

Ф р у А л ь в і н г. Дівчина зараз же покинула службу, доставши чималу суму грошей за мовчання. Про решту подбала, оселившись у місті. Там вона поновила своє давнє знайомство з столяром Енгстрандом, розпустила, мабуть, чутки про те, скільки в неї грошей; потім запевнила його, що це від якогось чужоземця, що літував тут із своєю яхтою, і кінець-кінцем, не відтягаючи довго, узяла шлюб з Енгстрандом. Та самі ж ви й звінчали їх.

П а с т о р М а н д е р с. Але як можна пояснити?.. Так, я добре пам'ятаю, як Енгstrand прийшов до мене, щоб умовитись про шлюб. Він був такий збентежений, і так щиро винуватив себе за нестримність із своєю нареченою.

Ф р у А л ь в і н г. Звісно, йому довелось вину взяти на себе.

П а с т о р М а н д е р с. Але така нещирість зо мною! От уже ніяк не міг сподіватись нічого подібного від Енгстранда. Я поговорю з ним серйозно, нехай начувається! І така неморальність... Цей самий шлюб! За гроші. Скільки саме грошей мала Йоганна?

Ф р у А л ь в і н г. Триста долярів.

П а с т о р М а н д е р с. Тільки уявити собі... за якихось нещасних триста долярів піти й одружитися з такою розпусною жінкою.

Ф р у А л ь в і н г. Що ж ви скажете про мене, що пішла й одружилася з розпусним чоловіком?

П а с т о р М а н д е р с. Боже борони! Що ви таке говорите? Розпусний чоловік?!

Ф р у А л ь в і н г. Ви може думаєте, що Альвінг, коли я з ним брала шлюб, був кращий за Йоганну, коли Енгstrand вінчався з нею?

П а с т о р М а н д е р с. Але ж це зовсім інша справа.

Ф р у А л ь в і н г. Зовсім не інша. Відміна, звичайно, тільки в ціні, там нещасні триста долярів, а тут цілий капітал.

П а с т о р М а н д е р с. Ви порівнюєте те, що зовсім не можна порівняти. Ви в усякім разі радилися й свого серця й своїх рідних.

Ф р у А л ь в і н г (не дивлячись на нього). Я сподівалась, що ви знали, до чого поривалось тоді те, що ви називаєте моїм серцем.

П а с т о р М а н д е р с (холодно). Колиб я міг підозрівати щось подібне, то, звісно, не був би щоденним гостем у домі вашого чоловіка.

Фру Альвінг. Так, немає жадного сумніву, що я зовсім не радилась тоді з своїм серцем.

Пастор Мандерс. Але з вашими найближчими родичами, як водиться, з вашою матір'ю й з вашими двома тітками.

Фру Альвінг. Так, правда, з ними радилась. Вони втрюх усе й підрахували. І напрочуд швидко прийшли до висновку, що було б чистим божевіллям відмовитись від такої пари. Коли б мати знала й бачила, до чого призвела вся ця пишнота!

Пастор Мандерс. За наслідки ніхто не може відповідати. У всякому разі, немає сумніву, що шлюб ваш учинено цілком поправно і за згодою.

Фру Альвінг. Так, цілком поправно і за згодою. Часто мені здається, що це саме й є причина всякого лиха на цім світі.

Пастор Мандерс. Фру Альвінг, вам гріх так казати.

Фру Альвінг. Може й гріх. Але я більше не обстоюю цих усіх умовностей. Не можу! Щоб бути вільною, я мушу працювати над собою.

Пастор Мандерс. Що ви хочете цим сказати?

Фру Альвінг (*барабанить пальцями об підвіконня*). Я ніколи не повинна була затаювати поведження Альвінга. Але тоді я не могла інакше,—не могла ради себе самої навіть. Я тоді була така боязка!

Пастор Мандерс. Боязка?

Фру Альвінг. Коли б щось виявилось, то люди сказали б: «Бідолаха, не дивно, що він пустився на таке розпусне життя, коли його жінка від нього тікає».

Пастор Мандерс. І до деякої міри мали б право так сказати...

Фру Альвінг (*пильно на нього дивиться*). Коли б я була така, як повинна була бути, то я покликала б Освальда й сказала б йому: Слухай, моя дитино, твій батько—пропаща людина.

Пастор Мандерс. Ні, це неможливо! О, милостивий!..

Фру Альвінг...і розповіла б йому все, що розповіла оце вам, геть усе, з початку до кінця.

Пастор Мандерс. Я можу й обуритися, фру.

Фру Альвінг. Так, я це знаю, знаю. Я й сама обурююся з цих думок. (*Відходить до вікна*). От бачите, яка я боязка!

Пастор Мандерс. І ви називаєте боязкістю те, що виконуєте свій прямий обов'язок!.. Чи ж ви забули, що дитина повинна любити й шанувати своїх батька й матір.

Фру Альвінг. Не будемо ставити це питання широко, а краще спитаємо, чи повинен Освальд шанувати й любити камергера Альвінга?

П а с т о р М а н д е р с. Невжеж у вашому матірньому серці не здійметься голос проти того, щоб розбити ідеали вашого сина?

Ф р у А л ь в і н і. Ну, а що ж буде з правдою?

П а с т о р М а н д е р с. А що ж буде з ідеалами?

Ф р у А л ь в і н і. О ідеали, ідеали! Коли б тільки не була я така боязка!

П а с т о р М а н д е р с. Не зрікайтесь ідеалів, фру Альвінг! За це завсіди буває жорстока відплата. А надто це торкається Освальда. На жаль, у нього їх не дуже багато. Але скільки я можу судити, батько в його очах завсіди був ідеалом.

Ф р у А л ь в і н і. Це правда.

П а с т о р М а н д е р с. І це уявлення про батька ви самі зародили в ньому, самі виховали вашими листами.

Ф р у А л ь в і н і. Правда, тоді я так розуміла свої обов'язки, і через те я брехала моєму хлопчикові рік-у-рік. О, яка нерішуча, яка боязка я була!

П а с т о р М а н д е р с. Ви утворили в душі вашого сина щасливу ілюзію, фру Альвінг, ви не можете вважати це за ніщо.

Ф р у А л ь в і н і. Хто знає, чи добре це. Проте—щодо Регіни, то я ні в якому разі не хочу жадної брехні. Він не повинен занাপастити бідну дівчину.

П а с т о р М а н д е р с. Ні, боже борони, це було б жахливо! Ф р у А л ь в і н і. Коли б я була певна, що це в нього не на жарт, і що це було б для нього щастям...

П а с т о р М а н д е р с. Як? Що?..

Ф р у А л ь в і н і. Але це не було б... На жаль, Регіна не така.

П а с т о р М а н д е р с. Але що? Що ви хочете сказати?

Ф р у А л ь в і н і. Коли б я не була такою нерішучою, боязкою, то я сказала б йому: одружися з нею, або робіть, що знаєте, тільки, щоб не було жадної брехні.

П а с т о р М а н д е р с. О, господи милостивий! навіть правний шлюб!.. Який жах! Яка нечувана річ!

Ф р у А л ь в і н і. Ви кажете—нечувана річ, а скажіть так, по щирості, пасторе Мандерсе, невжеж ви вважаєте, що навколо нас не знайдеться подружніх пар, щоб були такі близькі родичі між собою?

П а с т о р М а н д е р с. Я зовсім не розумію вас.

Ф р у А л ь в і н і. Розуміти ви, звісно, добре розумієте.

П а с т о р М а н д е р с. Ну, ви хочете сказати, що можливі випадки, коли... На жаль, родинне життя, дійсно, не завжди буває таке чисте, як слід було б. Але те, про що ви допіру говорили,—ніколи не можна знати, у всякому разі, знати напевно.

А тут якраз навпаки... і ви, мати, могли б припустити щоб ваш син...

Фру Альвінг. Ні, я цього не можу припустити. Ні за яку ціну в світі не могла б! Це саме те, що я й кажу.

Пастор Мандерс. Ви не припустили б, бо ви боязка, як ви самі кажете. А коли б ви не були боязкою... Господи—такий обурливий союз!

Фру Альвінг. Зрештою всі ми походимо від подібних союзів, як кажуть. І хто ж це запровадив такий лад на світі, пане Мандерсе?

Пастор Мандерс. Цього питання нам з вами краще не обмірковувати. Тепер ваш настрої цьому зовсім не сприяє. Але коли ви запевняєте, що тільки ваша нерішучість...

Фру Альвінг. Ви повинні знати, що я хочу цим сказати. Я нерішуча й навіть положлива через те, що в мені сидить щось таке, неначе якийсь привид, і я не можу його позбутись.

Пастор Мандерс. Як ви сказали?

Фру Альвінг. Привид. І коли я почула Освальда й Регіну там... у тій кімнаті... то мені здалось, що побачила їх перед собою. Але мені іноді здається, пасторе Мандерс, що й ми всі такі самі, привиди. У нас живе не тільки те, що перейшло до нас від батька й матері, але й усякі стародавні, віджиті вже погляди, застарілі вірування. Вони не живі, але так міцно сидять в нас, що ніяк ми їх не можемо позбутися. Коли я беру газету, то мені здається, що між рядків причаїлися привиди. Їх багато, вони як пісок морський по всій країні. А ми, жалюгідні створіння, боїмося світла.

Пастор Мандерс. От! Це також дало вам ваше читання. Дійсно, прекрасні наслідки! О, ці огидні, обурливі й вільнодумні твори!

Фру Альвінг. Ви помиляєтесь, дорогий пасторе. Ви самі—та людина, що примусила мене думати. За це вам і честь і хвала.

Пастор Мандерс. Я?!

Фру Альвінг. Авжеж. Коли ви присилювали мене вернутися до моїх обов'язків, як ви це називаєте, коли ви вихваляли, як правдиве й справедливе те, проти чого повставала вся душа моя, як проти чогось мерзенного,—отоді я мимоволі взялась думати й міркувати над тим, на що ви мене навчали. Я хотіла витягти одного тільки вузлика, але коли я його розплутала, то все розлізлось і я побачила, що все це була тільки машинова робота.

Пастор Мандерс (*тихо й схвильовано*). Невже оце такі наслідки найважчої в моїм житті боротьби?!

Фру Альвінг. Скажіть краще, вашої найнікчемнішої поразки.

Пастор Мандерс. Ні, Гелено, це була моя найбільша в житті перемога,—перемога над самим собою.

Фру Альвінг. І злочин проти нас обох!

Пастор Мандерс. Злочин... коли я сказав вам: «жінко, вернись у свою хату, до свого чоловіка». Коли ви, збившись з пуття, прийшли до мене й крикнули: «Ось я, візьми мене!» Хіба це був злочин?

Фру Альвінг. Я гадаю, що так.

Пастор Мандерс. Ми не розуміємо одне одного.

Фру Альвінг. У всякім разі вже перестали розуміти.

Пастор Мандерс. Ніколи, ніколи—навіть у самих поетичних своїх думках, я ніколи не мислив про вас інакше, як про іншого дружину!

Фру Альвінг. Так? Правда?

Пастор Мандерс. Гелено!..

Фру Альвінг. Людина так легко забуває...

Пастор Мандерс. Тільки не я! Я такий самий, який завжди був!

Фру Альвінг (*мінюючи тон*). Так, так!.. не варто більше говорити про минуле. Ви з головою закопались у ваші комісії, засіданнях, а я ходжу й змагаюся з привидами—і з тими, що в мені самій, і з тими, що навколо мене.

Пастор Мандерс. Із тими, що навколо вас, я допоможу вам дати раду. Після всього того, що я з жахом сьогодні почув від вас, я не можу, за ради спокою мого сумління, дозволити молоденькій, недосвідченій дівчині залишатись у вашому домі.

Фру Альвінг. Вам не здається, що найкраще було б якось її влаштувати? Я кажу—добре віддати її заміж за порядного чоловіка.

Пастор Мандерс. Безперечно. Гадаю, що всіма сторонами було б це бажано. Регіна вже в такому віці, що... правда, я зовсім не розуміюсь на цьому, але ж...

Фру Альвінг. Вона рано розвинулась.

Пастор Мандерс. Так? Розвинулась? Мені пригадується, коли я готував її до конфірмації, то вона вже тоді була надзвичайно розвинена фізично. Але поки що трапиться, вона повинна повернутися додому, під опіку свого батька... Хоча правда, Енгстранд не... І як він міг не сказати мені правди!..

(*Чути хтось стукає в двері з передпокою*).

Фру Альвінг. Хто б це міг бути? Увійдіть!

Столяр Енгстранд (*одягнений у святну одягу з дверей*). Прошу мені вибачити, але...

Пастор Мандерс. Ага! Гм...

Фру Альвіні. Це ви, Енгстранде?

Енгстранд. Дівчат нікого не було, отже я насмілився сам постукати.

Фру Альвіні. Добре, добре: Заходьте. Ви щось маєте мені сказати?

Енгстранд *(заходить до кімнати)*. Ні, дуже дякую. Мені тільки хотілось би перебалакати з пастором.

Пастор Мандерс *(ходить по кімнаті)* Гм... то ви хочете поговорити зо мною? так? хочете?

Енгстранд. Так, дуже хотілось би.

Пастор Мандерс *(спиняючись проти нього)*. Ну, то в чім справа?

Енгстранд. А ось у тім, пане пасторе, що ми там розраховуємось. Щиро дякую вам, фру. Ну, ось значить, зо всіма вправами впорались і здається мені, що добре було б нам усім, хто чесно працював увесь час, зібратися ввечорі і завершити все молитвою.

Пастор Мандерс. Молитвою? Там, у притулку?

Енгстранд. Звісно, коли пан пастор вважають, що це не годиться...

Пастор Мандерс. Годиться, само собою, тільки... гм...

Енгстранд. Я й сам мав звичай збирати невеличкі молитовні зібрання вечорами...

Пастор Мандерс. Як? Ви?

Енгстранд. Так, іноді, щоб напутити людей. Але я нікчемна, звичайна людина, хисту в мене потрібного немає. Отож мені й спало на думку: раз, що пастор Мандерс тут, то...

Пастор Мандерс. Бачите, Енгстранде, мені треба вперед звернутися до вас, з одним запитанням. Чи маєте ви щире бажання й настрій для такого зібрання? Чи почуваете ви, що сумління ваше чисте й легке?

Енгстранд. Боже борони! Чи ж варто говорити про сумління, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Ні, саме про це ми й говоримо. Що ви мені можете відповісти на моє питання?

Енгстранд. Так, сумління... ну, звісно, часом воно й не дуже чисте.

Пастор Мандерс. Добре, що ви принаймні хоч признаєтесь. А тепер скажіть мені зовсім щиро, який зв'язок це має з Регіною?

Фру Альвіні *(поривчасто)*. Пасторе Мандерс!

Пастор Мандерс *(заспокоює)* Здайте вже це на мене.

Енґстранд. З Реґіною? Господи, як ви мене налякали. (Дивиться на фру Альвінг). Чи не трапилось чогось недоброго з Реґіною?

Пастор Мандерс. Будемо сподіватись, що ні. Але я питаю вас, які у вас стосунки з Реґіною? Ви вдаєте з себе її батька... ну?

Енґстранд (невпевнено). Так... гм... пан пастор, виходить, знає, що було між мною й покійною Йоганною...

Пастор Мандерс. Більше ні слова брехні! Ваша покійна дружина перше, ніж покинути службу у фру Альвінг, розповіла їй усе.

Енґстранд. То, значить, вона... розповіла—так!

Пастор Мандерс. Вас тепер вивели на чисту воду, Енґстранде.

Енґстранд. І це після того, що вона так запрягалась, так проклинала...

Пастор Мандерс. Проклинала?

Енґстранд. Ні, вона тільки запрягалась, так щиро...

Пастор Мандерс. І всі ці роки ви таїли від мене правду, тоді коли я' завсіди з такою безумовною довірою до вас ставився.

Енґстранд. Так, на лихо своє я затаїв це.

Пастор Мандерс. Хіба ж я заслужив на те, Енґстранде? Хіба я не готовий був завсіди вам допомогти і словом і ділом, скільки було моєї сили? Відповідайте! Хіба я цього не робив?

Енґстранд. Так, визнаю, що не раз зазнав би я біди, коли б не пастор Мандерс.

Пастор Мандерс. І ви так віддячуєте мені! Примушуєте мене записувати брехню в церковні книги, і цілими роками кристе від мене те, чим ви проти мене й проти правди завили. Такого вашого поведження не можна вибачити. З цього часу я з вами не хочу знатись.

Енґстранд. Раз так виходить, то нічого вже не вдієш, сам я розумію.

Пастор Мандерс. Ви могли б себе чимсь виправдати?

Енґстранд. Невжеж, на вашу думку, вона повинна була йти й сама на себе виказувати, щоб іще більше завдати собі сорому! Ви тільки уявіть себе, пане пасторе, в такому самому становищі, в якому була небіжка Йоганна.

Пастор Мандерс. Себе!

Енґстранд. Боже борони! Звісно, не в такому самому. Я тільки хотів сказати, що якби у пастора було щось таке, через що йому було б соромно дивитись людям у вічі, як кажуть,—ми, чоловіки не повинні дуже засуджувати бідну жінку, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Та я їй не засуджую її, це я вам тільки докоряю.

Енґстранд. А чи не дозволить мені пан пастор поставити йому одне малесеньке питання.

Пастор Мандерс. Питайте.

Енґстранд. Коли людина допомагає підвестись другій людині, що впала, хіба це не справедливо й не добре?

Пастор Мандерс. Звісно, що добре.

Енґстранд. І хіба людина не повинна додержувати свого слова?

Пастор Мандерс. Звісно, повинна, тільки...

Енґстранд. Того разу, як скоїлась біда з Йоганною через того англійця,—чи може то був американець, або росіянин—вона приїхала до міста. Бідолашна, вона вже зо мною розходилася була раз, а може й два. Вона дивилась тільки на вроду, а в мене оця скалічена нога. Ви, пасторе, звичайно пам'ятаєте, як я одного разу відважився й зайшов на вечірку, де пиячили й танцювали ті, що плавають по морю, матроси. І коли я почав їх напучувати й умовляти, щоб повернути їх на кращий шлях...

Фру Альвінг (*біля вікна*). Гм...

Пастор Мандерс. Я знаю, Енґстранде. Грубіяни спустили вас зі сходів. Ви мені раніше вже розповідали про цю пригоду. Цим каліцтвом ви можете пишатись.

Енґстранд. Я не пишуся цим, пане пасторе. Але я хотів вам розповісти, як вона прийшла до мене і, гірко плачучи, призналася в своєму нещасті. І серце мені краялось, пане пасторе, коли я її слухав.

Пастор Мандерс. Чи правда цьому, Енґстранде? Але кажіть далі.

Енґстранд. Отож я й сказав їй: американець твій гуляє по білому світі, пливає по морях, а ти, Йоганно, согрішила, і ти пропаще створіння. Але Яків Енґстранд,—сказав я,—стоїть міцно на двох ногах і не попустить, щоб ти загинула... Це я так, ніби притчею, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Я вас добре розумію, кажіть далі.

Енґстранд. Ну то, виходить, я і врятував її.—Узяв з нею шлюб, щоб люди їй не знали, як її обдурив чужинець.

Пастор Мандерс. Це, звісно, дуже добрий вчинок. Не можу тільки похвалити вас за те, що ви погодилися взяти гроші.

Енґстранд. Гроші? Я? Та й жадної копійки!

Пастор Мандерс (*запитливо дивиться на фру Альвінг*). Але...

Енґстранд. Так, почекайте, тепер я пригадав... Якись копійки були в Йоганни, але я не хотів нічого й знати про них.

Від мамони вони,—казав я,—це плата за гріх. Це брудне золото, чи папірці, ми жбурнемо в вічі американцеві, коли його знов побачимо. Але він був далеко, пропав десь у морі, пане пасторе.

П а с т о р М а н д е р с. Чи ж так це було, мій добрий Енгстранде?

Е н г с т р а н д. Ну, звісно, що так. Ми з Йоганною погодилися, щоб на ці гроші виховати дитину. Так ми й зробили. Я могу дати звіт за кожний грошик.

П а с т о р М а н д е р с. Це дуже міняє всю справу.

Е н г с т р а н д. Оттак воно все й було, пане пастре. Дозволю ще собі сказати, що я був завжди справжнім батьком Регіні, скільки було моєї сили, бо я, на горе своє, кволу людина.

П а с т о р М а н д е р с. Ну, ну, мій дорогий Енгстранде...

Е н г с т р а н д. Насмілюсь і те сказати, що я виховав дитину і з покійною Йоганною жив у злагоді і в хаті давав лад, як належить, але ніколи й на думку мені не спадало, щоб ото йти до пастора й вихвалитися тим, що ось, мовляв, я зробив добре діло в житті. Ні, коли Якову Енгстрандові трапиться зробити якесь добре діло, то він про це мовчить. На жаль тільки, трапляється це не часто, як я гадаю. А коли він іде до пастора, то в нього завсіди чимало є про що поговорити з ним, багато набереться всяких гріхів і помилок. Бо, знов же таки кажу, як щойно сказав, сумління іноді й не зовсім буває чисте.

П а с т о р М а н д е р с. Дайте мені вашу руку, Енгстранде.

Е н г с т р а н д. Ісусе!.. Пане пасторе!..

П а с т о р М а н д е р с. Ні, не відмовляйтесь. *(Стискає йому руку)*. От так!

Е н г с т р а н д. А якби тепер я насмілився щиро просити, щоб пан пастор простив мені...

П а с т о р М а н д е р с. Ви? Ні,—навпаки, я повинен просити, щоб ви мені простили...

Е н г с т р а н д. Ой, Господи!..

П а с т о р М а н д е р с. Так, звісно. І я роблю це від щирого серця. Простіть мені за те, що я так несправедливо думав про вас. По правді кажу, що хотілось би довести вам мій щирий жаль і мою прихильність до вас.

Е н г с т р а н д. Хотіли б цього, пане пасторе?

П а с т о р М а н д е р с. З великою радістю!

Е н г с т р а н д. Бо це якраз тепер і до речі було б. З тими благословенними грішми, що я тут зібрав, хочу я відкрити в місті щось таке, ніби дім для моряків.

Ф р у А л ь в і н і. Ви хочете?

Е н г с т р а н д. Або щось таке, подібне до притулку, якщо можна так сказати. Для моряка багато всяких спокус,

коли він на суходолі. А в цьому домі, у мене, він був би ніби під батьківським доглядом,—так я собі думав.

П а с т о р М а н д е р с. Що ви на це скажете, фру Альвінг?

Е н і г с т р а н д. Я, правда, дуже небагато маю, з чого б починати, але коли б хтось трохи допоміг мені, то тоді б...

П а с т о р М а н д е р с. Так, так, цю справу ми обміркуємо. Ваша думка мені дуже до душі. А тепер ідіть, приготуйте там усе, позасвічайте свічки, щоб було врочисто. Ми там помоли- мось трохи, дорогий Енгстранде, я справді бачу, що у вас від- повідний для цього настрої.

Е н і г с т р а н д. Так і я гадав би. Тим часом бувайте здо- рові, фру, дуже вам дякую. Побережіть для мене мою Регіну... *(Витирає сльози)*. Небіжки Йоганни дитина, а так ніби приросла мені до самого серця. Так, щиру правду кажу. *(Уклоняється й виходить у передпокій)*.

П а с т о р М а н д е р с. Ну, що ви тепер скажете про цього чоловіка, фру Альвінг? Зовсім інакше все виходить, ніж ви думали?

Ф р у А л ь в і н г. Так, справді.

П а с т о р М а н д е р с. Бачите, яким треба бути обережним, коли судити про людей. Але зате, з якою радістю в серці пере- конуєшся, що помилився. Що ви на це скажете?

Ф р у А л ь в і н г. Я скажу, що ви, Мандерсе, завсіди були великою дитиною, і таким залишились і надалі.

П а с т о р М а н д е р с. Я?

Ф р у А л ь в і н г *(кладає обидві руки йому на плечі)*. І ще скажу, що мені так хотілось би обняти вас обома руками.

П а с т о р М а н д е р с *(похапливо відходить назад)*. Ні, ні, боже вас борони! Такі бажання...

Ф р у А л ь в і н г *(усміхаючись)*. Вам нема чого мене боятись.

П а с т о р М а н д е р с. Ви іноді так нестримно виявляєте свої думки й почуття. Тепер мені треба зібрати всі ці документи й поскладати в свою обгортку. *(Складає папери)*. От і все. Поки- що, бувайте здорові. Коли повернеться Освальд,—не спускайте їх з очей. Я потім ще зазирну до вас. *(Бере свого капелюха і йде в двері до передпокою)*.

Ф р у А л ь в і н г *(зідхає, з хвилину дивиться у вікно, при- бирає трохи в кімнаті й наміряється йти до їдальні, але в две- рях спиняється, скрикнувши)*. Освальде, ти ще сидиш за столом?

О с в а л ь д *(з їдальні)*. Докурюю цигару.

Ф р у А л ь в і н г. Я думала, що ти вже пішов?

О с в а л ь д. У таку погоду. *(Чути—брякає шклянка)*. Фру Альвінг кидає двері відчинені й сідає з роботою на канапі біля вікна).

Освальд (з їдальні). Це не пастор Мандерс щойно пішов?

Фру Альвінг. Так, він пішов до притулку.

Освальд. Гм... (чути знову дзенькіт шклянки й карафки).

Фру Альвінг (тривожно дивиться в бік їдальні). Любий Освальде, будь обережний з лікером, він дуже міцний.

Освальд. Це дуже добре в таку сльоту.

Фру Альвінг. Чи не прийдеш ти краще сюди, до мене?

Освальд. У тебе не можна курити.

Фру Альвінг. Ти добре знаєш, що цигару можна.

Освальд. То я зараз прийду, тільки одну ще маленьку краплину. Ну от! (Виходить з цигарою й зачиняє за собою двері. (Коротка павза). А де ж пастор?

Фру Альвінг. Я сказала тобі, що він пішов до притулку.

Освальд. Так, правда.

Фру Альвінг. Тобі не слід було так довго сидіти за столом, Освальде.

Освальд (держачи цигару за спиною). Мамо, мені здається це так приємно. (Гладить і пестить її). Подумай, для мене повернутися додому, сидіти за материним столом, в її кімнаті, їсти смачний обід, що вона приготувала.

Фру Альвінг. Мій любий, любий сину!

Освальд (трохи нетерпляче ходить і курить). І до чого б мені себе пристосувати тут? Працювати не можу...

Фру Альвінг. Не можеш працювати? А ти щось придумаєш.

Освальд. У таку сіру погоду? За цілий день жадного сонячного променя! (Ходить взад і вперед по кімнаті). О, не мати змоги працювати!..

Фру Альвінг. У такому разі, дуже нерозважливо було з твого боку повертатися додому.

Освальд. Ні, мамо, так треба було.

Фру Альвінг. Бо я вдесять раз охотніше відмовилась би від щастя мати тебе коло себе, ніж знати, що ти мусиш...

Освальд. Скажи, мамо, справді для тебе таке велике щастя, що я з тобою вдома?

Фру Альвінг. Чи це для мене щастя?

Освальд (мне газету). А от мені здається, що тобі однаково, чи існую я, чи ні.

Фру Альвінг. І як це тільки наважуєшся ти говорити таке своїй матері?

Освальд. Але раніше ти ж могла добре жити без мене.

Фру Альвіні. Так, я жила без тебе, це правда. *(Мовчати, тихо смеркає. Освальд ходить по кімнаті. Цигару він поклав).*

Освальд *(спиняючись біля матері)*. Мамо, можна сісти коло тебе, на канапі?

Фру Альвіні *(посуваючись)*. Сідай сюди, мій хлопчику.

Освальд *(сідаючи)*. Мені треба дещо тобі сказати, мамо.

Фру Альвіні *(напружено)*. Ну, що? Кажі, я слухаю.

Освальд *(дивиться просто перед себе)*. Я не можу більше так жити, І не можу більш цього зносити.

Фру Альвіні. Чого не можеш зносити? У чому річ?

Освальд. У такому самому становищі, як і раніше, я не наважувався тобі писати, а з того часу, як приїхав...

Фру Альвіні *(хапає його за руку)*. Освальде, що ж це таке?

Освальд. І вчора й сьогодні я намагався прогнати ці думки від себе, спекатися їх, але нічого не допомогло...

Фру Альвіні *(підводиться з місця)*. Ти повинен пояснити в чім річ, Освальде.

Освальд *(садовить її знову на канапу)*. Сиди, мамо, я спробую сказати тобі все. Я скаржився на втому з дороги...

Фру Альвіні. Так. Ну, то що з того? Може ти нездужаєш?

Освальд. Ні, у мене зовсім не це, не проста, звичайна втома.

Фру Альвіні *(поривається стати на ноги)*. Але ж ти не хорий, Освальде?

Освальд *(знов садовить її біля себе на канапі)*. Сиди ж, мамо. Постався до всього спокійно. Я, власне, не хорий, не хорий в такому розумінні, як це звичайно називають. *(Хапається руками за голову)*. Я змучений душею, я пропащий, я ніколи більше вже не зможу працювати. *(Закриває лице руками, кидається матері на коліна й вибухає риданнями)*.

Фру Альвіні *(зблідла й тремтить)*. Освальде, глянь на мене! Ні, ні, цього не може бути! Це не правда!

Освальд *(дивиться на неї. В очах розпач)*. Ніколи не бути здатним працювати! Ніколи, ніколи! Бути живим мерцем! Мамо, чи могла ти собі уявити щось подібне... Такий жах!

Фру Альвіні. Бідний мій сину! Як могло таке жакливе трапитися з тобою?

Освальд *(випростовуючись)*. Цього я сам не можу зрозуміти. Ніколи не вів безпутнього життя! Ні в якому розумінні. Вір мені, мамо, не думай цього ніколи!

Фру Альвінг. Та я й не думаю, Освальде.

Освальд. І однак мене спобігло таке страшне лихо.

Фру Альвінг. Але це все минеться, мій милий, дорогий сину. Це не що, як утома, вір мені!

Освальд (*пригноблено*). Спочатку я й сам так думав, але ні, це не те.

Фру Альвінг. Розкажи мені все доладу.

Освальд. Я й хочу розказати.

Фру Альвінг. Коли ти вперше це помітив?

Освальд. Після того, як минулого разу був удома і повернувся знов до Парижу. У мене почала дуже боліти голова, найбільше, здається ззаду. На потилиці й вище ніби закручував хтось на голові мені залізного обруча.

Фру Альвінг. Так?

Освальд. Спочатку я думав, що це мій звичайний головний біль, що мордував мене в переступному віці.

Фру Альвінг. Так, так!

Освальд. Але виявилось, що ні. Я незабаром це помітив. Я не міг працювати. Я надумав написати велику картину, але мене ніби зрадив увесь мій хист, паралізувалися всі мої сили, я не міг скупчити думок, усе крутилось і вертілось передо мною. Це було жахливе почування. Нарешті, послав я по лікаря і від нього довідався...

Фру Альвінг. Про що? Що він тобі сказав?

Освальд. Він був один з найкращих лікарів там. Я повинен був розповісти йому все, що почував. Він ставив мені багато запитань, що, на мою думку, не мали жадного відношення до діла. Я не розумів, чого йому треба було, цьому чоловікові.

Фру Альвінг. Ну?

Освальд. Нарешті він сказав: ви ще перед тим, як на світ народитись, були поточені гробакми. Він ужив саме такого виразу,

Фру Альвінг (*з напруженням*). Що він хотів цим сказати?

Освальд. Я також не зрозумів і просив його пояснити. І тоді цей старий цинік сказав мені... (*Стискає кулаки*). О!..

Фру Альвінг. Що він сказав?...

Освальд. Він сказав: Гріхи батьків відбиваються на дітях.

Фру Альвінг (*стає на ноги помалу*). Гріхи батьків...

Освальд. Я мало не вдарив його.

Фру Альвінг (*ходить по кімнаті*). Гріхи батьків...

Освальд (*хоробливо всміхаючись*). Як тобі здається? Звісно, я став його запевняти, що в даному разі про щось по-

дїбне не може бути й думки! І ти думаєш, що він погодився зо мною? Ні, він свого тримався і тільки тоді, коли я взяв твої листи й перечитав йому ті місця, де говориться про батька...

Фру Альвінг. І тоді?...

Освальд. Тоді він, звісно, мусів признатися, що трапив на хибний шлях. Тут я почув правду. Дуже сумну, незрозумілу правду. Виходить, що це щасливе, радісне молоде життя з товаришами було мені не до снаги. Я мусів утримуватись від нього. Отже, виходить, що винен я сам.

Фру Альвінг. Ні, Освальде, не вір цьому! Цьому неправда!

Освальд. Іншої причини не може бути,—сказав він. Але ж який жах! непоправне нещастя на ціле життя! і через свою власну необачність! Усе, що я хотів створити в житті... не сміти тепер і думати про це! Навіть не мати змоги думати про це! О, коли б я міг почати життя знову, не робити всього того, що зроблено, усе знищити!... *(Кидается лицем на канапу).*

Фру Альвінг *(заломивши руки, ходить мовчки по кімнаті, борючись із собою).*

Освальд *(за яку хвилину підводиться на лікті й дивиться на неї).* Коли б хоч була це спадковість, або щось таке, що не сам собі зробив! Але таким ганебним, безглуздим способом, так легковажно втратити власне своє щастя, своє здоров'я! Загубити все на світ!—своє майбутнє, своє життя!

Фру Альвінг. Ні, ні, мій любий, милий сину! Це не може бути. *(Нахиляється над ним).* Твоє становище зовсім не таке вже розпачливе, як ти думаєш!

Освальд. О, ти не знаєш! *(Зривається на ноги).* А ще й те, що мушу тобі завдати такого болю. Скільки разів я майже хотів, і навіть сподівався, що ти, власне, не так уже любиш мене.

Фру Альвінг. Я, Освальде? Ти мій єдиний хлопчик! Єдине, що в мене є в цілому світі, що мені найдорожче!

Освальд *(бере обидві її руки й цілує їх).* Так, так, я це бачу! Коли я вдома, то я це добре бачу, і це для мене найважче. Але тепер ти вже все знаєш, і не будемо більше ні про що говорити сьогодні. Часом я не можу про це довго думати. *(Ходить по кімнаті).* Дай мені чогось пити, мамо.

Фру Альвінг. Пити? А чого б ти зараз випив?

Освальд. А, однаково! У тебе ж у домі мабуть найдеться холодний пунш?

Фру Альвінг. Звісно, але дорогий мій Освальде...

Освальд. Не сперечайся, мамо. Будь ласка! Треба ж мені чимсь угамувати ті думки, що так мене гризуть! *(Виходить до оранжерії).* Як тут сумно!

Фру Альвінг (*сідає за дзвінок праворуч*).

Освальд. І цей нескінченний дощ може лляти тиждень по тижневі—цілими місяцями! Ніколи не видно променя сонця! Щоразу, як мені доводилось бувати вдома, воно ні разу не світило.

Фру Альвінг. Освальде, ти хочеш поїхати від мене?

Освальд. Гм... (*Ледве дух зводячи*). Ні, ні про що таке я не думаю, не можу думати. (*Приглушено*). Доводиться за це забути.

Регіна (*входить з їдальні*). Ви дзвонили, Фру?

Фру Альвінг. Принеси нам лямпу.

Регіна. Зараз фру, я вже засвітила її. (*Виходить*).

Фру Альвінг (*підходить до Освальда*). Освальде, не крийся від мене ні з чим.

Освальд. Я й не криюсь, мамо. (*Підходить до столу*). Мені здається, що я вже так багато сказав тобі.

Регіна (*уносить лямпу й ставить її на стіл*).

Фру Альвінг. Слухай, Регіно, збігай по й принеси нам півпляшки шампанського.

Регіна. Слухаю фру! (*Виходить*).

Освальд (*бере матір обіруч за голову*). Ось те якраз, чого треба. Бач, я знав, що мати не захоче, щоб син знемагав на спрагу.

Фру Альвінг. Бідний мій, любий Освальде, як же я могла б тепер відмовити тобі чогось?

Освальд (*пожвавіши*). Правда, мамо? Ти так думаєш?

Фру Альвінг. Що, правда? Я тебе не розумію.

Освальд. Що ти не могла б мені чогось відмовити.

Фру Альвінг. Але, милий мій Освальде...

Освальд. Тсс...

Регіна (*вносить тацю з пляшкою шампанського й двома шклянками, усе це ставить на стіл*). Треба відіткнути?

Освальд. Ні, дякую, це я сам зроблю. (*Регіна виходить знову*).

Фру Альвінг (*сідає біля столу*). Ну, чого я не повинна тобі відмовити? Що ти мав на увазі?

Освальд (*відтикає пляшку*). Спочатку шкляночку, або й дві. (*Корок вискакує, він наливає шклянку й хоче налляти другу*).

Фру Альвінг (*закриває свою шклянку рукою*). Ні, дякую, мені не треба.

Освальд. Тоді я сам вип'ю. (*Вихляє шклянку, наливає її знов і знов випиває; потім сідає до столу*).

Фру Альвінг (*вичікуючи*). Ну, що ж?

Освальд (*не дивлячись на неї*). Слухай, скажи... мені здалось, що ти й пастор Мандерс були якісь чудні, гм... якісь мовчазні за обідом.

Фру Альвінг. Ти це зауважив?

Освальд. Авжеж. Гм... (*По короткім мовчанні*). Скажи мені, що ти думаєш про Регіну?

Фру Альвінг. Що я думаю?

Освальд. Так. Хіба вона не чарівна?

Фру Альвінг. Любий Освальде, ти не знаєш її так добре, як я...

Освальд. Ну?

Фру Альвінг. Регіна, на жаль, занадто довго прожила вдома. Мені треба було взяти її до себе раніше.

Освальд. Але хіба ж у неї не чарівна врѣда, мамо? (*Наливає собі в шклянку*).

Фру Альвінг. У Регіни багато хиб, та ще й чималих...

Освальд. Та й що з того? (*П'є знов*).

Фру Альвінг. А проте я до неї дуже призвичаїлась, і крім того я відповідаю за неї, отже ні за що в світі я не хотіла б, щоб з нею скоїлось якесь лихо.

Освальд (*схоплюється*). Мамо, Регіна—єдиний мій порятунок!

Фру Альвінг (*підводиться з місця*). Що ти хочеш цим сказати?

Освальд. Я не можу жити тут і сам-один терпіти цю душевну муку!

Фру Альвінг. А хіба в тебе немає матері, щоб допомогла тобі?

Освальд. Так, я не сподівався, тому й повернувся до тебе, але так нічого не вийде. Бачу, що не вийде. Я не знесу життя тут.

Фру Альвінг. Освальде!...

Освальд. Мені треба інакше жити, мамо. Через те я мушу виїхати звідси. Я не хочу, щоб ти бачила мої муки.

Фру Альвінг. О, мій безталанний хлопчику! Але, поки ти такий хорий...

Освальд. Коли це була б одна тільки хвороба, звісно, що я лишився б у тебе, мамо. Ти ж мені найкращий друг у світі!

Фру Альвінг. Хіба ж не правда? Хіба я дійсно не друг тобі?

Освальд (*неспокійно ходить по кімнаті*). Але ж цей біль! Ці муки сумління, каяття і цей смертельний страх. О, цей жахливий страх!

Фру Альвіні (*ходить за ним*). Страх? Який страх? Що ти таке говориш?

Освальд. О, не питай мене більше! Та я й сам не знаю. Не можу тобі цього й сказати...

Фру Альвіні (*іде праворуч і дзвонить*).

Освальд. Що ти хочеш?

Фру Альвіні. Хочу, щоб мій хлопчик розвеселився, ось чого я хочу. Нічого йому ходити й мучитись своїми думками. (*До Ретіни, що показується в дверях*). Ще шампанського, цілу пляшку. (*Ретіна виходить*).

Освальд. Мамо!

Фру Альвіні. Ти не віриш, що ми тут, у своїм маєтку, також уміємо жити?

Освальд. Хіба ж вона не прекрасна? Подивись, як вона складена! І скільки здоров'я!

Фру Альвіні (*сідає біля столу*). Сядь, Освальде, і поговоримо з тобою спокійно.

Освальд (*сідає також*). Ти, мамо, звісно, не знаєш, що я трохи винен проти Ретіни, і мені треба свою провину спокутувати.

Фру Альвіні. Провину?

Освальд. Або маленьку необачність, називай як хочеш, зрештою—дуже невеличку. Коли я останній раз був удома...

Фру Альвіні. Так?

Освальд. Вона дуже часто розпитувала мене про Париж. Я дещо розповідав їй, і пам'ятаю, раз я її спитав, чи хотіла б вона туди поїхати.

Фру Альвіні. Ну, й що?

Освальд. Вона вся зашарілась і відповіла, що звісно, дуже хотіла б. Я сказав, що якось можна буде це зробити. Добре не пам'ятаю, але щось подібне.

Фру Альвіні. І що ж?

Освальд. Ну, звісно, що я про це й забув. Але коли я недавно спитав її, чи рада вона, що я приїхав додому надовго...

Фру Альвіні. Ну?

Освальд. Вона чудно глянула на мене й сказала: а як же буде з моєю подоріжкою до Парижу?

Фру Альвіні. Її подоріжкою?

Освальд. Тоді я довідався від неї, що вона до слів моїх поставилась цілком серйозно, весь час тут думала про це, і почала навіть вивчати французьку мову.

Фру Альвіні. То ось чому...

Освальд. Мамо, коли я дивився на прекрасну, молоду, вродливу дівчину, що стояла передо мною,—раніш я ніколи

не звертав на неї уваги,—коли вона стояла, неначе з розкритими до мене обіймами...

Фру Альвінг. Освальде!

Освальд. Тоді мені враз спало на думку, що в ній мій порятунок, бо я бачив у ній радість життя.

Фру Альвінг (*здивовано*). Радість життя? І в цьому може бути порятунок?

Регіна (*виходить з їдальні з пляшкою шампанського*). Прошу вибачити, що так довго ходила, але довелося йти по неї до льоху. (*Ставить пляшку на стіл*).

Освальд. Принеси ще шклянку.

Регіна (*дивиться на нього здивовано*). Тут є шклянка для фру, пане Альвінг...

Освальд. Так, але принеси для себе.

Регіна (*здрігнувшись, злякано зиркнула на фру Альвінг*).

Освальд. Ну?

Регіна (*стиха й нерішуче*). Чи хоче фру?

Фру Альвінг. Принеси шклянку, Регіно.

(*Регіна виходить до їдальні*).

Освальд (*дивиться їй услід*). Ти звернула увагу, як вона ходить? Така вільна, тверда хода.

Фру Альвінг. Цього не буде, Освальде.

Освальд. Буде! Справа вирішена. Сама ж ти бачиш. Дарма сперечатись.

Регіна (*увиходить із шклянкою в руці*).

Освальд. Сідай, Регіно.

Регіна (*запитливо дивиться на фру Альвінг*).

Фру Альвінг. Сідай.

Регіна (*сідає біля дверей в їдальню й далі тримає в руках шклянку*).

Фру Альвінг. Освальде, що ти там говорив про радість життя?

Освальд. Так,—радість життя!—не багато тут знають про неї. Я, принаймні, ніколи не почував її тут.

Фру Альвінг. Не почуваш, коли ти в мене?

Освальд. Навіть і вдома, коли говорю з тобою, але цього ти не зрозумієш.

Фру Альвінг. Ні, ні, я майже певна, що я зрозумію... тепер.

Освальд. Радість життя, а також радість праці. Суттю це те саме. Але про це ви також нічого не знаєте.

Фру Альвінг. Може ти й маєш слухність, але скажи мені щонебудь про це, Освальде.

Освальд. Я тільки скажу, що тут люди звикли дивитись на працю, як на прокляття, як на кару за гріхи, а на життя — як на страждання. І що скоріше вийти з цього життя, то для них краще.

Фру Альвінг. Так, країна страждання й болю. І ми сумлінно й старанно намагаємось підтримати її такою.

Освальд. А там, у тому світі, люди не знають нічого подібного, там нікого не знайдеться такого, хто щиро вірив би в таку філософію. Там почуваш безмежне щастя вже тим тільки, що живеш на світі. Мамо, чи ти звернула увагу на те, що все, що я малював,—усе говорить про радість життя? Завсіди й виразно—про неї. Там світло і соняшне сяйво, і соняшне повітря й променясті радісні обличчя. Через те я й боюсь залишатись тут у тебе.

Фру Альвінг. Боїшся? Чого ж тобі тут страшно?

Освальд. Я боюсь, що все, що є в мене високого,—усе перетвориться тут у якусь гидоту.

Фру Альвінг (*гильно на нього дивиться*). Ти гадаєш, що таке може трапитись?

Освальд. Знаю це напевне. Коли навіть жити тут так само, як і там, то все ж життя буде не таке.

Фру Альвінг (*напружено слухає його, потім підводитьсь. Очі широко розкриті й повні думок*). Тепер я бачу, як усе випливало одне з одного.

Освальд. Що ти кажеш?

Фру Альвінг. Так, уперше бачу. Тепер можу й говорити.

Освальд (*підводиться*). Мамо, я тебе не розумію.

Регіна (*також підводиться*). Може мені вийти?

Фру Альвінг. Ні, залишся тут. Тепер, милий мій хлопчику, ти про все довідаєшся і можеш вибирати. Освальде! Регіно!

Освальд. Тихше. Пастор...

Пастор Мандерс (*увиходить з передпокою*). Ну от і відбули там прийому для душі годину.

Освальд. Ми також.

Пастор Мандерс. Енгстрандові треба допомогти влаштувати цей дім для моряків. Регіна повинна піти до нього й стати йому за помічницю.

Регіна. Ні, дякую вам, пане пасторе.

Пастор Мандерс (*уперше її помічає*). Що? Тут? І навіть шклянка в руці!

Регіна (*похапливо відставляє її*).

Освальд. Регіна поїде зо мною, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Регіна виїздить? З вами?

Освальд. Так, яко моя дружина — коли захоче цього.

Пастор Мандерс. Господи милостивий!

Регіна. Я тут нічого не можу вдіяти, пане пасторе.

Освальд. Або залишитесь тут, коли я залишусь.

Регіна *(мимоволі)*. Тут!

Пастор Мандерс. Я остовпів, Фру Альвінг!

Фру Альвінг. Не може бути ні того, ні другого, бо тепер я можу говорити відверто.

Пастор Мандерс. Невже ви хочете?... Ні, ні й ні!

Фру Альвінг. І хочу, і можу. Навіть ідеалів ніяких не буде розбито.

Освальд. Мамо, що ви тут криєтесь від мене?

Регіна *(прислухається)*. Фру, чуєте, який крик? *(Іде на терасу й звідти дивиться)*.

Освальд *(біля вікна, з лівого боку)* Що таке робиться? Звідки таке освітлення?

Регіна *(кричить)*. Горить у притулку!

Фру Альвінг *(кидається до вікна)*. Горить?

Пастор Мандерс. Горить? Не може бути! Я щойно там був!

Освальд. Де мій капелюх? А... все одно... Батьків притулок! *(Біжить через двері в сад)*.

Фру Альвінг. Дай мені хустку, Регіно. Господи, як палає!

Пастор Мандерс. Жахливо! Фру Альвінг, це палає кара цьому домові загибелі!

Фру Альвінг. Так, так, це правда. Ходім Регіно. *(Вона й Регіна поспішаючи виходять через передпокії)*.

Пастор Мандерс *(сплескує руками)*, І не застраховано! *(Виходить туди ж)*.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Та сама кімната. Всі двері відчинені. Лямпа ще горить на столі. За вікнами темрява. Ліворуч, у глибині сцени, ледве помітний відблиск псжежі. Фру Альвінг з великою хусткою на голові стоїть на терасі й дивиться на двір. Регіна також у хустці. Стоїть трохи ззгду.

Фру Альвінг. Усе згоріло! Доценту!

Регіна. У льохах ще догорає.

Фру Альвінг. А Освальда й досі нема. Там уже й рятувати нічого.

Регіна. Може б піти й занести йому капелюха?

Фру Альвінг. А хіба він не взяв його?

Регіна *(показує на передпокій)*. Он де він висить.

Фру Альвінг. Ну, й нехай висить. Він зараз повинен повернутись. Піду сама пошукаю. *(Виходить через двері в сад)*.

Пастор Мандерс *(увиходить з передпокою)*. Фру Альвінг немає тут?

Регіна. Вона щой но вийшла в сад.

Пастор Мандерс. Ну й ніч! Такої жахливої ночі ще зроду не переживав.

Регіна. Так. Яке страшне лихо, пане пасторе!

Пастор Мандерс. Краще й не говоріть. Я й думати про це не можу.

Регіна. Але як могло трапитись, що...

Пастор Мандерс. Не питайте мене, йомфру Енгстранд. Звідки я можу щось знати? А може ви також хочете?... Не досить хіба того, що ваш батько...

Регіна. Що він там зробив?

Пастор Мандерс. Через нього мені в голові все переплуталось.

Столяр Енгстранд *(входить з передпокою)*. Пане пасторе!

Пастор Мандерс *(злякано обертається)*. Ви за мною й сюди навіть?

Енгстранд. Та мушу ж я... Нехай мене бог поб'є! О, господи! Але який жах, пане пасторе!

Пастор Мандерс *(ходить по кімнаті)*. О, горе, горе!

Регіна. Але що таке трапилось?

Енгстранд. Усе через цю саму нашу бесіду, бачиш... *(Тихо)*. Ну, тепер він попався нам до рук, дитино моя... *(Голосно)*. І треба ж, щоб через мене й пастора Мандерса трапився такий гріх!

Пастор Мандерс. Я вас запевняю, Енгстранде...

Енгстранд. Але ж нікого іншого не було крім пастора. Тільки ви самі там поралися з свічками!

Пастор Мандерс *(спиняється)*. Ви це кажете, але я зовсім не пам'ятаю, щоб держав у руці свічку.

Енгстранд. А я як зараз бачу: пастор узяв свічку, зняв пальцями з неї нагар і кинув на купу стружок.

Пастор Мандерс. І ви це бачили?

Енгстранд. Так, як оце зараз вас бачу.

Пастор Мандерс. Зовсім нічого не можу зрозуміти, і звичаю ніколи я не мав здіймати нагар із свічки пальцями.

Енгстранд. Так, через те все й трапилось, що не так як слід зняли. А з цього може вийти щось небезпечне, пане пасторе?

Пастор Мандерс (*стурбовано ходить по кімнаті*).
Не питайте мене.

Енгстранд (*іде за ним*). А ви й не застрахували нічого, пане пасторе?

Пастор Мандерс (*далі ходить*). Ні, ні й ще раз—ні! Чули?

Енгстранд. Не застрахували! І піти й підпалити все! Господи Ісусе, от нещастя!

Пастор Мандерс (*витираючи з чола піт*). Так, можете з певністю сказати це, Енгстранде.

Енгстранд. І треба ж, щоб таке скоїлося з благодійним закладом, що мав бути на користь і місту і всій околиці, як кажуть! Газети вже не будуть такі ввічливі з паном пастором, можу собі уявити.

Пастор Мандерс. А не будуть. Оце ж я й кажу і про це думаю тепер. І це мабуть найгірше! Почнуться всі ці напасті, оскаженілі обвинувачення, страшно й подумати!...

Фру Альвінг (*виходить із саду*). Ніяк не можна його переконати, щоб ішов звідти. Усе помагає гасити.

Пастор Мандерс. І ви тут, фру?

Фру Альвінг. От і не доведеться вам виголосити вашу врочисту промову, пасторе Мандерсе.

Пастор Мандерс. О, я б з такою радістю...

Фру Альвінг (*притишивши голос*). Найкраще, що так трапилось. Цьому притулкові не було б благословення. Нікому від нього не було б користі!

Пастор Мандерс. Ви не вірите?

Фру Альвінг. А ви вірите?

Пастор Мандерс. У всякім разі це велике нещастя.

Фру Альвінг. Будемо говорити про це коротко, як про звичайну справу. Енгстранде, ви чекаєте на пастора?

Енгстранд (*біля дверей до передпокою*). Так, я дійсно чекаю на нього.

Фру Альвінг. То сядьмо тим часом.

Енгстранд. Дякую, я й постою.

Фру Альвінг (*до пастора Мандерса*). Ви мабуть поїдете сьогодні першим пароплавом?

Пастор Мандерс. Так, він відпливає за годину.

Фру Альвінг. Заберіть, будь ласка, з собою всі папери. Я й слова більше не хочу чути про цю справу. У мене тепер є інше, про що треба подумати.

Пастор Мандерс. Фру Альвінг!

Фру Альвінг. Потім я пришлю вам повну довіреність. Улаштовуйте все, як самі знаєте.

Пастор Мандерс. Я щиро й охоче візьму всі турботи на себе. Попереднє призначення цього дару повинно тепер, на жаль, зовсім змінитися.

Фру Альвінг. Само собою.

Пастор Мандерс. Я гадаю, що насамперед треба влаштувати так, щоб садиба Сальвік перейшла до тутешньої парафії. Земля у всякім разі має ціну. Її завсіди можна на щось використати, а відсотки з капіталу, що лежить в ощадній касі, найкраще було б обернути на підтримку якогось закладу, що був би корисний для міста.

Фру Альвінг. Як собі хочете, мені зовсім однаково.

Енгстранд. Пригадайте про мій дім для моряків, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Так, звісно, це цікава думка, треба гарненько її обміркувати.

Енгстранд. Якого дідька тут міркувати! Ой, господи!

Пастор Мандерс. На жаль, я не знаю, чи довго мені доведеться завідувати справами. Чи не вимагатиме громадська думка, щоб я від них відмовився. Тепер усе залежить від наслідків слідства про пожежу.

Фру Альвінг. Що ви таке говорите?

Пастор Мандерс...а їх наперед не можна вгадати.

Енгстранд (*підходить ближче*). По правді—ви можете сказати... бо ось перед вами стоїть Яків Енгстранд...

Пастор Мандерс. Так, так, але...

Енгстранд (*тише*). І Яків Енгстранд не така людина, щоб виказати на свого благодійника, при такій лихій годині, як кажуть.

Пастор Мандерс. Але, дорогий мій, як же...

Енгстранд. Якова Енгстранда можна прирівняти ніби до янгола, що опікується вами, пане пасторе.

Пастор Мандерс. Ні, ні, звісно, що я не можу на це пристати.

Енгстранд. А проте це буде так. Я знаю одну людину, що раз уже прийняла на себе чужу вину.

Пастор Мандерс. Якове! (*Стискує йому руку*). Таких людей, як ви, мало. І ви повинні одержати допомогу на ваш дім для моряків. Цього ви можете бути певні.

Енгстранд (*хоче подякувати, але такий схвилюваний, що не може*).

Пастор Мандерс (*чіпляє через плече подорожню сумку*). Отже в дорогу! Їдьмо разом.

Енгстранд (*біля дверей до їдальні тихо говорить до Петіни*). Їдьмо зо мною, дівчино. Будеш як сир у маслі пливати.

Регіна (*задирає голову*). Мерсі! (*Іде до передпокою й приносить пасторові пальто*).

Пастор Мандерс. Прощайте, фру Альвінг. Дай боже, щоб у вашому домі запанував дух законности й порядку.

Фру Альвінг. Прощайте, Мандерсе. (*Іде на терасу й бачить, що Освальд увиходить у двері з саду*).

Енгстранд (*разом з Регіною допомагають пасторові вдягнути пальто*). Прощай, дитино моя, коли з тобою щось трапиться, ти знаєш, де знайти Якова Енгстранда. (*Тихо*). Мала Гаванська. (*Голосно до фру Альвінг і Освальда*). Цей дім для моряків буде називатися ім'ям камергера Альвінга. Якщо мені пощастить поставити його так, як я надумав, то дозволю собі дати обіцянку, що він буде вартий пам'яті покійного камергера.

Пастор Мандерс (*у дверях*). Гм... Гм... Ходім же, дорогий Енгстранде. Прощайте, прощайте! (*Він і Енгстранд виходять через передпокій*).

Освальд (*підходить до столу*). Про який це дім він говорив?

Фру Альвінг. Щось на кшталт притулку, що хочуть улаштувати вони з пастором.

Освальд. Так само згорить, як і тутешній.

Фру Альвінг. Що тобі сплигло на думку?

Освальд. Усе згорить. Нічого не залишиться, що нагадувало б про батька! Я також згорю.

Регіна (*дивиться на нього здивовано*).

Фру Альвінг. Освальде, сину мій, тобі не варто було так довго там залишатися.

Освальд (*сідає до столу*). Може й справді.

Фру Альвінг. Дай я тобі обітру лице, ти ввесь мокрий. (*Хусточкою до носу витирає йому лице*).

Освальд (*байдуже дивиться перед себе*). Дякую, мамо.

Фру Альвінг. Ти не втомився, Освальде? Не хочеш спати?

Освальд (*роздратовано*). Ні, ні,—не хочу. Я ніколи не сплю. Я тільки вдаю. (*Сумно*). Уже ж не довго!

Фру Альвінг (*дивиться на нього тривожно*). Та ти й справді хорий, мій дорогий хлопчику.

Регіна (*напружено*). Пан Альвінг хорий?

Освальд (*нетерпеливо*). Зачиніть же двері. Знов цей смертельний страх!..

Фру Альвінг. Зачини, Регіно.

(*Регіна зачиняє двері й залишається коло дверей у передпокій. Фру Альвінг скидає з себе хустку, Регіна також*).

Фру Альвінг (*підсуває стільця до Освальда й сідає*). Так... хочу посидіти з тобою.

Освальд. Посидь. І Регіна також нехай залишиться тут. Вона повинна завжди бути коло мене. Ти мені допоможеш урятуватись. Регіно, правда?

Регіна. Я не розумію...

Фру Альвінг. Допоможе врятуватись?

Освальд. Авжеж. Коли треба буде.

Фру Альвінг. Освальде, хіба в тебе немає матері? Хіба вона тобі не дасть розради й порятунку?

Освальд (*усміхається*). Ні, мамо, ти цього не можеш зробити. (*Сумно всміхається*). Ти? Ха-ха. (*Дивиться на неї серйозно*). А в дійсності це тобі ближче, ніж комусь іншому. (*Раптом сердито*). Чому ти не кажеш на мене, «ти», Регіно? Чом ти не називаєш мене Освальдом?

Регіна. Я не знаю, чи сподобається це фру.

Фру Альвінг. Ти незабаром матимеш на це дозвіл. Регіно. Сідай і ти сюди, до нас.

Регіна (*мовчки нерішуче сідає по другий бік столу*).

Фру Альвінг. Тепер, мій бідолашний, зболілий сину, я здійму тягар з твоєї душі.

Освальд. Ти, мамо?

Фру Альвінг. Здійму ці, як ти кажеш, докори сумління, каяття...

Освальд. Ти гадаєш, що ти можеш?

Фру Альвінг. Таки тепер я можу, Освальде. Ти говорив оце недавно про радощі життя, і все моє життя враз стало передо мною ніби в якомусь новому світлі.

Освальд (*хитає головою*). Нічого я не розумію.

Фру Альвінг. Коли б ти знав свого батька, як він був зовсім молодим лейтенантом! Коли б ти знав, як у ньому клекотіла ця радість життя!

Освальд. Так, я знаю.

Фру Альвінг. Тільки глянути на нього—і то вже було свято. А крім того така невгамовна сила, така повня життя!

Освальд. І...?

Фру Альвінг. І ця дитина повна радощі життя—бо тоді він був справжньою дитиною—мусіла жити тут, у маленькому місті, де не було ніякої радощі, а тільки розваги. Він мусів жити без ніякої мети, а одною тільки службою. Замість роботи, що в неї можна було б поринути всією душею, у нього були самі тільки справи. Замість товариша, що міг би почувати радість життя,—самі тільки гультяї й п'яниці.

Освальд. Мамо!...

Фру Альвінг. І трапилось усе так, як мусіло трапитись. Освальд. А що саме мусіло трапитись?

Фру Альвінг. Сьогодні ввечорі ти сам казав, що з тобою було б, коли б ти був залишився тут.

Освальд. Невже ти хочеш сказати, що батько...?

Фру Альвінг. У твого нещасного батька не було нічого такого, що могло б повернути на добрий шлях ту радість життя, що в ньому шумувала. А я сама—я мало внесла соняшного світла в наше подружнє життя.

Освальд. Навіть і ти?

Фру Альвінг. Мене вчили тільки совісно виконувати обов'язки. З цим я й жила тут і довго в це вірила! І все наше життя оберталось коло одного: моїх обов'язків та його обов'язків, і боюсь Освальде, що я зробила нестерпним родинне життя твоєму нещасному батькові.

Освальд. Чому ти досі ніколи не писала мені про це, нічого?

Фру Альвінг. Досі я ніколи не дивилась на речі так, щоб я могла заговорити про це з тобою, з його сином.

Освальд. А як же ти тоді дивилась на все?

Фру Альвінг. Я бачила тільки одно, що твій батько був пропащою людиною ще перше, ніж ти мав народитися на світ.

Освальд (*приглушено*). О, о! (*Підводиться й підходить до вікна*).

Фру Альвінг. І цілими днями мене мучила думка, що Регіна, власне, належить до нашої родини, так само, як рідна, так само, як мій власний хлопчик...

Освальд (*поривчасто обертається*). Регіна?

Регіна (*схоплюється й приглушено говорить*). Я?

Фру Альвінг. Так, тепер ви обоє знаєте.

Освальд. Регіна?

Регіна (*сама до себе*). То моя мати, виходить, була така...

Фру Альвінг. Твоя мати була добра жінка з іншого погляду, Регіно.

Регіна. Але все ж вона була така... Так, я тоді й сама це думала, тільки... фру, дозвольте мені зараз же виїхати звідси!

Фру Альвінг. Ти хочеш звідси виїхати, Регіно?

Регіна. Так, я хочу!

Фру Альвінг. Ти, звісно, можеш робити, що хочеш, тільки...

Освальд (*підходить до Регіни*). Від'їжджаєш? Ти ж тут своя.

Регіна. Мерсі, пане Альвінгу, правда тепер я можу називати вас і Освальдом... але це, звісно, зовсім не так, як я хотіла б.

Фру Альвінґ. Регіно, я не була відверта з тобою... Регіна. Ні,—гріх сказати,—не були. Коли б я знала, що Освальд хорий... тепер, коли між нами не може бути нічого... Ні, я, звісно, не можу залишатись тут у селі, щоб занепасти свій вік, доглядаючи хорих.

Освальд. Не можеш навіть і для того, хто тобі такий близький?

Регіна. Ні, щиро кажучи, не можу. Бідна дівчина повинна використовувати свою молодість, бо інакше може трапитись, що й не зчується, як ця молодість минеться. І в мені також є радість життя, фру.

Фру Альвінґ. На жаль, воно так, але гляди, не втопи своєї голови, Регіно!

Регіна. О, що має бути, то однаково буде. Освальд удався в батька, а я вдалась, мабуть, у матір. Можу я вас запитати, фру, чи пастор Мандерс знає про все, про мене?

Фру Альвінґ. Пастор Мандерс усе знає.

Регіна (*закутується в хустку*). У такому разі мені треба поспішати, щоб виїхати пароплавом зараз же. Пастор добрий чоловік, і з ним можна до чогось домовитись. Крім того, мені здається, що й я маю деякі права на ті гроші, що він обіцяв тому паскудному столярові.

Фру Альвінґ. Гляди, щоб вони не були тобі на шкоду, Регіно!

Регіна (*дивиться на неї гостро*). Фру, варто було б виховати мене, як шляхетну дитину, це мені більше пасувало б. (*Задираючи голову*). Ну, та зрештою, однако, нехай! Може б вийшло на те саме... (*Кидає злісний погляд на пляшку шампанського*). У всякому разі, мені ще доведеться розпивати шампанське з шляхетними панами!

Фру Альвінґ. А коли тобі, Регіно, захочеться жити з рідними людьми, то повертайся до мене.

Регіна. Ні, дуже дякую, фру! Пастор Мандерс подбає за мене. А коли прийдеться мені справді скрутно, то я знаю, де я знайду собі пристановище.

Фру Альвінґ. Де ж це?

Регіна. У притулкові імені камергера Альвінґа.

Фру Альвінґ. Регіно, я бачу, що ти загинеш!

Регіна. Дурниці! (*Вклоняється й виходить через передпокій*).

Освальд (*стоїть і дивиться в вікно*). Пішла?

Фру Альвінґ. Пішла.

Освальд (*сам до себе*). Вийшло якось усе не так, як треба.

Фру Альвінг (*підходить і кладе обидві руки йому на плечі*). Освальде, дорогий мій хлопчику, це тебе дуже вразило?

Освальд (*повертає до неї лице*). Це ти про батька?

Фру Альвінг. Так, про твого нещасного батька. Я боюсь, що все це надто вплинуло на тебе.

Освальд. Як це могло спасти тобі на думку? Зрозуміла річ, що для мене це зовсім несподівано, але, суттю, хіба це мені не однаково?

Фру Альвінг (*приймає свої руки*). Однаково! що твій батько був такий... без міри нещасний?

Освальд. Розуміється. Я можу почувати до нього жаль, як і до всякого іншого, але...

Фру Альвінг. І нічого більше! До свого рідного батька!

Освальд. Так, до батька... батька. Я ніколи не знав батька! Нічого навіть і не пам'ятаю про нього, крім того, що мене раз дуже нудило через нього.

Фру Альвінг. Страшно подумати! Але ж хіба дитина не повинна почувати любови до свого батька?

Освальд. А коли цій дитині нема за що дякувати своєму батькові? Коли вона ніколи не знала його? Та невже ж ти так міцно тримаєшся старих забобонів? ти, така освічена людина?

Фру Альвінг. Хіба по-твоєму це тільки забобони?

Освальд. Так. Ти сама повинна це добре розуміти, мамо. Це один з поширених поглядів, а проте ці погляди вже...

Фру Альвінг (*дуже вражена*). Привиди!

Освальд (*іде через кімнату*) Так, ти можеш назвати їх привидами.

Фру Альвінг (*поривчасто*). Освальде, то ти й мене також не любиш?

Освальд. Тебе я, у всякім разі, знаю.

Фру Альвінг. Так, ти мене знаєш, і це все?

Освальд. Знаю також і те, що ти дуже мене любиш, і за це я повинен бути тобі дуже вдячний. І крім того, тепер, коли я хорий, ти можеш бути мені дуже корисна.

Фру Альвінг. Так, так. Як же я могла б не бути тобі корисна, Освальде? О, я майже благословляю твою недугу. Вона вернула тебе додому, до мене. Я добре бачу, що ти ще не мій, що мені треба тебе вибороти.

Освальд (*нетерпляче*). Так, так, так. Це все одні балачки. Ти повинна пам'ятати, мамо, що я хора людина. Я не можу турбуватись іншим. Я маю що думати про себе самого.

Фру Альвінг (*тихо*). Я буду задоволена й терпелива.

Освальд. І весела, мамо!

Фру Альвінг. Так, мій дорогий сину, твоя правда. (*Підходить до нього*). Скажи мені, чи скинула я з тебе, принаймні, всі твої докори сумління й сумні думки?

Освальд. Так, ти скинула їх. Але хто визволить мене від цього страху?

Фру Альвінг. Страху?

Освальд (*ходить по кімнаті*). Регіна мабуть допомогла б мені.

Фру Альвінг. Я нічого не розумію. Що це за страх? І при чому тут Регіна?

Освальд. Дуже пізно зараз, мамо?

Фру Альвінг. Незабаром уже ранок. (*Дивиться у вікно на терасу*). На високих місцях уже розвиднюється. Буде погода, Освальде. Ще трошки й ти побачиш сонце.

Освальд. Це мене дуже тішить. Аджеж у житті ще багато радості для мене може бути, і жити—варто!

Фру Альвінг. Ти завсіди повинен у це вірити.

Освальд. І коли я не зможу працювати, то...

Фру Альвінг. О, працювати також ти незабаром будеш, мій дорогий сину. Ось тепер уже тебе не мучать докори сумління і розвіялися важкі думки, що так пригнічували тебе.

Освальд. Так, тепер їх нема,—дуже добре,—що ти розвіяла всі мої химери. О, коли б мені позбутись ще й цього! (*Сідає на канапу*). Поговоримо, мамо.

Фру Альвінг. Поговоримо. (*Присуває крісло до канапи й сідає поруч Освальда*).

Освальд. А тим часом і сонечко зійде, потім ти все будеш знати, і більше мене не буде мучити цей страх.

Фру Альвінг. Що я буду знати?

Освальд (*слухаючи її*). Мамо, ти, здається, сказала сьогодні ввечорі, що немає нічого в світі такого, чого б ти для мене не зробила, коли я тебе попрошу. Це правда?

Фру Альвінг. Авжеж, звісно, я це сказала.

Освальд. І ти, мамо, справиш свою обіцянку?

Фру Альвінг. Можеш бути певний, мій любий, єдиний сину. Я ж тільки для тебе одного й живу на світі!

Освальд. Так, так! Ну, то слухай... Мамо, ти маєш сильну вдачу, я знаю це. Ти повинна бути спокійна, коли це почувеш.

Фру Альвінг. Але, що ж це воно, таке страшне?

Освальд. Гляди ж не кричи, чуєш? Обіцяй мені це! Ми будемо сидіти й зовсім спокійно розмовляти. Обіцяєш мені, мамо?

Фру Альвінг. Обіцяю, обіцяю! Тільки кажи ж!

Освальд. Ну то знай же, що ця моя втома... і те, що я не можу думати про роботу... усе це ще не є сама моя недуга.

Фру Альвінг. У чому ж сама недуга?

Освальд. Недуга, що я дістав, у спадковість, вона—
(показує на чоло й говорить зовсім тихо)—вона там...

Фру Альвінг (їй майже відібрало мову). Освальде! Ні! Ні!..

Освальд. Не кричи, я не можу цього зносити! Так, ти мушиш знати, вона там сидить, причаїлась, і кожну мить може вибухнути.

Фру Альвінг. О, який жах!

Освальд. Сиди спокійно. Отаке то зо мною.

Фру Альвінг (схоплюється). Це неправда, Освальде! Це не можливо... Не може цього бути!

Освальд. У мене вже був один напад там. Він скоро минув. Але коли я збагнув, що це таке було зо мною, то мене обгорнув такий шалений, такий непереможний страх, що я зараз же кинувся додому, до тебе!..

Фру Альвінг. То ти про цей страх і говориш?

Освальд. Так, бо це, бачиш, щось невимовно огидне! Нехай би це була якась звичайна смертельна недуга. Я не боюся смерти, хоча мені дуже хотілось би пожити ще якнайдовше.

Фру Альвінг. Так, так! Ти будеш жити, Освальде!

Освальд. Але ж це так страшно, так огидно—обернутись знову на малу безпорадну дитину, щоб тебе годували, щоб тебе... О, я не можу цього висловити!

Фру Альвінг. У дитини є мати, що буде доглядати її.

Освальд (схоплюється). Ні, ніколи в світі! Цього саме я й не хочу! Я не можу зносити думки, що пролежу тут багато років, постаріюсь, посивію! І ти можеш померти за цей час. (Сідає в крісло фру Альвінг). Бо це звичайно не кінчається смертю, враз, казав мені лікар. Він назвав цю недугу розм'якшенням мозку, здається. (Сумно всміхається). На мою думку, дуже гарна назва. Я завжди згадую при цьому темно-вишневі оксамитові завіси, щось ніжне, м'яке, що приємно його погладити рукою.

Фру Альвінг (скрикує). Освальде! Освальде!

Освальд (схоплюється на ноги й починає ходити по кімнаті). І тепер ти відібрала мені Регіну! Коли б тільки вона була зо мною! Вона стала б мені до помочі.

Фру Альвінг (підходить до нього). Що ти хочеш цим сказати, сину мій любий? Хіба ж може бути, щоб я відмовилась тобі допомогти в чомусь!

Освальд. Коли я опам'ятався після того нападу, то лікар пояснив мені, що коли він повториться,—тоді вже жадної надії не буде...

Фру Альвінг. І він був такий жорстокий, що...

Освальд. Я цього вимагав від нього, я сказав йому, що мені треба зробити деякі розпорядження. (*Хитро всміхається*). І я зробив їх. (*Виймає з бокової кишені маленьку коробочку*). Бачиш це, мамо?

Фру Альвінг. Що це таке?

Освальд. Порошок морфію.

Фру Альвінг (*з жахом дивиться на нього*). Освальде, дитино моя!

Освальд. Я назбирав дванадцять капсуль.

Фру Альвінг (*хапає коробочку*). Віддай мені, Освальде!

Освальд. Ні, ще не зараз, мамо! (*Знов ховає коробочку в кишеню*).

Фру Альвінг. Я не переживу цього!

Освальд. Мусиш пережити! Коли б зо мною була Регіна, то я розказав би їй, що зо мною, попросив би її, і певен, що вона зробила б мені востаннє цю послугу.

Фру Альвінг. Ніколи!

Освальд. Коли б цей жах трапився зо мною, і вона побачила, що я лежу безпорадний, як дитина, пропащий безнадійно, навіки, і ніякої вже мені нема поради й порятунку...

Фру Альвінг. Ніколи в світі Регіна не зробила б цього.

Освальд. Регіна зробила б. Їй скоро надокучило б ходити за таким хорим, як я.

Фру Альвінг. Ну, то хвалити господу, що Регіни більше тут немає!

Освальд. Так, мамо. Але тепер ти повинна зробити мені цю послугу.

Фру Альвінг (*голосно крикує*). Я!

Освальд. Хто ж мені ближчий за тебе?

Фру Альвінг. Я? Твоя мати?!

Освальд. От саме через це.

Фру Альвінг. Я, що пустила тебе на світ?!

Освальд. Я в тебе не просився на світ! І що це за життя, що ти мені його дала? Я не хочу його! Ти мусиш узяти його назад від мене!

Фру Альвінг. Рятуйте, рятуйте! (*Біжить до передпокою*).

Освальд (*за нею*). Не тікай від мене! Що ти хочеш?

Фру Альвінг (*у передпокої*). Покликати до тебе лікаря, Освальде, пусти мене!

Освальд (*також у передпокою*). Ти не вийдеш звідси! І сюди ніхто не ввійде. (*Чути, як замикає двері ключем*).

Фру Альвіні (*повертається до кімнати*). Освальде! Освальде! Дитино моя!..

Освальд (*іде за нею*). Невже в тебе немає мтіарнього серця до мене? Ти можеш дивитись, як мене мучить цей жах, що й назви йому немає!

Фру Альвіні (*з хвилину мовчить, потім опанувавши себе—говорить*). Ось тобі моя рука!

Освальд. Ти згодна?

Фру Альвіні. Коли це конче буде потрібно. Але в цьому не буде потреби. Ні, ні! Ніколи цього не може бути!

Освальд. Будемо сподіватись. А покищо, будемо жити разом, доки житиметься. Дякую мамо! (*Сідає в крісло, що фру Альвіні присунула до канапи. На світ займається, а лампа далі горить на столі*).

Фру Альвіні (*обережно підходить*). Ну, що? Спокійніше себе почуваш?

Освальд. Так.

Фру Альвіні (*нахиляється до нього*). Освальде! Увесь цей жах сама тільки твоя уява! Ти не міг витримати всіх цих переживань. Але тепер ти спочинеш удома, в своєї матері, мій любий сину! Усе, чого б ти не захотів,—усе ти будеш мати, як колись, коли ти ще дитиною тут грався. Ось бачиш—напад уже й минувся. Дивись, як легко він пройшов. Я це знала. І день уже починається. Ти бачиш, Освальде? Яке сліпуче сонце! Дивись, як тепер гарно тут, ти побачиш! (*Вона підходить до столу й гасить лампу. Льодовець і верхогір'я, що видно в глибині ландшафту,—блищать у вранішньому промінні*).

Освальд (*сидить у кріслі, спиною до глибини сцени, не рухаючись. Раптом починає говорити*). Мамо, дай мені сонце!

Фру Альвіні (*біля столу, здивовано на нього дивиться*). Що ти кажеш?

Освальд (*повторює приглушено й безгучно*). Сонце... Сонце...

Фру Альвіні (*кидається до нього*). Що тобі, Освальде?

Освальд (*увесь ніби осідає в кріслі. М'язи слабшають, лице робиться без ніякого виразу, очі тупо дивляться вперед*).

Фру Альвіні (*тремтить перелякана*). Що ж це таке? (*Голосно кричить*). Освальде! Що тобі? (*Падає перед ним на-вколуюшки, трясє його*). Освальде! Освальде! Глянь на мене! Невже ти не пізнаєш мене?

Освальд (*як і раніш безгучно*). Сонце... Сонце...

Фру Альвінг (з одчаєм зривається на ноги, хапає себе обома руками, реє на собі коси й кричить). Я не витримаю цього! (Тихо, ніби закам'яніла). Ні... не можна витерпіти! Ніколи! (Несподівано). Де в нього це? (Похопливо шукає в нього на грудях). Ось! (Відступає від нього два кроки й кричить). Ні-ні-ні! Боже мій!—Ні! (Вона стоїть за два кроки від нього, вхопившись обома руками за голову й дивиться на нього з виразом німого жаху)..

О с в а л ь д (як і раніш, не рухаючись). Сонце... Сонце...

З М І С Т.

	стор.
Лялькова хатка	5
Ворог народів	73
Дика качка	155
Привиди	241

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: ХАРКІВ, ВУЛ. К. ЛІБКНЕХТА, 31.

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ:

Андерсен, Шервуд.— *Усі враз*. Переклад М. Лисиченка. Видання друге.— 220 стор., ц. 70 коп.

Ане, Кльод.— *Кінець однієї епохи*. Роман. З французької переклав І. Рильський. Ред. М. Рильського.— 168 стор., ц. 75 коп.

Бальзак-де-Оноре.— *Бідні родичі. Кузина Бета*. Переклад з франц. В. Підмогильного.— 472 стор., ц. 2 крб. 50 коп.

Бальзак-де-Оноре.— *Бідні родичі. Кузен Понс*. З франц. переклав В. Підмогильний.— 304 стор., ц. 1 крб. 40 коп.

Бальзак-де-Оноре.— *Шагренєва шкура*. (Роман). Перекл. з французької В. Вразливого.— 300 стор., ц. 1 крб. 60 коп.

Боккачо, Джованні.— *Декамерон*. Переклад Л. Пахаревського та П. Майорського. Ред. С. Родзевича та П. Мохора. Вступна стаття В. Державина. Ч. I (Новелі 1—X) XXXII + 408 стор., ц. 2 крб. 35 коп. Ч. II (День шостий-десятий). 334 стор., ц. 1 крб. 80 коп.

Гамсґун, К.— *Голод. Пан. Вікторія*.— 479 стор., ц. 2 крб. 25 коп.

Діккенс, Чарлз.— *Олівер Твіст*. (Повість). Переклала з англійської мови В. Черняхівська.

Діккенс, Чарлз.— *Посмертні записки Піквікського Клубу*. З англійської переклав та скоротив Микола Іванов.— 460 стор., ц. 2 крб. 40 коп.

Діккенс, Чарлз.— *Тяжкі часи*. Переклав з англійської мови К. Шмиговський.— 266 стор., ц. 1 крб. 50 коп.

Доде, Альфонс.— *Тартарен в альпах*. З французької переклав Микола Іванов.— 260 стор., ц. 85 коп.

Доде, Альфонс.— *Тартарен із Тараскону*. (Оповідання). З французької: Переклав Микола Іванов.— 200 стор., ц. 1 крб.

- Золя, Еміль.— *Твори, т. I. Щастя Ругонів*. Роман. Переклав К. Рубінський.— 348 стор., ц. 2 крб. 50 коп.
- т. II. Черевко Парижу*. Роман. Перекл. О. Єзерицька.— 330 стор., ц. 2 крб.
- т. III. Провина абата Мура*. Роман. Переклала І. Борисова.— 332 стор., ц. 1 крб. 80 коп.
- т. IV. Сторінка коханья*. Роман. Переклав А. Волкович.— 316 стор., ц. 2 крб.
- т. VI. Прорість*. Роман. Переклала В. Черняхівська.— 520 стор., ц. 2 крб. 70 коп.
- т. VII. Земля*. Роман. Переклали Л. і В. Пахаревські.— 472 стор., ц. 2 крб. 50 коп.
- т. VIII. Людина-звір*. Роман. Переклав В. Щербаненко.— 358 стор., ц. 2 крб.
- т. IX. Гроші*. Роман. Переклав В. Дубровський.— 416 стор., ц. 2 крб.
- т. X. Доктор Паскаль*. Переклад з франц. Л. Фідровської та М. Виноградової.— 308 стор., ц. 2 крб.
- т. XI. Розгром*. Роман. Переклав А. Миляшкевич.— 530 стор., ц. 2 крб. 40 коп.
- т. XII. Мрія*. Роман. Переклала О. Єзерицька.— 192 стор., ц. 1 крб.
- т. XIII. Радість життя*. Роман. Переклав К. Рубінський.— 372 стор., ц. 2 крб.
- т. XV. Рим*. Роман. Переклав В. Щербаненко.— 626 стор., ц. 2 крб. 80 коп.
- т. XVI. Париж*. Роман. Переклад А. Волковича.— 603 стор., ц. 2 крб. 85 коп.

Рабле, Франсуа.— *Гаргантюа*. (Роман). З франц. переклав М. Іванов.— 116 стор., ц. 80 коп.

Поштові Відділи Держвидаву надсилають післяплатою кожен книжку як власного, так і всіх видавців СРСР. Пересилання й пакування на всі замовлення коштом Держвидаву, коли замовлення більше ніж 1 крб. і наперед оплачується готівкою.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА ТАКІ АДРЕСИ:

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий Відділ ДВУ.

Київ, вул. К. Маркса, № 2. Поштовий Відділ ДВУ.

Одеса, вул. Ляссаля, № 33 (Пасаж) Поштовий Відділ ДВУ.

Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Поштовий Відділ ДВУ.

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. Карла Лібкнехта, № 31

Філії та книгарні по всіх округових та значніших містах України.

Ціна 1 крб. 70 коп. (Р)

Палятурка 20 коп.

